

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

**ANALELE
UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA**

ANNALS OF THE UNIVERSITY OF ORADEA

**FASCICOLA
ISTORIE – ARHEOLOGIE
HISTORY – ARCHAEOLOGY SERIES
TOM XXXIV
TOME XXXIV**

**EDITURA
UNIVERSITĂȚII
DIN ORADEA**

2024

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

SERIA ISTORIE – ARHEOLOGIE

COMITETUL ȘTIINȚIFIC / SCIENTIFIC COMMITTEE

Acad. Ioan-Aurel POP (Cluj-Napoca)
Ioan BOCSAN (Cluj-Napoca)
Acad. Ioan BOLOVAN (Cluj-Napoca)
Al. Florin PLATON (Iași)
Dan-Octavian CEPRAGA (Padova)
Jerome BURIDANT (Amiens)
Rudolf GÜNDISCH (Oldenburg)
Toader NICOARĂ (Cluj-Napoca)
Anatol PETRENCU (Chișinău)
GYULAI Eva (Miskolc)
Ioan SCURTU (București)
Waclaw WIERZBIENEC (Rzeszow)
Federico DONATIELLO (Padova)
Jaroslaw KINAL (Rzeszow)
SZISZKOSZNÉ HALÁSZ Dorottya
(Miskolc)
Ion EREMIA (Chișinău)

COLEGIUL DE REDACȚIE/ EDITORIAL BOARD:

Director /Director
Prof. univ. dr. Sorin ȘIPOȘ
Redactor-șef/ Editor-in-Chief
Lector univ.dr. Radu ROMÎNAȘU
Secretar de redacție/ Editorial Secretary
Lector univ. dr. Laura ARDELEAN
Membrii/Members
Prof. univ. dr. Barbu ȘTEFĂNESCU
Prof. univ. dr. Sever DUMITRAȘCU
Prof. univ. dr. Viorel FAUR
Prof. univ. dr. Ioan HORGA
Prof. univ. dr. Mihai DRECIN
Prof. univ. dr. Antonio FAUR
Prof. univ. dr. Gabriel MOISA
Lector univ. dr. Florin SFRENGEU
Lector univ. dr. Mihaela GOMAN
Lector univ. dr. BODO Edith
Lector univ. dr. Cosmin PATCA
Dr. Ioan CIORBA
Dr. Florina CIURE

Analele Universității din Oradea./ Annals of the University of Oradea
Fascicola Istorie – Arheologie / History - Archaeology Series

Manuscrisele, cărțile, revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite
pe adresa colectivului de redacție al revistei „Analele
Universității din Oradea”, seria Istorie – Arheologie.

The manuscripts, and the books and reviews for exchange, as well as any correspondence
will be sent to address of the Editorial Staff.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés pour échange, ainsi que toute orespondance,
seront adresses à la redaction.

Responsabilitatea asupra textului și conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

The responsibility for the content of the articles belongs to the author(s).

The articles are published with the notification of the scientific reviewer.

Revista este indexată în baza internațională de date EBSCO.

The review is indexed in the EBSCO international database.

Editorial Assistance: Dr.ing. Elena ZIERLER

Address of the editorial office:

University of Oradea
Department of History
Str. Universității nr. 1, 410087 Oradea, România
Tel/ Fax (004) 0259 408167
e-mail: laura_ardelean@uoradea.ro

The review is issued under the aegis of the University of Oradea

ISSN 1453-3766

Cuprins • Contents • Sommaire • Inhalt

Volum dedicat domnului profesor universitar emerit dr. Mihai D. Drecin cu ocazia împlinirii a 80 de ani.....	5
Sorin-Domițian ȘIPOȘ ♦ Profesorul Mihai Drecin la ceas aniversar.....	7
Gabriel MOISA ♦ Despre destin și modele.....	11
Radu ROMÎNAȘU ♦ O viață în cunoaștere. Celebrarea moștenirii unui slujitor neobosit a muzei Clio.....	13
Laura ARDELEAN ♦ Dincolo de cunoaștere: Profesorul Mihai D. Drecin – Mentor, Istoric, Om	17
 Studii ♦ Studies	 19
Laura ARDELEAN ♦ Human Habitation and Environmental Interaction in the Holod Depression: a Multidisciplinary Archaeological Perspective	21
Florin PĂSCĂRIȚA ♦ Imaginea nomadului în sursele bizantine ale mileniului I	33
Cosmin PATCA, Mircea-Valentin MATEI ♦ Rolul cetății Șinteului pentru așezările din zona munților Plopișului în evul mediu	47
Alexandru SIMON ♦ Un viitor episcop al Oradiei și un ierarh de rit grec: Ioan (Giovanni) de Dominis și Grigorie al Moldovlahiei	63
Suzana SIMON, Alexandru SIMON ♦ Un fiu de-al lui Iancu de Hunedoara la Napoli: despre relațiile dintre Casa de Aragon și hunedorești	73
Vasile MĂRCULEȚ ♦ Scurte considerații cu privire la contribuția sașilor la campania antiotomană din toamna anului 1595.....	81
BODO Edith ♦ Prediile bihorene după reglementarea urbarială tereziană.....	91
Adrian ISCRU ♦ Restituiri o nouă reconstituire a drapelului revoluției din 1821, veritabil document programatic și simbol al unității naționale	99
Iulia VAISĂRHOFER ♦ La poesía pasoptista al servicio del ideal nacional.....	123
Augustin MUREȘAN ♦ Praporul cu tricolor de la Ocișor - stindard la 1848 -1849	131
Gabriela ANTONOVICI ♦ Eforturi de ridicare a unor monumente dedicate lui Avram Iancu în perioada 1848-1923.....	137

Răzvan Mihai NEAGU ♦ O personalitate a domeniului farmaceutic din România, farmacistul Ioan Murgău (1880-1948) din Turda.....	147
Adrian Iulian COMAN ♦ Războiul din Crimeea reflectat în presa internațională.....	163
Klementina Linda ARDELEAN ♦ Considerații privind înființarea și activitatea asociației femeilor izraelite ortodoxe susținătoarea unei cantine publice ...	171
Sanda Dumitrița BUBOI ♦ Viitorul Bihorului – primul organ de presă al Partidului Național Liberal din Bihor	183
Mihai D. DRECIN ♦ Ecoul serbărilor încoronării din 1922 în presa românească din Oradea și Bihor.....	191
Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS ♦ Decorație conferită în 1922 unor deputați de Bihor.....	201
Robert C. TÖKÖLYI ♦ Augustin Iuga și povestea unui „șperț”. Un caz de corupție mai puțin cunoscut din istoria interbelică a orașului Baia Mare	207
Antonio FAUR ♦ Considerații privind monografia satului Tămașda (jud. Bihor) din 1941	225
Ion ZAINEA ♦ Sărăcie și foamete sau speculă și sabotaj economic? Criza de produse alimentare din orașele României în anii 1945-1946 și încercări de remediere a acestora prin măsuri legislative și polițienești. Studiu de caz: municipiul Oradea	235
Constantin MANOLACHE ♦ Istoria cercetărilor demografice în interfluviul pruto-nistean (1944-1989)	249
Mihaela GOMAN ♦ Date despre șantierul arheologic din Transilvania, Crișana și Banat în anul 1967. Controlul și îndrumarea lor	263
Sorin Domițian ȘIPOȘ, Mircea-Valentin MATEI, Adrian-Horațiu PESCARU, Ivett-Greta ZSÁK ♦ Scurt inventar al gospodăriei țărănești din Crișana.....	271
Gabriel MOISA ♦ Democrație pe ritmuri românești. Reconstrucția liberalismului bihorean în primii ani postdecembriști.....	283
Mario STÂNGACIU ♦ The Migration of Romanian Doctors to Italy – a Remarkable Component of the Professional Internationalisation Phenomenon	299
Andi MIHALACHE ♦ Pe toate cerurile nopții: istorii, culturi, închipuiri (III) ...	311

**VOLUM DEDICAT DOMNULUI PROFESOR
UNIVERSITAR EMERIT DR. MIHAI D. DRECIN
CU OCAZIA ÎNPLINIRII A 80 DE ANI**

PROFESORUL MIHAI DRECIN LA CEAS ANIVERSAR

*Sorin-Domițian ȘIPOS**

Profesorul Mihai Drecin este o figură emblematică a învățământului și cercetării istorice din România, un specialist cu o activitate profesională remarcabilă în domeniul istoriei moderne și contemporane, mai ales în ceea ce privește istoria economică și financiar-bancară, care a format și modelat numeroase generații de studenți de la Universitatea din Oradea. Deși format în ambianța Clujului universitar, de care a rămas atașat, profesorul Mihai Drecin a rămas fidel Universității din Oradea, instituție în care și-a început activitatea în anul 1967 și la care a revenit după anul 1989, când s-a reînființat specializarea istorie-geografie. Universitatea din Oradea a fost și a rămas prima dragoste a profesorului Mihai Drecin, căreia i-a rămas fidel și pe care o slujește cu devotament și pasiune și în prezent.

Mihai Drecin s-a născut la 11 noiembrie 1944 în Timișoara, județul Timiș. Studiile gimnaziale și liceale le-a urmat la Școala Medie Nr. 3 din Arad, între 1958 și 1962, perioadă în care s-au conturat primele sale preocupări intelectuale. Își continuă formarea la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, între anii 1962-1967. Această etapă a fost fundamentală pentru viitoarea sa carieră, oferindu-i o bază solidă în analiza istorică și capacitatea de a aborda subiecte complexe. În 1978, Mihai Drecin își finalizează studiile doctorale la Institutul de Istorie și Arheologie al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, sub îndrumarea profesorilor Mihail Dan și Kovács Iosif. Tema cercetării sale de doctorat reflectă interesul pentru mecanismele financiare și economice, care avea să devină o direcție centrală în activitatea sa academică. Cariera sa universitară începe în 1967 la Institutul Pedagogic din Oradea, unde ocupă rând pe rând pozițiile de preparator, asistent și lector, până în 1979. Între 1980 și 1991, profesorul Drecin activează la Liceul Pedagogic „Iosif Vulcan” din Oradea, unde, ca director (1990-1991), a coordonat activitatea instituției într-o perioadă marcată de schimbări politice și sociale profunde. După Revoluția din 1989, revine în mediul universitar, fiind una dintre personalitățile centrale în dezvoltarea Universității din Oradea. Este promovat conferențiar în 1991 și profesor universitar în 1999. Între anii 1992 și 1998, a ocupat funcția de prorector, contribuind decisiv la înființarea Universității din Oradea, la creșterea prestigiului instituției și la consolidarea programelor academice.

Profesorul Mihai Drecin a avut un rol esențial în dezvoltarea specializărilor Istorie-Geografie și Istorie din cadrul Universității din Oradea, pe care le-a sprijinit prin inițiative curriculare și prin consolidarea relațiilor academice la nivel național și internațional. În calitate de prorector al Universității din Oradea, în cele două mandate începând cu anul 1992, domnia sa a fost preocupat de dezvoltarea și consolidarea instituției academice de pe malul Crișului Repede, conștient fiind că doar printr-o muncă susținută, profesionistă și onestă ne vom putea impune în mediul universitar din România. Între 2002 și 2008 a fost director al Departamentului de Istorie,

* Prof. univ. dr. habil., Universitatea din Oradea; e-mail: sorin.sipos@yahoo.com.

perioadă în care a promovat cercetarea interdisciplinară și a încurajat tinerii cercetători să își dezvolte carierele în cadrul universității. De asemenea, între 2006 și 2012, a ocupat funcția de director al Școlii Doctorale de Istorie, contribuind la formarea unei noi generații de specialiști. Sub îndrumarea sa, au fost elaborate 48 de teze de doctorat, iar profesorul a fost referent pentru alte 46 de teze elaborate în centre universitare de prestigiu din România.

Profesorul Mihai Drecin este un specialist de renume în istoria economică și financiar-bancară, abordând subiecte precum evoluția sistemelor bancare din Transilvania, rolul instituțiilor financiare în procesul de modernizare a societății și contribuția acestora la unitatea națională a românilor, dar și în istoria contemporană a românilor. Printre lucrările sale de referință se numără: • Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918) (1982); • Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867-1918) (1996); • Românii din Balcani. Istorie și politică (2020); • Iluzia libertății. Evenimentele din 23/24 ianuarie 1972 de la Oradea (2022). Pe lângă cele 13 cărți publicate, a semnat peste 200 de studii și articole în reviste de specialitate și volume colective. Activitatea sa științifică este recunoscută și prin cele 345 de comunicări susținute la conferințe naționale și internaționale. Profesorul Mihai Drecin a fost organizatorul a numeroase manifestări științifice naționale și internaționale, contribuind astfel la crearea unui dialog academic consistent în domeniul istoriei. Printre aceste evenimente se numără inițierea și organizarea sesiuni științifice naționale, cu participare internațională, precum: „Din viața și activitatea profesorului economist Victor Jinga” (1992-2011); „Muncă, bani, bănci, cultură și politică (sec. XVIII-XXI)” (1991-2023); „Banca Albina” (2002, 2012, 2022). De asemenea, este membru în colegiile de redacție ale unor reviste prestigioase precum *Romanian Review of Financial and Banking History* și *Revista Română de Istorie Economică*. Profesorul Mihai D. Drecin a primit numeroase distincții, printre care: Ordinul nr. 5135 din 18 iunie 1983 al Ministerului Educației și Învățământului pentru merite didactice; Premiul „Dimitrie Cantemir” al Academiei Oamenilor de Știință din România (2024); Premiul „Profesor Alexandru Moșanu” pentru cercetare în domeniul Istoriei Românilor (2024).

Toate aceste realizări științifice de excepție pornesc din convingerea intrinsecă a domniei sale că nu poți să fii profesor universitar performant, fără să ai propriile direcții de cercetare și rezultate notabile în domeniul pe care îl investighezi. De asemenea, domnia sa a rămas fidel în lunga sa cariera didactică unor principii morale sănătoase de la care nu a făcut rabat niciodată, indiferent din ce direcție au venit recomandările și sugestiile de a face compromisuri. Am fost participant și martor, eu mi-am început activitatea la Universitatea din Oradea, în anul 1993, la multe din proiectele și activitățile inițiate de către domnia sa de-a lungul anilor. Am avut ocazia să discutăm asupra multor probleme specifice învățământului superior din România, în general, și de la Universității din Oradea, în mod special, de-a lungul celor peste trei decenii de activitate și i-am apreciat profesionalismul, onestitatea și implicarea în viața universitară. De asemenea, am avut numeroase discuții asupra rolului și locului istoriei și al profesorului de istorie în societatea contemporană, despre implicarea istoricului în activitatea civică și în viața politică, și de fiecare dată

sugestiile și recomandările domniei sale s-au dovedit a fi corecte și s-au impus în durată lungă.

În final, profesorul Mihai Drecin este o personalitate marcantă a mediului academic din România, contribuind atât la dezvoltarea istoriei ca disciplină, cât și la consolidarea învățământului universitar la Oradea. Prin munca sa, a format generații întregi de specialiști, iar activitatea sa științifică continuă să inspire ne inspire pe noi, colegii săi mai tineri, prin pasiunea și respectul domniei sale față de istorie și de meseria de istoric, prin implicarea activă în dezvoltarea acestei discipline de care suntem cu toții atașați.

La Mulți Ani și Multă Sănătate în slujirea Muzei Clio, Stimate Domnule Profesor Universitar Emerit Dr. Mihai Drecin!

Oradea,
la 4 noiembrie 2024

Prof. univ. dr. habil. Sorin ȘIPOȘ,
Prorector Universitatea din Oradea

DESPRE DESTIN ȘI MODELE

*Gabriel MOISA**

Aflat încă pe băncile facultății, profesorul nostru de istorie medievală și istoriografie, academicianul Pompiliu Teodor, insista la cursuri și seminarii pe faptul că încă din antichitate, formația intelectuală și umană a istoricilor a fost determinată fundamental atât de studiile urmate, modelele profesionale avute cât și de oamenii lângă care ai avut șansa sau neșansa de-a sta de-a lungul vieții.

Tineri fiind, poate că atunci nu dădeam foarte multă importanță celor spuse sau nevoii de a avea modele, însă în timp am înțeles cât de important este acest lucru. Personalitatea fiecăruia dintre noi este conturată și în funcție de oamenii din jurul nostru, mai ales dacă aceștia „mizează” pe tine ca individ din rațiuni strict profesionale și nu de altă natură.

La finalul studiilor mele universitare din cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca am ajuns în Oradea, iar unul dintre oamenii care mi-au oferit o șansă profesională cât se poate de serioasă a fost profesorul Mihai Drecin. Am descoperit în timp că am primit o șansă importantă din partea unui profesionist și a unui om remarcabil, posesor al unei anumite exigențe transmise firesc și profesiei pe care și-a ales-o. Sper că nu i-am înșelat așteptările.

Am mai descoperit în profesorul Mihai Drecin un om cu anumite principii profesionale, de viață și linii roșii bine conturate peste care nu trecea niciodată. Cei care îl cunosc bine pot depune mărturie în acest sens, fie că sunt studenți, dascăli sau alte categorii de oameni.

La împlinirea celor opt decenii de viață profesorul Mihai Drecin este, parcă, la fel de activ precum a fost de-a lungul vieții. Este o calitate incontestabilă a colegului nostru, una care a fost sesizabilă de-a lungul unei îndelungate cariere didactice. Generos cu cei din jurul său, atent la cele mai mici detalii, ferm atunci când se impunea, profesorul Mihai Drecin fost și este un model de urmat pentru noi cei mai tineri.

Profesorul Mihai Drecin a fost un om implicat trup și suflet domeniului său de activitate. Unei personalități cu probitatea morală, științifică și umană ca a profesorului Mihai Drecin, societatea și instituțiile unde a lucrat nu puteau să nu-i acorde și responsabilități administrative.

Încă din primii ani ai carierei universitare s-a făcut remarcat prin modul cu totul aparte în care s-a implicat atât în activitatea didactică și de cercetare cât și în dialogul cu elevii și studenții. După desființarea Institutului Pedagogic din Oradea în 1979, profesorul Mihai Drecin a activat în cadrul Liceului Pedagogic “Iosif Vulcan” din Oradea. Era foarte apreciat în rândul colegilor, al profesorilor de istorie din oraș, pentru calitățile sale umane și profesionale.

Atunci când, în 1990, a fost ales în mod democratic de către cadrele didactice ale Liceului Pedagogic “Iosif Vulcan” din Oradea, în funcția de director, s-a făcut un

* Prof.univ.dr.habil, Universitatea din Oradea; e-mail: gabimoisa@hotmail.com

act de dreptate unui om care a slujit cu credință și devotament această școală. Însă prezența domniei sale în această funcție a durat doar un an, fiind solicitat să vină la Universitatea din Oradea pentru a redeschide învățământul universitar în științe istorice.

Alura intelectuală a Domniei Sale, probitatea morală și umană i-au permis să ocupe de la început demnități administrative importante în universitate. A fost șase ani pro-rector al universității (1992-1998), timp în care s-au pus bazele structurii academice a acestei instituții, s-a conturat în cea mai mare parte baza materială și nu în ultimul rând corpul academic, unde profesorul Mihai Drecin, a avut un cuvânt greu de spus mai ales pe segmentul științelor umaniste.

Apoi, în calitate de Șef al Departamentului de Istorie al Facultății de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, profesorul Mihai Drecin a avut o foarte mare contribuție la dezvoltarea uneia dintre cele mai mari școli doctorale din universitate. Înțelegând faptul că învățământul universitar orădean fără să aibă cel mai înalt ciclu de studii academice – doctoratul, nu va rezista foarte mult. În această calitate, s-a preocupat ca toți profesorii titulari să obțină dreptul de conducere de doctorat și să fie selectați cei mai buni tineri pentru a urma studiile doctorale. Deopotrivă a avut un mare rol în a angrena școala doctorală în istorie de la Oradea în peisajul academic de profil din țară. Aceste rezultate i-au adus în 2005 calitatea de Director al Școlii Doctorale în Istorie, fapt care reprezintă nu numai o recunoaștere a eforturilor depuse, ci și o premisă că domnia sa va reuși, prin programul său managerial să ridice și mai mult standardul de calitate și să o facă cea mai mare școală doctorală, ca număr de conducători și studenți, din universitatea orădeană.

După pensionare profesorul Mihai Drecin a rămas aproape de noi. Domnia sa este la fel de activ, atât în cadrul Școlii Doctorale în Istorie cât și în cadrul Departamentului de Istorie al facultății noastre unde activează neobosit, oferind expertiza sa mai tinerilor colegi de fiecare dată când este solicitat. Este prezent aproape zilnic la facultate, locul fără de care existența Profesorului nu ar fi rotundă.

Parcurgând, chiar pe scurt biografia demnităților administrative deținute de profesorul Mihai Drecin avem imaginea unui om care pe unde a trecut a lăsat respect, considerație și lucruri așezate. Într-o lume înecată în diletantism, superficialitate, orgolii meschine și invidii găunoase un parcurs biografic de asemenea calitate este nu numai o raritate ci și o pildă pentru generațiile tinere.

La Mulți Ani Domnule Profesor !!!

Oradea,
la 5 noiembrie 2024

Prof. univ. dr. habil. Gabriel MOISA
Decanul Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și
Științele Comunicării
Universitatea din Oradea

O VIAȚĂ ÎN CUNOAȘTERE. CELEBRAREA MOȘTENIRII UNUI SLUJITOR NEOBOSIT A MUZEI CLIO

*Radu ROMÎNAȘU**

În *Memoriale*, volum apărut în anul 1923, savantul Vasile Pârvan făcea următoarele precizări: „Viața omenească e, în generalitatea ei, lipsită de gânduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică pentru câștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întreba care e rostul lui în lume. Iar așa-zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit, în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor ori păstorul turmelor; omul superior e și el, în aproape unanimitatea cazurilor, tot un (...) meseriaș – afundat cu totul în specialitatea lui...”¹.

L-am cunoscut pe domnul profesor Mihai Drecin în anul 1999 (au trecut de atunci 25 de ani!!!), pe când eram student în anul IV la specializarea *Istorie-Geografie* din cadrul Facultății de Științe Socio-Umane a Universității din Oradea. De fapt, am auzit vorbindu-se despre domnia sa încă de când eram în anul I. Colegii mai mari s-au grăbit să ni-l descrie pe domnul profesor. Parcă și acum aud vocea unora dintre ei: „Să nu ziceți că nu v-am avertizat.... Drecin este un om sever; are și pretinde o punctualitate asemănătoare unui ceas elvețian, încurajează o ținută sobră, academică la cursuri și la examene, atât pentru băieți, cât și pentru fete, are standarde educaționale ridicate și nu face nicio excepție de la regulă pentru cei care nu se conformează așteptărilor și cerințelor sale”.

Mărturisesc că această imagine a creat o atmosferă de anxietate în rândurile noastre, mai ales că eram „boboci”, temându-ne că vom fi supuși unor critici dure dacă nu vom reuși să ne ridicăm la exigențele solicitate de domnul profesor. A venit și anul IV și, în consecință, ne-am întâlnit cu profesorul Mihai Drecin la cursul de *Istorie contemporană a României*. Trebuie să recunosc că avertismentele colegilor mai mari au fost în cea mai mare parte adevărate, excepție făcând ideea că profesorul nu acceptă nicio situație care să nuanțeze unele dintre standardele sale consacrate. În mod evident, acest fapt a fost o exagerare din partea colegilor mai mari.

Dovedind un tact pedagogic verificat și îmbogățit în timp, profesorul Mihai Drecin a știut să ne scoată din „carapace” pe fiecare dintre noi. Ca urmare, domnia sa a încurajat dezbaterile pe bază de argumente științifice solide, mai ales pentru tematica propusă la seminar, iar noi, studenții, am început să ne simțim confortabil, am pus întrebări, ne-am exprimat liber opiniile, astfel că atmosfera din sala „Vasile Pârvan” de la etajul 2 al Corpului C s-a metamorfozat rapid, evoluând de la un sentiment de timorare, la o relație de colaborare și respect reciproc.

Pe lângă abilitățile sale didactice, profesorul Mihai Drecin a arătat (cu fapta!) o latură umană profundă. A fost întotdeauna disponibil pentru noi, studenții, oferindu-ne sfaturi nu doar științifice, ci și personale, de viață. De aceea, mulți dintre noi l-am

* Lecturer, University of Oradea; e-mail: rrominasu@uoradea.ro

¹ Vasile Pârvan, *Memoriale*, Editura Cultura Națională, București, 1923, p. 11.

considerat un mentor, și nu doar un simplu profesor. Această relație deschisă a contribuit la crearea unui mediu propice învățării, unde fiecare s-a simțit valorizat.

Astăzi, colegii de la Departamentul de Istorie, colaboratori, foști studenți, masteranzi și doctoranzi ai domnului profesor Mihai Drecin, ne adunăm cu recunoștință și admirație pentru a sărbători o personalitate remarcabilă, un mentor de excepție și un veritabil stâlp fondator al învățământului superior istoric la Oradea, dar, în egală măsură, și al cunoașterii în domeniul istoriei contemporane și, în mod cu totul excepțional, al sistemului bancar românesc din secolele al XIX-lea și al XX-lea, pe Profesorul Universitar Doctor Emerit Mihai D. DRECIN, la împlinirea venerabilei vârste de 80 de ani.

De-a lungul carierei sale, Profesorul Mihai Drecin a fost nu doar un cadru didactic universitar, ci și un cercetător pasionat, dedicat descoperirii și transmiterii adevărului istoric. Cu o vastă experiență acumulată în decursul anilor, a reușit să inspire generații întregi de studenți, masteranzi și doctoranzi, pe care i-a învățat nu doar despre faptele și procesele istorice, ci și despre importanța gândirii critice și a analizei în durată lungă.

Cursurile sale de *Istorie contemporană a României, Doctrine și partide politice moderne, Istoria serviciilor secrete românești, Bănci și cooperative de credit din vestul românesc (mijlocul secolului al XIX- 1918), Istoria economiei românești*, au fost întotdeauna abordate într-o manieră interactivă și captivantă.

Profesorul Drecin a avut darul de a transforma cursurile și seminariile în adevărate călătorii în timp, făcându-ne să simțim pulsul evenimentelor și trăirile sufletești ale oamenilor care au trăit în epoci diferite. Îmi amintesc cu drag de discuțiile animate din sălile de cursuri sau de seminarii, unde fiecare idee și fiecare întrebare reprezenta un pas înainte în explorarea cunoașterii.

Profesorul Drecin nu este doar un cercetător de renume, ci și un educator pasionat. Cursurile sale sunt cunoscute pentru abordarea captivantă, combinând rigurozitatea academică cu povești fascinante din trecut. Studenții săi au fost întotdeauna impresionați de modul în care reușește să aducă la viață evenimentele istorice, făcându-le relevante pentru prezent.

De-a lungul anilor, a îndrumat sute de studenți, mulți dintre ei devenind, la rândul lor, profesori, muzeografi sau cercetători.

Îi mulțumim pentru răbdarea sa, pentru încurajările oferite și pentru că ne-a arătat cât de fascinant poate fi trecutul.

Pe lângă contribuțiile sale academice, Profesorul Drecin a fost un adevărat model de integritate și probitate academică. Rigurozitatea sa, acribia, analiza fină condusă cu tact pedagogic până la cele mai mici detalii, pe alocuri severitatea sa, au reprezentat adevărate lecții inițiatice pentru noi, tinerii de la specializarea Istorie-Geografie, promoția 1997-2001, care am venit să învățăm carte la Universitatea din Oradea din toate provinciile istorice românești (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Moldova, Muntenia, Oltenia, Bucovina și Basarabia), cu excepția Dobrogei.

Promovând valorile educației și ale respectului față de mediul academic, domnul profesor Drecin a influențat nu doar carierele multora dintre noi, ci și viețile noastre personale. Cel care așterne aceste rânduri a beneficiat, din această perspectivă, de generozitatea și spiritul de implicare a profesorului Mihai Drecin. Cu

siguranță, moștenirea sa va continua să trăiască prin fiecare dintre noi, cei care am avut privilegiul să fim discipolii domniei sale.

În această zi specială, dorim să-i urăm domnului profesor Mihai D. Drecin un sincer „La mulți ani!” și să-i mulțumim pentru tot ceea ce a făcut pentru scrisul istoriografic românesc, pentru consolidarea sentimentului național în inimile celor tineri și pentru noi, personal. Fie ca anii care vin să fie la fel de plini de inspirație și de roade ca cei pe care i-a dedicat și încă îi mai dedică Istoriei, ca știință și profesiune.

Totodată, suntem recunoscători pentru pasiunea sa neclintită pentru istoria neamului românesc, pentru promovarea interesului național și pentru impactul profund pe care l-a avut asupra numeroaselor generații de studenți, masteranzi și doctoranzi.

La mulți ani, domnule profesor! Vă dorim sănătate, fericire și multe momente frumoase și liniștite alături de cei dragi!

Oradea,
la 5 noiembrie 2024

Lector univ. dr. Radu Romînașu,
Directorul Departamentului de Istorie

DINCOLO DE CUNOAȘTERE: PROFESORUL MIHAI D. DRECIN – MENTOR, ISTORIC, OM

*Laura ARDELEAN**

Profesorul universitar Mihai D. Drecin împlinește anul acesta frumoasa vârstă de 80 de ani, o bornă simbolică ce marchează nu doar trecerea timpului, ci și o viață dedicată cunoașterii, înțelegerii trecutului și sprijinirii celor din jur. Cu această ocazie, prezentul volum al Analelor Universității din Oradea- Fascicula Istorie-Arheologie pe anul 2024 îi este dedicat, un gest ce subliniază respectul și recunoștința noastră față de Omul și Profesorul Mihai D. Drecin.

Domnul profesor Drecin este un dascăl în adevăratul sens al cuvântului, o vocație pe care a purtat-o în suflet și în fapte toată viața sa. Întotdeauna a înțeles că a fi profesor nu înseamnă doar a preda lecții, ci și a forma caractere, a inspira pasiunea pentru cunoaștere și a insufla curajul de a căuta răspunsuri în istorie. Generații de studenți au avut și încă mai au privilegiul să-l asculte, să învețe de la el, să fie ghidați de o minte ageră și o inimă deschisă. Sub îndrumarea lui, mulți tineri au găsit nu doar răspunsuri, ci și direcții de viitor. Fiecare prelegere susținută de domnia sa este o lecție de viață, nu doar de istorie. Suntem cu toții întotdeauna inspirați de modul său de a conecta trecutul cu prezentul, de pasiunea cu care povestește despre evenimentele ce au modelat lumea.

Ca istoric și cercetător, Mihai Drecin s-a dedicat descoperirii adevărului istoric, analizând și interpretând documentele trecutului cu o pasiune rar întâlnită.. Cu o curiozitate intelectuală neobosită, mereu dedicat adevărului istoric, chiar și atunci când acesta era greu de scos la lumină, și mereu deschis către colaborare, dezbateri și dialog, profesorul Drecin este un adevărat model de implicare, precizie și dăruire pentru colegii și studenții săi și pentru toți cei care-i urmăresc munca. Curajul său intelectual și angajamentul față de obiectivitate și integritatea sa profesională rămâne un exemplu de urmat.

Domnul profesor a sprijinit constant dezvoltarea Universității din Oradea, implicându-se în inițiative care au crescut prestigiul acestei instituții, fiind un pilon al comunității academice de aici, un susținător neobosit al dezvoltării intelectuale și al colaborării între specialiști. Prin implicarea sa activă în organizarea și co-organizarea numeroaselor conferințe și simpozioane, cu o atenție meticuloasă la detalii și o viziune clară asupra obiectivelor academice, domnia sa a reușit să creeze punți de legătură între cercetători și să faciliteze schimbul de idei. Fiecare eveniment organizat sub coordonarea sa a fost și este mai mult decât o simplă întâlnire științifică, fiind un spațiu de dialog, de aprofundare a cunoștințelor și de construire a unor colaborări de lungă durată.

În paralel cu activitatea sa organizatorică, profesorul Mihai Drecin a fost un prolific autor și cercetător. Studiile sale publicate în reviste de prestigiu sau în volume colective au abordat subiecte esențiale pentru istoria și cultura națională, pentru

* Lecturer, University of Oradea; e-mail: lala_ardelean@yahoo.com

istoria financiar-bancară, iar rigoarea metodologică și originalitatea interpretărilor sale l-au consacrat ca una dintre vocile importante ale istoriografiei românești. Fiecare articol sau lucrare semnată de domnia sa este nu doar o contribuție academică, ci și un exemplu de dedicație pentru adevăr și de respect pentru trecut.

Ca și director al revistei *Analele Universității din Oradea - Fascicola Istorie-Arheologie*, mulți ani la rând, profesorul Drecin a jucat un rol crucial în promovarea cercetării științifice de calitate. Sub îndrumarea sa, revista a devenit un forum respectat pentru cercetători, un spațiu unde ideile valoroase găsesc întotdeauna ecou. Domnia sa nu a fost doar un editor atent, ci și un mentor pentru autorii aflați la început de drum, încurajându-i să-și dezvolte gândirea critică și să-și perfecționeze stilul academic.

Toate aceste realizări reflectă un devotament rar întâlnit față de misiunea academică, dar și o dragoste autentică pentru cunoaștere. Domnia sa demonstrează că educația, cercetarea și comunitatea academică sunt motorul progresului, al înțelegerii și al colaborării între oameni.

Dincolo de toate aceste realizări academice, Mihai Drecin rămâne un om generos, cald și mereu gata să-ți întindă o mână de ajutor. Fie că era vorba de un coleg care avea nevoie de un sfat, un student nesigur pe drumul său sau un prieten aflat într-un impas, domnul profesor este acolo, cu un zâmbet bun și o soluție inspirată. Într-o lume uneori grăbită și superficială, el reușește să-și facă timp să-și facă timp pentru oricine are nevoie de un sfat sau de o vorbă bună, iar generozitatea sa nu cunoaște limite.

Deși a realizat atât de multe în cariera sa, profesorul Mihai Drecin a rămas un om modest, mai preocupat de binele celorlalți decât de laudele proprii. Pentru studenți și colegi, această modestie este o lecție prețioasă, că adevărata valoare stă în faptele noastre, nu în cuvintele mari.

Îi urăm, cu toții, sănătate, bucurii și liniștea unei vieți bine trăite. Profesorul universitar Mihai Drecin este pentru noi toți nu doar un reper în istoriografie, ci și un exemplu de omenie, generozitate și dăruire. La mulți ani, Domnule Profesor!

Oradea,
4 noiembrie 2024

Laura Ardelean

STUDII
STUDIES

HUMAN HABITATION AND ENVIRONMENTAL INTERACTION IN THE HOLOD DEPRESSION: A MULTIDISCIPLINARY ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE

*Laura ARDELEAN**

Abstract. *Human Habitation and Environmental Interaction in the Holod Depression: A Multidisciplinary Archaeological Perspective.* This study investigates the dynamic interplay between prehistoric human habitation and environmental factors in the Holod Depression, located along the Crișul Negru River in northwestern Romania. Utilizing interdisciplinary methodologies that integrate archaeology, geography, and paleoecology, the research examines settlement patterns, resource utilization, and societal adaptations from the Lower Paleolithic to the Roman and post-Roman periods.

The analysis focuses on major cultural transitions, including the shift from nomadic hunting and gathering to sedentary agricultural practices during the Neolithic, and the emergence of metallurgy and complex settlement structures during the Bronze Age. Archaeological evidence – such as lithic tools, ceramics, and metal artifacts – highlights the role of the Crișul Negru floodplain as both a habitat and a resource hub. Environmental factors, including topography, climate shifts, and water availability, are shown to have significantly influenced the spatial and temporal distribution of settlements.

The study situates the Holod Depression within broader patterns of prehistoric human resilience and cultural evolution, offering valuable insights into the interconnectedness of environmental and societal development with the surrounding area.

Keywords: *Crișul Negru River, human-environment interaction, settlement patterns, environmental adaptation, archaeological evidences*

Throughout the entire prehistoric period, the environment exerted a dominant influence on the evolution of society, necessitating constant adaptations by humans to meet the demands and challenges imposed by nature. The dynamics resulting from this ongoing adaptation highlight the complex relationship between humans and their environment, emphasizing the importance of studying human habitation, which, depending on historical periods, has undergone a continuous process of transformation. Consequently, a detailed examination of the interactions between environmental factors and human adaptive responses over time becomes essential in the study of human habitation within a specific geographical space and temporal sequence.

* Lecturer, University of Oradea; e-mail: lala_ardelean@yahoo.com.

In addition to major transitions, such as the shift from a nomadic to a sedentary lifestyle, the development of agriculture, and the emergence of the first urban settlements – which not only reshaped the physical landscape but also influenced the social, economic, and cultural structures of society – there are also minor events that shaped human habitation, conferring unique identity features. Therefore, the study of human communities requires an integrated approach to fully grasp the complexity of their lives. Interdisciplinary research combining archaeology, anthropology, geography, and ecology is essential for understanding how human societies managed (or failed to manage) the challenges they encountered at various points in time. Within this framework, archaeological investigations play a crucial role in providing insights into patterns of human habitation. Without these investigations, it would be impossible to reconstruct human habitats from certain historical periods, particularly prehistory, where no other documentary sources are available, as well as in Antiquity and the Middle Ages, where archaeological findings complement what is otherwise known from written sources.

The absence of archaeological discoveries in some cases does not necessarily indicate that a region was overlooked by prehistoric communities. Rather, this situation may result from insufficient investigations conducted in a specific area, particularly if it is a territory conducive to habitation. Such areas typically feature access to water sources, suitable flora and fauna, and conditions favorable for primitive agriculture, while also providing a minimum level of safety due to the topography. These factors, combined with the discovery and archaeological study of human habitation traces in the immediate vicinity, suggest that future excavations might uncover evidence of ancient cultures. Therefore, in such cases, more detailed research is required, which could reveal connections with neighboring regions where communities from various prehistoric and historical periods have been documented.

Based on the research conducted so far within the area of the Holod Depression, we aim to outline a possible evolution of the region's habitation throughout prehistory. As previously mentioned, human life has been consistently and intrinsically shaped by the environment and the resources it provides. The interpretation of aspects of human life in prehistory must be conducted within the paleogeographic context in which humans lived. The analysis of key factors such as climate, topography, flora, and fauna, provides indisputable evidence regarding human habitation.

We will focus on a series of villages and settlements, such as Dumbrăvița, Dumbrava, Forosig, Hodiș, Holod (the administrative center), Lupoia, Valea Mare de Codru, and Vintere, all situated in the Holod Depression, near the Crișul Negru River, which collects waters from the slopes of three mountain massifs in the Apuseni Mountains: Pădurea Craiului, Bihorului, and Moma Codru. The region traversed by the tributaries of this river includes the Beiuș Depression, the Holod Depression, various piedmonts, as well as the elevated plains of Călacea and Miersig, and the low plain of Salonta¹. We will also refer to discoveries made along Beiuș Depression and Crișul Negru Valley.

¹ Sever Dumitrașcu, *Descoperirile arheologice din Valea Crișului Negru și semnificația lor istorică*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p.53.

The formation of the Crișul Negru floodplain and the ways in which geological, climatic, and anthropogenic processes contributed to the development of this region have been approached as a complex phenomenon. Consequently, researchers have recognized that only a multidisciplinary and interdisciplinary approach can yield meaningful scientific results. In this context, an article was published in 1969 in the scientific journal of the Pedagogical Institute of Oradea, History Series². The mentioned floodplain is described as a complex geomorphological structure formed through the alluvial processes carried out by the Crișul Negru River and its tributaries. It includes a series of terraces and microdepressions that emerged as a result of sedimentation and the compaction of clayey-sandy materials. An important aspect is the migration of riverbeds, which led to the formation of abandoned channels and marshes, further enhancing the morphological diversity of the region³.

Climatic changes during the post-glacial period, known as the Holocene, specifically in the Subboreal phase (2500-800 BCE), influenced the formation of the floodplain based on river discharge and their capacity to erode and deposit sedimentary materials. Later, in the Subatlantic phase (800 BCE-present), the cooler and wetter climate led to a reduction in erosion and sedimentation processes in this area. These conditions facilitated the development of alluvial soils, which supported human habitation. Evidence of human settlement in this sedimentary soil horizon is confirmed by the presence of various artifacts, including ceramic fragments, bones, and charcoal, suggesting the existence of a human community in this region⁴.

The excavations at Râpa were the first to be published, but later, in the late 1960s and early 1970s, archaeologist Sever Dumitrașcu conducted systematic research throughout the Holod Depression. Following the leads of previously identified sites, as well as conducting surface surveys, reconnaissance, and subsequent archaeological excavations, traces of human habitation were discovered within the boundaries of rural settlements along the right bank of the Crișul Negru, such as: Sînicolau, Suplacu de Tinca, Căpâlna, Rohani, Ginta, Holod, Mociar, Tinca, as well as on the left bank, at Șoimi, Ursad, Petid, Cărsău, Cheșa, Cociuba Mare, and Belfir⁵.

The archaeological discoveries, initially accidental but later followed by surface surveys and subsequent excavations, indicate that the area has been inhabited since the Lower Paleolithic (around 800,000 BCE). The karstic region of Bihor County played an important role in the history of human settlement in the area, providing shelter and essential resources for the hunter-gatherers of the Paleolithic. This region, with its numerous caves, constituted an ideal habitat for *Homo neanderthalensis* during the Middle Paleolithic, between 120,000 and 45,000 BCE. The archaeological evidence discovered in the Vârtop Cave, as well as those located

² I.O. Berindei, Sever Dumitrașcu, *Contribuții la stabilirea genezei Câmpiei Crișurilor și a luncilor din depresiunile golf. Formarea luncii Crișului Negru*, în *Lucrări Științifice*, 3, A, Oradea, 1969, p.149.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p.151.

⁵ Sever Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (I) (Săpăturile de la Cociuba Mare, j. Bihor)*, în *Crisia*, III, Oradea, 1973, p.139

further to the north, such as the Boiului and Igrița caves, attest to the presence of these hominins, highlighting the significance of these locations as refuges and living spaces for prehistoric communities. For the Upper Paleolithic, we mention discoveries from the Ciur-Izbuc and Coliboaia caves, where rock art dating between 36,500 and 31,000 BCE has been found⁶.

The fact that humans passed through this area during the Old Stone Age is evidenced by the flint and bone tools discovered in the caves of Chișcău (the Bears' Cave), Sighiștel, and the Cugliș Cave in the village of Recaș, Dobrești Commune. During this period, people primarily relied on hunting and gathering, which necessitated a nomadic lifestyle with temporary settlements reflecting the need for mobility and rapid adaptation to available resources⁷.

The domestication of animals and the practice of primitive agriculture led to sedentarization, with settlements becoming more durable and accompanied by demographic growth. Tools were refined, adapted to the new concerns of the Neolithic era. The Early Neolithic is represented by the bearers of the Starčevo-Criș culture (6000–5400 BCE), characterized by a distinctive type of pottery known as Criș ware. In the 1970s and 1980s, several archaeological investigations were conducted in northwestern Romania, during which materials belonging to this culture were discovered. These studies significantly contributed to the clarification of aspects related to the Neolithization process in the region. A series of settlements, dated to the 6th millennium BCE, were discovered in Bihor County, including those at Suplacu de Barcău, Fughiu, Dumbrava, Oradea⁸, Cefa, Cociuba-Mare, Biharea, Mișca, Chișlaz, Râpa, Santăul Mic, Sălacea, Sântandrei, Sânicolaul Român, Tășad, Vadu Crișului, Valea lui Mihai, Vășad⁹, and others.

Certainly, starting from the Neolithic period, human settlement intensified. In the Dâmbul Colibii Cave, located in the Sighiștel Valley (Câmpanii de Sus Commune), remains belonging to the Neolithic Criș Culture (7500-6250 BCE) were discovered. In a series of settlements in the southern part of the county, settlements of the bearers of the Tisa Culture were identified (e.g., Cărăsău, Câmpani, Cociuba Mare, Cotiglet, Dușești, Ginta, Ianoșda, Meziad, Miheleu, Petrani, Răbăgani, Râpa, Salonta, Sânnicolau de Beiuș, Tășad, Zăvoi - Bihor County)¹⁰. In Piatra Pietranilor, a fortified Neolithic settlement with a ditch and earth rampart was uncovered. At Cociuba Mare -“Fântâniță,” a layer containing ceramic artifacts belonging to the Tisa Culture was discovered, although heavily eroded¹¹. Archaeological excavations

⁶ Gruia Fazecaș, *Zorii umanității. Epoca paleolitică*, în *Istoria Bihorului. Civilizație, societate, economie, mentalități*, Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu (coord.), Oradea, 2018, p.80.

⁷ *Monografia comunei Holod*, coord. Doru Marta, autori: Gruia Fazecaș, Gheorghe Dărbăban, Gabriel Moisa, cap. II. *Comuna Holod în contextul manifestărilor preistorice din județul Bihor*, Editura Arca, Oradea, 2012, p.17-18.

⁸ Gruia Fazecaș, *op.cit.*, p.80

⁹ D. Ignat, *Așezarea neolitică aparținând culturii Criș de la Suplacu de Barcău (j. Bihor)*, în *Crisia*, VIII, Oradea, 1978, p.14-15; Gruia Fazecaș, *Primele civilizații. Epoca neolitică*, în *Istoria Bihorului. Civilizație, societate, economie, mentalități*, Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu (coord.), Oradea, 2018, p.84.

¹⁰ Sever Dumitrașcu, *Descoperirile arheologice din Valea Crișului Negru...*, p.56.

¹¹ Idem, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (I)...*, p.141.

conducted by Sever Dumitrașcu in 1970 in the Holod Depression, within the boundaries of the Râpa and Tinca localities, revealed a habitation level attributed to the Criș Culture. At the site named “Câmpul de Sus,” a settlement was discovered and investigated through two trenches and several test pits¹². These excavations uncovered a pit dwelling, inside and around which were found reddish-colored pottery, along with some fragments of black, dirty pottery. Some fine paste pottery fragments indicated that these items were more carefully crafted. Decorated fragments exhibited typical Criș Culture features such as slip, prominences, impressions, notches made with fingernails, incised lines, an alveolar band under the lip, or alveolar lips¹³. In addition to the ceramic materials from various vessels, a fired clay weight and a fragmentary anthropomorphic figurine were discovered inside the pit. The lower part of the figurine was missing, suggesting it was likely a cult object. The preserved dimensions of the object are 8.2 cm in height and 6 cm in width. The female figurine has analogies within the Criș Culture, but the closest parallels are those discovered at Homorodul de Sus, Satu Mare County.

The emergence and development of copper metallurgy, along with the ethno-cultural influences from the south and east, triggered a process of cultural homogenization, visible through the creation of new cultural circles and horizons that expanded across vast geographic areas, giving rise to large Eneolithic complexes. In Bihor County, the Tiszapolgár Culture is present, chronologically framed between 3500 and 3200 BCE¹⁴. One noteworthy discovery is the find in the Dâmbul Cave, where Eneolithic pottery of the Sălcuța IV type (Oltenia) was uncovered, associated with the cultural phenomenon of pillared torches¹⁵. The Coțofeni Culture has been attested by discoveries at Clit (Arad County), in the Moma Codru Mountains, as well as at Câmpani, Cotiglet, Luncasprie, Pocola, Roșia, Sighiștel, and Tășad (Bihor County)¹⁶.

The first cultural complex belonging to the Early Bronze Age in southern Bihor is the Makó Culture, followed chronologically by the Nyírség Culture. In the second stage of the Early Bronze Age, discoveries associated with the Roșia cultural group were identified, located in the Crișul Negru Valley, where caves may have served as shelters as well as necropolises, with graves found in a crouched position¹⁷. The Bronze Age is represented in the central-southern area of Bihor County by the Igrița Culture¹⁸.

¹² Idem, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (II). Săpăturile de la Tinca-Râpa, jud. Bihor*, în *Lucrări Științifice*, 6, Istorie, Oradea, 1972, p.49-50.

¹³ *Ibidem*, p.50-51.

¹⁴ *Monografia comunei Holod...*, p.20-21.

¹⁵ Sever Dumitrașcu, *Descoperirile arheologice din Valea Crișului Negru...*, p.56.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ I. Némethi, P. Roman, *Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (Grupul cultural Sanislău)*, în *Satu Mare Studii și Comunicări*, 11-12, 1994-1995, p.25; *Monografia comunei Holod*, coord. Doru Marta, autori: Gruia Fazecaș, Gheorghe Dărăban, Gabriel Moisa, cap. II. *Comuna Holod în contextul manifestărilor preistorice din județul Bihor*. Editura Arca, Oradea, 2012, p.29.

¹⁸ *Monografia comunei Holod*, coord. Doru Marta, autori: Gruia Fazecaș, Gheorghe Dărăban, Gabriel Moisa, cap. II. *Comuna Holod în contextul manifestărilor preistorice din județul Bihor*. Editura Arca, Oradea, 2012, p.30

The archaeological discovery at Hodiș, in the territory of Holod Commune, represents one of the most significant Bronze Age discoveries in Romania, being of particular importance for understanding the Igrîța Culture at the end of this period. The gold hoard, found by chance in 1970 during agricultural work, consists of 11 remarkable pieces, weighing a total of 500g, including: two bracelets with spaced ends, each terminating in two opposing spiral discs, made from flattened wire; a decorated bracelet made from a gradually tapered round bar, adorned with ring-shaped notches along its entire length; spiral-shaped and decorated gold ingots and ornamented rings, all crafted with exceptional technical skill; three simple ingots made from square-sectioned bars, with tapered ends, shaped into the form of bracelets; four cylindrical rings made from sheet metal, ornamented on the surface with circular ribs and horizontal incised lines; several fragments of jewelry in the shape of willow leaves, some decorated with small incised bands or other geometric motifs created from beads using the "repoussé" technique¹⁹. One of the three ingots mentioned is one of the largest discovered in the Carpathian Bronze Age²⁰. Sever Dumitrașcu points out that within the boundaries of the village, there are three to four tumuli that could be linked to the discovery of the hoard²¹.

The gold hoard from Hodiș

(**Source:** *Monografia comunei Holod*, coord. Doru Marta, autori: Gruia Fazecaș. Gheorghe Dărăban, Gabriel Moisa, cap. II. *Comuna Holod în contextul manifestărilor preistorice din județul Bihor*. Editura Arca, Oradea, 2012, p.31)

Archaeological discoveries, such as the gold jewelry hoard from Hodiș, the bronze deposit from Răbăgani, and the Hallstattian complexes from Tășad, highlight

¹⁹ M. Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstatt A*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, IX, 1972, p.46.

²⁰ *Monografia comunei Holod...*, p.31

²¹ Hodiș, în *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1974. p.38.

the complexity and significance of settlement patterns at the end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age. Similarly, artifacts from settlements in Bihor County, including Cociuba Mare, Hodiș, Mierlău, Petrani, Răbăgani, Râpa, Salonta, Tășad, Tămașda, Tăut, Tulea, and Ursad, belong to these same periods²².

The Igrîța Culture represents a crucial phase in the transition from the Bronze Age to the Iron Age in the southern region of Bihor County. Not only did it mark the end of a historical period, but it also played an important role in the emergence of the Gava Culture. Thus, the Igrîța Culture not only closes one era but also sets the stage for the new cultural and technological developments of the Iron Age. The analysis of bronze deposits from this period, spread across a broader area, provides a detailed picture of the material culture of the time, highlighting a preference for ornaments such as pendants, bracelets, chains, and rings, while tools and weapons are almost absent²³.

At Cociuba Mare-"Cohărești," heavily eroded ceramic fragments were discovered on the surface. To assess the archaeological potential of the area, four trenches were excavated. These revealed the existence of a settlement from the Hallstatt period (the early Iron Age), as well as a short-lived occupation from the Roman or post-Roman era. Similarly, at the site known as "Fântânița," beneath the Roman cultural layer, Hallstattian ceramic fragments were also found, showing signs of heavy corrosion²⁴.

The fortified settlements from the La Tène period, of Dacian origin, represent the northernmost known examples of this type of settlement within the territory of our country. Their strategic placement along the elevated alignments of the Pădurea Craiului Mountains and in the surrounding areas, to the north of the Crișul Negru, suggests effective control over the territory and the access routes in the region. These fortifications reflect the significance of these highland areas in protecting and managing the territory near the plains.

Artifacts from the second Iron Age, known as the La Tène period, were also discovered in a site called "La Lunca" by locals, near the village of Râpa. Given that the site is located in the floodplain of the Crișul Negru, the stratigraphy from the present surface layer to the sterile level is as follows: beneath the humus layer, there is a yellowish clayey-sandy alluvial layer, followed by a gray sandy alluvial layer, in which ceramic fragments and animal bones were found. Subsequently, a layer of compact ash and charcoal was identified, followed by another yellowish clayey-sandy alluvial deposit, beneath which there was a gravel layer with tree trunks. The layer containing ceramic fragments and bones deepens in two places, forming cavities, reaching a depth of 2.60 meters, where a relatively high density of shards and bones was found, leading the archaeologist Sever Dumitrașcu to hypothesize that this could indicate the presence of two huts at the site²⁵.

The Dacian period in the Crișul Negru Valley is marked by a series of significant archaeological discoveries, including forts, settlements (Craiva, Clit, Comănești, Susani, Zerind - Arad, Meziad, Salonta, Talpe, Tășad, Tămașda, Tinca -

²² Sever Dumitrașcu, *Descoperirile arheologice din Valea Crișului...*, p.56.

²³ *Monografia comunei Holod...*, p.32.

²⁴ Sever Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (I)...*, p.141.

²⁵ I.O. Berindei, Sever Dumitrașcu, *op.cit.*, p.150.

Bihor), treasure hoards of ornaments (Drăgești, Tășad - Bihor), and Dacian coins (Chereluș, Tăgădău – Arad), Greek coins, and Roman Republican treasure hoards (Cermei - Somoșcheș, Clit, Mișca, Satu Nou, Vânători, Zerindul Mic - Arad, Beiuș, Batăr, Ceișoara, Ciumeghiu, Drăgești, Gurani, Mierlău, Râpa, Salonta, Talpe, Tămașda, Tinca, Tășad, Vintere - Bihor)²⁶. At Meziad, Dacian-style pottery from the 4th-3rd centuries BC was discovered. Systematic research has provided detailed knowledge of settlements such as Zerind, fortified settlements like Tășad, and the fort at Clit, which ceased activity following the Roman conquest of Dacia in 106 AD²⁷. These discoveries, distributed from the mountains to both high and low plains, reflect the vitality and complexity of the Dacian culture in this region, while also highlighting the close connections with the major civilizations, the Greek and particularly the Roman.

At Tinca, Cărsău, and Belfir, Roman-period settlements have been identified. At Rohani (the site "Peste Criș"), Râpa (in two locations: "La Luncă," as previously mentioned, and "Dealul Morilor"), and at Cociuba Mare (in the locations locally named "Cohărești" and "Fântâniță"), settlements with dwellings and pits, accompanied by abundant ceramic material, have been investigated²⁸. Unfortunately, these settlements have been severely damaged over time due to agricultural activities. Near these settlements, remains of surface dwellings, hearths, mudbrick, and Hallstattian ceramic fragments have also been found, although they too appear to have been partially destroyed by treasure hunters and agricultural work. In this area, two large Hallstattian bi-conical vessels, decorated with grooves, made from a reddish-gray clay paste, were discovered. Additionally, a small askos-type vessel was found. At the site called "Dealul Morii" near Râpa, a partially sunken dwelling was excavated. The absence of mudbrick indicates that the structure was made from wood²⁹.

The ceramic fragments found here can be categorized into two types: coarse pottery, reddish and darkish in color, and finer pottery, which is black, darkish, and reddish, but less in quantity. Despite the heavy deterioration of the coarse pottery, it was possible to observe that vessels with straight walls had been made, and in some examples, it was possible to distinguish that the rim was slightly flared outward. Some fragments came from large bi-conical vessels. The decorations include knobs and alveolar bands. The fine paste pottery consisted of small vessels, shallow bowls decorated with grooves or incisions, and cups with handles elevated above the rim of the vessel. Some of the shards retain elements of manufacturing (reddish on the exterior and polished black on the interior) or decoration (protrusions, grooves) from earlier Bronze Age cultures. From the late Iron Age I period, very few ceramic fragments have been found. These include several gray-colored bowls with inturned rims, which attest to Basarabi influences, originating from the southeast, from the Thracian environment³⁰.

²⁶ Sever Dumitra, *Descoperirile arheologice din Valea Crișului Negru...*, p.56-57.

²⁷ *Ibidem*, p.57.

²⁸ Idem, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (I)...*, p.140.

²⁹ Idem, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (II)...*, p.51-52.

³⁰ *Ibidem*, p.52.

From the mentioned dwelling, an anthropomorphic figurine was uncovered, with a bell-shaped lower part (preserved height – 5.8 cm, diameter of the bottom – 2.8 cm), as well as the head of another zoomorphic figurine, depicting a cervid (length – 6.1 cm)³¹. Based on the archaeological material, the researcher attributed these discoveries to a Hallstatt settlement located on the terrace of the Criș River, between Râpa and Tinca, inhabited by a Dacian community³².

Regarding the Roman period occupation, ceramic fragments were uncovered. However, these were unevenly distributed across the entire investigated area. From the few fragments of large bowls, pots, shallow bowls, and a handle fragment from an amphora with an impressed stamp, it was determined that the pottery was wheel-made and of a gray color. Additionally, a few fragments in a yellowish hue were found, decorated with simple or wavy lines. Handcrafted pottery is very scarce in this area.

At Cociuba Mare, at the location called "Fântâniță," due to the cultivated nature of the land, exhaustive archaeological excavations could not be conducted³³. However, fragments of hand-made pottery and wheel-made pottery were discovered. The hand-made pieces, made from coarse paste, fired unevenly with a grayish-brick color, primarily include rims with a slightly outward-flaring profile and bottoms of jar-like vessels. The wheel-made pottery is made of fine, grayish paste and consists of small vessels, flat-bottomed or ring-shaped bowls, and rims of wide-mouthed pots flaring outward. As for decoration, simple lines or bands of simple lines and wave patterns were used³⁴. Remains of a surface dwelling were identified. The structure of the dwelling includes a fragment of a paved hearth, located at the edge of an area with mudbrick and compacted earth, which displayed a brick-yellowish hue, suggesting possible exposure to fire. Nearby, shards, stones, and a fragment of a perforated clay weight, along with several pieces of iron, were discovered. In the vicinity, there were several pits, likely for supporting posts, suggesting that the dwelling had two rooms³⁵. The pottery consisted of various types: hand-made pottery (jar-like vessels, similar to the classic Dacian style – 2nd century BC - 1st century AD) and wheel-made pottery (fine and semi-fine, gray, yellowish, or brick-red; fine pottery in gray and black, and roughish black pottery)³⁶. Based on analogies with artifacts from other settlements attributed to the free Dacians (Cicir, Ceala, Sîntana, Sântion-„Sere”, Girișul de Criș, Oradea-„Salca”, Medieșul Aurit), the pottery has been dated to the 2nd-3rd centuries AD, possibly extending into the early 4th century. Therefore, the archaeological material from the settlement at Cociuba Mare led researcher Sever Dumitrașcu to chronologically categorize it as belonging to the late Roman and post-Roman period. Based on the discovered material, it was not possible to determine whether there was a continuity of life in the settlement.

After the Dacian-Roman wars, the Dacian communities continued their existence here, outside the borders of the Roman province of Dacia, but in proximity

³¹ *Ibidem*, p.53.

³² *Ibidem*.

³³ Idem, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (I)...*, p. 141.

³⁴ *Ibidem*, p. 141.

³⁵ *Ibidem*, p. 142-143.

³⁶ *Ibidem*, p. 145, 148.

to the imperial frontiers. The free Dacians from the Crișul Negru area maintained connections with the Daco-Romans from the Apuseni Mountains and the southern Mureș region. After the Roman withdrawal in 271/275, archaeological research has highlighted the continuity of Dacian villages from the Roman and Roman-Byzantine periods, such as settlements and other discoveries (Seliște (Sic), Zerind – Arad County; Belfir, Căpâlna, Cărăsău, Cociuba Mare-"Fântâniță", Cociuba Mare - "Cohărești", Râpa – "Dealul Morilor", Râpa-"La Luncă", Rohani, Salonta, Tămașda, Tinca – Bihor County); treasures and isolated discoveries of Roman imperial and Roman-Byzantine coins (Beliu, Seliște, Vânători – Arad County; Batăr, Cociuba Mare, Gurani, Holod, Ioaniș, Oșand, Poclusa de Beiuș, Salonta – Bihor County)³⁷.

The fragmentary pottery from Râpa-"La Lunca", which is gray or black in color and has a gritty appearance, originates from wheel-made vessels. Considering the paste, the color achieved through firing, and the profile of the lips of the fragments, this gray pottery exhibits analogies with that found in the Dacian settlement from the 2nd–4th centuries AD at Medieșul Aurit (Satu Mare County)³⁸, as well as in settlements at Oradea-Salca or other Dacian discoveries from the Roman period such as those from the Crișul Negru Valley at Rohani, Cociuba³⁹, Belfir, Tămașda, or in more distant settlements along the Mureș River, such as Ceala and Cicir⁴⁰. Although the analysis of these fragments suggests a dating of the occupation layer to the end of the 2nd century and the beginning of the 3rd century AD, the fragments of pottery made from black paste with a gritty appearance, decorated with bands of simple lines or waves, indicate the placement of the settlement, based on analogies with pottery found in Dacian free settlements of the Roman period in the region, in the first half of the 4th century AD⁴¹.

The excavations undertaken at the "Dealul Morii" site, near Râpa, investigated Roman and post-Roman dwellings⁴². Five dwellings were examined. The ceramic material is divided into: carelessly hand-made vessels (jar-shaped and barrel-shaped), made from coarse paste, either brick-red or dark gray in color, with slightly flared rims, and those made on the wheel (large and medium-sized bowls and pots), made from fine gray paste, along with a few yellowish ones, with thick walls. Among these, there were also two fragments of rimmed vessels and clay weights. In addition to the ceramics, the inventory of the dwellings also included an iron blade from a knife handle, a bronze pin, an iron scissor, three small iron knives, a piece of iron, a bronze plate, and a bone comb, which represents the first such discovery in

³⁷ Idem, *Descoperirile arheologice din Valea Crișului Negru...*, p.57-58.

³⁸ Vezi și Idem, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în secolele II-IV e.n.*, în *Lucrări Științifice*, 2, Oradea, 1968, p.239-256; Sever Dumitrașcu, Tiberiu Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, județul Satu Mare*, I, Oradea, 1967; Idem, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, Cluj, 1967, p.107-126.

³⁹ Sever Dumitrașcu, *Săpături arheologice la Cociuba Mare în Bihor*, în *Gaudeamus. Alma Mater Crisiensis*, II, 9-10, Oradea, 1969, p.29-31.

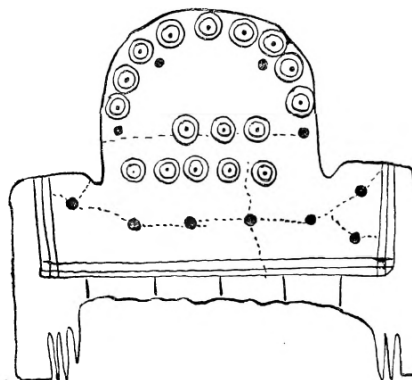
⁴⁰ I.O. Berindei, Sever Dumitrașcu, *op.cit.*, p.149.

⁴¹ *Ibidem*, p. 153; Sever Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (I)...*, p.139.

⁴² Idem, *Așezări și descoperiri dacice din vestul...*, p.239-256.

⁴² Idem, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (II)...*, p.51.

the north-western part of Romania. The comb has a rectangular shape and is a beautifully ornamented piece, made from six plates joined together. Analogies have been found within the Sântana de Mureș-Cerneahov cultural complex and in the territory of Poland, where archaeologists consider this object to be of Gepidic origin⁴³.

Bone comb (Râpa)

(Source: S. Dumitrașcu, *Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (II). Săpăturile de la Tinca-Râpa, jud. Bihor, în Lucrări Științifice*, 6, Istorie, Oradea, 1972, p.65)

In one of the dwellings, a more diverse ceramic material was discovered compared to the other four. In this same dwelling, a fragment of a millstone, a cylindrical spindle, and an iron hook were also found. Until more detailed research is conducted, we cannot be certain, but it is possible that, in addition to the Dacians, one or more groups of Germans may have settled here⁴⁴. The dwelling with different ceramics may belong to a different group of Germans compared to those who inhabited the others. Only detailed research will be able to reveal the settlement situation in that area.

In conclusion, the comparative analysis of the archaeological sites at Cociuba Mare-„Cohărești”, Râpa-„La Luncă”, and Rohani-„Peste Criș” highlights differences in the typology of the ceramics discovered, suggesting that these may represent different phases of settlement within the same region. The black, gritty pottery found at the last two aforementioned settlements indicates that these settlements are likely older than those at Cociuba-„Fântâniță” and „Cohărești”, where this type of pottery is absent.

From a geographical and climatic perspective, it is likely that the initial inhabitants of the settlements in the valley of the Crișul Negru River were forced, due to unfavorable conditions, to relocate their dwellings to higher terraces, such as at Cociuba-„Fântâniță” (for those at „Cohărești”) and Râpa-„Dealul Morilor” (for the inhabitants of Râpa-„La Luncă”). In fact, the new settlements were even established over the floodplain or bed of the Crișul Negru River. These relocations reflect not

⁴³ *Ibidem*, p.56.

⁴⁴ *Ibidem*, p.65.

only the necessary adaptations to environmental changes but also a continuity of settlement in the microregion of the Crișul Negru Valley⁴⁵. Thus, the evolution of settlements in this region can be understood as a complex interaction between historical events and natural conditions, which shaped the way of life of the local human communities.

Archaeological findings confirm the presence of free Dacians during the Roman period in the territories of the western Apuseni, alongside other groups that penetrated the area, such as the Iazyges Sarmatians, Vandals, Goths, and Early Gepids. Some of these populations traversed the region, exerting temporary control, while others occasionally coexisted with the Dacians. Although limited, the archaeological evidence, which includes hoards, isolated graves, harness fittings, and weapons, demonstrates the presence of these populations in the region.

Natural processes and human interventions have played a decisive role in the formation and evolution of the Crișul Negru floodplain. The relief of this region has been shaped not only by climate changes and river activity but also by the presence and activities of humans. It is essential to highlight the need for an interdisciplinary approach to understanding the current landscape, which cannot be explained solely through natural processes but also through anthropogenic impact. Human habitation has not remained static throughout history but has constantly evolved and transformed under the influence of the surrounding environment. Natural resources and the level of safety provided by the environment were crucial in settlement decisions and determined the continuous adaptations of prehistoric humans. Archaeological and geological investigations, conducted both in the field and in the laboratory, are, in most cases, the only sources of information about the most extensive period in human history, namely prehistory. These studies provide a comprehensive perspective on human adaptability.

⁴⁵ Idem, *Cercetări arheologice în depresiunea Holodului (I)*..., p.151-152.

IMAGINEA NOMADULUI ÎN SURSELE BIZANTINE ALE MILENIULUI I

Florin PĂSCĂRIȚA*

Abstract. *The Image of the Nomad in Byzantine Sources of the 1st Millennium.* The inequality of the Other has been exposed throughout history through asymmetrical relations such as Greeks vs. barbarians, civilized vs. savages, culture vs. barbarism, Christians vs. pagans. Thus, the ethnic, cultural and religious differences between the warriors of the North-Pontic Steppes and the Byzantines are emphasized as a result of direct contacts in the 6th-10th centuries, whether peaceful or, on the contrary, military. The aim of this study, therefore, is to relieve the image of nomads in Byzantine documentary sources from the first Christian millennium. At the same time, we aim to capture the relations between the warrior nomads and the Eastern Roman Empire, which lead to the shaping of the image of the Barbarian or the Pagan. Therefore, we have turned to Byzantine chronicles and annals from the 1st millennium which, among other things, show the interaction with the Avars and Hungarians from the time of their settlement in the Carpathian Basin. In this endeavor, we started from several research questions: How were the Avars and the Hungarians viewed by the Byzantines during the first diplomatic contacts and afterwards? How did their image develop as a result of conflicts with Byzantium? What are the differences and similarities between the Byzantines' images of the two peoples? In order to exploit the sources, we turned to discourse analysis, identity-otherness analysis and comparative analysis, all in order to reveal how the Other was seen by the Byzantine Christian. This study presents intermediate results of a doctoral research dealing with "The Image of Avars and Hungarians in Medieval Chronicles".

Keywords: *imagology, Early Middle Ages, Byzantium, migrations, narrative*

Scopul acestei cercetări este de a reliefa imaginea nomazilor avari și maghiari în sursele documentare bizantine din a doua jumătate a primului mileniu creștin și, totodată, de a surprinde relațiile acestora cu Imperiul Roman de Răsărit. Aceasta reprezintă rezultate intermediare ale unei cercetări doctorale, care tratează imaginea avarilor și a maghiarilor. Astfel, obiectivul este de a contura imaginea nomazilor prin filtrul operelor bizantine, fie ele cronici, anale, manuale de strategie militară, omilii sau poeme. În acest demers am pornit de la mai multe întrebări de cercetare: Cum erau văzuți avarii, respectiv maghiarii, de către bizantini în timpul primelor contacte diplomatice, dar și după aceea? Cum s-a dezvoltat imaginea acestora ca urmare a conflictelor cu Bizanțul? Care sunt diferențele și asemănările dintre imaginile pe care bizantinii și le-au conturat asupra celor două popoare?

Am stabilit ca limită temporală inferioară pentru cercetarea de față primele mențiuni scrise bizantine referitoare la avari, începând cu a doua jumătate a secolului al VI-lea, iar ca limită superioară, finalul secolului al X-lea, care marchează

* Drd. Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: flopascarita@gmail.com.

creștinarea maghiarilor, oprirea raidurilor acestora și schimbarea relațiilor diplomatice cu statele creștine învecinate. Deoarece imaginarul medieval este modelat de putere, istorie și istoriografie, iar aceasta din urmă stabilește identitatea *Sinelui* și a *Celuialt* în imaginarul colectiv¹, pentru această perioadă am selectat o serie de surse bizantine: cronici elaborate în secolul al VI-lea și începutul celui următor, avându-i ca autori pe Agathias, Teofilact Simocata, Evagrius, Ioan Malalas, Ioan de Efes, *Chronicon Paschale*, manuale de strategie militară precum *Strategikon* sau *Taktika*, poemele lui George de Pisidia și Flavius Cresconius Corippus, predicile lui Theodor Synkellos, cronici din secolul X (*Theophanes Continuatus*, Simeon Logotetul, Leon Diaconul) și operele împăratului Constantin Porfirogenetul (*De administrando imperio*, tratate militare etc).

Ne-am propus să analizăm mențiunile asupra avarilor și maghiarilor din aceste surse, iar apoi să comparăm rezultatele obținute. Totodată, pentru a obține rezultate relevante am apelat în primul rând la analiza de discurs, aplicată asupra surselor istorice selectate pentru cercetarea de față. În același timp, am încercat să identificăm descrieri cât mai ample ale avarilor și maghiarilor, care să reliefeze punctul de vedere al romanilor la adresa atitudinilor și comportamentelor nomazilor stabiliți la nord de Peninsula Balcanică. Prin urmare, dorim să aflăm cum era văzut *Celălalt* de către bizantinii creștini, să subliniem cum au interacționat niște populații și culturi atât de diferite, analizând raportul *Identitate-Alteritate*.

Pentru a exploata la maxim sursele necesare acestei cercetări și pentru obținerea unor concluzii relevante vom utiliza diverse tehnici de cercetare. Astfel, analiza de discurs ne va permite să înțelegem cum erau văzuți migratorii războinici de contemporanii lor creștini și să schițăm o imagine a maghiarilor reflectată prin cronici, anale etc. Așadar, discursurile cronicarilor la adresa migratorilor vizați în acest studiu sunt de o importanță majoră în demersul nostru, reprezentând principala unealtă pentru schițarea imaginii *Nomadului*. Totodată, ne propunem să identificăm descrieri cât mai ample ale avarilor și maghiarilor, care să reliefeze punctul de vedere al europenilor occidentali la adresa atitudinilor și comportamentelor nomazilor stabiliți în Bazinul Carpatic. Printr-o analiză calitativă vom urmări să identificăm în sursele analizate cele mai relevante informații, pe care le vom prelucra și compara pentru a ajunge la concluzii sugestive pentru cercetarea noastră. În final, vom apela la analiza comparativă care ne va permite să identificăm eventualele deosebiri și similitudini între imaginea conturată asupra avarilor și cea a maghiarilor. Ne propunem ca tehnicile de cercetare prezentate mai sus să conducă spre o abordare imagologică, iar în final să reliefăm alteritatea *Nomadului* în a doua jumătate a mileniului I.

De cele mai multe ori nomazii erau supuși prejudecăților popoarelor cu care interacționau. Astfel, deseori ei erau numiți sciți, preluând ideile lui Synesius de Cyrene care afirma în jurul anului 400 că „nu există barbari noi; vechii sciți se gândesc întotdeauna la nume noi pentru a-i păcăli pe romani”.² Pe același principiu al bizantinilor, și în lumea carolingiană hunii erau deseori menționați ca fiind sciți, iar ulterior avarii și bulgarii erau confundați cu hunii. Aceluiași tratament au fost

¹ Laura Mesina, *Imaginarul medieval. Forme și teorii*, Institutul European, Iași, 2015, p. 37.

² Walter Pohl, *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567-822*, Cornell University Press, Ithaca-London, 2018, p. 5.

supuși și maghiarii care sunt amintiți în cronici ca fiind sciți, huni, avari sau turci. Nu e prima dată când apar astfel de confuzii, goții înaintea celor menționați mai sus sau chiar slavii fiind uneori numiți geți. Mai mult decât atât, războinicii stepelor erau în dese rânduri comparați cu personajele apocaliptice Gog și Magog, din Biblie.³

Așadar, supunem analizei o lume marcată de prejudecăți și stereotipuri. Prejudicata reprezintă opiniile și atitudinile preconceptuate și fără fundament care influențează percepția, descrierea și judecata asupra *Celuilalt*. Deși deseori prejudicata se confundă cu stereotipul, ele sunt concepte diferite. Cel dintâi termen constă într-o judecată sau atitudine morală, pe când cel de-al doilea este expresia fixă a atitudinii. De cele mai multe ori reprezentările *Celuilalt* sunt influențate de prejudecăți determinate de etnocentrism sau perspectivă culturală. Prin urmare, reprezentarea *Barbarului* este marcată de prejudecăți care iau formă fără a avea la bază dovezi sau legături directe (militare, politice, comerciale etc).⁴ Pe de altă parte, stereotipul este o generalizare la adresa unui grup în care caracteristici întâmplătoare sunt atribuite tuturor membrilor săi, fără a ține cont de deosebirile dintre ei. Așadar, putem spune că stereotipul este o imagine standardizată a *Celuilalt*. Deși stereotipurile sunt fictive și distorsionează realitatea, ele creează totuși realități proprii problematice, care rezistă timpului și schimbărilor.⁵

Percepția imagologică reflectă modul în care *Sinele* îl vede pe *Celălalt*, fie direct, fie prin propriile filtre. Aceste percepții sunt în principal mentale și generează imagini. Imaginile despre alte popoare și culturi sunt produse ale minții umane și ale modului de gândire, fiind influențate de valorile și comportamentele individuale. În general, oamenii percep lumea din jur atât prin experiențe concrete, cât și prin idei preconceptuate.⁶ Joep Leerssen consideră că imaginea reprezintă o proiecție mentală sau discursivă a unei persoane, grup, etnie sau popor, incluzând caracteristici morale care adesea se manifestă sub formă de aspecte sociale. De-a lungul timpului, percepția asupra *Celuilalt* poate evolua, dar noile imagini nu le înlocuiesc pe cele vechi, ci se acumulează și se suprapun în straturi multiple, adesea contradictorii. Imaginile care nu sunt vizibile rămân latente și pot fi reactivate oricând.⁷

Pentru a clarifica ce este imaginea, trebuie să avem în vedere cinci tipuri ale acesteia: grafică (picturi, sculpturi etc), optică (oglinzi, proiecții), perceptivă (aparențe, impresii), mentală (vise, memorii, idei) și verbală (descrieri, metafore etc), dar originea tipologiilor naționale (ale popoarelor) se regăsește în mentalul/imaginarul colectiv. Termenul „*imagine*” poate fi înțeles ca o siluetă mentală a *Celuilalt*, ce este determinată de caracteristici precum familia, comunitatea, tribul, poporul sau rasa și care influențează părerea și comportamentul față de

³ *Ibidem*.

⁴ Manfred Beller, *Prejudice*, în Manfred Beller, Joep Leerssen (eds.), *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, Rodopi, Amsterdam – New York, 2007, p. 404.

⁵ *Idem*, *Stereotype*, în Manfred Beller, Joep Leerssen (eds.), *op. cit.*, p. 429-430.

⁶ Albrecht Classen, *Imagination, Fantasy, Otherness, and Monstrosity in the Middle Ages and the Early Modern World*, în Albrecht Classen (ed.), *Imagination and Fantasy in the Middle Ages and Early Modern Time*, De Gruyter, Berlin – Boston, 2020, p. 20-21.

⁷ Joep Leerssen, *Image*, în Manfred Beller, Joep Leerssen (eds.), *op. cit.*, p. 342-344.

Celălalt. Din acest motiv, diferențele culturale, fie ele de limbă, religie, obiceiuri sau mentalități alterează imaginile și judecățile.⁸

Una dintre cele mai frecvent întâlnite imagini, în antichitate și evul mediu, este cea a *Barbarului* sau a *Sălbaticului*, oglindire a popoarelor considerate necivilizate, vulgare și fără maniere din perspectiva etnocentrică a unei persoane, comunități sau popor ce se consideră superior. Astfel, inegalitatea *Celuilalt* a fost expusă de-a lungul istoriei prin rapoarte asimetrice precum greci vs. barbari, civilizați vs. sălbatici, cultură vs. barbarism. Asimilarea *Străinului* cu *Barbarul* merge înapoi în timp până în Grecia antică, unde toți nevorbitorii de limbă greacă erau numiți „barbaros”. Sensul a fost extins ulterior, fiind utilizat de romani pentru a desemna triburile germane și alte populații din afara imperiului percepute ca necivilizate și mai târziu folosit de europenii creștini pentru a-i identifica pe migratorii ce iau cu asalt Europa.⁹ Dihotomia *Noi* vs. *Ei* are la bază diferențe etnice sau religioase precum: popoarele din lumea cunoscută (Asia, Africa Europa) vs. rasele monstruoase sau posibili locuitori ai unor continente necunoscute (exemplu: „terra antipodum”); popoarele civilizate vs. barbari; creștini vs. necreștini (eretici sau păgâni).¹⁰

Imagini ale *Celuilalt* la creștinii europeni medievali nativi: străinii interni (călători, imigranți, grupuri etnice minoritare – creștini sau nu); alte popoare creștine învecinate sau nu; popoare necreștine ce trăiau în afara lumii creștine, fie ele cunoscute prin contacte politice, militare, comerciale sau de alt tip, fie ele cunoscute doar din zvonuri (*Străinul*, *Vecinul*, *Păgânul*). Imaginile din categoriile enumerate pot avea un statut fluctuant în mentalul colectiv al unei națiuni, de la prieten la dușman și pot fi sau nu exprimate în termeni etnici.¹¹

Apreciem că imaginea pe care o comunitate sau populație și-o formează privitor la un popor sau altă comunitate este strâns legată și de imaginarul alterității. Astfel, Laura Mesina definește imaginarul ca fiind „o lume internă și specifică a mentalului colectiv”, iar informațiile din realitate trec prin „filtrul gândirii colective și al imaginației” și devin „reprezentări simbolice și imagini, mituri și structuri narative, coduri și norme de conviețuire – toate acestea având în final o valoare identitară pentru comunitate”.¹² Așadar, imaginarul și imaginea care derivă din acesta sunt parte a mentalului colectiv și sunt influențate de simbolurile specifice fiecărei comunități, dar și de miturile acestora sau modul în care interacționează între ei sau cu ceilalți. Totodată, „gândirea colectivă a menținut timp îndelungat ritualuri și structuri simbolice, mentalități generale, precum și narațiuni fundamentale, mitice sau istorice, înscrise în patrimoniul material și în cel imaterial”¹³. Pe de altă parte, Stefan Scherer consideră că imaginarul este o producție ficțională a realității și un mod de a crea imagini sociale, care pot fi înțelese ca un surplus de realitate ce rezultă

⁸ Manfred Beller, *Perception, image, imagery*, în Manfred Beller, Joep Leersen (eds.), *op. cit.*, p. 3-4.

⁹ Manfred Beller, *Barbarian*, în Manfred Beller, Joep Leersen (eds.), *op. cit.*, p. 266-267.

¹⁰ Peter Hoppenbrouwers, *Medieval peoples imagined*, în Manfred Beller, Joep Leersen (eds.), *op. cit.*, p. 58.

¹¹ *Ibidem*, p. 53-54.

¹² Laura Mesina, *op. cit.*, p. 14-15.

¹³ *Ibidem*, p. 13.

din oscilația dintre construcțiile psihologice individuale și instituțiile istorice și sociale ale acestora. Sunt produse astfel idei și concepte.¹⁴

Despre originile nomazilor și primele contacte diplomatice

Evagrius ne prezintă o scurtă variantă a originii avarilor, pe care îi consideră o „rasă scitică”, care locuiește în căruțe, deci nomazi, și al căror loc de origine este „dincolo de Caucaz”, pe care l-au părăsit sub presiunea turcilor, apropiindu-se, în schimb, de Bosfor. Epopeea lor continuă, părăsind țărmul Mării Negre și luptând împotriva altor populații barbare, pentru ca în final să ajungă la Dunăre, de unde au trimis o ambasadă împăratului Iustinian.¹⁵ Așadar, descrierea avarilor este marcată de un stereotip, fiind considerați sciți datorită caracterului nomad al stilului lor de viață, iar plasarea locului lor de baștină „dincolo de Caucaz” demonstrează o lipsă de interes pentru o zonă care nu intră neapărat în sfera de interes bizantină, probabil și pentru că este locuită de populații barbare. În același timp, aflăm în ce condiții apar primele contacte diplomatice dintre războinicii de stepă și Constantinopol, însă fără a insista asupra acestora.

În cronică lui Ioan Malalas, care se dorește o istorie a Imperiului Roman, dar care începe din vremea lui Adam, până la domnia lui Iustinian, avem o singură la adresa avarilor, aferentă anului 558: „în acel an un trib ciudat de huni, cunoscuți ca avari, a venit la Constantinopol”¹⁶. Așadar, pentru Malalas avarii trec aproape neobservați, ceea ce ne lasă să credem că încă nu reprezentau un pericol la adresa Bizanțului, ba chiar interesul față de aceștia era scăzut, nereprezentând un actor important pentru diplomația bizantină în acel moment. În același timp, lipsa lor de prestigiu face ca originile sau istoria lor să nu fie de interes pentru istoricii acelor vremuri.

Atunci când descrie ascensiunea împăratului Mauriciu la tron, Ioan, episcop de Efes, face o scurtă descriere a avarilor: „triburile barbare și sălbătice care au venit de la capătul lumii și sunt numite avari”. Cu acest prilej aflăm că nomazii, alături de slavi și persani constituiau principalele amenințări asupra împăratului, „care îl presau din toate părțile”.¹⁷ Așadar, războinicii din stepe sunt considerați barbari și, mai mult de atât, sălbatici, reprezentând o primejdie majoră pentru statele învecinate.

În timp ce Bizanțul se confrunta cu persanii în est, în vest erau nevoiți să suporte „suferințe și mai mari din cauza năvălirilor unui popor îngrozitor, care, de la părul lor lung, sunt numiți avari”. Acum, prelatul ne oferă și informații privind primele contacte dintre noii veniți și bizantini, în vremea lui Iustinian, care a primit ambasada nomazilor cu mare onoare, oferindu-le daruri prețioase din aur și argint. Fiind uimiți de asemenea bogății, avarii au trimis și alți soli, care au fost tratați în același mod. Astfel de acțiuni diplomatice au continuat, iar împăratul a ales să mențină același protocol, în speranța că astfel îi va ține în frâu pe migratori, dar în

¹⁴ Stefan Scherer, *Imagination, Imaginary*, în Manfred Beller, Joep Leerssen (eds.), *op. cit.*, p. 346-347.

¹⁵ Michael Whitby (trad.), *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, Liverpool University Press, Liverpool, 2000, p. 255.

¹⁶ Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott (trads.), *The Chronicle of John Malalas*, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986, p. 296.

¹⁷ R. Payne Smith (ed.), *The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, Oxford University Press, Oxford, 1860, p. 357.

schimb a stârnit nemulțumirea în rândul propriilor oameni, fiind acuzat că sărăcește propriul stat în favoarea barbarilor. În schimb, urmașul lui Iustinian, Iustin, refuză să le ofere alte asemenea bogății, iar răspunsul avarilor este unul dur, marcat de amenințări, fiind în final arestați din ordinul împăratului. După șase luni au fost eliberați sub amenințarea cu moartea în cazul în care vor reveni pe teritorii bizantine.¹⁸ Așadar, acest popor „îngrozitor” este până la urmă „îmblânzit” de către bizantini, mai întâi prin daruri, iar mai târziu prin amenințări. Aceste contradicții au probabil rolul de a sublinia puterea bizantină, care avea darul de a-i speria pe potențialii inamici.

Un subiect de importanță majoră pentru Teofilact Simocata și perioada istorică pe care o ilustrează este reprezentat de către avari, care devin o amenințare majoră pentru granițele vestice ale Imperiului Bizantin. Ca și alți istorici ai primului mileniu creștin, Teofilact îi identifică pe avari ca fiind huni și îi descrie ca fiind „neamul cel mai lipsit de credință și mai lacom dintre toți nomazii”. Aceștia sunt introduși în istoria împăratului Mauriciu prin prezentarea unui „tratată rușinos încheiat între avari și romani”, ocazie cu care haganul emite unele pretenții considerate absurde de către cronicar, precum „un elefant și un pat de aur”, ceea ce permite autorului să atribuie liderului avar caracteristici ca „înfumurarea” sau „îngâmfarea”. După o relativă pace de doi ani, haganul cere creșterea „darului” anual de la 80000 la 100000 *solidi*, cerere respinsă de Mauriciu, iar pacea este ruptă. Așadar, avarii sunt văzuți ca singurii responsabili pentru starea de război dintre cele două entități politice, această situație neplăcută fiind provocată de lăcomia războinicilor stepelor, al căror conducător „a spulberat jurămintele făcute”.¹⁹

În cartea a III-a a poemului lui Corippus este redată primirea unei ambasade avare de către Iustin II, imediat după încoronarea acestuia. Emisarii avarilor sunt impresionați de primirea oferită, de armurile falnice și armele spectaculoase, asemuind palatul imperial cu raiul. Totodată, conducătorul delegației, Tergazis, cade în genunchi în fața basileului, fiind urmat de către companiile săi. Pe de altă parte, Corippus îi așază în antiteză pe împărat, care vorbește cu voce caldă și calmă, și pe avari, care prind curaj și îi răspund cu cuvinte tăioase și amenințătoare, prin care este elogiât haganul și puterea poporului său.²⁰ Ca răspuns este redat un discurs al împăratului care amintește de parcursul avarilor până la stabilirea acestora în Bazinul Carpatic, inclusiv retragerea acestora din stepele nord-pontice sub presiunea altor popoare. În același timp, cuvântarea lui Iustin este marcată de laude aduse puterii bizantine, cu scopul de a-i intimida pe potențialii adversari.²¹ Rezultatul a fost cel scontat, iar „avarul a tremurat de groază și s-a încordat de mare frică”.²²

Autorul *Bellum Avaricum* sintetizează relațiile bizantino-avare în câteva versuri. Astfel, avarii, „o pădure de barbari”, au căutat permanent să treacă granițele teritoriilor pe care bizantinii le-au oferit lor în secolul al VI-lea, cei din urmă oprindu-

¹⁸ *Ibidem*, p. 428-430.

¹⁹ H. Mihăescu (trad.), *Teofilact Simocata. Istorie Bizantină. Domnia împăratului Mauriciu (582-602)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985, p. 23-24.

²⁰ Flavius Cresconius Corippus, *In laudem Iustini Augusti minoris*, Averil Cameron (ed., trad.), The Athlone Press, London, 1976, p. 107-108.

²¹ *Ibidem*, p. 108-110.

²² *Ibidem*, p. 110.

i, în opinia poetului, de fiecare dată prin forța lor.²³ George de Pisidia dă curs și altor comparații, asemănându-i pe avari cu niște albine, poate pentru a sublinia viteza atacurilor acestora, dar și cu niște tântari, care atacă în cerc. În același timp poetul prezintă și scopul acestor asalturi ale barbarilor: „Floarea” bizantină, Constantinopolul.²⁴

Leon VI, în *Taktika*, ne oferă detalii privind primele legături dintre bizantini și maghiari, care s-au aliat împotriva bulgarilor. Mai mult, împăratul îi consideră pe unguri unealta trimisă de Dumnezeu pentru a-i pedepsi pe bulgari, creștini care au atacat alți creștini. În același timp, flota bizantină i-a trecut Dunărea pe maghiari, cei din urmă au luptat împotriva bulgarilor pentru ca armata imperială să nu-și păteze mâinile cu sânge creștin.²⁵ Așadar, într-o situație în care Bizanțul se folosește de războinicii maghiari, componenta religioasă a imaginii acestora este mai puțin evidențiată, iar cronicarul menționează indirect că ungurii nu erau creștini, fără a reliefa păgânismul acestora. Totodată, putem spune că războinicii stepelor reprezintă călăul trimis de divinitate pentru a executa o sentință.

În *Taktika* împăratului Leon VI, maghiarii sunt incluși în rândul sciților, considerând că toate popoarele numite astfel au același stil de viață și organizare, fără a face nimic important în istoria lor din cauza stilului nomad de trai. Totuși, ungurii, la fel ca bulgarii, se diferențiază de celelalte triburi „scitice” prin organizarea militară, care este una superioară, din moment ce acceptă în luptă comanda unui singur lider.²⁶ Încă o dată semnalăm stereotipurile care marchează populațiile din stepele eurasiatice, dar bizantinii acceptă superioritatea militară a bulgarilor și a maghiarilor în fața altor popoare nomade.

De la Simeon Logotetul aflăm că, după izbucnirea conflictului dintre bizantini și bulgarii conduși de țarul Simeon (894-896), împăratul Leon al VI-lea trimite un sol maghiarilor de la gurile Dunării „pentru a le oferi daruri și a-i incita la război împotriva lui Simeon”, întâlnindu-i pe liderii ungurilor, printre care și Arpad. Rezultatele acestei acțiuni diplomatice sunt pozitive pentru Bizanț, iar maghiarii îi atacă și îi înving pe bulgari, „înrobind întreaga țară”. Colaborarea bizantino-maghiară continuă, iar împăratul contribuie la răscumpărarea prizonierilor maghiari de război. Totuși, după ce pacea este restabilită între Constantinopol și Simeon, aliații bizantinilor sunt lăsați singuri în fața bulgarilor, care organizează o expediție împotriva lor, rezultatul fiind devastator pentru unguri.²⁷ Prin urmare, relațiile diplomatice dintre Imperiul Roman de Răsărit și maghiari debutează cu o alianță militară împotriva adversarilor celor dintâi, dar, după ce deznodământul este unul favorabil bizantinilor, cei din urmă nu sunt sprijiniți și sunt nevoiți să suporte singuri consecințele. Putem spune că ungurii erau văzuți ca un potențial aliat, dar unul nu suficient de important în acel moment pentru a le fi acordat sprijinul, ci doar pentru

²³ Giorgio di Pisidia, *Poemi*, vol. I, Agostino Pertusi (ed.), Buch-Kunstverlag, Ettal, 1959, p. 177-178.

²⁴ *Ibidem*, p. 179.

²⁵ George Dennis (ed.), *The Taktika of Leo VI*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 2010, p. 452-453.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Staffan Wahlgren (ed.), *The Chronicle of the Logothete*, Liverpool University Press, Liverpool, 2019, p. 206-207.

a fi *folosiți* ca o armă de atac. Pe de altă parte, putem interpreta că, prin neoferirea unei protecții vechilor aliați, bizantinii au observat potențialul militar al maghiarilor în urma conflictului din Balcani și au permis bulgarilor un atac decisiv pentru a nu le da șansa noilor veniți să întreprindă noi incursiuni într-un teritoriu pe care Bizanțul îl considera posesiune romană.

În capitolul 3 al *De Administrando Imperio* sunt menționați pentru prima dată maghiarii, dar sub denumirea de turci, cum erau numiți de către bizantini în secolul al X-lea. Aceștia ne sunt prezentați mai degrabă pentru a reliefa puterea pecenegilor, despre care Constantin VII ne spune că au fost aproape de a-i anihila complet pe unguri, căroră le-a fost impusă teama, aflându-se astfel sub control.²⁸ Relația dintre cele două popoare nomade este din nou evidențiată în capitolul 4, unde aflăm că maghiarii nu-i vor ataca pe bizantini și nu vor pretinde stipendii ridicate cât timp cei din urmă se află în situație de pace cu pecenegii, care au o putere ridicată asupra ungurilor.²⁹ Din aceste scurte pasaje putem reliefa confuzia bizantinilor privind etnia și originea maghiarilor, fiind numiți turci, dar și relația pe care aceștia o aveau cu pecenegii, un popor turcic. Pe de altă parte, putem trata aceste informații și ca pe un indiciu privind motivele migrației ungurilor, sub presiunea unor rivali pentru teritoriile stepelor nord pontice.

Constantin Porfirogenetul îi transmite fiului său date privind originile maghiarilor. Astfel, aceștia au trăit inițial dincolo de Khazaria, într-o zonă numită Lebedia, după numele primului lor „voievod”, Lebedias. Deși cunoscuți bizantinilor sub numele de „turci”, împăratul precizează că în acele vechi timpuri maghiarii erau cunoscuți sub denumirea „sabartoi asphaloi”, fără a explica originea sau semnificația acestei titulaturi. Aflăm despre maghiari că erau organizați în șapte clanuri, fiecare condus de către un voievod, cel mai puternic dintre ei fiind Lebedias.³⁰ Așadar, bizantinii au unele cunoștințe privind originile ungurilor și organizarea lor politică, dar le atribuie conducătorilor acestora titlul de *voievod*, deși acesta este unul specific slavilor. Astfel, imaginea asupra unui potențial rival în politica externă este alterată de stereotipuri aplicate tuturor popoarelor învecinate, bizantinii nedând foarte mare importanță organizării lor interne.

Stabilirea maghiarilor în Bazinul Carpatic pare să fie văzută de către bizantini în strânsă legătură cu acțiunile pecenegilor, având în vedere frica pe care ungurii au manifestat-o atunci când un trimis bizantin le-a cerut să lupte pentru a-i alunga pe pecenegi din ținuturile traversate de fluviile Nipru și Nistru. Totodată, aflăm că anterior maghiarii stăpâniseră acele teritorii, pe care le cedaseră fără a intenționa să lupte pentru a le redobândi.³¹ Observăm, așadar, că maghiarii se aflau în bune relații cu Constantinopolul, ba chiar ascultau directivele acestora, dar nu într-atât încât să se opună pecenegilor, care le inspirau teamă.

Imaginea *Nomadului* ca urmare a conflictelor și diferențelor religioase

²⁸ Constantinus Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Gyula Moravcsik (ed.), R.J.H. Jenkins (trad.), Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 1967, p. 50-51.

²⁹ *Ibidem*, p. 50-53.

³⁰ *Ibidem*, p. 170-171.

³¹ *Ibidem*, p. 56-57.

Agathias descrie într-o mică măsură înfățișarea fizică a avarilor, mai exact a părului acestora, care era „era neîngrijit, uscat și murdar și legat într-un nod inestetic”.³² Într-un mod asemănător sunt descriși avarii și de către Corippus: „acest faimos popor, avarii, îngrozitori cu părul lor șerpuit, oribili la vedere și feroce în războaie sângeroase”³³, dar și de către Evagrius, de la care aflăm că „soldații nu suportau nici măcar vederea barbarilor”³⁴.

George de Pisidia, îi compară pe avari, din „neamul turcilor”, cu ramurile unor plante sălbatice ale căror rădăcini invadează ogorul cultivat.³⁵ Așadar, atacurile războinicilor de stepă asupra teritoriilor sud-dunărene sunt comparate cu invazia unei culturi agricole de niște buruieni care răpesc plantelor cultivate spațiul, lumina sau oxigenul necesar vieții. Prin urmare, prin această comparație putem evidenția raportul antitetic dintre *Sălbatic/Barbar*, pe de o parte, și bizantinul civilizat, pe de alta.

După o serie de înfruntări militare în părțile orientale ale imperiului, împotriva perșilor, conflictele cu avarii sunt reluate în anul 592, prilej cu care împăratul Mauriciu se așază în frunte oștirii bizantine. Înaintarea acestuia spre câmpul de luptă este precedată de ritualuri religioase, iar basileul „a dormit noaptea în marele locaș al credinței zidit de împăratul Iustinian și închinat sfintei înțelepciuni a lui Dumnezeu”.³⁶ Putem remarca faptul că o campanie împotriva păgânilor este însoțită diverse însemne creștine, „crucea de lemn a lui Hristos era înălțată sus pe o lance de aur și se afla în fața împăratului și a oștenilor săi”, invocarea ajutorului divin fiind importantă pentru moralul soldaților și, în opinia acestora, pentru succesul în luptă.³⁷ Totodată, prin aceste simboluri poate fi evidențiată alteritatea *Celuilalt*, a migratorului păgân care atacă un stat creștin, în cazul de față a avarilor.

În *Chronicon Paschale* este descrisă asedierea Constantinopolului de către avari în 626, fiind deseori invocat ajutorul divin. Un loc important în imaginarul religios bizantin este ocupat de Fecioara Maria, iar astfel, după ce numeroase bărci ale asediatorilor se scufundă cu cei care erau în ele, asediul este retras. Mai mult de atât, ne sunt redată cuvintele haganului din timpul bătăliei: „Văd o femeie în rochie maiestuoasă care se grăbește singură pe zid”, aceasta fiind o imagine a Maicii Domnului care protejează capitala bizantinilor, înfricoșându-i pe atacatori.³⁸ Bineînțeles, istoricul sau alți bizantini nu l-au auzit pe liderul avar vorbind astfel, dar pentru a întări ideea superiorității creștinismului și a Bizanțului autorul *Chronicon Paschale* îi atribuie conducătorului nomazilor aceste cuvinte. Încă o dată remarcăm dihotomia creștin vs. păgân, cei dintâi beneficiind în acest război de susținerea divinității, respingându-i astfel pe barbari.

După ce haganul amenință că se va întoarce, renunțând la asediu nu de frică, ci pentru că a rămas fără provizii, avarii jefuiesc și distrug totul în împrejurimile Constantinopolului, inclusiv bisericile. Totuși, ei nu reușesc să distrugă o biserică

³² Agathias, *The Histories*, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1975, p. 11.

³³ Flavius Cresconius Corippus, *op. cit.*, p. 85.

³⁴ *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, p. 270.

³⁵ Giorgio di Pisidia, *op. cit.*, p. 176-177.

³⁶ *Teofilact Simocata*, p. 118.

³⁷ *Ibidem*, p. 119.

³⁸ Michael Whitby (trad.), *Chronicon Paschale*, Liverpool University Press, Liverpool, 1989, p. 178-180.

închinată Maicii Domnului, „fiind complet incapabili să strice vreun lucru de acolo”, din moment ce Dumnezeu era împotriva lor. În același timp avarii propun o nouă rundă de negocieri, respinsă de bizantini care arată că armata „apărată de Dumnezeu” se apropie, sub conducerea fratelui împăratului.³⁹ Prin astfel de credințe religioase prezentate sub forma unor miracole/minuni se formează în mentalul colectiv bizantin al primului mileniu o imagine a Fecioarei Maria apărătoare a Constantinopolului și, în același timp, se conturează o identitate religioasă. Totodată, este amplificată imaginea barbarului care este inferior romanilor și din cauza păgânismului său. Astfel, în cele mai multe cazuri *Barbarul* este echivalent cu *Păgânul*.

În *In restitutionem sanctae crucis*, George de Pisidia analizează lupta bizantinilor împotriva barbarilor păgâni, fie ei persani, avari sau slavi. Totuși, cei din urmă au mari dificultăți în a lupta împreună, chiar mai mult apărând deseori conflicte între ei: părții luptă împotriva persanilor, avarii împotriva slavilor, iar în final războinicii de stepă sunt înfrânți de romanii aflați sub semnul Crucii. În toate aceste războaie purtate de Constantinopol este invocat ajutorul ceresc, iar meritele victoriei sunt atribuite împăratului și, îndeosebi, lui Dumnezeu.⁴⁰ Încă o dată putem remarca identitatea creștină care se opune alterității păgâne.

Prin intermediul tratatului său militar, Mauriciu încearcă să-și pregătească ofițerii să-i înfrunte pe oricare dintre inamicii statului condus de el. Prin urmare, se remarcă unele capitole dedicate modului în care ar trebui să lupte în fața diferitelor popoare cu care intră în contact. Astfel, o secțiune importantă este adresată confruntărilor cu „sciții, care sunt avarii, turcii și ceilalți a căror mod de viață seamănă cu cel al popoarelor hunice”. Observăm cu acest prilej că stilul de viață al celor numiți sciți este considerat unul primitiv, turcii și avarii fiind singurii dintre aceștia care beneficiază de organizare militară. Avarii sunt considerați de către autorul manualului foarte experimentați în probleme militare, dar în același timp sunt numiți „ticăloși” și „duplicitari”.⁴¹ Iată că imaginea războinică a avarilor este una pozitivă, în schimb caracteristicile lor morale induc o imagine negativă.

Din punctul de vedere al autorului *Strategikon*, preferința lor pentru lupta călare este una normală, din moment ce aceștia nu sunt obișnuiți să meargă pe jos, fiindu-le aproape imposibil să facă asta. Pe de altă parte, sunt deseori afectați de dezertări, ceea ce indică spiritul lor schimbător și lacom. În același timp, Mauriciu consideră că acești nomazi nu au nici un simț al rudeniei sau de unitate unul față de altul.⁴² Descrierile avarilor sunt marcare de prejudecăți și stereotipuri, fiind considerați buni războinici, mai ales în lupta călare, asemeni tuturor nomazilor din stepele eurasiatice. În schimb, în viziunea bizantină, avarii nu sunt capabili să meargă pe jos. În același timp, moralitatea lor lasă de dorit, fiind considerați schimbători și lacomi.

³⁹ *Ibidem*, p. 180-181.

⁴⁰ Giorgio di Pisidia, *op. cit.*, p. 225-230.

⁴¹ George T. Dennis (trad.), *Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2001, p. 116.

⁴² *Ibidem*, p. 117-118.

După ce apelează la comparații biblice⁴³, Theodor Synkellos, în omilia sa, propune trecerea la subiectul principal, cel al asediului avaro-persan, stabilind încă de la început că nu va insista pe detalii, considerându-se un istoric umil⁴⁴. Încă din începutul relatării, clericul apelează la o serie de epitete precum „câine mândru”, „nebul”, „furios”, „copil al diavolului”, „odrasla devastatoare a eternului duh rău” sau „barbar”, ce conducea războinici într-un „număr mare ca boabele nisipului”, dintr-o „rasă îngrozitor de abominabilă”, pentru a-l descrie pe haganul avar.⁴⁵ Discursul continuă prin comparații biblice, haganul fiind considerat antihristul, iar bizantinii poporul lui Dumnezeu, pe când Constantinopolul este asemuit Ierusalimului.⁴⁶ Astfel, prin repetarea unor simboluri ale *Răului* (diavol, antihrist, duh rău etc) alături de unele ale *Binelui* (Dumnezeu, Ierusalim în calitate de Oraș Sfânt), Synkellos creează la nivelul imaginarului o luptă între forțele *Binelui* și cele ale *Răului*, iar imaginea atribuită avarilor este una demonică.

Maghiarii sunt descriși în *Taktika* lui Leon VI ca fiind un popor numeros și independent, care se concentrează pe confruntarea curajoasă a inamicilor. Organizarea lor politică este de tip monarhic, dar sunt guvernați prin intermediul fricii, nu prin iubire, fiind supuși unor crude pedepse în cazul abaterilor. Totodată, ei se supun în mod loial muncilor și greutăților, îndurând căldura sau frigul și lipsa celor necesare, acestea fiind, consideră autorul manualului militar, caracteristici specifice populațiilor nomade. În același timp, sunt curioși și indiscreți, dar nu își divulgă propriile planuri, și dau dovadă de o sete incurabilă de bogății, motiv pentru care nu respectă jurămintele și înțelegerile făcute și niciodată nu sunt mulțumiți de darurile primite. Pe de altă parte, dau dovadă de inteligență și speculează oportunitățile ce se ivesc, încercând să-și învingă inamicii prin șiretlicuri, atacuri surpriză sau privarea oponentului de cele necesare, mai degrabă decât prin forță brută.⁴⁷ Așadar, în acest manual militar sunt prezentate caracteristici pozitive ale imaginii maghiarilor, precum curajul, loialitatea față de conducători sau inteligența. Totuși, mai pregnante sunt trăsăturile negative: indiscreția, lipsa de onoare, lăcomia sau cruzimea. Această imagine se conturează sub influența unor stereotipuri asupra populațiilor nomade.

Leon VI ne oferă și o descriere a echipamentului militar maghiar asupra căruia nu vom insista. În ceea ce privește preferințele de strategie și tehnică militară, maghiarii pun accent pe arcașii călare⁴⁸, iar caii ocupă un loc important în cultura acestora. Aceste animale, pe care le au în număr foarte mare, le oferă nomazilor, pe lângă mijloace de deplasare și suport în luptă, hrană și lapte, dar și unele avantaje militare tactice: caii urmează grosul armatei, dând inamicului impresia unui număr mai mare de războinici, iar uneori avangarda este protejată în luptă de cai legați între

⁴³ Ferenc Makk, *Traduction et Commentaire de L'Homélie Écrite Probablement par Théodore le Syncelle sur Le Siège de Constantinople en 626*, Acta universitatis de Attila Jozsef nominatae, Opuscula Byzantina 3/Acta antiqua et archaeologica 19, Szeged, University of Szeged, 1975, p. 10-11.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 12-13.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁷ *The Taktika of Leo VI*, p. 454-455.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 454-455.

ei.⁴⁹ Prin urmare, calul este un companion esențial pentru maghiari în viziunea bizantină, având un rol important în luptă, dar și în viața de zi cu zi, și dețin atât de mulți cai, încât întotdeauna duc lipsă de pășuni suficiente. Acest rol al calului conduce la un alt stereotip, ungurul fiind imaginat de către bizantini veșnic călare. Mai mult, maghiarii nu descalecă niciodată, pentru că ei au crescut călare și nu rezistă mult timp pe jos.⁵⁰ Totodată, această caracteristică evidențiază și pricepera nomazilor în lupta călare.

În aprilie 934 Simeon Logotetul înregistrează o primă incursiune a maghiarilor în sudul Dunării, atac îndreptat împotriva bizantinilor, cu scopul principal de a prăda. Astfel, aflăm că „aceștia au invadat țara până la Cetate⁵¹ și au răpit toți locuitorii Traciei”. Totuși, după retragerea invadatorilor, au loc schimburi de prizonieri, iar împăratul nu ezită să facă mari eforturi financiare pentru a-i răscumpăra pe cei înrobiți.⁵² Așadar, ungurii încep să-și îndrepte incursiunile de jaf și asupra posesiunilor bizantine, iar forța atacului este reliefată prin distanța pe care atacatorii o parcurg în teritoriile inamice. Totuși, chiar dacă numărul celor înrobiți este exagerat, această acțiune a războinicilor de stepă evidențiază calitățile militare ale acestora și situația dificilă în care se regăsesc bizantinii.

Un nou atac al maghiarilor, caracterizat de cronicar ca având o forță extremă, fără a ne oferi alte detalii despre desfășurarea ostilităților, are loc în anul 943. Negocierile de pace vor duce la un armistițiu pe cinci ani, iar ungurii garantează pacea trimițând ostatici nobili la Constantinopol.⁵³ Astfel, amenințarea maghiară crește, iar puținele mențiuni la adresa acestora sugerează o armată puternică și calități războinice deosebite.

Leon Diaconul face o descriere a caracterului sciților, în general, denumire sub care el îi include pe maghiari, bulgari, pecenegi, ruși etc. Astfel, aceste nații sunt considerate lacome, nesătule și, drept urmare, deschise spre a fi mituite.⁵⁴ Considerăm că aceste trăsături reflectează modul în care maghiarii, alături de cei menționați mai sus, erau văzuți de către bizantini, caracteristicile expuse fiind adânc înrădăcinate în mentalul colectiv bizantin în ceea ce privește imaginea războinicilor de stepă în general.

O situație care trebuie evitată sub orice formă, în viziunea împăratului Constantin Porfirogenetul, este o potențială alianță matrimonială între familia imperială bizantină și aceste „triburi necredincioase și necinstite”, tradiția bizantină interzicând orice astfel de legătură cu popoare ce au tradiții diferite și străine de cele romane, fiind păgâni nebotezați. O singură excepție poate fi făcută pentru franci, din teritoriile cărora se trăgeau originile lui Constantin cel Mare. Pedepsa pentru o asemenea abatere ar fi fost încă o dată anatema.⁵⁵ Observăm din nou implicațiile religiei, dar și ale superstițiilor, în politica externă bizantină, ceea ce favorizează

⁴⁹ *Ibidem*, p. 456-457.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 458-459.

⁵¹ Constantinopol (n.n.).

⁵² *The Chronicle of the Logothete*, p. 247.

⁵³ *Ibidem*, p. 249.

⁵⁴ Alice-Mary Talbot, Denis F. Sullivan (trad.), *The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 2005, p. 128.

⁵⁵ Constantinus Porphyrogenitus, *op. cit.*, p. 70-73.

formarea unei imagini negative a barbarilor, în general, și a maghiarilor, în cazul acestui caz particular. Totodată, această imagine superficială, creată prin observații de la distanță, popoarele nomade sau necreștine fiind tratate laolaltă, fără a fi diferențiate din punct de vedere cultural sau religios, nu permite o apropiere politică între formațiunile statale implicate.

Pe finalul domniei împăratului Constantin Porfirogenetul, pe când bizantinii sărbătoreau Paștele din anul 958, maghiarii lansează noi incursiuni de jaf până în apropierea Constantinopolului, jefuind Tracia și luând numeroși captivi. Conform *Theophanes Continuatus*, răspunsul a fost unul prompt, iar armata bizantină reușește să-i atace pe invadatori pe timp de noapte, să-i „măcelărească” și să recupereze prada, cu ajutorul lui Dumnezeu ca răspuns la rugăciunile basileului. În opinia cronicarului, maghiarii au fost rușinați de înfrângerea drastică suferită și s-au retras în propriile teritorii.⁵⁶ Prin urmare, remarcăm din nou contribuția religiei la formarea raportului identitate-alteritate, bizantinii având ajutorul divin de partea lor. Totodată, meritele victoriei îi sunt atribuite împăratului prin valoarea rugăciunii sale, evidențind raportul *Creștin vs. Păgân*, dar și calitățile liderului bizantin. În același timp, prin sublinierea sentimentului de rușine pe care maghiarii l-au simțit după eșecul suferit, considerăm că istoricul, subiectiv fiind, încearcă să scoată în evidență superioritatea bizantină. Un episod asemănător are loc în anul 961, fiind prezentat mai succint de această dată, dar în final este din nou remarcată „rușinea” la care au fost supuși maghiarii în urma înfrângerii.⁵⁷

Concluzii

Descrierile de care au parte avarii și maghiarii în majoritatea surselor bizantine urmează anumite stereotipuri aplicate și altor popoare nomade (necredincioși/păgâni, lacomi, urâți, cruzi, răi etc), portret ce își are originile în scrierile antice, pornind de la descrierea pe care Herodot le-o face sciților. Așadar, popoarele de stepă, *barbarii*, sunt puse în antiteză cu lumea *civilizată*. Toți cei care trăiau în afara lumii creștine, vechile granițe ale Imperiului Roman, având culturi diferite, aveau o alteritate construită prin limbi, obiceiuri sau religii distincte.⁵⁸

Așadar, avarii erau cunoscuți bizantinilor ca fiind de „rasă scitică”, triburi barbare și sălbatice, fiind numiți și *huni*, nomazi prin excelență, un „popor îngrozitor”, cu „păr lung”, care deseori dau dovadă de lăcomie și de „lipsă de credință”, nerespectând jurămintele făcute. Totodată, conform lui Ioan de Efes, împăratul Iustin reușește să-i înlănzească, fiind confirmat de Corippus care ne transmite că basileul i-a impresionat și îngrozit prin măreția sa, a curții sale și a ceremonialului bizantin. Prin urmare, putem observa cum prin repetarea unor stereotipuri și prejudecăți se conturează imaginea *Nomadului*, bazată pe diferențe culturale, dar și religioase.

În imaginarul bizantin avarii au o înfățișare neplăcută și sunt asemănați cu niște buruieni ce invadează culturile agricole, ceea ce evidențiază diferențele dintre

⁵⁶ Denis Sullivan (ed.), *The Rise and Fall of Nikephoros II Phokas. Five Contemporary Texts in Annotated Translations*, Brill, Leiden-Boston, 2019, p. 48-49.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 76-77.

⁵⁸ Georgios Kardaras, *Byzantium and the Avars, 6th-9th Century AD. Political, Diplomatic and Cultural Relations*, Brill, Leiden – Boston, 2019, p. 7-8.

Sălbatic și *Civilizat*. Totodată, dihotomia *Creștin* vs. *Păgân* este reliefată prin prezența simbolurilor creștine, invocarea sprijinului divin și a miracolelor, pe de o parte, și atribuirea unor descrieri ale avarilor ce se vor înfiorătoare, fiind comparați cu diavolul, exponentul imaginii *Răului*. În același timp descrierile distrugerilor locurilor sfinte amplifică diferențele religioase, avarii devenind inferiori prin păgânismul lor, în final *Binele* învinge *Răul*, iar *Barbarul* devine echivalentul *Păgânului*. În ceea ce privește aspectele militare, bizantinii apreciază calitățile războinice ale avarilor, precum și organizarea lor militară, fiind remarcată preferința lor pentru lupta călare, aspecte specifice războinicilor de stepă.

Remarcăm că maghiarii sunt numiți deseori *sciți* sau *turci*, respectând arhetipul *Nomadului* în imaginarul bizantin, deși dovedesc o organizare militară superioară altor popoare migratoare. Pe de altă parte, după primele contacte diplomatice, ungurii sunt văzuți la Constantinopol ca fiind o unealtă trimisă de Dumnezeu, un călău care execută o sentință a Bizanțului, ca aliați importanți împotriva bulgarilor. Așadar, se conturează imaginea *Nomadului*, bazată pe diferențele culturale dintre maghiari și bizantini, dar componenta religioasă a raportului *Identitate-Alteritate* nu este foarte importantă cât timp ungurii sunt aliații romanilor.

Imaginea maghiarilor este caracterizată prin curaj și inteligență, dar în schimb aceștia dau dovadă de curiozitate, indiscreție, lăcomie, sunt sperjuri, cruzi și coruptibili. Totuși, calitățile războinice ale acestora sunt apreciate de bizantini, care evidențiază preferința maghiarilor pentru lupta călare, moment în care intervine stereotipul nomadului veșnic călare. Mai mult, bizantinii considerau că ungurii nu sunt capabili să parcurgă distanțe lungi pe jos, fiind crescuți călare. Din punct de vedere religios, alteritatea maghiarilor nu este evidențiată cât timp aceștia sunt aliații Bizanțului, sub rezerva interzicerii eventualelor alianțe matrimoniale cu aceștia de către Constantin Porfirogenetul. Totuși, odată ce izbucnesc conflicte militare între cele două puteri, creștinii invocă ajutorul divin, dovedind astfel superioritatea *Creștinului* față de *Păgân*.

Putem concluziona, apelând la metoda comparativă, că atât avarii, cât și maghiarii erau numiți *sciți*, *huni* sau *turci*, fiind supuși prejudecăților marcate de stereotipia impregnată în mentalul colectiv bizantin față de populațiile stepelor eurasiatice. Pe de altă parte, în cazul avarilor este remarcată „lipsa de credință”, care nu este la fel de importantă în cazul maghiarilor, cât timp aceștia sunt aliații bizantinilor, evidențiind oportunismul romanilor, care trec peste diferențele religioase atunci când situația politico-militară le-o cere. În cazul ambelor popoare nomade, bizantinii apreciază calitățile războinice ale acestora, dar subliniază caracterul păgân al migratorilor, iar prin invocarea simbolurilor creștine, dar și a minunilor dumnezeiești, este dovedită, în accepțiunea bizantină, superioritatea *Creștinului* asupra *Păgânului*. Nomazii sunt considerați inferiori prin păgânismul lor, *Binele* învinge *Răul*, iar *Barbarul* devine echivalent *Păgânului*.

ROLUL CETĂȚII ȘINTEULUI PENTRU AȘEZĂRILE DIN ZONA MUNȚILOR PLOPIȘULUI ÎN EVUL MEDIU

Cosmin PATCA*

Mircea-Valentin MATEI**

Abstract. *The Role of the Șinteu Fortress for the Settlements in the Plopiș Mountains Area in the Middle Ages.* Șinteiului Fortress or Piatra Șoimului was built in the 13th century, against the backdrop of the Kingdom of Hungary's need for security, as a result of the destruction caused by the Mongol invasion. The important strategic role of the fortress turned it into the seat of a powerful royal and noble domain in the Middle Ages. The study highlights the historical evolution of the fortress and the domain of the Șinteiului Fortress in the Middle Ages to emphasize the importance of this fortification for the settlements in the area of the Plopiș Mountains.

Keywords: *Solyomkeu, settlements, Plopiș Mountains, Middle Ages, fortress*

Aspecte introductive – integrarea Bihorului în Regatul Ungariei

Cucerirea și integrarea teritoriului ce a aparținut lui Menumorut s-a realizat în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Procesul cuceririi, realizat treptat pe parcursul câtorva secole, este urmat de cel al organizării. Peste vechile instituții românești (obști sătești, cnezate, voievodate, țări, crâinicii, formațiuni de origine româno-slavă) se vor suprapune comitatele. Teritoriul cucerit a intrat sub autoritatea regelui, iar din domeniul regal constituit, regele va face danii supușilor săi, în baza raporturilor suverano-vasalice specifice perioadei medievale. Cucerirea a fost urmată de așezarea maghiarilor și a altor coloniști (secui, sași, cumani etc.). În detrimentul Bisericii Ortodoxe, biserica românilor, a celor cucerțiți, va pătrunde Biserica Romano-Catolică, biserica acceptată de către noii cuceritori¹.

Comitatul Bihor era unul dintre comitatele mari, având la început o suprafață de 13500 kilometri pătrați². Osatura comitatului era constituită dintr-

* Lector univ.dr., Universitatea din Oradea; e-mail: cosminpatca@yahoo.com.

** Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: mircea.matei3@gmail.com.

¹ Sorin Șipoș, *Valea Superioară a Bistrei - între local și regional (secolul al XIII-lea - începutul secolului al XVII-lea)*, în *Satele de pe Valea Superioară a Bistrei. Schiță monografică*. Coordonator: Sorin Șipoș, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011 (în cont.: *Valea Superioară a Bistrei...*), p. 33.

² Zsoldos A., *Istoria timpurie a comitatului Bihor*, în *Oradea și Bihorul în evul mediu timpuriu. Studii despre istoria Țării Bihorului I*, coordonatorul ediției Zsoldos A., Oradea, 2017, p. 215.

un domeniu regal tipic, cel al comitatului *castrens*. Centrul comitatului era cetatea de la Biharia de care aparțineau domeniile și populația lor, puse din ordinul regelui în slujba cetății. În ciuda faptului că erau entități diferite, cele două organisme aveau relații strânse între ele. Regele numea comitele din fruntea comitatului *castrens* și implicit a comitatului regal³.

Intrarea așezărilor în atenția cancelariei regale și menționarea lor în documentele scrise sunt legate de procesul cuceririi și integrării Transilvaniei în cadrul Regatului Maghiar. Ungurii au ocupat mai întâi zonele de câmpie, cele de pe marginea cursurilor de ape, iar apoi zonele de deal și munte. Așa se explică de ce sate de pe cursurile superioare ale râurilor sau din zonele de deal din Bihor, cum este și cazul satelor de pe Valea Bistrei, apar menționate începând cu secolul al XIII-lea, în condițiile în care acest teritoriu era cucerit de peste un secol⁴. Prima consemnare documentară nu înseamnă întotdeauna și întemeierea localității, în majoritatea cazurilor satele fiind mult mai vechi decât anul primei consemnări.

După marea invazie tătară-mongolă din 1241 asistăm în întreaga Transilvanie la un proces de transformare a fortificațiilor de lemn în fortificații de piatră și la construirea altora noi, mai ales în locurile străbătute de mongoli: Bologa, Șinteu, Adrian, Valcău. Datorită rolului pe care l-a jucat în reorganizarea Transilvaniei, judele curții regale, Paul, din neamul Geregye, a primit din partea regelui Bela IV mai multe posesiuni în comitatul Bihor, ce înconjurau zona montană dintre Barcău și Crișul Repede: spre vest (Poclușa de Barcău, Chișlaz, Mișca, Adrian), spre sud (așezările din dreapta Crișului Repede, între Bratca și Ineu) și spre nord-vest (Zăuan, Valcău, Nușfalău)⁵. Aceste cetăți, împreună cu posesiunile lor, ajung la sfârșitul veacului al XIII-lea în stăpânirea familiei Borșa, ajunsă deosebit de puternică în Crișana.

Ne propunem în continuare să urmărim evoluția cetății Șinteului în Evul Mediu și a domeniului constituit în jurul său, pentru a scoate în evidență structura sa, aspectele cu caracter etnic și demografic. Demersul este unul de sinteză și selectiv, făcând apel la principalele lucrări ce abordează acest subiect în istoriografia română și în cea străină. Un rol important în realizarea acestui demers l-au avut studiile și cercetările istoricului bihorean

³ Ioan Crișan, cap. *Comitatul Bihor până la marea invazie tătară*, în *Istoria Bihorului. Civilizație, Societate, Economie, Mentalități*. Coordonatori: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu. Prefață de Ioan-Aurel Pop, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p. 183.

⁴ Ioan-Aurel Pop, *Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane*. Coordonator: acad. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994, p. 18-19.

⁵ R. Popa, D. Căpățână, Lukács A., *Cercetările arheologice de la Voivozi. Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII-XV*, în *Crisia*, XVIII, 1987, p. 67.

Liviu Borcea⁶, bazate pe documente inedite și pe valoroase lucrări, din istoriografia maghiară în special. O astfel de analiză se justifică prin rolul major pe care cetatea Șinteului l-a jucat în Evul Mediu⁷ pentru așezările din zona Munților Plopișului (de pe Valea Bistrei, a Barcăului și a Crișului Repede). Astfel, pentru cunoașterea trecutului acestor așezări în Evul Mediu și prin prisma realizării unor monografii istorice de localități este obligatorie cunoașterea rolului și a evoluției cetății și domeniului Șinteului⁸.

Cetatea Șinteului

Cetatea Solyomkeu (magh. Sólyomkö), numită și Piatra Șoimului (în varianta tradusă a denumirii maghiare) sau Șinteului (datorită pronunțării incorecte a denumirii maghiare: *Șincheu*, *Șinteu*) a fost construită fie imediat după invazia tătaro-mongolă de către puternica familie Geregye⁹, fie la finalul secolului al XIII-lea de familia nobiliară Borșa¹⁰. Cetatea Șinteu avea misiunea de-a controla drumul de acces între două importante așezări medievale, Oradea și Cluj. Locul construcției, pe o stâncă abruptă (de calcar), aflată la aproximativ 4 km de calea de acces între cele două centre urbane, indică faptul că era și o cetate de refugiu.

Cetatea a fost construită pe latura sud-vestică a Munților Plopișului, subdiviziune montană a Munților Apuseni cu altitudini reduse (sub 1000 de metri), lângă Valea Șinteului sau Secătura, afluent de dreapta al Crișului Repede. Planul fortificației este aproximativ dreptunghiular, cu dezvoltarea

⁶ Frământări sociale în părțile Aleșdului la mijlocul secolului al XVII-lea, în *Contribuții la cunoașterea mișcărilor țărănești de pe Valea Crișului Repede*, Oradea, 1971, p. 5-9; *Contribuție la bibliografia cronicarului bihorean Ioan Szalardi (cca. 1617-1666)*, în *Crisia*, 1973, 3, p. 183-197; *Satele din Bihor ale lui Gavrilăș Movilă și Constantin Șerban (Schiță monografică a domeniului cetății Șinteu)*, în *Crisia*, 1977, 7 (în cont.: *Satele din Bihor...*), p. 97-131; *Obștea sâtească din Bihor, voievozii și cnezii ei în secolele XIII-XVII*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 123-159; *Sistemul de fortificații din Crișana în Evul Mediu*, în *Cetatea Biharea*, 1992, 1, nr. 2, p. 2; nr. 3, p. 2; *Repertoriul satelor de pe teritoriul voievodatului bihorean. Cnezii și voievozii acestora în secolele XIV-XVII*, în *Crisia*, 1992, 22, p. 47-72; *Bihorul medieval* (în cont.: *Bihorul medieval*), Editura Arca, Oradea, 2005; *Considerații cu privire la complexul medieval Cetatea Șinteu. Biserica ortodoxă din Tinăud (județul Bihor)*, în *Orizonturi Teologice*, 2001, 2, nr. 2, p. 13-19.

⁷ Mergem pe urmele lui Liviu Borcea și considerăm ca bornă de sfârșit a Evului Mediu anul 1692, momentul înlăturării stăpânirii turcești din Oradea și Bihor.

⁸ Prezentul material se bazează în principal pe analizele personale, publicate în: Cosmin Ionuț Patca, *Așezările de pe Valea Bistrei de la primele atestări documentare până la instaurarea administrației românești (secolele XIII-XX). Studiu monografic*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2022.

⁹ Liviu Borcea, *Bihorul medieval*, p. 251.

¹⁰ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, p. 199.

longitudinală pe direcția est-vest¹¹. Accesul în cetate se făcea pe latura estică, unde exista un șanț de apărare larg și adânc; dinspre celelalte direcții cetatea nu era accesibilă, din cauza povârnișurilor prăpăstioase. Tot în partea estică, în apropierea intrării, exista o fântână¹². În construirea celor patru niveluri, zidite în mai multe etape, s-au folosit blocuri uriașe de stâncă.

Cele mai importante încăperi erau amplasate pe latura estică, de unde exista o vizibilitate asupra întregii văi. Se păstrează puține elemente stilistice; se pot distinge câteva contraforturi uriașe și uși încheiate în partea superioară în unghi sau în arc semicircular. La aproximativ 300 de metri distanță spre est de ruinele cetății se găsește un masiv turn de plan rectangular. Poziția izolată a acestuia, pe un vârf de stâncă aproape inaccesibil, transformă turnul într-un loc de refugiu. Aspectul și funcția turnului îl apropie mult de donjoanele cetăților medievale¹³. Lipsa cercetărilor arheologice în interiorul cetății face dificilă încadrarea temporală a diferitelor elemente din cadrul cetății¹⁴.

Prima consemnare documentară păstrată despre cetatea Șinteului este într-un document emis de Capitlul bisericii din Oradea, la 2 februarie 1306, în care este pomenit magistrul Pavel, fratele lui Bud, castelanul de Solumkeu¹⁵. Palatinul Iacob Kopasz, din neamul Borșa, a atins o mare putere, devenind stăpân peste cinci comitate (Bihor, Săbolci, Sătmar, Solnoc, Crasma), și a intrat în conflict cu regalitatea maghiară. În 1316, regele Carol Robert de Anjou asediază cetatea Șinteu, în care s-a retras Iacob. Cu această ocazie au fost construite două mici fortificații pe versantul opus al stâncii ce susținea zidurile cetății, pentru a controla valea din fața cetății și a încheia cât mai repede asediul¹⁶. După un asediu îndelungat, Kopasz Borșa a fost nevoit să capituleze¹⁷.

¹¹ Al. Avram, I. Godea, *Monumente istorice din Țara Crișurilor*, Editura Meridiane, București, 1975, p. 11.

¹² Prezența ei ne-a fost semnalată la fața locului de către Blaj Florian din Peștiș (n. 1963), pădurar la Cantonul Silvic Poiana Florilor și născut în cantonul silvic de la cetatea Piatra Șoimului (date culese la 15.06.2019). Același informator local ne-a semnalat și locul, situat pe versantul opus al văii, din care austriecii au declanșat activitatea de bombardare a cetății în anul 1711 (informația nu este confirmată de alte surse documentare).

¹³ Al. Avram, I. Godea, *op.cit.*, p. 11-12.

¹⁴ În prezent, au loc cercetări arheologice sistematice, desfășurate de specialiști din cadrul Muzeului Țării Crișurilor Oradea. Așteptăm cu interes rezultatele acestor investigații, întrucât astfel de cercetări nu au fost efectuate în trecut.

¹⁵ „Noi, capitlul bisericii din Oradea, dăm de știre că înfățișându-se în fața noastră Ladislau, fiul lui Isep și Ștefan, fiul lui Alexandru de Zer, din neamul Bor, în numele lor și al fraților lor Pousa și Marcu, pe de o parte și magistrul Zudus, castelanul de la Adrian, magistrul Pavel, fratele lui Bud castelanul de Solumkeu.” *D.I.R., veacul XIV, Transilvania*, vol. I (1301-1320), 1953, p. 46-47; S. Șipoș, *Valea Bistrei...*, p. 39.

¹⁶ L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 251-252.

¹⁷ *D.I.R., veacul XIV, Transilvania*, vol. II, 1953, p. 165; S. Șipoș, *Valea Superioară a Bistrei...*, p. 40.

La cumpăna secolelor XVI-XVII, cetatea Șinteului era una dintre cele mai importante cetăți din partea de vest a Transilvaniei, întrucât Ștefan Bocskai se retrage aici, având bunurile și toți banii, la începutul mișcării antihabsburgice inițiate de acesta¹⁸. Între 1660 și 1692, cetatea a fost în stăpânirea spahiilor otomani, fiind sediu de sangeac. În 1711, după înfrângerea răscoalei conduse de Gheorghe Rákóczi al II-lea, zidurile cetății au fost distruse de către armata imperială austriacă. O parte din ruinele de la cetatea Șinteului a fost folosită la construirea unei capele în stil baroc în 1821, necropolă a familiei Batthyány¹⁹. Nobilul Jozef Batthyány și soția sa, Ana Lázár, au dat drept fundație, la 31 octombrie 1828, parohiei romano-catolice Aleșd capela numită Sóllyomkó împreună cu ruinele de cetate și casa păzitorului²⁰.

Domeniul Cetății Șinteului în Evul Mediu

În veacul al XIII-lea, politica de dăni a regilor Ungariei a adus în părțile Bihorului familia Geregye. Cel mai probabil, Paul, jude regal, a ridicat cetatea Șinteu imediat după invazia tătaro-mongolă. Acesta a obținut apoi și valea Almașului din Transilvania intracarpatică; lui i se poate astfel atribui și construirea cetății *Sebusvar* (Bologa de azi). Fiii lui Paul au zidit și cetatea Adrian (pe malul stâng al Barcăului, în apropiere de Sălard) și au obținut *Derspalotaja* (castelul din satul Palota, la vest de Oradea)²¹. Domeniul cetății Șinteului s-a dovedit a fi factorul decisiv pentru evoluția comunităților românești din zona Munților Plopiș. Fortificația a schimbat într-o manieră fundamentală destinul satelor din împrejurimi, deoarece avea nevoie de un domeniu pentru a se putea întreține. În consecință, așezările aflate în apropierea cetății au intrat sub autoritatea castelanului sau nobilului care stăpânea cetatea. Evident, noua realitate avea să aducă cu sine impunerea relațiilor feudale în regiune. Cetatea era sediul unui puternic domeniu ce încorpora așezări cuprinse între Valea Crișului Repede și Valea Barcăului, coloana vertebrală a domeniului fiind reprezentată de Munții Plopișului. Altitudinea relativ scăzută a acestei unități montane, acoperite de păduri de foioase pe tot cuprinsul Evului Mediu și întrerupte doar de luncile fertile ale Crișului Repede și Barcăului, a oferit condiții prielnice de habitat. După

¹⁸ L. Borcea, *Satele din Bihor...*, p. 6-7. Pentru informații despre Ștefan Bocskai vezi Tudor Sălăgean, Melinda Mitu (coord.), *Principele Ștefan Bocskai și epoca sa*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006.

¹⁹ Informația rezultă dintr-o inscripție pe o placă de marmură aflată la un moment dat în posesia Muzeului Școlar Aleșd (vezi *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1974, p. 150).

²⁰ Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (SJAN Bh.), fond Parohia romano-catolică Aleșd, dos. 4/1821-1931, f. 114.

²¹ L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 251.

alăturarea familiei Geregye la răscoala nobiliară antiregală, domeniul este confiscat și donat palatinului Iacob (zis *Kopasz*, Pleșuvul). Acesta nu vrea să-l recunoască pe regele Carol Robert de Anjou, se retrage în cetatea Șinteu fiind asediat, iar în cele din urmă se predă (1316). Prin urmare, domeniul ajunge din nou în stăpânirea coroanei maghiare²².

Prima informație despre românii de pe domeniul Șinteu provine dintr-un document din anul 1357. Românii, fără precizarea așezărilor de origine, și-au dus porcii la ghindărit prin păduri până în zona Moftinul Mare și Moftinul Mic, pe teritoriul domeniului regal de aici. Documentul scoate în evidență o veche ocupație, creșterea porcilor. Avem de-a face cu o deplasare numeroasă și bine organizată, la care participă peste zece persoane și numeroase turme de porci. Românii sunt amintiți ca stăpânii turmelor, ceea ce sugerează câte ceva despre statutul lor social și economic²³. La 20 august 1389, Sigismund de Luxemburg donează Șinteu lui Ioan, fiul lui Benedict de Kapolya, ban de Severin și jude regal, fără a avea informații despre așezările aflate în componența sa²⁴. Din această perioadă, se cunoaște că Ioan Kapolya adaugă domeniului șase localități, care au revenit coroanei după stingerea prin desherență (fără urmași pe linie bărbătească) a lui Petru, fiul lui Comorzowan, voievodul român al *Ocolului Borodului*; este vorba de localitățile: *Chanad* (la nord de Borod, dispărută), *Borod* (*Magiarbarod*), *Cetea* (*Chaclyas*), *Borozel* (*Olahborod*), *Cornișel* (*Chormel*) și *Valea Mare* (*Nogpatak*)²⁵.

La 1403, Sigismund de Luxemburg consideră cetatea ca proprietate a sa și o donează lui Iacob și David Lackfi de Santău²⁶. Administrația domenială, condusă de castelanul de la Piatra Șoimului, a reușit, în cele șapte decenii cât domeniul a aparținut coroanei, să pătrundă în zonele de munte, integrând în mecanismele statului feudal și așezările de pe Valea Bistrei²⁷. În anul 1406 are loc prima conscriere a domeniului cetății Șinteu. Domeniul, aflat în proprietatea lui Iacob și David Lackfi, era format din 63 de așezări, din care 52 erau românești, 10 maghiare și una cu populație mixtă (Borod)²⁸; 82,54% din domeniu era constituit din așezări românești (*possessio Walachalis*).

²² Idem, *Satele din Bihor...*, p. 99.

²³ DRH, C. *Transilvania*, vol. XI, București, 1981, p. 91-95; S. Șipoș, *Valea Bistrei...*, p. 40-41.

²⁴ E. Lukinich, *Documenta valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 P. Christum*, Budapeșt, 1941, p. 135-136; L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 252.

²⁵ E. Lukinich, *op.cit.*, p. 427-428.

²⁶ Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapeșt, Sylvester Nyomba RT., 1940, p. 301; L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 253.

²⁷ R. Popa, D. Căpățână, Lukács A., *op.cit.*, p. 67.

²⁸ L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 253.

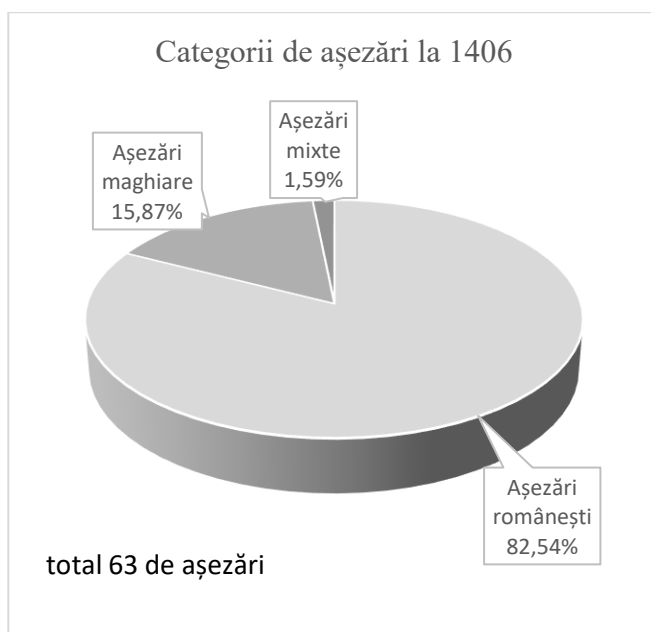

Fig.1. Categorii de așezări în cadrul domeniului Șinteu, pe baza conscrierii din 1406 (sursa datelor: L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 253)

Așezările consemnate ca făcând parte din domeniul cetății Șinteului la 1406 erau: Aleșd, Aușeu, Bălnaca, *Bel Mezeu*, Beznea, Bogeii, Borozel, Bulz, Cetea, *Chanad*, Ciutelec, Cornițel, Cuzap, Dernașoara, Derna, Gheghie, Groși, *Hontfalua*, Lorău, Lugașu de Jos, Lugașu de Sus, Margine, Negreni, Peștișu de Jos, Peștișu de Sus, Sacalasău, Satu-Barbă, Sânlazăr (?), *Sulyumtew*, Tinăud, Valea Mare, Valea Neagră, Varviz, Voivozi. La acestea se adaugă așezările românești a căror vatră nu a putut fi identificată cu precizie: *Fykendya*, *Dragotafalva*, *Wlwesistfanfalva*, *Kazdagtyuadarfalua*, *Werusianusfalua*, *Kurthadragfalwa*, *Janusfalwa*, *Tothlazlohaza*, *Illyeslaka*, *Felsewlaka*, *Chyrlefalwa*, *Echenlaka*, *Bachfalwa*, *Zenthlazofalwa*, *Felsewlaka*, *Benkefalwa*, *Hencz*, *Floraloka*, *Petherpappfalva*, *Boczfalva*, *Borozfalwa*, *Chikanmyklosfalua* (așezări românești) și *Honthpataka*, *Ikerteleke*, *Deers*, *Almateleke penes aquam Zadalazow*, *Anduchpathaka*, *Zaldubachteleke* (sate ungurești)²⁹. Conscrierea nu consemnează mărimea așezărilor.

După acuzația de trădare față de rege, adusă familiei Lackfi, aceasta pierde domeniul Șinteului, care ajunge din nou domeniul al coroanei. În 1435, stăpânii domeniului erau Ladislau Jakcs de Coșei (*Kusaly*) și Ștefan Bánfi de Losonc³⁰. Familia Jakcs își avea centrul la Coșeu (în prezent, în județul Sălaj)

²⁹ Toate aceste informații sunt preluate de la Liviu Borcea. Vezi L. *Ibidem*, p. 253; Idem, *Satele din Bihor...*, p. 100. Așezările dispărute sunt consemnate în text cu scriere italică.

³⁰ Idem, *Bihorul medieval*, p. 253.

și era una dintre cele mai puternice familii nobiliare din zonă în secolul al XV-lea. Într-un document din 1438 familia Bozzási, aparținând de comitatul Solnocul Interior, avea proprietăți în câteva așezări de pe Valea Bistrei (Ciutelec, Varviz, Cuzap, Bogei și *Mogh*), care vor ajunge în cele din urmă în stăpânirea nobililor de la cetatea Șinteu (*Kusalyi Jakcs*)³¹. Episcopul Oradiei, Ioan Vitéz de Zredna, a primit în 1456 domeniul, dar l-a pierdut înainte să intre în posesia sa efectivă, fiind acuzat de înaltă trădare față de Matia Corvin³².

În secolul al XV-lea domeniul se subîmparte, constituindu-se mai multe centre polarizatoare: Mișca, Popești, Aleșd³³. Întinderea și lipsa unei coeziuni economice au făcut ca domeniul să se orienteze spre zonele de vale ale celor două principale râuri care-i constituiau marginile la nord și la sud, Barcăul și Crișul Repede. Este vorba de subdiviziuni nu numai geografice, ci și politico-sociale, spre care populația românească și cea maghiară tindeau în cadrul vechilor forme de organizare, obștile satești. Satele aflate pe Valea Bistrei s-au concentrat, cel mai probabil, în jurul localității Voivozi, centru de voievodat și locul unei importante mănăstiri ortodoxe. Astfel, în acest secol exista la Mișca un *officialis*, care împreună cu castelanul de la Șinteu, conducea treburile în această parte a domeniului³⁴. La 1458, Ștefan Bánfi de Losonc recunoaște că a cumpărat cu 6000 de florini cetatea și jumătate de domeniu de la rege. Cealaltă jumătate a rămas în posesia familiei Jakcs de Coșei. Cu această împrejurare, sunt amintite și așezările Tăuteu și Voivozi. În 1466, familia Dragfi de Beltiug se plânge că, deși a cumpărat cetatea cu posesiunile sale de la familia Bánfi, nu poate stăpâni decât părți din ele, printre care și Cuzapul. În 1526, Ioan Dragfi a murit în bătălia de la Mohács și cea mai mare parte a domeniului a rămas fiului său, Gaspar, căsătorit cu Ana Báthori. Prin stingerea „dinastiei” Dragfi, această parte a domeniului ajunge în posesia familiei Báthori. Cealaltă parte a domeniului, rămasă inițial fiilor Sofiei Dragfi cu Ioan Perényi, a fost luată în 1564 de Gheorghe Báthori; astfel, unitatea domeniului a fost refăcută în linii mari³⁵.

Din perioada ocupației habsburgice (1551-1556) s-a păstrat prima conscriere cunoscută a comitatului Bihor, realizată în anul 1552 și importantă prin prisma raporturilor de proprietate și a demografiei. Nu se fac referiri însă la apartenența etnică a așezărilor. Sunt conșcriși stăpânii domeniali și numărul de porți din subordinea lor. Conscrierea consemnează în proprietatea familiei Dragfi, pe domeniul Șinteu, 217 porți dispuse în 44 de așezări: Aleșd (7), Aușeu (4), Bălnaca (6), *Belmezeu* (2), Bogei (2), Bratca (3), Bulz (2), Chișlaz

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, Országos Levéltára (MNL-OL), (secția Q) DL 27868 (digital: HUNGARICANA.HU); Jakó Zsigmond., *op.cit.*, p. 219, 227, 288.

³² *Ibidem*, p. 340.

³³ *Ibidem*, p. 314.

³⁴ *Ibidem*, p. 301.

³⁵ L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 254.

(3), Ciutelec (1), Cuieșdu de Jos (2), Cuieșdu de Sus (1), Cuzap (2), *Cziganfalva* (1), *Darnaszegh* (1), Derna (2), Dernașoara (3), Gheghie (4), Groși (4), *Hanthfalva* (2), Lorău (3), Lugașu Românesc (3), Lugașu Unguresc (6), Luncșoara (5), Margine (2), Mișca (36), Negreni (4), Peștișu de Jos (2), Peștișu de Sus (3), Popești (3), *Roghoz* (1), Sacalasău (2), Satu Barbă (2), Sfârnaș (1), *Solyomtew* (2), Bistra (5), Șuncuiuș (16), Tăuteu (42), *Thankofalva* (2), Tinăud (3), Tria (6), Vad (10), Valea Neagră (1), Varviz (4), *Zuzafalva* (1)³⁶. Trebuie să precizăm că în Evul Mediu unitatea fiscală de *poartă* reprezenta echivalentul a două gospodării (case), iar într-o gospodărie trăiau de regulă bunicii, părinții și copiii (trei generații). De asemenea, numărul porților consemnate nu reprezintă numărul total al porților din așezările consemnate, ci doar pe cele aflate sub autoritatea stăpânului feudal. Cele mai mari așezări erau cele din apropierea Văii Barcăului: Tăuteu (cu 42 de porți) și Mișca (cu 36 de porți). Pe Valea Crișului Repede, cele mai mari așezări erau Șuncuiuș (16 porți) și Vad (10 porți), urmate de Aleșd (7 porți), Bălnaca (6) și Lugașu Unguresc (6). Celelalte așezări menționate erau de dimensiuni reduse, având cel mult 5 porți consemnate. Cele mai multe erau așezări mici cu 1-2 porți (Bogei, Ciutelec, Cuzap, *Zuzafalva*, *Hanthfalva*).

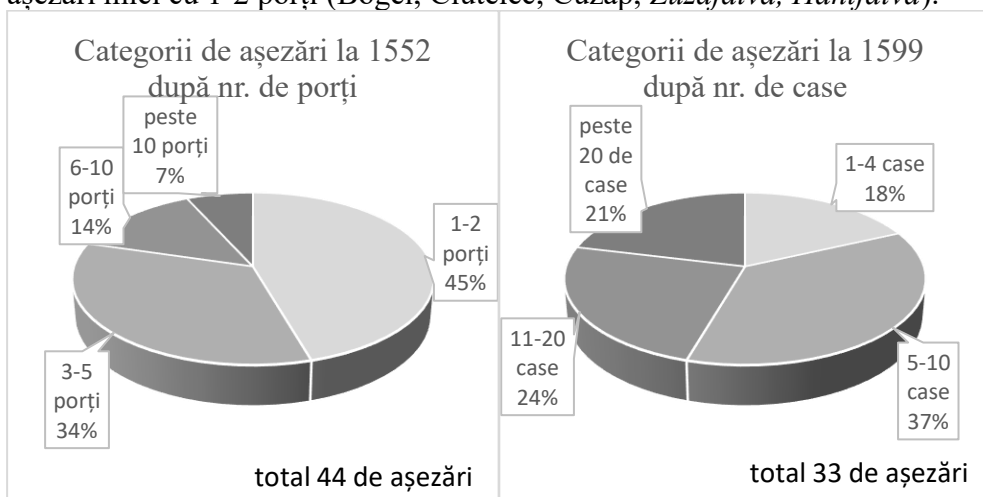

Fig.2. Categoriile de așezări pe domeniul Șinteu la 1552 și 1599, după numărul de porți și case

Dintre cele 44 de așezări consemnate în posesia domeniului Șinteu, 21 erau situate în bazinul hidrografic al Crișului Repede (cuprinzând în total 91 de porți), iar 23 de așezări erau situate în bazinul Barcăului, incluzând aici Valea Bistrei, principalul său afluent, și Valea Ghepeșului (în total erau 126 de porți în bazinul Barcăului). Constatăm așadar o răspândire aproximativ egală a așezărilor aflate în componența domeniului Șinteu pe latura sudică a Munților Plopișului (bazinul Crișului Repede) și pe latura nordică și vestică

³⁶ *Ibidem*, p. 94-95.

(bazinul Barcăului). La nivelul întregului comitat, cele mai mari așezări erau situate în zona de câmpie și în zona de contact câmpie-deal: Oradea (544 porți), Biharia (157), Episcopia (73), Beiuș (70), Marghita (66); majoritatea satelor bihorene erau însă de dimensiuni reduse în această perioadă³⁷. Numărul redus al locuitorilor menționați în această perioadă se explică și prin situația de nesiguranță și de neliniște în care trăia populația. În fața atacurilor turcești, sătenii se retrăgeau de multe ori pentru o perioadă de timp în locuri mai ferite și mai sigure, pentru a reveni apoi la casele lor. Dar această instabilitate este observată și în rândul stăpânilor de pământ. Datorită actelor de credință sau de infidelitate ale nobililor, a confiscărilor sau a diferitelor strategii politice, este frecventă trecerea posesiunilor (domenii, așezări) de la un stăpân la altul.

La 1569, satele din jurul târgului Marghita aparțineau de domeniul Cehu-Silvaniei, în timp ce așezările Mișca și Chiribiș făceau parte din domeniul Ardud³⁸. Prin urmare, cel mai probabil, așezările de pe cursul mijlociu și superior al Bistrei făceau parte în continuare din domeniul cetății Șinteu. Domeniul Șinteu ajunge în posesia familiei Báthori de Șimleu după anul 1569.

În anul 1599, stăpân peste domeniul Șinteu ajunge un fost căpitan al cetății Oradea, Ștefan Bocskai, unul dintre cei mai puternici nobili din Bihor datorită relațiilor pe care le avea cu imperialii³⁹. Conscrierea din anul 1599 ne arată că Bocskai stăpânea domeniul Șinteu, ce cuprindea 39 de așezări. Dintre acestea, doar 33 au fost consemnate, înregistrând un total de 438 de case (în medie 11 case pe localitate)⁴⁰. Este dificil de comparat mărimea domeniului la 1599 în raport cu cea din 1552 întrucât la 1552 a fost consemnat numărul porților, iar la 1599 numărul caselor aflate în raport de dependență față de stăpânul de pământ. Totuși, echivalând numărul porților cu cel al gospodăriilor (caselor), constatăm o ușoară creștere în 1599 (438 de case) față de anul 1552 (434 de case) a tuturor posesiunilor din cadrul domeniului, în condițiile în care numărul așezărilor din 1599 era mai redus decât cel al așezărilor consemnate la 1552. Cea mai mare așezare din cuprinsul domeniului era tot Tăuteul, cu 57 de case, urmată de Urvind (34 de case),

³⁷ *Ibidem*, p. 91-93.

³⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, 1968, p. 222-232, 329-332.

³⁹ Nagy László, *Bacskai István a hadak élén*, Budapest, 1981, p. 27-31, 65-75, 77-81, *apud*. M. Georgiță, cap. *Stăpâni și supuși*, în *Monografia istorică a Comunei Derna (Județul Bihor)*. Coordonatori: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2016, p. 47.

⁴⁰ Datele sunt preluate din tabelul realizat de Liviu Borcea. Vezi L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 275-276. Multe din informațiile publicate în această lucrare referitoare la conscrierea din 1599 sunt neclare sau confuze.

Mișca (28 de case), Varviz și Popești (cu câte 26 de case fiecare). În general se observă o creștere a posesiunilor în fiecare așezare.

Următoarea conscriere a domeniului cetății Șinteu are loc în anul 1604. Bocskai se retrăsese la Șinteu în septembrie 1604, unde erau toți banii și bunurile sale, pentru a avea adăpost în fața răscoalei antihabsburgice inițiată de el. Conform conscrierii, Bocskai poseda în Bihor 196 de așezări. Dintre acestea 43 făcuseră parte din vechiul domeniu Șinteu, dar acum doar 20 mai erau în posesia domeniului; este vorba de așezările de pe Valea Crișului Repede⁴¹. Numărul scăzut al caselor la 1604 față de cel din conscrierea din 1599 poate fi explicat prin efectele războiului îndelungat și al abuzurilor regimului instaurat de generalul Basta. În momentul morții lui Bocskai la 1606, curia nobiliară Mișca trece prin testament în posesia lui Gabriel Báthori⁴².

Domnii români pribegi – stăpâni ai domeniului cetății Șinteu⁴³

Secolul al XVII-lea este marcat de prezența foștilor domni ai Țării Românești (Gavrilaș Movilă⁴⁴, Constantin Șerban⁴⁵) și ai Moldovei (Gheorghe Ștefan⁴⁶ și același Constantin Șerban), maziliți de turci în condiții similare. După ce au fost alungați de otomani din țările lor, aceștia au beneficiat de dreptul de a se stabili în Transilvania, primind domeniul cetății Șinteu, datorită relațiilor strânse de prietenie existente între cei trei voievozi și principii transilvani. Gheorghe Ștefan a stat pe domeniu doar în calitate de prieten al lui Constantin Șerban, dar a contribuit alături de ceilalți doi domni la dezvoltarea culturii românești din Bihor. Perioada de stăpânire a domnilor români pribegi a fost o etapă importantă din istoria domeniului Șintelui. Mărturie a prezenței lor o constituie biserica de la Tinăud, ctitorie a lui Constantin Șerban, cetatea Șintelui, care își trăiește epoca de glorie în timpul lor, precum și existența în a doua jumătate a veacului al XVII-lea a unui important centru de copiat cărți la Tinăud în frunte cu Popa Pătru.

⁴¹ *Ibidem*, p. 255-256.

⁴² *Ibidem*, p. 256.

⁴³ Informațiile din acest subcapitol sunt sintetizate din studiul lui Idem: *Satele din Bihor...*, p. 97-131.

⁴⁴ Gavril Movilă a fost domn al Țării Românești în perioada 2/12 iun. 1618 – 22 iul./1 aug. 1620 (vezi *Istoria Românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, Coordonator: Acad. Virgil Cândea, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 1031).

⁴⁵ Constantin Șerban a fost domn al Țării Românești în perioada 9/19 apr. 1654 – 28 febr./10 mart. 1658 și 1/11 mai – 25 mai/4 iun. 1660, dar și domn al Moldovei în perioada oct. – nov. 1659 și 17/27 ian. – 17/27 febr. 1661 (*Ibidem*, p. 1031-1033).

⁴⁶ Gheorghe Ștefan a fost domn al Moldovei în perioada 3/13 apr. – 28 apr./8 mai 1653 și 8/18 iul. 1658 – 3/13 mart. 1658 (*Ibidem*, p. 1032).

Văduva lui Mihai Imrefffi, Elisabeta Zólyomi de Albiș, se căsătorește în iulie 1622, după moartea soțului, cu Gavrilăș Movilă, fostul domn al Țării Românești. Domnul muntean s-a adăpostit în Transilvania împreună cu doamna Marghita, mama sa și văduva lui Simion Movilă, și cu fratele mai mic, Ion. La scurt timp după căsătorie, Elisabeta s-a îmbolnăvit grav și prin testament a lăsat domeniul cetății Șinteu lui Gavrilăș, pentru dragostea deosebită ce i-a purtat-o. Domeniul putea fi transmis și urmașilor, iar în caz de desherență urma să revină fratelui ei, David Zólyomi. Actul de danie este confirmat de principele Transilvaniei Gabriel Bethlen. Din domeniu făceau parte următoarele localități: *Also Solyomkeő*, *Felseo Solyomkeő*, Negreni, Bulz, Vadu-Crișului, *Rev-Eleő*, Bălnaca, Valea Neagră, Damiș, Luncșoara, Aușeu, Groși, Tinăud, Peștișul de Jos, Peștișul de Sus, Lugașul de Jos, Lugașul de Sus, Cuieșdul de Jos, Cuieșdul de Sus, *Tankofalva*, Țigănești, Copăcel, *Ravaszklik*, Bălaia (în întregime), precum și Aleșd, Șuncuius, Bratca, Urvind, Surduc, Măgești, Josani și Dobricionești (în parte).

În anul 1631, domeniul lui Gavrilăș Movilă și al Elisabetei Zólyomi atinge cea mai mare extindere. La localitățile cunoscute se adaugă: Săcuieni, Ianca, Mișca, Palota și Cherechiu (din comitatul Bihor) și Tășnad (din comitatul Solnocul de Mijloc). După moartea principelui Bethlen din 1629, sunt alipite domeniului și satele ce aparțineau de Mișca, cel mai probabil datorită relațiilor de rudenie. Gavrilăș Movilă și-a continuat bunele relații și cu principele Gheorghe Rákóczi I, beneficiind de un tratament egal celorlalți mari nobili ai Transilvaniei. În 1633, cumnatul său, David Zólyomi, este învinuit de înaltă trădare și întemnițat de către Rákóczi. Principele s-a folosit de acest prilej pentru a-și consolida puterea față de nobili, dar și pentru a contribui la creșterea proprietății fiscale. Gavrilăș Movilă a murit în 1637. Nici chiar după aceasta, domeniul nu va trece în mâna fiscalului. Principele s-a mulțumit doar cu ciuntirea posesiunilor prin „fiscalizarea” satelor ce aparțineau de Mișca (29 august 1633). Domeniul a rămas în posesia Elisabetei Zólyomi.

În anul 1657, domeniul Șinteu intră în posesia principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea. Poziția geografică ce permitea controlul unei importante căi de acces pe apă (la Vadu-Crișului) și pe uscat (la Piatra Craiului-Borod) înspre inima Transilvaniei l-au determinat pe principe să pună mâna pe domeniu. În octombrie 1657, Gheorghe Rákóczi al II-lea a fost mazilit de turci și înlocuit cu Francisc Rhedei. Aceeași soartă au avut-o și Constantin Șerban, domnul Țării Românești, și Gheorghe Ștefan, domnitorul Moldovei. Ambii au trecut în Transilvania, unde Rákóczi a reușit să reocupe funcția de principe. Între cei trei domni ai țărilor române existau vechi relații de prietenie și alianță. Principele transilvănean miza mult pe ajutorul celor doi domni români în confruntările cu otomanii. La 7 mai 1658, Gheorghe Ștefan prelua în numele lui Constantin Șerban de la reprezentanții lui Gheorghe Rákóczi „posesiunea

veșnică a sa, a soției și copiilor săi din comitatul Bihor, cetatea Șinteu, cu toate bunurile aparținătoare, cu locurile ce aduc venituri ... pe viață, pentru treizecișii trei de mii taleri”. Constantin Șerban se obliga să țină domeniul „ca acel loc să nu se pustiască”, iar după moarte satele se întorceau la moștenitorii lui Gheorghe Rákóczi. Nu se cunosc satele ce formau domeniul Șintelui în momentul intrării în stăpânirea lui Constantin Șerban. Se știe doar că era compus din 33 de așezări. Este de asemenea dificil să reconstituim cu precizie cât timp au stat cei doi domni efectiv pe domeniul de la Șinteu și nici care familii boierești i-au însoțit în exil. Se știe că din suita lui Gheorghe Ștefan nu lipsea spătarul Nicolae Milescu.

Conflictul intern din Transilvania anilor 1658-1660 era reprezentat de aderența la cele două grupări principale: cea filoturcă, reprezentată de Francisc Rhedei, iar apoi de Acațiu Barcsai, și cea care milita pentru o Transilvanie independentă, avându-l în frunte pe Gheorghe Rákóczi al II-lea, sprijinit de foștii domni ai Țării Românești și Moldovei și de Radu al III-lea Mihnea, domnul în scaun al Țării Românești. În octombrie 1658, Gheorghe Rákóczi pierde funcția de principe al Transilvaniei, dar continuă să fie stăpânul părții de vest a Transilvaniei și având și pe cei doi domni români la Aleșd.

La 2 noiembrie 1659, Constantin Șerban a ocupat scaunul domnesc al Moldovei, dar victoria nu a fost de durată. La sfârșitul lunii noiembrie, domnul Moldovei este înfrânt de Ștefăniță Lupu și alungat din țară. Constantin Șerban a rămas în Transilvania și în primăvara anului 1660 când Rákóczi asedia Sibiu. Constantin Șerban, aflat la Satu Mare, a adunat o oaste de aproximativ 1200 de soldați și a plecat spre Sibiu. De aici a trecut Carpații la sud și a reocupat tronul Țării Românești, dar numai pentru o lună și opt zile. A trecut apoi din nou în Transilvania și după multe peripeții s-a refugiat în Polonia. Ultima scrisoare a lui Constantin Șerban scrisă la Aleșd datează din 10 februarie 1660. Constantin Șerban a murit în Polonia în 1685, înregistrând cea mai lungă pribegie a unui domn român⁴⁷. În ceea ce îl privește pe Gheorghe Ștefan, acesta a părăsit Transilvania imediat după plecarea lui Constantin Șerban din Satu-Mare și s-a stabilit la Viena.

Prezența în Crișana a domnilor munteni și moldoveni, fie chiar și pentru un scurt timp (Gavrilaș Movilă, 1620-1637; Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, 1658-1660), ilustrează strânsele legături care au existat în cursul Evului Mediu între toate provinciile românești.

La 13 iulie 1660, armatele turcești au sosit la Oradea și s-au așezat în dispozitiv de luptă în jurul cetății. După un asediu de 46 de zile, cetatea Oradea intra în stăpânirea turcilor, fiind transformată în pașalâc. La scurt timp după acest episod, au fost ocupate principalele orașe și cetăți din comitat: Beiuș, Salonta, Sâniob, Pomezueu, Șinteu etc. Teritoriul Crișanei a fost organizat într-un pașalâc împărțit în cinci sangeacuri (diviziuni administrative ale Imperiului

⁴⁷ Nicolae Stoicescu, *Constantin Șerban*, Editura Militară, București, 1980, p. 127.

Otoman): Biharea, Șinteu, Sâniob, Pomezue, Beiuș⁴⁸. Întinderea succesivă a supunerilor a determinat o mare mișcare a populației rurale. Multe sate au rămas pustii, locuitorii retrăgându-se în zone mai izolate și mai sigure. Defterul (conscriere urbarială turcească) din 1660 consemna în partea de nord-vest a comitatului Bihor 40 de localități depopulate, cu 584 de porți, și 7 localități cu 77 de case⁴⁹. Conform defterului din 1665, așezările Cuzap (2 porți), Voivozi (1 poartă) și Varviz (4 porți) figurau ca fiind pustii⁵⁰. Repopularea satelor pustiite era o preocupare constantă a administrației otomane care a acordat o serie de facilități; o parte dintre țărani au preferat să ducă o viață nomadă, trăind în corturi pe lângă sate și nefiind supuși astfel la obligații, ci doar la plata unei dări speciale⁵¹. În 1665, Mișca, Popești și Tăuteu formau o unitate impozabilă pe *vacuf*, erau considerate târguri și aveau în componență 252 de case cu 450 de locuitori, împreună cu cele 24 de sate aparținătoare, în afară de cei care trăiau în corturi⁵².

Concluzii

În secolul al XIII-lea asistăm în Bihor și Transilvania la un proces de transformare a fortificațiilor de lemn în fortificații de piatră, pe fondul distrugerilor provocate de invazia tătar-mongolă. În acest context este construită și cetatea Șintelui sau Piatra Șoimului pe latura sudică a Munților Plopișului. Cetatea avea misiunea de a controla un important drum medieval de-a lungul cursului Crișului Repede, ce lega importante centre urbane Oradea și Cluj. Situată pe un vârf de stâncă, într-o poziție periferică drumului, la poalele munților, ne indică și faptul că era o cetate de refugiu. Cetatea a schimbat într-o manieră fundamentală destinul așezărilor din vecinătate deoarece avea nevoie de un domeniu pentru a se putea întreține. S-a format astfel un puternic domeniu, regal inițial, nobiliar mai apoi, ce avea în centrul său cetatea Șintelui. Domeniul încorporează așezări cuprinse între Valea Crișului Repede și Valea Barcăului, având coloana vertebrală pe culmile împădurite ale Munților Plopișului. Noua realitate a adus cu sine impunerea relațiilor feudale în așezările din împrejurimi. Din pricina actelor de credință sau de infidelitate ale nobililor, a confiscărilor sau a diferitelor strategii politice, este frecventă trecerea domeniului de la un stăpân la altul pe toată perioada Evului Mediu.

Cetatea și domeniul cetății Șintelui au jucat un rol major în evoluția așezărilor din zona Munților Plopișului în Evul Mediu. Primele informații despre aceste așezări umane se leagă de cele mai multe ori de istoria cetății și

⁴⁸ L. Borcea, *Bihorul medieval*, p. 285.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 196, nota 113.

⁵⁰ *Idem*, *Unele aspecte...*, p. 195.

⁵¹ I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în *Studii. Revistă de istorie*, anul XIII, nr. 1, 1960, p. 16-17.

⁵² M. Georgiță, *op.cit.*, p. 49.

a domeniului Șinteu. Aproape toate așezările existente în Evul Mediu în bazinul hidrografic al Crișului Repede și al Barcăului (cu afluenții săi, Bistra și Ghepeș) au fost consemnate ca făcând parte în această perioadă ca făcând parte din domeniu. Prima conscriere a domeniului, cea din 1406, ne oferă informații cu caracter etnic despre așezările componente. Descoperim astfel o lume a așezărilor, în majoritate românești. Conscrierile ulterioare (din 1552, 1599 și 1604) ale domeniului ne transmit informații valoroase despre mărimea așezărilor aflate în raport de dependență față de stăpânul de la cetatea Șinteului. Așadar, cunoașterea evoluției cetății și domeniului cetății Șinteu ne apare ca un demers valoros pentru creionarea istoriei medievale a așezărilor din zona Munților Plopișului.

UN VIITOR EPISCOP AL ORADIEI ȘI UN IERARH DE RIT GREC: IOAN (GIOVANNI) DE DOMINIS ȘI GRIGORIE AL MOLDOVLAHIEI

Alexandru SIMON*

Abstract. *A Future Bishop of Oradea and a Greek Rite Hierarch: John (Giovanni) de Dominis and Gregory of Moldovlachia.* On 1 March 1436, Pope Eugenius IV appointed Giovanni de Dominis, bishop of Senj, as Papal legate for Hungary (de Dominis later became bishop of Oradea and died at the battle of Varna in 1444). Nine days later (10 March 1436), still from Florence, Eugenius IV placed the 'Wallachians, the Bulgarians and the Moldovlachs' in 'the Kingdom or at the Borders of Hungary' under the authority of Gregory, the metropolite of Moldovlachia (i.e. Moldavia), who had personally acknowledged the authority of the heir of Saint Peter. A day later, on 11 March, the pope issued a universal safe-conduct for Gregory, sent out to 'augment the Catholic faith and the Church of Rome'.

On 1 May, that same year, a member of de Dominis' staff, signed B., wrote from Buda to Fantino Vallaresso, the archbishop of Crete. B. informed Vallaresso that "that Greek metropolite", who earlier come to Rome from Constantinople, had arrived in Buda, together with his retinue, on 8 April. In compliance with Eugenius IV's wishes Sigismund of Luxemburg, king of Hungary and Bohemia, crowned emperor by Eugenius IV (1433), had dispatched the hierarch 'towards Vlachia', where the hierarch, that is Gregory, was to receive a church and an estate (his seat was probably the Monastery of Râmeț, built under the Angevines in central Transylvania). B. praised Gregory's Roman allegiance and his abjuration of 'Greek heresies' as a major step towards the return of the Greeks to the bosom of Christendom. Additionally, "Gregory's union" was deemed a very good omen for the soon to be concluded – under Sigismund's auspices – "Compacts of Jihlava" (July 1436) that were supposed to bring an end to the long Hussite wars.

Keywords: Pope Eugenius IV, Emperor Sigismund of Luxemburg, Gregory, archbishop of Moldavia, Giovanni de Dominis, bishop of Senj (and Oradea), Fantino Vallaresso, archbishop of Crete, Moldavia, Wallachia, Transylvania, Hungary, Ottoman Empire, Venice, Church union, crusading, diplomacy, rivalry.

Pe 1 martie 1436, papa Eugeniu al IV-lea l-a numit legat pentru Ungaria pe Ioan (Giovanni) de Dominis, episcopul de Senj (Segna)¹. Pe 10 martie, tot din Florența, papa i-a așezat pe valahii, bulgarii și moldovlahii din Regatul ori <de> la hotarele Ungariei sub autoritatea lui Grigorie, mitropolitul Moldovlahiei, care recunoscuse în fața suveranului

* Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca; e-mail: alexandru.simon@acad.ro.

¹ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund (=Deutsche Reichstagsakten, Ältere Reihe, XII), VI. 1435-1437*, editor Gustav Beckmann, Gotha, 1901, no. 16, p. 30, no. 27, p. 44-45.

pontif puterea acestuia². Peste o zi, papa l-a trimis, cu un salvconduct universal, pe ierarh în misiune pentru *creșterea credinței catolice și a Bisericii Romei*³. Pe 1 mai, B. (cunoscut doar prin inițiala numelui său, dar probabil un cleric)⁴, fidelul lui de Dominis, i-a scris arhiepiscopului Cretei, Fantino Vallaresso, că *acel mitropolit grec*, venit mai devreme la curia romană de la Constantinopol, sosise, cu suita sa, pe 8 aprilie la Buda. Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei și al Boemiei, încoronat de Eugeniu împărat *roman de națiune germană* (1433), îl trimisese pe ierarh *spre Vlahia*, unde el avea să aibă biserică și domeniu.

B. Ab. Fan<tino> ar<chiepiscopo> Cre<thensi> // Graecus quidam metropolitanus⁵ de Constantinopoli VIII idus Apriles⁶ Budam ad Caesarem quibusdam cum famulis et uno monacho religioso ut videtur probo applicuit, qui litteras apostolicas videlicet commendatitias ad imperatorem⁷ portavit. Quibus lectis intelleximus eum magno ac constanti animo, primo, Graecorum haereses corde suo abieciisse et penitus abnegasse; deinde, sacro chrismate in Romana curia perunctum fuisse⁸. O felicia tempora nostra, pater optime, quod Graecorum, vel rectius dicam Christianorum decus, gloriosus misertus

² *Acta Eugenii PP IV (1431-1447)* (=Fontes, III, 15), editor Georgio Fedalto, Roma, 1990, no. 421, p. 229-230.

³ *Epistolae pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes* (=Concilium Florentinum: documenta et scriptores, A, I-III), I. *Epistolae pontificiae de rebus ante Concilium Florentinum gestis (1418-1438)*, editor Georg Hofmann, Roma, 1940, no. 55, p. 49.

⁴ Propunem identificarea acestuia cu Benedetto de Galleis, din Zadar, un apropiat deopotrivă al familiilor de Dominis și Vallaresso (cf. inclusiv un act dat pe 15 mai 1461 la Rab, care a fost scos recent la licitație pentru suma de 180 000 forinți https://www.darabanth.com/en/online-auction/361/categories~Art-and-other-collectibles/Historical-documents-manuscripts-500021/1461-Arbe-ma-Rab-Horvatorszag-Giovanni-de-Dominis-arbei-palotagrof-comes-palatinus-a-zara-II2009299/?q=croatia&text_src=also_in_contents). Benedeto de Galleis, *W<a>radinensis diocesis* (adică, din dioceza Oradiei), apăruse anterior drept martor pentru patriarhul de Aquileia, Ludovic de Teck (1412-1435), delegatul Conciliului de la Basel, pe 31 august 1434, chiar la Basel (Angelo Marsich, „Regesto delle pergamene conservate nell'archivio del Reverendissimo Capitolo della Catedrale di Trieste” [XI], *Archeografo Triestino*, seria a II-a, IX (XIII) (1883), p. 201-208, la no. 280, p. 204). De Teck a fost un adversar înverșunat al lui Eugeniu al IV-lea (Franz von Krones, „Ludwig, Patriarch von Aquileja”, *Allgemeine Deutsche Biographie*, IX (1934), p. 483-485). Subiectul ar merita dezvoltat (vezi și Ioan-Aurel Pop, „Patriarhatul de Aquileia și Sigismund de Luxemburg”, în *Istoria ca interogație: Mariei Crăciun la o aniversare*, editori Carmen Florea, Greta-Monica Miron, Cluj-Napoca, 2020, p. 95-108).

⁵ Grigorie, mitropolitul *Moldovlahiei*. Spre deosebire de papa Eugeniu al IV-lea, autorul scrisorii folosea titlul de mitropolit și nu cel de arhiepiscop pentru ierarh.

⁶ 6 aprilie <1436>.

⁷ Sigismund de Luxemburg.

⁸ În iunie 1434, Eugeniu al IV-lea fugise din Roma din cauza rebeliunii „republicane” a familiei Colonna. După ce petrecuse o vreme la Pisa, se stabilise la Florența în octombrie, tocmai când, viitorul arhiepiscop al Florenței, Giovanni Vitelleschi, restabilise controlul pontifical asupra orașului de pe Tibru. Cu toate acestea, Eugeniu al IV-lea a refuzat să se întoarcă, împreună cu curia, la Roma, ultima oară chiar în ianuarie 1436. Eugeniu avea să revină la Roma abia la sfârșitul lui septembrie 1443 (vezi și Anthony F. D’Elia, *A Sudden Terror: The Plot to Murder the Pope in Renaissance Rome*, Cambridge, MA, 2009, p. 40-41).

*generis, quod inter se divisum et longis iam ex infidelibus exagitatum temporibus, in eum gradum et culmen Eugenium sanctissimum dominum nostrum erexit. Venerabili sanctitate atque animi celsitudine eius etiam singuli eorum ad osculandum sanctitatis suae pedes tanquam orthodoxi sponte festinant et universum Graecorum, Boemorum atque ceterorum haeticorum genus in primam unionem libertatemque et statum reduci non dubitamus.// Cum itaque imperator intellexerit quid ipse metropolitanus per litteras domini nostri a maiestate Caesaris⁹ peteret, maiestas sacra sereno vultu iucundoque animo versus Vlachiam¹⁰ miserat eum, ubi eidem debeat ecclesia una cum aliqua possessione conferri [...]*¹¹¹².

Sursele citate unesc personalități marcante de la vremea Conciliului de la Ferrara-Florența (1438-1439)¹³. După ce a intrat și în slujba lui Sigismund († decembrie 1437), Ioan de Dominis, de loc din Rab (Arbe), a devenit episcop de Oradea, sub Vladislav I (al III-lea) Jagiello, regele Ungariei și al Poloniei (decembrie 1440), alături de care a căzut la bătălia de la Varna (noiembrie 1444)¹⁴. Fantino Vallaresso murise cu un an mai devreme (mai 1443), după ce fusesese unul dintre artizanii Unirii de la Florența, al cărui decret îl și semnase în iulie 1439¹⁵. Între aceste personalități găsim înscrisă o mutație majoră în istoria creștinilor de rit *grec*, dar și în a celor de rit *latin*, din Moldova, Țara Românească și Transilvania (din estul Regatului Ungariei în general)¹⁶. Pentru prima dată, din câte cunoaștem până acum, creștinii de rit *grec*, *valahi* în primul rând, din jurul Carpaților de la nordul Dunării de Jos, au fost adunați la un loc – între Buda și Constantinopol – sub numele Romei¹⁷.

⁹ Sigismund de Luxemburg.

¹⁰ Țara Românească.

¹¹ Cazul acestui domeniu (identificabil, după noi, cu pământurile Mănăstirii Râmeț, din Comitatul Alba și din vecinătatea Albei Iulii, reședința episcopului de rit *latin* al Transilvaniei) ar trebui să ducă la redeschiderea subiectului dijmelor creștinilor de rit *grec* (vezi ultima oară Gèza Hégyi, „Did Romanians living o Church Estates in Medieval Transylvania pay the Tithe?“, *Hungarian Historical Review*, VII (2018), 4, p. 694-717; fără vreo referire la evenimentele de la 1437-1438, dar în schimb cu o valoroasă discuție a unui act controversat din 1426).

¹² Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, Codices, Barberini Latini, [no.] 1809, p. 639-640.

¹³ Thomas M. Izbicki, Luke Bancroft, „A Difficult Pope: Eugenius IV and the Men around him”, în *Nicholas of Cusa and the Making of the Early Modern World* (=Studies in the History of Christian Traditions, CXC), editori Simon J.G. Burton, Joshua Hollmann, Eric M. Parker Leiden – Boston, 2019, p. 49-73, la p. 60; Iulian Mihai Damian, „Johannes Honterus and the Greek Renaissance in Transylvania”, în *When Greece flew across the Alps: The Study of Greek in Early Modern Europe* (=Brill's Studies in Intellectual History, CCCXXXVI), editor Federica Ciccolella, Leiden – Boston, 2022, p. 134-163, la p. 134.

¹⁴ Klára Pajorin, „A bázeli zsinat hatása Magyarországon (Görögök, görög tudósok és a korai magyar humanizmus)”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, CXV (2011), 1, p. 3-26, la p. 6.

¹⁵ De pildă: Eleftherios Despotakis „Fantino Vallaresso”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, CXVIII (2020), *sub voce*. Fantino Vallaresso a fost mai bine studiat decât Ioan de Dominis.

¹⁶ În raport cu Grigorie, vezi mai ales I.-A. Pop, „Tradiția istorică a Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului”, în *Eparhia Vadului, Feleacului și Clujului la 90 de ani (1921-2011)*, editori Ștefan Iloaie, Bogdan Ivanov, Cluj-Napoca, 2012, p. 35-51, la p. 38-44.

¹⁷ Cunoscutele decizii *valahe* ale papilor Grigorie al IX-lea (1234), Inocențiu al VI-lea (1356) și Grigorie al XI-lea (1374) nu au avut consistența statală a planului lui Eugeniu al IV-lea.

Grigorie, mitropolitul *Moldovlahiei*, este vreun personaj necunoscut istoriografiei românești¹⁸. El însă nu a dispărut din istorie după drumul său la papă, după cum s-a crezut multă vreme¹⁹. De asemenea, tot contrar celor scrise anterior, nu a fost ridicat de Eugeniu al IV-lea împotriva intereselor lui Sigismund de Luxemburg²⁰. Grigorie a reprezentat un proiect major de rit *grec* sub autoritatea Romei, inițiat de papă și acceptat de regele – imperial – al Ungariei²¹. Planul pare să fi avut și sprijinul Bizanțului, al împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul și poate și al patriarhului ecumenic Iosif al II-lea²². Grigorie a venit la papă de la Constantinopol și nu a constituit numai o piesă – cum s-a postulat –din încercarea lui Iliș I al Moldovei de a câștiga sprijin în confruntarea cu fratele său, „anti-unionistul” Ștefan al II-lea²³ (nu este singura problemă românească pusă de acest ierarh)²⁴.

De la Buda, Grigorie a fost trimis *înspre Vlahia*, indentificabilă, conform terminologiei epocii, în primul rând cu Țara Românească, nu cu Moldova²⁵. Cel mai probabil, Grigorie nu a ajuns și nici nu trebuia să ajungă în *Vlahia*, deoarece el urma să primească o biserică împreună cu ceva posesiune (domeniu) de la Sigismund²⁶. Regele putea face o asemenea donație numai în spațiul intracarpatic²⁷ ori la Severin (aflat sub autoritate ungară directă de aproape două decenii)²⁸, nu în Țara Românească, condusă de Alexandru (al II-lea) Aldea, fidel sultanului Murad al II-lea²⁹, și nici în Moldova, unde

¹⁸ Emilian Popescu, „Compléments et rectifications à l’histoire de l’église de Moldavie dans la première moitié du XVe siècle”, în Idem, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium Studiorum*, București, 1994, p. 455-477 (cu bibliografia mai veche a acestei probleme).

¹⁹ Liviu Pilat, *Între Roma și Bizanț. Putere și societate în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iași, 2008, p. 116, 314, 321. Trebuie precizat că multe date au fost obturate de o polemică inutilă, născută din dorința de a încetățeni granițe moderne pentru deja divizații *valahi* medievali.

²⁰ Cf. inclusiv și, recent, Al. Simon, „Altfel despre Unirea de la Florența: un «comunicat de presă» pontifical din arhiva sienneză”, în *Crisia*, LIII (2023), p. 91-106, aici la p. 104-105.

²¹ Rămâne de stabilit cât de deschis a fost Sigismund față de inițiativa *valahă* a lui Eugeniu.

²² Din bogata literatură, amintim Joseph Gill, „Joseph II, Patriarch of Constantinople”, în Idem, *Personalities of the Council of Florence and Other Essays*, Oxford, 1964 p. 15-34, la p. 22-27; Sebastian Kolditz, *Johannes VIII. Palaiologos und das Konzil von Ferrara-Florenz (1438/39): das byzantinische Kaisertum im Dialog mit dem Westen*, I, Stuttgart, 2014, p. 119-123.

²³ Dan Mureșan, „Isihasmul și prima etapă a rezistenței la deciziile conciliului florentin în Moldova (1442-1447)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, XLIV (1999), 1-2, p. 3-57.

²⁴ Pentru mai multe detalii: Al. Simon, „Eugeniu al IV-lea, Sigismund de Luxemburg și ierarhul pentru toți *valahii* în primăvara anului 1436”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria a V-a, XXXIX (2024), sub tipar.

²⁵ Daniel Ursprung, „Raumvorstellungen und Landesbewusstsein: die Walachei als Name und Raumkonzept im historischen Wandel”, în *Das Südosteuropa der Regionen (=Sitzungsberichte der Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, DCCC LVIII)*, editori Oliver-Jens Schmitt, Michael Metzeltin, Wien, 2015, p. 473-549, la p. 484.

²⁶ Dacă Grigorie trebuia să ajungă în Țara Românească (sau în Moldova), problema unei biserici pentru el nu s-ar fi pus. În afara Carpaților, existau catedralele „de stat” (la Curtea de Argeș, pentru *Ungrovlahia*, la Suceava pentru *Moldovlahia*, în terminologia Bizanțului).

²⁷ Formularea *înspre Vlahia* exclude Maramureșul ca locație, prin *stavropighia* de la Peri.

²⁸ Costin Feneșan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XV-lea: Documente și extrase*, Reșița, 2015, p. 30-47.

²⁹ Alexandru A. Vasilescu, „Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș 1418-1456” (I), în *Revista de Istorie, Arheologie și Folclor*, XV (1914), p. 120-170, la p. 169-170 (studiu în continuare util). Aldea avea și sprijin din Moldova, mai probabil doar de la unul din frați.

totuși, chiar în aprilie 1436, frații Iliș I și Ștefan al II-lea ajunseseră la un compromis mai durabil³⁰.

În Transilvania, generic *înspre Vlahia*, o serie de biserici de zid³¹ de rit *grec* (de la Lupșa și Râmeț la Strei ori Râșnov)³² puteau sluji drept catedrale pentru ierarh. Biserica dată acestuia de Sigismund venea cu un domeniu. Sub rezerva abuzului regal, fie ca depozitare, fie ca favoritism³³, lăcașurile „de familie” sunt de exclus astfel drept posibile scaune pentru Grigorie. În discuție rămân – în primul rând – Severinul și Râmețul drept reședințe³⁴. În orice caz, la Conciliul de la Ferrara-Florența, Moldova a fost reprezentată de către mitropolitul ei, cel nou, Damian (plecat, împreună cu delegația bizantină, din Constantinopol spre Veneția în noiembrie 1437)³⁵. Este astfel improbabil că Grigorie a ajuns vreodată în dioceza *Moldovlahiei*, cea pe care se întemeiaseră puterile și sarcinile încredințate lui, cel puțin de către Eugeniu al IV-lea la Florența în primele zile ale lunii martie 1436³⁶.

Judecând pe baza informațiilor trimise în mai 1436, de la fața locului, lui Fantino Vallaresso, Sigismund „l-a reținut” în regatul său al Ungariei pe Grigorie, venit din *Italia* la Buda, împreună cu suita sa³⁷. În absența – potențial doar momentană – a altor informații privind negocierile și înțelegerile *valahe* (și nu doar) dintre Eugeniu și Sigismund³⁸, trebuie să presupunem că împăratul romano-german și totodată rege al Ungariei și al Boemiei nu vroia – în chip firesc – ca autoritatea extinsă, *valahă* și ungară, acordată

³⁰ L. Pilat, *Moldova, Sfânta Coroană și regii jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)*, Târgoviște, 2023, p. 116-118. Polonia căuta nu doar să-și consolideze controlul asupra Moldovei, ci și să-și extindă influența în Țara Românească, „fieful” lui Sigismund.

³¹ Demersul ecleziastic încredințat lui Grigorie depășea limitele unei biserici de lemn.

³² Daniela Marcu Istrate, *Church Archaeology in Transylvania (ca. 950 to ca. 1450) (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, LXXXIV)*, Leiden – Boston, 2022, p. 379-414. În general, aceste lăcașuri de zid nu erau anterioare domniei lui Sigismund.

³³ Konrad G. Gündisch, „Cnezi români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg”, în *Ștefan Mateș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1975, p. 235-237; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania. 1440-1514*, București, 2000, p. 266-269. Politica lui Sigismund față de nobilii *valahi* a fost per total mai mult decât binevoitoare.

³⁴ Din cauza vecinătății cu Imperiul Otoman, a doua locație ne apare drept mai probabilă (pentru Râmeț: Vasile Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, București, 1970, p. 61-63).

³⁵ *Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439) (=Concilium Florentinum: documenta et scriptores, II, 9)*, ediție Vitalien Laurent, Paris, 1971, p. 162-163, 184-185, 196-197 (octombrie-noiembrie 1437).

³⁶ Vezi deja Carol [Karl] Auner, *Moldova și Soborul de la Florența*, București, 1915², p. 23-24.

³⁷ Mai puțin impresionantă în cuvintele scrise de B. pentru Fantino Vallaresso, Grigorie sosind la Buda [...] *cum famulis et uno monacho religioso [...]* (BAV, Barb. Lat. 1809, p. 639), decât în salvconductul lui Eugeniu al IV-lea pentru Grigorie, conform căruia ierarhul ar fi călătorit [...] *cum eius comitiva equitum et peditum et familiaribus [...]* (*Epistolae pontificiae*, I, nr. 55, p. 49), ca un monarh. S-ar putea ca această deosebire între imaginile suitei lui Grigorie să fie mai importantă decât ar părea la prima vedere.

³⁸ Mark Whelan, „Dances, Dragons and a Pagan Queen: Sigismund of Luxemburg and the Publicizing of the Ottoman Turkish Threat”, în *The Crusade in the Fifteenth Century. Converging and Competing Cultures (=Crusades, Subsidia, VIII)*, editor Norman Housley, London – New York, 2017, p. 49-63, la p. 53-58; Maarten Half, „The Pope's Agents in Constantinople: Eugenius IV's Legation on the Eve of the Council of Ferrara-Florence (1438-1439)”, în *Mediterranea*, V (2020), p. 91-151, la p. 116 (nota 123), 129 (nota 224), 132.

ierarhului de către papa, să scape controlului său³⁹. În mod sigur, Sigisimund își dorea ca unirea dintre creștinii de rit *latin* și cei de rit *grec*, în vederea căreia Grigorie fusese promovat de către Roma, dar și – măcar în parte – de către Bizanț⁴⁰, să fie decisă în fața sa, de preferat, chiar la Buda (după cum i-a transmis lui Ioan al VIII-lea cu o lună înaintea morții sale)⁴¹.

Pentru papa Eugeniu al IV-lea, supunerea lui Grigorie al *Moldovlahiei* din martie 1436 era un argument nu doar în vederea unirii dorite cu creștinii de rit *grec*, ci și o demonstrație de forță pontificală în fața Conciliului de la Basel⁴². El era principala problemă a papei de la acea vreme⁴³. Din punct de vedere „ortodox”, Conciliul de la Basel oferea creștinilor de rit *grec* condiții mai bune pentru unire decât urmașul Sfântului Petru⁴⁴. Acesta trebuia să-și afirme supremația, mult știrbită de *captivitatea babiloniană* de la Avignon, atât în raport cu Apusul, cât și cu Răsăritul⁴⁵. Deopotrivă înainte și după încoronarea sa imperială de la Roma, Sigismund de Luxemburg a căutat să păstreze o balanță între Eugeniu al IV-lea și Conciliul de la Basel în vederea impunerii unei „a treia căi”, a sa⁴⁶. Prin „mandatul” său pontifical și prin prezența sa în Regatul Ungariei, Grigorie, mitropolitul *Moldovlahiei*, era un mijloc aproape ideal pentru împlinirea vrierii creștine a împăratului Sigismund⁴⁷.

Neîntâmplător, prezența lui Grigorie la Buda a fost prezentată de B., fidelul lui Giovanni de Dominis, drept un pas major pe calea pacificării întregii Creștinătăți, indiferent de rit⁴⁸. În mai 1436, Sigismund era pregătit să aprobe acordul – de la Jihlava

³⁹ Elemér Mályusz, *Das konstanzer Konzil und das königliche Patronatsrecht in Ungarn* (= *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XVIII), Budapest, 1959, p. 102-105; Imre Bard, „The Break of 1404 between the Hungarian Church and Rome”, în *Ungarn-Jahrbuch*, X (1979), p. 59-69; Jörg K. Hoensch, *Kaiser Sigismund: Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit*, München, 1996, p. 103-105.

⁴⁰ Datorită sosirii lui Grigorie la curie de la Constantinopol (BAV, Barb. Lat. 1809, p. 639).

⁴¹ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, VI, no. 158, p. 257 (noiembrie 1437; aspect fundamental omis de anti-unionistul Syropoulos, p. 180-183). Datorită familiei Vallaresso, reținem și că o altă locație dorită de Sigismund, fie și numai pentru o întâlnire personală cu Ioan al VIII-lea, a fost Zadar-ul (Gerald Schwedler, *Herrschartreffen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen* (= *Mittelalter-Forschungen*, XXI), Ostfildern, 2008, p. 465-466).

⁴² L. Pilat, „Moldova între unirea de la Florența și reacția Conciliului de la Basel”, în *Revista Istorică*, NS, XXII (2011), 3-4, p. 207-220, la p. 211-212, 217-218 (cu accent pe Polonia).

⁴³ Michiel Decaluwe, *Successful Defeat: Eugene IV's Struggle with the Council of Basel for Ultimate Authority in the Church, 1431-1449* (= *Bibliothèque de l'Institut Historique Belge de Rome*, LIX), Turnhout, 2009, p. 144-149, 281; Kolditz, *Johannes VIII. Palaiologos*, p. 42-69.

⁴⁴ Christian Gastgeber, „Byzanz und das Konzil zu Basel und Ferrara. Neue Dokumente der Kaiser- sowie Patriarchatskanzlei und der Umgang mit Latein im Kontakt mit dem Westen”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, LXX (2020), p. 89-196, la p. 92-97.

⁴⁵ Din perspectiva Țărilor Române, vezi Șerban Papacostea, „Byzance et la croisade au Bas-Danube à la fin du XIVe siècle”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXX (1991), 1-2, p. 3-21.

⁴⁶ Márta Kondor, „Latin West and Byzantine East at the Dawn of the Renaissance: Emperor Sigismund and the Union with the Greeks”, în *Infima Aetas Pannonica: Studies in Late Medieval Hungarian History*, editor Péter E. Kovács, Budapest, 2009, p. 79-96, la p. 90.

⁴⁷ Și, am putea adăuga, un – profund – gest pontifical de *captatio benevolentiae* a acestuia.

⁴⁸ BAV, Barb. Lat. 1809, p. 639 ([...] *O felicia tempora nostra, pater optime, quod Graecorum, vel rectius dicam Christianorum decus, gloriosus misertus generis, quod inter se divisum et longis iam ex infidelibus exagitatum temporibus, in eum gradum et culmen Eugenium sanctissimum*

din iulie 1436 – cu husiții, un acord perfectat de către Conciliul de la Basel, nu de către Eugeniu⁴⁹. Din anii 1410, domnia lui Sigismund fusese marcată de conflictul cu husiții din Boemia⁵⁰. Ei își găsiseră adăpost inclusiv în Moldova, păstrat – indiferent de alianțe și de conflicte – și după dispariția lui Alexandru I *cel Bun* (1432), tatăl lui Iliș I și al lui Ștefan al II-lea⁵¹. După cum avea să o arate și așa-numita „Răscoală de la Bobâlna”⁵² la un an de la venirea lui Grigorie în Regatul Ungariei, husiții intraseră până în Voievodatul Transilvaniei⁵³.

Înfățișat drept „un vestitor” al liniștii creștine generale, Grigorie se găsea la o intersecție foarte periculoasă a intereselor de rit *latin* și de rit *grec*⁵⁴. În plus, mai ales la hotarul nordic al Voievodatului Transilvaniei, atât „vechii ungari”, cât și „vechii *valahi*” erau tot mai ostili față de „viniturile”, care se instalaseră, cu acordul și pentru profitul Budei, pe pământurile din est⁵⁵. În termen de un an de la hotărârile *valahe* ale lui Eugeniu și ale lui Sigismund din primăvara lui 1436, care aveau Transilvania în mijlocul lor, această provincie regală ungară s-a frânt în câmpuri de luptă⁵⁶, tocmai când Sigismund făcea mari eforturi să transfere Conciliul de la Basel la Buda⁵⁷. Totodată, un atac otoman asupra

dominum nostrum erexit [...]). După trimiterea lui Grigorie *înspre Vlahia*, B a trecut imediat la problema husită și la iminentul acord de la Jihlava [...] *Praeterea Boemorum principes cum eorum sacerdotibus nec non dominus Constanciensis sacri concilii ambassiator cum eius sociis in civitate Giglaviae, quae prope Boemiae metas scita est, magno cum desiderio maiestatem sanctam expectant, ut ibi et spiritualium et temporalium conclusionem conficiant. Imperator cras sine dubio Buda Giglaviam versus equitabit, celeriter ut solet. Quare rumor est inter Boemos et ceteros Christianos in spiritualibus et temporalibus fore optimam pacem [...]* (Barb. Lat. 1809, p. 640).

⁴⁹ František Šmahel, *Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436): Untersuchung und Edition (=Monumenta Germaniae Historica: Studien und Texte, LXV)* (Wiesbaden 2019), p. 74

⁵⁰ P.P. Panaitescu, „Husitismul și cultura slavonă în Moldova”, în *Romanoslavica*, X (1964), p. 275-287, la p. 281-282; Cristian-Nicolae Daniel, *Coping with the Powerful Other: A Comparative Approach to Greek-Slavonic Communities of Rite in Late Medieval Transylvania and the Banat* [teză de doctorat (Central European University)], Budapesta, 2014, p. 198-199.

⁵¹ Ș. Papacostea, „Alexandru cel Bun – sfârșit de domnie”, în *Analele Putnei*, IX (2013), 2, p. 7-16. Vezi în acest context și Robin Baker, „Constantine from England and the Bohemians: Hussitism, Orthodoxy and the End of Byzantium”, în *Central Europe*, V (2007), 1, p. 23-46.

⁵² Joseph Held, „The Peasant Revolt of Bâbolna, 1437-1438”, în *Slavic Review*, XXXVI (1977), 1, p. 25-38; Lajos Demény, *Parasztfelkelés Erdélyben. 1437-1438*, Budapesta, 1987, p. 156-162.

⁵³ Ambrus Miskolczy, „A parasztfelkelésektől az *unio trium nationum* felé”, în *Magyar Kisebbség*, XXIII (2018), 3-4, p. 177-190 (în raport cu urmările transilvane ale răscoalei).

⁵⁴ Vezi deja Daniel Barbu, „Țara Românească și Conciliul de la Basel”, în *Revista Istorică*, V (1994), 1-2 (1994), p. 5-15, la p. 12-14 (cu accent corect pe rolul roman al lui Grigorie).

⁵⁵ Tudor Sălăgean, „«Contrat» et «révolte»: traditions politiques dans le nord-ouest de la Transylvanie à la fin du règne de Sigismond de Luxembourg”, în *A Century in History (=Mélanges d'Histoire Générale, NS, II, 1-2)*, II. *A Century in the History of Transylvania. The Later Crusades, Humanism, Church Union and Social Mobility at the End of the Middle Ages*, editori I. Drăgan, I.-A. Pop, T. Sălăgean, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2008, p. 185-195.

⁵⁶ Géza Hegyi, András, W. Kovács, „Megjegyzések az 1437-1438. évi parasztfelkelés történetéhez”, în *Korunk*, XXIX (2018), 2, p. 18-24, la p. 20-22 (pe baza noilor documente).

⁵⁷ Cf. deja E. Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn, 1387-1437*, Budapesta, 1990, p. 153-154.

Ungariei devenise iminent⁵⁸. El a venit în valuri începând din iarna anului 1437-1438, când delegația bizantină a ajuns în *Italia*, reunindu-se nici cu conciliariști, nici cu Sigismund, ci cu papa⁵⁹.

Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul și patriarhul ecumenic Iosif al II-lea îl aleseseră pe Eugeniu al IV-lea de dinaintea morții subite a lui Sigismund (decembrie 1437)⁶⁰ și înainte ca sultanul Murad al II-lea personal, călăuzit de Vlad al II-lea *Dracul*, să intre în Transilvania în vara anului 1438⁶¹. „Experimentul Grigorie” luase sfârșit deja cu vreun an mai devreme⁶². Cu puțin timp înainte ca navele trimise de Conciliul de la Basel să ajungă (după cele trimise de papă) la Constantinopol pentru a-i duce *la sinod* pe delegații bizantini (noiembrie 1437)⁶³, un nou mitropolit, Damian, fusese numit și trimis în Moldova⁶⁴. De acolo, de la Cetatea Albă, el avea să revină pe nava venețiană, care a strâns delegații de rit *grec* din nordul Mării Negre⁶⁵, și să plece în curând împreună cu împăratul și patriarhul ecumenic spre *Italia*⁶⁶. Din „resetarea (*valahă*)” plănuită prin Grigorie rămăsese doar Moldova, asociată acum cu Veneția⁶⁷, adversara – și aliata – răposatului Sigismund de Luxemburg⁶⁸.

În condițiile dispariției lui Sigismund, ne întoarcem, în încheiere, la personalitatea lui Giovanni de Dominis⁶⁹. El a călcat practic pe urmele lui Grigorie în Transilvania, fiind numit legat apostolic pentru aceasta de către Eugeniu al IV-lea, după ce trecuse din scaunul

⁵⁸ Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526* (=The Ottoman Empire and Its Heritage, LXIII), Leiden – Boston, 2018, p. 82-83.

⁵⁹ Lilia Campana, „Sailing into Union: The Byzantine Naval Convoy for the Council of Ferrara-Florence (1438-1438)”, în *Dumbarton Oaks Papers*, LXXIII (2019), p. 103-126, la p. 119.

⁶⁰ Daniela Dvořáková, *Barbara of Cilli (1392-1451)* (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, LXXVII), Leiden – Boston, 2021, p. 173-174.

⁶¹ Gustav Gündisch, „Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395-1526”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII (1974), 3, p. 415-444, la p. 425; Virgil Ciociltan, „Între sultan și împărat. Vlad Dracul în 1438”, în *Revista de istorie*, XXIX (1976), 11, p. 1767-1790, la p. 1771-1773.

⁶² Ne lipsesc datele care să îngăduie coexistența lui Grigorie cu noul mitropolit Damian.

⁶³ Campana, „Sailing into Union”, p. 113 (cu harta/ fig. 3), 117 (cu harta/ fig. 4). Navele – venete eminamente – ale papei au sosit pe 24 septembrie, cele conciliariste pe 4 octombrie.

⁶⁴ *Syropoulos*, p. 162-163. În istoriografia română s-a presupus greșit (poate și pentru a scurta „păstorirea lui Grigorie”) că navele Conciliului de la Basel (termenul *ante quem* pentru numirea lui Damian ca mitropolit) ajunseseră în februarie 1437 la Constantinopol. La originea erorii au stat notițele, confuze, ale lui Laurent (*Syropoulos*, p. 162-163, notele 2-3, 10), deși era limpede că navele au intrat în Strâmătoria abia opt luni mai târziu (cf. deja Eugenio Cecconi, *Studi storici sul Concilio di Firenze*, Firenze, 1869, no. 179, p. 523-525).

⁶⁵ Nava (galera) pentru Cetatea Albă era pregătită din mai (Archivio di Stato di Venezia, Venezia (ASVe), Senato, *Deliberazioni. Misti*, reg. 60. 1437-1440, f. 11^v; 14 mai 1437; [...] *In nomine Yhesu Christi et in bona gratia ad viagium Tane Romanie et Trapesunde et Maurocastri deputent galee tres* [...]). A ajuns la Constantinopol pe 5 noiembrie 1437 (ASVe, Collegio, *Secreti*, reg. 4. 1436-1438, ff. 225 (230)^v-226 (231)^r), o lună după sosirea navelor Conciliului de la Basel, pe 4 octombrie (cf. datelor strânse de Campana, „Sailing into Union”, p. 113-115, 119).

⁶⁶ *Syropoulos*, p. 182-183, 196-197; Campana, „Sailing into Union”, p. 119 (cu harta/ fig. 5).

⁶⁷ Vezi și Matei Cazacu, „Venise et la Moldavie au début du XVe siècle”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXI (2003), p. 131-139 (Iliaș ar fi fost favorabil venețienilor, nu și Ștefan).

⁶⁸ Mályusz, *Kaiser Sigismund*, p. 115-123. Principala problemă a reprezentat-o Dalmația.

⁶⁹ Vezi și Răzvan-Mihai Neagu, „Episcopi italieni de Oradea (secolele XIV-XV)”, în *Crisia*, XLVI (2016), p. 25-32, la p. 31-32.

de Senj în cel de Oradea (martie 1441)⁷⁰. Peste capul lui Gheorghe Lepes, episcopul Transilvaniei ale cărui abuzuri, atât în plan fiscal, cât și la nivel confesional, provocaseră în bună măsură răscoala de la Bobâlna⁷¹, Giovanni de Dominis „făcea pereche” cu noul (co-) voievod al Transilvaniei, Iancu de Hunedoara⁷², ambii servindu-i lui Vladislav Jagiello, regele Poloniei și al Ungariei, nedoritul urmaș al familiei lui Sigismund⁷³. La acea vreme, Unirea de la Florența fusese deja proclamată la Buda de către Isidor, mitropolitul – unit – al Kievului (martie 1440)⁷⁴. Giovanni de Dominis putea fi văzut drept „veriga”⁷⁵ între două proiecte unioniste: cel al lui Sigismund (nematerializat în care fusese prins și Grigorie al Moldovlahiei) și cel al lui Eugeniu al IV-lea (înfăptuit la Florența). Studiul carierei lui Giovanni de Dominis, în general și în particular (din perspectivă *valahă*), ne apare drept obligatoriu în aceste circumstanțe medievale.

⁷⁰ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V. 1438-1457, editor G. Gündisch, București, 1975, nr. 2429, p. 92 (octombrie 1441).

⁷¹ György Galamb, „San Giacomo della Marca e gli eretici di Ungheria”, în *San Giacomo della Marca nell'Europa del '400*, editor Silvano Bracci, Padova, 1997, p. 211-220; I.-A. Pop, *Din mâinile valahilor schismatici... Români și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2017², p. 93.

⁷² Vezi aici și T. Pálosfalvi, „Az 1442. márciusi török hadjárat. Adalékok Hunyadi János első törökellenes harcaihoz”, în *Történelmi Szemle*, XLIII (2001), 1-2, p. 43-54.

⁷³ John Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438-1444 (=History of Warfare, LXXVI)*, Leiden – Boston, 2012, p. 168-174.

⁷⁴ Marius Diaconescu, „On the Isidore's Encyclical Letter Addressed from Buda on March 5th, 1440, to the Romanians, Ruthenians and Serbs in the Kingdom of Hungary”, în *Analele Universității București. Istorie*, LV (2011), p. 49-63.

⁷⁵ Vezi și Gizella Nemeth, Adriano Papo, „Pier Paolo Vergerio il vecchio, *referendario* dell'imperatore Sigismondo di Lussemburgo”, în *Crisia*, XLV (2015), p. 67-75.

UN FIU DE-AL LUI IANCU DE HUNEDOARA LA NAPOLI: DESPRE RELAȚIILE DINTRE CASA DE ARAGON ȘI HUNEDOREȘTI

Suzana SIMON*
Alexandru SIMON**

Abstract. *A Son of John Hunyadi in Naples: on the Relations Between the House of Aragon and the Hunyadi Family.* The often-mentioned Hungarian royal agreement between Alfonso V of Aragon, king of Naples, and John Hunyadi, regent of Hungary (November 1447) was preceded by a gesture made by the latter. John offered a son to Alfonso and Alfonso gladly accepted (April 1447). This episode was lost much in the manner in which the response message sent by Alfonso to John was pushed into oblivion. The explanation is probably twofold: (1) the source questioned the established structure of John's family and (2) it increased the strength of the plan to enthrone Alfonso as king of Hungary, just months after John had become regent of Hungary (June 1446). Even though, neither John's son arrived in Buda, nor did Alfonso reach Buda, the episode in question is much worth inspection because it unites the probably main features – family and realm – of John's grand(er) career.

Keywords: *Alfonso V of Aragon, John Hunyadi, Stephen III Frankopan, Naples, Hungary, diplomacy, throne.*

La niciun an după ce devenise regent al Ungariei (iunie 1446)¹, Iancu de Hunedoara a plănuț să-l întronizeze pe Alfonso al V-lea cel Mărinimos de Aragon², regele Neapolelui, drept rege al Ungariei³. Era ceea ce încercase în urmă cu peste decenii, Ioan Kanizsai, arhiepiscop de Esztergom⁴, cu un alt rege al Neapolelui, Ladislau – tot cel

* Academia Croată de Științe și Arte, Institutul de Științe Istorice și Sociale, Zagreb; e-mail: smiljan@hazu.hr.

** Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca; e-mail: alexandru.simon@acad.ro.

¹ Constantin Marinescu, *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon, roi de Naples (1416-1458)* (=Institut d'estudis catalans. Memòries de la secció històrico-arqueològica, XLVI), Barcelona, 1994, p. 143-152, în special p. 146-148.

² Alan Ryder, *The Kingdom of Naples under Alfonso the Magnanimous: The Making of a Modern State*, Oxford, 1976.

³ Ádám Anderle, „Alfonso V el Magnánimo and the Hungarian Throne”, în *Mediterrán Tanulmányok*, VI (1995), p. 17-28; Robert Kurelić, „Alfonso V. i ugarsko-hrvatsko prijestolje”, în *Radovi: Zavod za hrvatsku povijest*, LII (2020), 3, p. 17-35.

⁴ Dragoș Gh. Năstăsoiu, „Symbolic Actions and Anti-royal Propaganda during a Political Crisis”, în *Vestnik of Saint Petersburg University. History*, LXVI (2021), 1, pp. 179-192.

Mărinimos⁵ – de Anjou (1402-1403)⁶. În urma acelei crize⁷, încheiate prin victoria regelui Sigismund de Luxemburg⁸, Drăgoșeștii se prăbușiseră (ei susținându-l pe Ladislau)⁹, iar Hunedoreștii se ridicaseră (tatăl lui Iancu servindu-i drept cavaler lui Sigismund)¹⁰.

În vederea întronării lui Alfonso al V-lea, Iancu a invadat Țara Românească, el promițându-i monarhului aragonez că-l va sprijini cu „10 000 de valahi”¹¹. Regentul Ungariei l-a învins și decapitat pe Vlad al II-lea Dracul¹². Pentru scurt timp, a și domnit la Târgoviște drept „voievod din mila lui Dumnezeu” al Țării Românești (noiembrie-decembrie 1447)¹³. A fost poate cel mai palpabil efect al alianței, oficial¹⁴ între Alfonso și Iancu, care nu a dus la vreo schimbare politică majoră¹⁵, ea pălind, sigur în durată, în fața războiului pentru Milano¹⁶ (izbucnit la moartea fostului patron italian¹⁷ al regentului, Filippo Maria Visconti, în august 1447) și a noii campanii antiotomane a lui Iancu¹⁸ (care s-a încheiat cu înfrângerea sa la Kossovopolje în octombrie 1448¹⁹, nu în ultimul rând, din

⁵ Andreas Kiesewetter, „Ladislao d’Angiò Durazzo”, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, LXIII (2004), sub voce.

⁶ Vezi în continuare Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria. 1290-1403*, Roma, 1938, p. 512-527.

⁷ Konrad G. Gündisch, „Siebenbürgen und der Aufruhr von 1403 gegen Sigismund von Luxemburg”, în *Revue Roumaine d’Histoire*, XV (1976), p. 399-420.

⁸ Elemér Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn. 1387-1437*, Budapest, 1990, p. 65-67.

⁹ Norbert C. Tóth, „Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365-1424 között”, în *A Szilágyi és a Wesselényi család (14-17. század)*, editori Géza Hegyi, András W. Kovács, Kolozsvár, 2012, p. 135-166.

¹⁰ Ridicarea lui Voicu ar trebui reluată pe baza noilor date din Levente Nagy, Emőke Rita Szilágyi, „De la Corbii de Piatră la Strigoni (Esztergom). Câteva date noi despre genealogia familiei lui Ioan de Hunedoara, Nicolaus Olahus și Vlad Țepeș”, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XL (2022), p. 125-164.

¹¹ Lajos Thallóczy, Samu Barabás, *A Frangepan Család Oklélértára. Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, I. 1133-1453 (= *Monumenta Hungariae Historica*, I, 35), Budapest, 1910 (*Frangepan Okl.*), nr. 344, p. 350.

¹² A se vedea tot Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa* (extras din *Cercetări Istorice*, IV), Iași, 1928, p. 211-216.

¹³ Francisc Pall, „Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447-1448”, în *Studii. Revistă de Istorie*, XVI (1963), 5, p. 1049-1072.

¹⁴ Pentru „preliminariu”, vezi însă Almir Peco, „The 1444 Treaty between King Alfonso V of Aragon and Grand Duke Stjepan Vukčić”, în *Radovi: Historija, historija umjetnosti, arheologija*, VII (2020), 2, p. 73-94.

¹⁵ Zsuzsa Teke, *Hunyadi János és kora*, Budapest, 1980, p. 169, Péter E. Kovács, *Hunyadiak kora*, Budapest, 1992, p. 24.

¹⁶ Vezi aici și Francesco Somaini, „Filippo Maria e la svolta del 1435”, în *Il ducato di Filippo Maria Visconti, 1412-1447. Economia, politica, cultura*, editori Federica Cengarle, Maria Nadia Covini, Firenze, 2015, p. 107-166, la p. 153-155.

¹⁷ Pál Engel, „Hunyadi pályakezdése”, în *Nobilemea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség*, editori Marius Diaconescu, Ioan Drăgan, Satu-Mare, 1997, p. 91-109, la p. 97 (pe baza *Decadelor* lui Antonio Bonfini).

¹⁸ Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526* (= *The Ottoman Empire and Its Heritage*, LXIII), Leiden – Boston, 2018, p. 141-145.

¹⁹ Mark Whelan, „Pasquale de Sörgo and the Second Battle of Kossovopolje: A Translation”, în *Slavonic and East European Review*, XCIV (2016), 1, p. 126-145.

cauză că vasalul lui Alfonso al V-lea, albanezul Skanderbeg, nu i-a mai venit în ajutor regentului Ungariei²⁰).

Cu toate aceste limitări (istoriografice mai ales)²¹, importanța legăturilor dintre regele Alfonso al V-lea de Aragon și regentul Iancu de Hunedoara a depășit valoarea unui proiect monarhic eșuat²². Un izvor (redescoperit) din Arhiva Coroanei de Aragon (de la Barcelona)²³ ne deschide o cale spre înțelegerea implicațiilor raporturilor dintre Alfonso și Iancu²⁴. Este vorba despre o scrisoare trimisă lui Iancu de Alfonso, pe 10 aprilie 1447, care precede, cu mult, destul de cunoscutul lor acord din 6 noiembrie același an (cel prin care Iancu se angaja să-l susțină pe Alfonso cu „10 000 de valahi”)²⁵.

Rex Aragonum etc.// Spectabilis & Magnifice Gubernator & Vaiuoda Nobis plurimum dilecte./ Magnam leticiam suscepimus ex litteris Vestris, intelligentes per eas caritatem/ ac deuocionem quam erga Nos cum affectu summo geritis, qua ex re/ Vobis gracias habemus offerentes Nos ad omnia decus, honorem et commodum/ Vestrum concernencia promptissimos, vt non frustra erga Nos talem amicitiam/ habere Vos cognoscatis. De filio Vestro, quem cupitis²⁶ ad Nos/ mittere, vt Nobiscum sit, gratissimum et acceptissimum habemus ea de/ causa quam scribitis, ut non solum Vos sed etiam posteri Vestri suam in obse-/quii Nostris fidem presentes ostendant, atque etiam ut Nos ipsi demonstrare/ illis presentibus possimus Vestram & suam ad Nos affectionem acceptam Nobis esse,/ quem quidem filium Vestrum eo statu quo illum ad Nos mittetis,/ eodem atque etiam aliquanto meliore conseruabimus, nullam ommitentes erga ipsum/ occasionem, qua ad laudem pergere valeat, & Vos genitorem suum prestantis-/simum imitari. Ad ea que Nobis seorsum coram significauit nomine/ Vestro et insuper Comitis Segnie Venerabilis in Christo Pater Episcopus Vegliensis,/ fecimus eidem responsionem Nostram, quam ex eo audietis plenam sibi fidem adhibens./ Datum Tiburis die X. Aprilis, Anno a Natiuitate Domini M^o CCCC^o XXXVII°. Rex Alfonsus (Tiburtina, 10 aprilie 1447)²⁷.

<În stânga> *Spectabili & Magnifico Viro Iohanni Hu-/niad Regni Hungarie Gubernatori necnon/ Uoayiuoda [!] Transsylvano Nobis plurimum dilecto.*

²⁰ Oliver-Jens Schmitt, *Skanderbeg. Noul Alexandru din Balcani*, Cluj-Napoca, 2014, p. 76-81.

²¹ Cf. deja Anderle, „Alfonso V el Magnánimo”, p. 18-19; Kurelić, „Alfonso V.”, p. 30-31.

²² Ca urmare, Pál Engel a putut trece episodul complet sub tăcerere (*Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526*, ediție Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006, p. 310-314).

²³ Pentru (ne)cercetările (maghiare în special) în arhivele din Barcelona, vezi Alexander Torra, „The Eastern Policy of Alfonso V of Aragon: Documentary Sources”, în *Studia Albanica*, LV (2022), 2, p. 3-30, la p. 4-5.

²⁴ Vilmos Fraknoi [episcop de Rab], „Hunyadi János és Aragóniái Alfonz”, *Katholikus Szemle*, XXV (1911), p. 229-242.

²⁵ Archivo de la Corona de Aragon, Barcelona (ACA), Real Cancilleria, Registros, *Alfonso V*, reg. 2699. 1445-1451, 1458 [=Secretorum, IX], ff. 123^v-125^r (Casoli, 6 noiembrie 1447). Actul a fost editat în *Frangepan Okl.*, I, nr. 344, p. 350-353.

²⁶ *Urma vt non solum*, șters apoi. Textul inițial, *De filio Vestro quem cupitis ad Nos mittere ut non poteo...* („În ceea ce-l privește pe fiul Vostru pe care doriți să-l trimiteți la Noi, fiindcă nu numai...”), a devenit: *De filio Vestro quem cupitis ad Nos mittere, vt Nobiscum sit...* („În ceea ce-l privește pe fiul Vostru, pe care doriți să-l trimiteți la Noi, ca să fie cu Noi...”).

²⁷ ACA, Real Cancilleria, Registros, *Alfonso V*, reg. 2654. 1444-1447 [=Curie, VII. Sigili Secreti. Fonolleda], f. 128^v.

<În dreapta (alături adresei)> *Dominus Rex mandavit michi/ Arnaldo Fonolleda*²⁸

Alfonso l-a acceptat pe un nenumit fiu de al lui Iancu, care urma să învețe sub oblăduirea regelui Neapolelui²⁹. Principalele canale de comunicație între rege și regent erau contele de Senj (Segna), Ștefan (al III-lea) Frankopan³⁰, și episcopul de Krk (Veglia), Francesco³¹ (care a fost și solul lui Ștefan Frankopan și al lui Iancu de Hunedoara la curtea lui Alfonso al V-lea în aprilie 1447³²). Acei „10 000 de valahi” de mai târziu erau evident parte a unei ecuații politice (regionale) mult mai mari.

Surprinde nenominalizarea de către Alfonso a fiului lui Iancu care urma să vină la Napoli³³. Pe de o parte, absența numelui este explicabilă prin păstrarea – în parte – eminamente a „ieșirilor” din cancelaria lui Alfonso, nu și a „intrărilor”³⁴. Pe de altă parte, identitatea fiului lui Iancu care urma să plece la sud de Alpi ar fi trebuit să fie practic de la sine înțeleasă, conform tradiției³⁵. Feciorul lui Iancu în discuție era Ladislau († 1457)³⁶, în vârstă de vreo șaisprezece ani în primăvara lui 1447³⁷. Familia – „de manual”³⁸ – a lui

²⁸ Pentru Arnau Fonolleda, vezi și Guido Cappelli, *L'Umanesimo italiano da Petrarca a Valla, Roma, 2013, p. 279-280*.

²⁹ Izvorul editat „și-a făcut loc” nu în Thallóczy-Barabás, *Frangepan Okl.*, I, cum ar fi fost firesc, ci în L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, Leipzig, 1914, Anexă, nr. 39, p. 373. Cuvintele șterse din nota 26 au fost omise. Thallóczy primise sursele din ACA gata transcrise (Torra, „The Eastern Policy”, p. 4). Un subiect de reluat.

³⁰ În continuare util: Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani, I. 1118-1480*, Zagreb, 1901, p. 230-233.

³¹ Vezi, post Trianon, și V. Fraknoi, „Alfonso re di Napoli, candidato di Giovanni Hunyadi al trono di Ungheria doppo la battaglia di Varna”, în *Corvina*, II (1922), 2, p. 50-59, la p. 54-55 (poate singurul care a realizat importanța momentului).

³² Cf. și mesajului transmis în aceeași zi (10 aprilie 1447) de Alfonso lui Ștefan Frankopan (ACA, Real Cancilleria, Registros, *Alfonso V*, reg. 2654, ff. 128^v-129^v; și acest mesaj este – doar – în Thallóczy, *Studien*, Anexă, nr. 40, p. 374).

³³ O situație similară o întâlnim în acordul matrimonial dintre Iancu și Ulrich al II-lea de Celje din vara lui 1455 (Joseph Chmel, *Materialen zur österreichische Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken*, II. Wien 1838, nr. 71-72, p. 82-83).

³⁴ Torra, „The Eastern Policy”, p. 6-7 (cu accent și pe „practicile” lui Thallóczy de la Barcelona). Reamintim, la rândul nostru, cazul scrisorii împăratului Constantin al XI-lea Paleologul, din 25 februarie 1449, care s-a păstrat doar pentru că a fost păstrat în răspunsul lui Alfonso al V-lea de Aragon, din 27 iulie 1449 (Francesco Cerone, „La politica orientale di Alfonso di Aragona” (II), în *Archivio Storico per le Province Napoletane*, XXVII (1902), 2, p. 384-456, la p. 447-449).

³⁵ Fraknoi (în „Alfonso re di Napoli”, p. 54) l-a identificat automat pe acest fiu de al lui Iancu cu Ladislau.

³⁶ Vezi ultima oară T. Pálosfalvi, „Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála”, în *Századok*, CXLIX (2015), 3, p. 383-441.

³⁷ Lajos Elekes, *Hunyadi*, Budapest, 1952, p. 90. Doar după Enea Silvio Piccolomini, Ladislau ar fi avut 24 de ani la moarte.

³⁸ Iancu ar fi avut o singură soție, Elisabeta Szilágyi, și doi băieți, Ladislau și Matia, chiar dacă fiii erau despărțiți de 10/ 12 ani ca vârstă (vezi Radu Lupescu, „Matthias Hunyadi: from the Family Origins to the Threshold of Power”, în *Matthias Corvinus, the King: Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458-1490*, editori Péter Farbaky, Enikő Spekner, Katalin Szende, András Végh, Budapest, 2008, p. 35-49, în special la p. 43-44).

Iancu nu rezistă însă surselor păstrate din vremea regentului Ungariei și a educatorului băieților acestuia (mai ales al mezinului Matia), Ioan Vitéz, episcopul de Oradea³⁹, implicat în negocierile lui Iancu cu Alfonso (însă, aparent în special, după iarna anului 1447-1448)⁴⁰.

După Ladislau de Hunedoara, el și fratele său mai mic, Matia, erau frați doar după tată, cel puțin atunci când Ladislau a cerut voie Papalității să se căsătorească cu soția lui Matia, Elisabeta de Celje (1455)⁴¹. Tot conform suplicii, Matia nu se născuse la 1443 (precum s-a încetățenit în istoriografie)⁴², ci un pic mai devreme (la 1442)⁴³. Peste patru decenii mai târziu, la 1489, Matia, care, deși bolnav⁴⁴, avea încă o memorie peste „standardele medievale”⁴⁵, susținea că Ladislau îi fusese „frate bun”, dar nu singurul⁴⁶. Alții, germani (post 1462/ 1463) și ruși (post 1483/1486/1490), după limbă⁴⁷, erau siguri că sora – vitregă (?)⁴⁸ – a lui Matia fusese soția lui Vlad *Dracula*⁴⁹. În plus, după supușii familiei Frankopan, Ladislau a avut 16 ani la moarte, fiind cu doar doi ani mai mare ca

³⁹ Tomislav Matić, *Bishop John Vitez and Early Renaissance Central Europe: The Humanist Kingmaker*, York, 2022, p. 31-32. Iar, după István Kaprinai, Vitéz ar fi fost făcut episcop de Oradea (1445) pentru „serviciile sale pedagogice” (!).

⁴⁰ De pildă Iohannes Vitéz de Zredna, *Opera quae supersunt*, editor Iván Boronkai, Budapest, 1980, nr. 31-33, p. 81-84.

⁴¹ Matia și Elisabeta ar fi fost doar logodiți de fapt conform suplicii lui Ladislau și a Elisabetei (editată de Gabriella Erdélyi, „Married the sister of his late wife: The Negotiation of Kin-marriages in Renaissance Hungary”, în *Specimina Nova*, VI (2011), p. 109-127, la p. 109-110, nota 1).

⁴² Pentru critica acestei datări (clasice acum): Áron Orbán, „Astrology at the Court of Matthias Corvinus”, în *Terminus*, XVII (2015), 1, p. 113-146, la p. 133-134; Pál Szabó, „Egy királyi évszám nyomában: Hunyadi Mátyás életkoráról”, în *Urbs, civitas, universitas: ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére*, editori Sándor Papp, Zoltán Kordé, Sándor László Tóth, Szeged, 2018, p. 259-270, la p. 261-264.

⁴³ Precizăm că, la 1476, Matia i-a scris papei Sixt al IV-lea că domnea de la 18 ani (Vilmos Fraknói, *Mátyás király levelei. Kültügyi Osztály, I. 1458-1479*, Budapest, 1893, nr. 229, p. 327). Adică, el se născuse la 1440, nu la 1442 ori la 1443...

⁴⁴ László S. Domonkos, „The Medical History of a Medieval Hungarian King: Matthias Corvinus (1458-1490)”, în *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*, editor Péter Tusor, Budapest, 1998, p. 133-147, la p. 140-144.

⁴⁵ O memorie adaptivă însă, după cum se vede și din cazul „rememorării” de către el, în mai 1489, a evenimentelor de la vremea bătăliei de la Baia (Al. Simon, „Moldova și voievodul ei în discuțiile regelui Matia Corvin cu legatul papal Angelo Pecchinoli (1489-1490)”, în *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol*, LIX (2022), p. 1-47, la p. 16-18).

⁴⁶ Antonín Kalous, *The Legation of Angelo Pecchinoli at the Court of the King of Hungary (1488-1490)* (=Collectanea Vaticana Hungariae, II, 8), Budapest-Rome, 2021, Anexă, nr. 24, p. 100.

⁴⁷ Vezi și Grigore Nandriș, „The Historical Dracula: The Theme of his Legend in the Western and in the Eastern Literatures of Europe”, în *Comperative Literature Studies*, III (1966), 4, p. 367-396, la p. 386.

⁴⁸ Al. Simon, *In the World of Vlad: The Lives and Times of a Warlord* (=Forum: Rumänien, XLIII), Berlin, 2021, p. 117.

⁴⁹ Matei Cazacu, *Dracula* (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, XLVI), Leiden – Boston, 2017, Anexă, p. 316 („varianta” germană), 363 („varianta” rusească).

Matia⁵⁰. Sunt probleme huniade de familie cunoscute – în parte și cel puțin – istoriografiei maghiare încă din anii 1890⁵¹.

Nu se potriveau cu imaginea „neprihănitului” Iancu⁵² și nici cu cea a totuși mai „problematicului” său fiu regesc⁵³. Iar mizele erau imense. Dacă alianța lui Alfonso cu Iancu⁵⁴ izbândea, unul dintre „intermediarii” ei, Ștefan Frankopan, ar fi primit 4 000 de ducăți⁵⁵ pe an de la regele Neapolelui și – de sperat pentru „conspiratori” – al Ungariei. Suma reprezenta tributul otoman al Raguzei pe patru ani⁵⁶. Este de înțeles de ce, în acordul din noiembrie 1447, Alfonso a condiționat totul de trimiterea la Napoli de către Iancu a „întâiului său născut” (nenominalizat)⁵⁷, care îi era „mai drag [regentului] decât orice tezaur de pe lume”⁵⁸. În aprilie 1447, nu fusese, nici pe departe, vorba despre așa ceva.

Arhivele (cea din Barcelona mai ales)⁵⁹ ori diverse ediții de documente par să conțină și alte surse. Rămânem astfel în cadrul „personal” al raporturilor dintre Casa de Aragon (ramura italică în curând) și Hunedoreștii. Prin trimiterea plănuită a unui fiu la

⁵⁰ Šimun Kožičić Benja, *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* ediție Anica Nazor, Rijeka, 2007, ff. 56^r-58^v, vezi aici A. Nazor, „Kožičicev opis pogibije Ladislava Hunyadija, hrvatsko-dalmatinskoga bana”, în *Humanitas et litterae. Zbornik u cast Franje Šanjeka*, editori Lovorka Čoralić, Slavko Slišćković, Zagreb, 2009, p. 331-346.

⁵¹ Notăm doar că afirmația lui Matia își pierduse „un frate bun” ([...] *unum germanum fratrem perdidisse* [...]), consemnată de legatul papal Angelo Pecchinoli în ianuarie 1489, îi era cunoscută lui Fraknoi, care a studiat în detaliu rapoartele lui Pecchinoli (în *Pecchinoli Angelo. Pápai legátus mátyás udvaránál (1488-1490)*, Budapest, 1898, aici la p. 34-36).

⁵² Sursele coeve arătau „altceva” (vezi Arnold Esch, „Le invasioni turche del Quattrocento nei destini individuali dalle suppliche nei registri della Penitenzieria Apostolica (1440-1500 ca.)”, în *Von Aachen bis Akkon. Grenzüberschreitungen im Mittelalter. Festschrift für Hubert Houben zum 70. Geburtstag (=OnlineSchriften des DHI Rom, NS, IX)* editori Francesco Panarelli, Kristjan Toomaspoeg, Georg Vogeler, Kordula Wolf, Heidelberg, 2023, p. 87-109, la p. 98).

⁵³ Ferdo Šišić, „Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473-1496)” (I), în *Starine*, XXXVII (1934), p. 189-344, la nr. 43, p. 271-272.

⁵⁴ Păstrăm figurile lor în prim plan, deși este nesigur (cel puțin) că ei au fost inițiatorii relației/ ca unul dintre ei să fi început tratativele pentru tronul Ungariei. Cadrul balcanic, de vest, ar merita restudiat (Nada Zečević, „*Notevole larghezza, notizie così gravi e gelose and un uomo che amava spacciarsi: Human Resources of Diplomatic Exchange of King Alfonso V of Aragon in the Balkans (1442-1458)*”, în *Hungarian Historical Review*, VIII (2019), 2, p. 411-433, la p. 415, nota 7).

⁵⁵ Pensia lui Ștefan, numit din greșeală Frederic de cancelaria lui Alfonso (4 noiembrie 1447) cu două zile înaintea încheierii acordului cu Iancu (*I Registri Privilegiorum di Alfonso Il Magnanimo della serie Neapolis dell'archivio della Corona d'Aragona*, editori Carlos López Rodríguez, Stefano Palmieri, Napoli, 2018, nr. X-145, p. 442), era plătită trimestrial.

⁵⁶ Vesna Miović, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Zagreb, 2003, p. 9-12. Tributul a crescut la 1 500 de ducăți (1458).

⁵⁷ Marinescu (*La politique orientale*, p. 148) a realizat rolul precizării. Nu a raportat-o însă la mesajul regal din aprilie.

⁵⁸ *Frangepan Okl.*, I, nr. 344, p. 352. Prevederea era limpede: [...] *Quinto et ultimo, et quod omnibus his maius est, filium suum primogenitum, quem omni thesauro mundi cariorum habet, illustris dominus gubernator sue serenitati pro his omnibus obsidem dabit, ita ut nichil sua maiestas facere incipiat aut exponere, donec ipsum in manibus suis habuerit* [...].

⁵⁹ Amintim, ca exemplu, mesajul transmis pe 27 noiembrie 1444 (!) de Alfonso al V-lea de Aragon lui Vladislav I (al III-lea) Jagiello (ACA, Real Cancilleria, Registros, *Alfonso V, 2690. 1442-1446 [=Curie Sigilli Secreti, <reg.> 28]*, f. 123^r).

Napoli⁶⁰, cu peste șase luni înaintea perfectării acordului cu regele Alfonso al V-lea, regentul Ungariei, Iancu, „și-a angajat răspunderea”⁶¹. Restul detaliilor urmau să fie transmise prin viu grai prin intermediul episcopului de Krk, Francesco⁶². Nici fiul lui Iancu nu a ajuns la Neapole, nici Alfonso nu a ajuns rege la Buda cum își dorea (de demult)⁶³.

Destinele familiilor implicate în negocierile din anul 1447 au rămas în schimb strâns legate. A treia și ultima soție a lui Matia Corvin a fost Beatrice, nepoata de fiu – nelegitim – a regelui Alfonso al V-lea de Aragon⁶⁴. A doua și ultima nevăastă a unicului fiu – nelegitim – al regelui Matia, Ioan, nepotul lui Iancu de Hunedoara, a fost Beatrice, fiica lui Bernardin, singurul fiu al contelui Ștefan al III-lea Frankopan⁶⁵. Cât a fost geopolitică medievală, cât a fost ironie a sorții este foarte greu de spus.

⁶⁰ Atât Ladislau, cât și apoi Matia au fost ulterior ostateci în Serbia (András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 25).

⁶¹ În cuvintele regelui din 10 aprilie: [...] *scribitis, ut non solum Vos sed etiam posterī Vestri suam in obsequiis Nostris fidem presentes ostendant* [...]. Notăm și că Iancu a intrat în Țara Românească înainte să primească acordul din 6 noiembrie.

⁶² După cum a remarcat deja Fraknói, „Alfonso re di Napoli”, p. 54.

⁶³ Vezi de exemplu Anderle, „Alfonso V el Magnánimo”, Anexă, nr. I-II, p. 26-27 (martie 1436 și februarie 1438).

⁶⁴ *Szabolcs de Vajay*, „Un ambassadeur bien choisi: Bernardinus de Frangipanus et sa mission à Naples, en 1476”, în *The man of many devices, who wandered full many ways: Festschrift in Honour of János M. Bak*, editori Balazs Nagy, Márcell Sebök, Budapest-New York, 1999, p. 550-557.

⁶⁵ Gyula Schönherr, *Hunyadi Corvin János, 1473-1504*, Budapest, 1893, p. 226-230.

SCURTE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA CONTRIBUȚIA SAȘILOR LA CAMPANIA ANTIOTOMANĂ DIN TOAMNA ANULUI 1595

Vasile MĂRCULEȚ*

Abstract. *Brief considerations on the Contribution of the Transylvanian Saxons at the Anti-Ottoman Campaign of the Autumn of 1595. The final stage of the anti-Ottoman battle from the fall of 1595 required the combined military effort of the three Romanian Principalities to expel the Turks from Wallachia. In this phase of the war, the main military effort fell to the Principality of Transylvania. The military forces employed by the intracarpathian principality were assessed differently. Contemporary sources estimate them from 15,000 to 50,000 people, researchers estimate them from 15,500 to 37,200 fighters. From our point of view, their numbers could vary between 21,500 and 25,000 people.*

The corps mobilized by the Transylvanian Saxons operated, within the Transylvanian forces, under the command of the royal judge of Sibiu, Albert Huet. The most explicit sources believe that the forces mobilized by the Transylvanian Saxons ranged from 4,000 arquebusiers to 4,500 infantrymen, of which 1,500 arquebusiers. In our opinion, the second estimate seems the most plausible.

Forces mobilized by the Transylvanian Saxons were provided by Sibiu, Brașov, Bistrița, Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, the Seat of Miercurea and the Seat of Cincu Mare. We have no information regarding the contribution of the Seats of Nocrich (called Alțâna until 1620), Șeica Mare and Cohalm (Rupea/Reps).

Keywords: *Transylvanian Saxons, Albert Huet, Sibiu, Brașov, Bistrița, Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, Seat of Miercurea and Seat of Cincu Mare*

Sfârșitul anului 1594 și anul 1595 găsea Țările Române angajate în lupta antiotomană. Ofensiva otomană din primăvara-vara anului 1595 a fost, îndreptată împotriva Țării Românești și a domnului acestei Mihai Viteazul (1593-1601), culminată cu lupta de întârziere de la Călugăreni (13/23 august 1595), se încheia în septembrie același an cu ocuparea Bucureștilor și a Târgoviștei de către Sinan pașa și cu retragerea voievodului muntean la Stoienești, la granița cu Transilvania¹. În a doua

* Cercetător independent, doctor în istorie, <https://orcid.org/000-0002-3409-2818>; e-mail: vasilemarculeț@gmail.com

¹ N. Bălcescu, *Românii supt Mihai-voievod Viteazul*, București, 1975, p. 106-108; N. Bălcescu, *Campania românilor contra turcilor de la anul 1595*, în Idem, „Puterea armată și arta militară la români”, București, 1990, p. 77-108, p. 77-104; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, București, 1979, p. 200-208; A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. IV, 1925, p. 65-96; R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 2003, p. 327-334; P.P. Panaitescu, *Mihai*

fază a conflictului, în cadrul contraofensivei creștine, din septembrie-octombrie, rolul militar determinant a revenit Principatului Transilvaniei. Aportul sașilor la forțele militare transilvănene, participante la campanie, a fost unul apreciabil².

Aportul sașilor la campania antiotomană

Se cunoaște astăzi din unele surse contemporane că sașii ardeleni au avut o contribuție însemnată la lupta antiotomană din 1595. Potrivit informațiilor transmise de respectivele surse, la solicitarea principelui Sigismund Báthory, comunitatea săsească din Transilvania a pus la dispoziția forțelor ardeleni care urmau să participe la campania antiotomană din 1595 un important contingent de luptători, pus sub comanda judeului regal al Sibiului, Albert Huet, care a participat la luptele de alungare a turcilor din Țara Românească, din octombrie același an, remarcându-se, mai ales în luptele pentru eliberarea cetății Târgoviște³.

Știrile transmise de izvoarele avute la dispoziție, referitoare la efectivele mobilizate de sași în cadrul efortului de război al Principatului Transilvaniei, sunt, cu puține excepții, destul de succinte și chiar contradictorii. Acest lucru ne obligă să rămânem mai mult în domeniul ipotezelor posibile, decât să putem formula niște concluzii categorice. Concurează, cu certitudine, la conturarea acestei situații și faptul că respectivele informații sunt transmise de reprezentanții unor medii diferite – militari, clerici, curteni etc. – care au percepții și interpretări diferite a fenomenului militar local, în condițiile în care mulți dintre ei erau străini⁴.

Formularea unui răspuns cât mai pertinent la problema cu privire la aportul militar al sașilor la campania antiotomană din toamna anului 1595 din Țara Românească, impune trecerea în revistă a informațiilor pe care le deținem, referitoare la acest aspect. Chiar și în urma unei asemenea abordare, un răspuns categoric este imposibil de dat.

Spre exemplu, *Anonimul Italian* susține că sub comanda principelui Transilvaniei, se aflau între alții „cam 7.000 de călăreți, socotindu-se și cei din părțile săsești, pe care îi comanda judele regal din Sibiu”⁵.

O serie de informații de-a dreptul contrariante, sunt transmise de arhitectul militar Filippo Pigafetta, și el participant la campania antiotomană din 1595. Într-o scrisoare, din Târgoviște, din 18 octombrie 1595, adresată lui Belisario Vinta,

Viteazul, București, 2002, p. 108-125; M. Neagoe, *Mihai Viteazul*, Craiova, 1976, p. 87-95.

² V. Mărculeț, *Participarea sașilor la campania antiotomană din 1595. Contribuția Mediașului. Considerații pe baza unor surse contemporane / Die teilnahme der Sachsen an dem feldzug gegen die Türken aus dem Jahre 1595. Der beitrage von Mediasch. Betrachtungen auf Grund einiger zeitgenossischen Quellen*, în „Mediaș – pagini de istorie / Medisch – Blätter aus der Geschichte”, volum îngrijit de H.J. Knall, Mediaș, 2002, p. 36-44/168-174.

³ A. Vereș, *op. cit.*, p. 87.

⁴ V. Mărculeț, *op. cit.*, p. 37/169.

⁵ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. XII. 1594-1602. *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai Vodă Viteazul*, adnotate și publicate de N. Iorga, București, 1903, p. 80, nr. CL (Hurmuzaki, XII); *Călători străini despre Țările Române*, vol. III. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru. P. Cernovodeanu, București, 1981 p. 581.

cancelarul marelui duce de Toscana, Filippo Pigafetta estima că „*toată pedestreimea de secuți și sași în număr de vreo 80 de steaguri, care trebuiau să fie cam vreo 200 [de oameni] pentru fiecare, erau însă mai puțini, parte archebuzieri și parte cu arme în vârful unor cozi de lance ca niște sulițe de mărime mijlocie cu fier la capăt în chip de țepoale de mistreți*”⁶.

În temeiul știrilor transmise de Filippo Pigafetta, efectivele însumate ale secuilor și sașilor ar fi trebuit să se ridice la 16.000 de oameni, dar aceștia erau mai puțini, ceea ce înseamnă că nici unul din steaguri nu avea efectivul complet. Care au fost efectivele reale ale steagurilor autorul nu precizează.

Alți autori ne oferă cifre mult mai exacte pentru efectivul contingentul săsesc participant la campania antiotomană din 1595. Cardinalul Alfonso Visconti, consemnează faptul că acesta era format din „*4.000 de archebuzieri pedestri din sașii locali*”⁷.

Cele mai complete știri cu privire la participarea sașilor la campania antiotomană din 1595 se regăsesc în relatarea lui Péter (Petru) Pellérđi. Potrivit consemnării acestuia, contingentul săsesc avea următoarea componență: „*Orașul Sibiu 1.000 de trabanți negri [...]. Brașovenii 1.000 de trabanți albaștri [...]. Mediașul, Sighișoara, care întrețin și ele 1.000 de trabanți verzi, toți archebuzieri, au venit și ei [...]. Bistrița 1.000 de pedestrași roșii [...]. Sebeșul, Orăștie, Scaunul Miercurei și Scaunul Cincu Mare au dat 500 de archebuzieri*”⁸.

Analiza informațiilor transmise de Péter (Petru) Pellérđi conduce la concluzia conform căreia corpul de oaste săsesc, care a participat la campania din 1595, s-a ridicat la circa 4.500 de oameni. Raportarea acestor efective la informația transmisă de Filippo Pigafetta, care arată, așa cum am văzut, că aceștia erau organizați în steaguri de câte 200 de oameni, permite concluzia că sașii au pus la dispoziția principelui Transilvaniei un număr de 22 de steaguri și jumătate. Efectivele săsești reprezintă circa 21% în cazul în care totalul forțelor ardeleni s-a ridicat la 21.500 de oameni, respectiv la 18% în situația în care trupele ardeleni au numărat 25.000 de oameni.

Parcurgerea știrilor transmise de Péter (Petru) Pellérđi ne permit, de asemenea, constatarea că nu toate unitățile administrative din cadrul Universității Săsești au contribuit cu forțe militare la efortul de război. Informațiile nu fac nicio referire la contribuția Scaunelor Nocrich (numit al Alțânei, până în 1620), Cohalm (Rupea) și Șeica Mare. Deducem de aici că, fie aceste scaune nu aveau obligații militare, fie acestea nu constau în a pune la dispoziția principelui Transilvaniei militari, ci erau de altă natură.

O altă constatare pe care ne-o permit știrile transmise de Péter (Petru) Pellérđi se referă la ambiguitatea lor. Fără a preciza cu claritate, autorul include în aceeași știre contribuția unor centre urbane săsești cu cea a unor unități administrative, scaune, aparținând aceleiași comunități. După cum se poate constata, dacă în cazul orașului Sibiu și a Scaunelor Miercurea și Cincu Mare lucrurile par a fi clare, nu

⁶ A. Veress, *op. cit.*, p. 103; Cf. *Călători străini*, III, p. 545.

⁷ *Călători străini*, III, p. 477.

⁸ Crăciun, I., *Scrisoarea lui Petru Pellérđi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul în campania din 1595*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, VI, 1931-1935, Cluj, 1936, p. 498; *Călători străini*, III, p. 621.

același lucru poate fi afirmat în legătură cu Brașovul, Mediașul, Sighișoara, Sebeșul și Orăștie, ultimele două puse chiar în același context cu Scaunele Miercurea și Cincu Mare. Se pune întrebarea, dacă autorul are în vedere Districtul Brașov și Scaunele Mediaș, Sighișoara, Sebeș și Orăștie sau doar centrele urbane omonime?

Un răspuns categoric la această întrebare este dificil de formulat. Cu titlu de ipoteză credem că autorul relatării se referă, ca și în cazul Sibiului, la centrele urbane menționate.

Cu privire la înzestrarea forțelor săsești participante la campanie, în temeiul știrilor transmise de Péter (Petru) Pellérđi constatăm că doar luptătorii din detașamentele trimise de Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, Scaunele Miercurea și Cincu Mare au precizat armamentul cu care erau dotați, anume că aceștia înarmați cu archebuze. Numărul lor era de 1.500 de oameni, ceea ce sub raport procentual înseamnă 33,33%, adică puțin peste o treime, din numărul luptătorilor sași.

În ceea ce privește înarmarea celorlalți 3.000 luptătorilor puși la dispoziție de Sibiu, Brașov și Bistrița, adică 66,67%, un răspuns cert este imposibil de oferit, în condițiile în care informațiile primite sunt contradictorii. Spre exemplu, cardinalul Alfonso Visconti afirmă că Universitatea Săsească a pus la dispoziția principelui „4.000 de archebuzieri pedestri din sașii locali”, lăsând, astfel, să se înțeleagă că întregul, sau aproape întregul, corp de oaste săsesc era format din archebuzieri⁹. În schimb, Filippo Pigafetta afirmă că din rândul luptătorilor sași era „parte archebuzieri și parte cu arme în vârful unor cozi de lance ca niște sulite de mărime mijlocie cu fier la capăt în chip de țepoale de mistreți”¹⁰. Aceste informații par a confirma știrile transmise de Péter (Petru) Pellérđi, din care reiese clar că doar 1.500 dintre luptătorii trimiși de sași erau înarmați cu archebuze.

În acest punct al demersului nostru, considerăm util ca pentru conturarea unei imagini mai clare a importanței participării sașilor la campania antiotomană din toamna anului 1595 din Țara Românească, să raportăm aportul acestora la contribuția Principatului Transilvaniei.

Anihilarea pericolului otomană a determinat autoritățile politice ale Transilvaniei să angajeze forțe militare considerabile pentru atingerea acestui obiectiv. Cu atât mai mult se impunea acest lucru cu cât, instaurarea stăpânirii turcești în Țara Românească s-ar fi constituit într-o amenințare permanentă la adresa principatului intracarpatic.

Estimarea efectivelor participante pe teatrul de război de la miazăzi de Carpați, sub comanda directă a principelui Sigismund Báthory (1586-1602, cu întreruperi), să nu poată fi realizată cu exactitate, datorită lipsei de unitate a informațiilor transmise de diverse surse, îndeosebi contemporane. Avem aici în vedere, mai ales știri provenite din partea unor personalități din proximitatea curții transilvane. Nobilul roman Cosimo Capponi, militar de carieră, susține, într-o scrisoare din 14 august 1595, adresată, din Alba Iulia, marelui duce de Toscana, Ferdinando I (1587-1609), că Sigismund Báthory dispunea de „vreo 25.000 de

⁹ *Călători străini*, III, p. 477.

¹⁰ A. Veress, *op. cit.*, p. 103; Cf. *Călători străini*, III, p. 545.

soldați, călăreți și pedestrași”¹¹. În relatarea lui a expediției otomane în Țara Românească, aventurierul spaniol, Diego Galán, la momentul respectiv sclav-vâslaș pe un vas otoman, participant la campanie, afirmă că Sigismund Báthory și Mihai Viteazul dispuneau de „*peste 20.000 de pedestrași și 6.000 de călăreți*”, ceea ce conduce la o cifră de 26.000 de militari¹². Condotierului sienez, Silvio Piccolomini, consemna într-o scrisoare din Târgoviște, din 19 octombrie 1595, adresată din marelui duce de Toscana, în serviciul căruia se afla, că principele Transilvaniei avea o armată de „*vreo 12.000 de călăreți viteji, bine armați, bine disciplinați, ascultători și bine comandați și vreo 15.000 de pedestrași, trupe de asemenea excelente*”, adică un total de circa 27.000 de soldați¹³. Péter (Petru) Pellérđi, diac și subcămăraș la curtea lui Sigismund Báthory, aprecia că sub comanda principelui Transilvaniei se aflau 24.200 de luptători, incluzând aici și ajutoarele externe¹⁴. Alături de aceștia, el mai menționează „*nemeșii în persoană, din toate comitatele*”, ale căror efective nu sunt, însă precizate¹⁵. Tot acesta arăta că efectivele totale ale celor trei Țări Românești, angajate în campanie, se ridicau la „*20.000 de călăreți lăncieri*” și „*32.000 de pedestrași*”, adică un total de 52.000 de oameni¹⁶. Potrivit consemnării sale, din totalul militarilor, 3.000 erau moldoveni, aduși de Ștefan Răzvan, și 8.000 soldați ai lui Mihai Viteazul, adică 11.000¹⁷. Prin extragerea acestora din rândul efectivelor totale reiese că sub comanda directă a lui Sigismund Báthory, ar fi participat la campanie un număr de 41.000 de luptători. Cardinalul Alfonso Visconti, primul nunțiu apostolic acreditat oficial pe lângă curtea princiară a Transilvaniei, afirma într-o relatare a campaniei, făcută din Brașov în 13 septembrie 1595, că „*oastea principelui, când va fi adunată împreună, va fi de 8-10.000 de lăncieri, 4.000 de arcebușieri pedestri din sașii locali, 25.000 de secui pedestri*”, cifre care însumate conduc la un efectiv de 37.000-39.000 de oameni¹⁸. Un autor necunoscut, așa-numitul *Anonim Italian*, probabil un ofițer toscan, într-o dare de seamă, o descriere a participării celor 100 de toscani la campania antiotomană aprecia că oastea Transilvaniei, participantă la aceeași acțiune, era formată din „*7.000 de călăreți*”, inclusiv contingentul săsesc, „*5.000 de pedestrași maghiari*”, apoi „*6.000 de secui*”, precum și „*2.000 de trabanți*”, care formau garda personală a principelui, și raiteri imperiali, „*în număr de 1.500*”, toți cavaleriști, respectiv un număr total de 21.500 de luptători¹⁹. Facem aici precizarea că editorii volumului III al lucrării *Călători străini despre Țările Române*, consideră că darea de seamă a acestui autor „*trebuie atribuită hotărât*” lui Filippo Pigafetta, arhitect militar vicentin, aflat în serviciul

¹¹ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV. *Acte și scrisori (1593-1595)*, publicate de A. Veress, București, 1932, p. 258-259, nr. 139; *Călători străini*, III, p. 505-506.

¹² Al. Ciorănescu, *Un témoin espagnol de la campagne roumaine de 1595*, în *Revue des „Etudes Roumaines”*, IX-X, 1965, p. 92; *Călători străini*, III, p. 534.

¹³ A. Veress, *op. cit.*, p. 48; *Călători străini*, III, p. 568.

¹⁴ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 498; *Ibidem*, p. 621.

¹⁵ *Ibidem*, p. 498; *Ibidem*, p. 621.

¹⁶ *Ibidem*, p. 498; *Ibidem*, p. 621.

¹⁷ *Ibidem*, p. 498; *Ibidem*, p. 621.

¹⁸ *Călători străini*, III, p. 477.

¹⁹ Hurmuzaki, XII, p. 80, nr. CL; *Călători străini*, III, p. 581-582.

marelui duce de Toscana, Ferdinando I²⁰. *Analele lui Fugger* înregistrează sub data de 4 octombrie 1595, faptul că „*principele nostru a trecut în Valahia cu mai bine de 50.000 de oameni*”²¹. În mod vădit eronat și exagerat prezintă situația Sinan pașa care oferă, pentru totalul forțelor creștine cifra exagerată, de „*50-60.000 de necredincioși*”, din care 30.000 ar fi fost soldați imperiali, comandați de principele Transilvaniei²². În sfârșit, silezianul Balthazar Walther, contemporan și martor ocular, afirmă în cronică că Sigismund Báthory avea sub comandă „*o armată pregătită de abia 15.000 de ostași*”²³.

Lipsa de unitate a știrilor, și-a pus amprenta și asupra opiniilor exprimate de istoricii moderni și contemporani, care au studiat această problemă. Ca urmare aceștia nu s-au pus de acord asupra efectivelor angajate de Principatul Transilvaniei în campania antiotomană din 1595. Câteva opinii, pe care le vom reține în continuare sunt edificatoare din acest punct de vedere. Gheorghe Șincai lăsa să se înțeleagă că forțele ardelenene se ridicau la circa 36.000 de oameni²⁴. Nicolae Bălcescu apreciază că în tabăra principelui „*sosiră 24.000 de secui*”, în timp de nobilii ardeleni „*puseseră pe picioare 13.000 de oameni*”, adică un total de 37.000 soldați²⁵. Alexandru D. Xenopol, că o armată de 16.000 de oameni, adusă de Sigismund Báthory în sprijinul lui Mihai Viteazul „*este mult mai de crezut*”, deoarece cifra este „*potrivită pentru starea și populația țării Ardealului*”²⁶. Istoricul italian Angelo Pernice după ce afirma că Sigismund Báthory a trimis în Țara Românească „*în jur de 26.000 de oameni*”, dar și că „*armata transilvană număra 37.600 de oameni*”, cifră care includea, însă, și contingentele muntene, moldovene și străine²⁷. Nicolae Iorga consideră că oastea ardeleană era formată din „*sași și 6.000 de secui, cu judele Sibiului, peste tot: 7.000 de călăreți și 5.000 de pedestrași, pe lângă 2.000 de trabanți. Se adăugau cei 1.500 de raiteri cu pistoale*”, adică circa 15.500 de oameni²⁸. Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu susțin că Sigismund Báthory „*aducea cu el 22.000 de secui și 15.200 de ostași dați de orașele și nobilimea ardeleană*”, respectiv 37.200 de oameni²⁹. În opinia lui Petre P. Panaitescu, „*oastea*

²⁰ Călători străini, III, p. 541, 577.

²¹ Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. III. 1576-1599, București, 1880, p. 244, nr. CCIII (Hurmuzaki, III).

²² Călători străini, III, p. 605.

²³ Cronică lui Baltasar Walther. Original și traducere, în D. Simionescu, „Cronică lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane”, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, III, 1959, p. 81.

²⁴ Șincai, Gh., *Hronica românilor*, vol. II, București, 1969, p. 395.

²⁵ N. Bălcescu, *Campania românilor*, p. 92; N. Bălcescu, *Mihai-voievod Viteazul*, p. 107.

²⁶ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III. *De la moartea lui Petru Rareș până la Matei Basarab și Vasile Lupu «Epoca lui Mihai Viteazul»*. Text stabilit de N. Stoicescu și Maria Simionescu. Note, comentarii, prefață, indice și ilustrația N. Stoicescu. Glosar de Maria Simionescu, București, 1988, p. 152-153.

²⁷ A. Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio Storico Italiano”, s. VII, III, 1925, 2, p. 260.

²⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 205.

²⁹ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II/1-2. *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, București, 2007, p. 188; C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria*

ardeleană nu trecea, cu gloate cu tot, de 23.000 de oameni”³⁰. În sfârșit, mai reținem părerea lui Manole Neagoe, după care în oastea principelui Transilvaniei „se strânsesă cam 30.000 de oameni”³¹.

Din punctul nostru de vedere, știrile care estimează forțele ardelenice participante la campania antiotomană din 1595, la mai mult de 25.000 de oameni sunt, categoric, exagerate. Se știe că, în general, din totalul forțelor unei entități politico-statale, cam 70% participau la o campanie militară, restul de circa 30% rămâneau în garnizoanele lor pentru a asigura paza și apărarea teritoriului propriu sau alte misiuni. Credem, deci, că, cel mai probabil, oastea ardeleană, a putut avea efective cuprinse între 21.500 oameni, cifră avansată de *Anonimul Italian*, și 25.000 de luptători, potrivit aprecierii făcute de Cosimo Capponi, estimări pe care le considerăm ca fiind cele mai plauzibile, ambii fiind militari de carieră.

În temeiul informațiilor avute la dispoziție, putem afirma că aportul comunității săsești la efortul de război al Principatului Transilvaniei în timpul campaniei antiotomane din toamna anului 1595 a fost unul însemnat. Efectivul mobilizat de sași reprezenta aproape 21% din totalul luptătorilor comandați de Sigismund Báthory, în cazul în care acesta ar fi fost de 21.500 de militari, respectiv de 18% dacă numărul total al luptătorilor de sub comanda principelui ar fi fost de 25.000 de oameni.

Se pune întrebarea dacă acești luptători mobilizați de comunitatea săsească erau recrutați „din sașii locali”, cum consideră Alfonso Visconti, sau erau „întreținuți”, respectiv soldați angajați cu plată, potrivit afirmației lui Péter (Petru) Pellérdi? Și în acest caz un răspuns categoric este dificil de formulat. Fără îndoială, comunitatea săsească dispunea de puterea financiară care să-i permită să susțină întreținerea corpului de oaste mobilizat. Câteva exemple sunt edificatoare la cu privire la potența financiară a sașilor. Astfel, la mijlocul secolului al XVI-lea, susține istoricul Thomas Năgler, sașii „au trebuit să suporte aproximativ o treime din tributul datorat de țară turcilor, care se cifra între 10.000 și 15.000 de guldeni, fără a mai vorbi de numeroasele daruri predate sultanului și demnitarilor săi”³². Deducem de aici că, în epoca respectivă, sașii contribuiau cu o sumă, care putea varia de la 3.000 până la 5.000 de guldeni la formarea tributului datorat de Principatul Transilvaniei Imperiului Otoman. Potrivit aceluiași istoric, numai Scaunul Sibiului contribuia în 1585 cu 30.000 de florini, iar în 1590 cu 40.000 de florini la tributul datorat Imperiului Otoman³³.

Revenind la problema noastră, suntem de părere că luptătorii mobilizați de comunitatea săsească au fost în cea mai mare parte a lor militari recrutați pe bază de plată, respectiv lefegii sau mercenari. Nu putem exclude, însă, nici în totalitate,

românilor, vol. 2. De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, București, 1976, p. 335.

³⁰ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 118.

³¹ M. Neagoe, *op. cit.*, p. 87.

³² Th. Năgler, *Românii și sașii până la 1848 (Relații economice, sociale și politice)*, Sibiu, 1997, p. 169; Cf. G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen Verfassungsrechtliche Verhältnisse Siebenbürgens zur Pforte. 1541-1688*, Sibiu, 1923, p. 6-19.

³³ *Ibidem*, p. 170.

posibilitatea ca o parte a lor, cel mai probabil foarte redusă, să fi provenit, totuși, din rândul localnicilor sași.

Considerații finale

Etapa finală a luptei antiotomane din toamna anului 1595, a impus efortul militar conjugat a celor trei Țării Române pentru alungarea turcilor din Țara Românească. În această fază a războiului, efortul militar principal a revenit Principatului Transilvaniei. Forțele militare angajate de principatul intracarpatic au fost evaluate diferit de diversele surse contemporane ele variind de la 15.000 până la 50.000 de oameni. Din aceste considerații cifrele avansate de cercetătorii care au abordat acest aspect sunt la fel de lipsite de unitate, ele variind de la

15.500 până la 37.200 de luptători. Din punctul nostru de vedere, efectivele acestora au putut varia între 21.500 și 25.000 de oameni.

În cadrul forțelor ardelene, corpul de oaste mobilizat de sași, aflat sub comanda judeului regal al Sibiului a deținut un loc însemnat. Cele mai explicite surse consideră că efectivele mobilizate de sași au variat de la 4.000 de archebuzieri la 4.500 de oameni, toți pedestrași, din care 1.500 archebuzieri. În opinia noastră a doua estimare ni se pare cea mai plauzibilă. Cel mai probabil, majoritatea luptătorilor recrutați de sași au fost lefegii (mercenari). Corpul de oaste săsesc reprezenta aproape 21% din totalul luptătorilor comandați de Sigismund Báthory, în cazul în care acesta ar fi fost de 21.500 de militari, respectiv de 18% dacă numărul total al luptătorilor de sub comanda principelui ar fi fost de 25.000 de oameni.

Efective mobilizate de sași au fost furnizate de Sibiu, Brașov, Bistrița, Mediaș, Sighișoara, Sebeș, Orăștie, Scaunul Miercurea și Scaunul Cincu Mare. Nu avem informații cu privire la contribuția Scaunelor Nocrich (numit Alțâna până în 1620), Șeica Mare și Cohalm (Rupea).

Lista figurilor

1. Albert Huet - judele regal al Sibiului (1577-1606) (Sursa: *Trachten-Kabinett von Siebenbürgen album. Albertus Huet, elect Ao. 1577. Ob. Ao. 1606*; <https://www.wikidata.org/wiki/Q577820>).

2. Bătălia de la Târgoviște (octombrie 1595) (Sursa: *Pannoniae Historia Chronologica*, Francofurti, 1596, reeditată în 1608).

3 Bătălia de la Târgoviște (octombrie 1595) (Sursa: *Turkische und Ungarische Chronica*, Nurnberg, 1663).

Fig. 1

Fig. 2

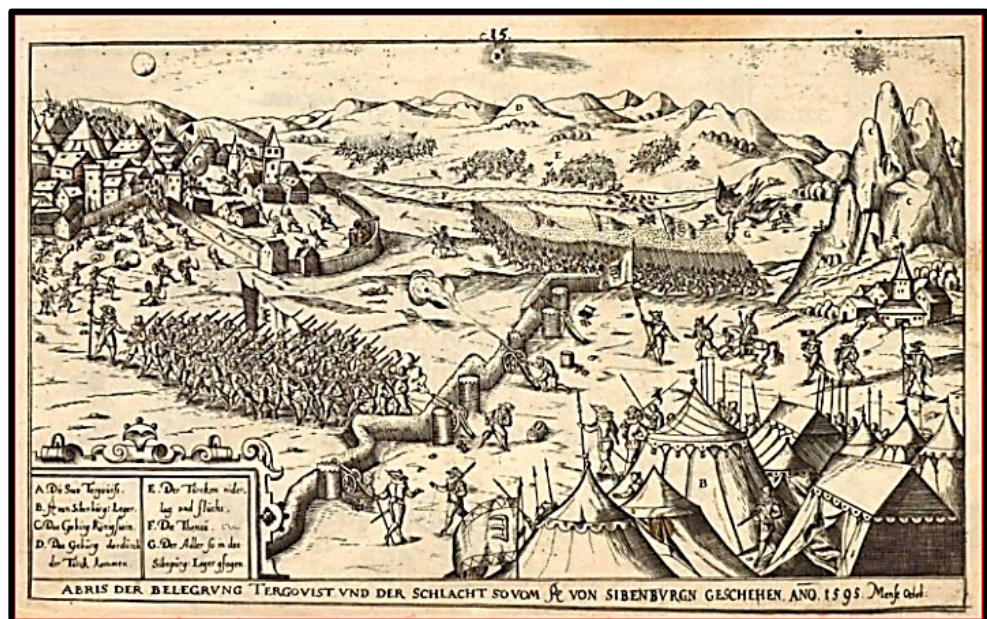

Fig. 3

PREDIILE BIHORENE DUPĂ REGLEMENTAREA URBARIALĂ TEREZIANĂ

*BODO Edith**

Abstract. *The Bihor County's Abandoned Lands (Praedium) after the Theresian Urbarial Regulation. After the urbarial regulation of 1770-1772 the lease contracts concluded between the landowner and community or between the landowner and peasant will increase significantly. In the Committee of Bihor, on the domain of Oradea there were 27 abandoned lands, on that of Beliu 16, and on that of Beiuș a single one, and on that of Vașcău none. The usage of the abandoned lands was more profitable than that of the serf's lands, because it presumed a more available usage of the land, and the obligations were less oppressive.*

Keywords: *abandoned land (praedium), lease contract, official register notes (conscriptio), arable, hayfield*

Atât în conscrierile din 1715, 1720, 1728, cât și în cele domeniiale, precum și în actele reglementării urbariale, conscriptorii amintesc și de prediile aflate în folosința localităților. Pentru cercetători ideal ar fi fost ca, conscriptorii să fi consemnat întotdeauna și modul de folosire al prediului. În cele mai multe cazuri însă, se menționează doar numărul zilelor de robotă prestate. De exemplu, în plasa Salonta, prediul cel mai frecvent amintit este Ȑssi (Ioșia)¹. „În afară de obligațiile amintite, am slujit 6 zile pentru întregul Capitlu, în prediul său Ȑssi de lângă Oradea” declară cei din Berechiu²; „în prediul numit Eösi al stăpânului, care este imediat lângă Oradea, fiecare gazdă [prestează] 5 zile” (Lupoia³), la fel declarând și cei din

* Lector univ.dr.; e-mail: edithemes@yaho.com.

¹ A nu se confunda cu prediul Ȑssi (Pata) de lângă Tulca al Episcopiei romano-catolice de Oradea. Localitate aflată în coproprietatea Capitlului încă din secolul al XIV-lea, a fost distrusă definitiv în timpul asediilor asupra orașului Oradea, numele ei supraviețuind prin pusta din apropierea orașului. La începutul secolului al XVIII-lea intră din nou în posesia Capitlului. După 1849 această parte a domeniului cuprindea 905 iugăre de arabil, 77 iugăre de pășune, 36 iugăre de fânaș și 30 de iugăre de pădure, iar din punct de vedere administrativ aparținea, împreună cu prediul învecinat, Iclod, de localitatea Sântandrei. (Emödi András, *Bihar megyei k  ziratos térképek (1754-1888) (H  r  ti manuscrise din Bihor 1754-1888)*, Editura Partium, Oradea, 2007, p.XL) De altfel, la Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor se păstrează h  r  tile de regularizare a apelor din 1794, 1809, 1810 și 1818, o parte a prediului fiind inundată periodic de p  r  ul Pe  a, precum și h  r  tile prediului din 1816, 1820, 1823 și cel din jurul anilor 1820-1830 (*Ibidem*, p.161-163)

² B  rsony István, Papp Klára, Takács Péter, *Az   rb  rrendez  s forr  sai Bihar v  rmege  ben, II. A szalontai és a v  radi j  r  s (Izvoarele reglementării urbariale în comitatul Bihor, II. Pl  șile Salonta și Oradea)*, Debrecen, 2003, p.26

³ *Ibidem*, p.34

Forosig⁴. Informații mai precise în ceea ce privește muncile efectuate în cadrul robotei găsim în declarațiile localnicilor din Cheșa: „începând cu anul 1785, stăpânul ne-a poruncit ca fiecare gazdă să defrișeze 6 zile în prediul Eössi, care este lângă Oradea, dar noi am defrișat doar 5 zile”⁵; „fiecare gazdă să defrișeze [pentru Capitlu] în pusta numită Eössi, care este lângă Oradea, o săptămână” declară cei din Miersig⁶; „suntem datori să defrișăm 6 zile în prediul Össi aflat la 1 ½ mile” spun cei din Șauaieu⁷. În afară de defrișări, în prediul mai sus amintit se practica și cositul. „Am cosit o bucată de fânaț lângă Oradea, în prediul numit Eössi al onorabilului nobil Capitlu...fiecare gazdă este datoare cu 3 zile...” conform localnicilor din Sititelec⁸. Localnicii din Salonta, neavând arabil destul obișnuiau să arendeze împreună predii „pe bani scumpi”. Tot ei au declarat că neavând fânațe în hotarul satului, cosesc „în acele predii arendate, dintre care unele se află la o milă, altele la jumătate de milă față de noi... toate le procurăm din predii”⁹.

După reglementarea urbarială din 1770-1772 se vor înmulți simțitor contractele de arendare încheiate între stăpânul domenial și comunitate sau între stăpânul domenial și țărani individuali¹⁰. Este însă evident că, aceste contracte erau încheiate numai în cazul comunităților sătești cu posibilități materiale suficiente și, în multe situații erau reînnoite numai până când interesele domeniiale nu-i obligau pe proprietari să le valorifice în altă direcție¹¹. Interesul mărit pentru acest fel de teren, pe care istoricul Varga János îl include în categoria remanențialelor (*prediális remanencia*), se datora și faptului că, obligațiile erau mult mai puține față de cele prestate după sesiile iobăgești¹². De menționat faptul că statutul acestor predii era de cel de pământ alodial.

În comitatul Bihor, la 1778 pe domeniul de Oradea existau 27 de predii¹³, pe cel de Beliu 16, pe cel de Beiuș unul singur, iar pe cel de Vașcău nici unul, deci în total 44.

⁴ *Ibidem*, p.42

⁵ *Ibidem*, p.73-74

⁶ *Ibidem*, p.106

⁷ *Ibidem*, p.123

⁸ *Ibidem*, p.137

⁹ *Ibidem*, p.136

¹⁰ Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și sec. al XIX-lea)*, vol. I, Editura Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p.147

¹¹ Papp Klára, *Biharország jobbágynépe. A magánbirtok és jobbágysága a XVIII. században (Iobăgimea Țării Bihorului. Domeniul laic privat și iobăgimea în secolul al XVIII-lea)*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998, p.117

¹² Varga János, *A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767-1849 (Tipurile și problemele de posedare a pământurilor iobăgești, 1767-1848)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, p.19-20

¹³ Andacs, Alesci, Attyás, Barmód, Benke, Bicăcel, Gejza, Kiss-Rábé, Rădvani, Kiss-Karánd, Nagy-Karánd, Kiss-Száłka, Nagy-Száłka, Köllesér, Lattobár, Lakattya, Macea, Miheleu, Össi-Pata, Pata, Péterháza, Régény, Szil, Somogy, Solymos, Süvegd, Tăutelec

Conscrierea de la 1778¹⁴ a domeniilor Episcopiei romano-catolice de Oradea a înregistrat pe lângă componentele prediilor și modul lor de valorificare. Majoritatea erau constituite din arabile¹⁵ și fânețe alodiale¹⁶ la care se mai adăugau, după caz, pășuni, păduri, trestiișuri, păpurișuri și chiar terenuri mlăștinoase sau mărăcinișuri. Arabilele cele mai întinse s-au înregistrat în prediul Macea (3700 metrete de Pojon), Köllesér (2600 metrete de Pojon) și Alcsi (2240 metrete de Pojon)¹⁷. În ceea ce privește modul lor de folosire, de obicei o parte din arabil stăpânul o gospodărește pentru sine, iar cealaltă parte o arendează supușilor în schimbul nonei¹⁸. În cazul prediului Macea se și specifică plantele cultivate atât în partea păstrată de stăpân (grâu, grâu secăreț, linte), cât și în partea cultivată de țărani pentru nonă (grâu, orz, ovăz, porumb și cânepă). Alte predii sunt arendate în totalitate. Prediul Benke este arendat pentru 178 fl.R./an, stăpânul păstrându-și doar dreptul de a tăia pentru sine, trestia, muncă efectuată de supuși pentru a treia parte. Fânețele, arabilul și „destul de defrișata” pădure domenală din prediul Lattobár sunt date în arendă pentru 180 de fl.R. Prediul Somogy este arendat în totalitate pentru suma de 150 fl.R.; arabilul și fânețul prediului Bicăcel este arendat cu 55 fl.R.¹⁹, iar în anii în care se face ghindă se percepe o taxă de 4 fl.; sunt arendate și arabilele și fânețele prediilor Kiss-Káránd și Össi-Pata. Prediul Köllesér împreună cu Attyás, Barmód, Szil, Péterháza și Gejza erau arendate târgului Salonta pentru 1050 fl.R. pe care o mai completau cu 3 viței, 100 de ițe de unt topit și 200 de broaște țestoase sau 7 cr./bucata²⁰. Datorită condițiilor naturale din aceste predii, Salonta va excela în creșterea animalelor, centrul fiind se pare în prediul Barmód.

Doar trei predii au și pășuni. Unele sunt arendate, cum ar fi cele din Macea, în medie pentru 9 fl.R./an, pe cele din Kiss-Rábé stăpânul domenal încearcă, dar cu puține șanse, să obțină bani de pe urma lor deoarece, „atât pășunile, cât și arabilele și fânețele sunt des inundate”, iar pe cele din Alcsi pasc de obicei animalele proprii. Pădurile existente pe domeniu sunt în general de stejar, dar uneori și de fag²¹. Întinderea cea mai mare o au cele din prediul Barmód în care stăpânul domenal acordă dreptul de tăiere a lemnului atât pentru 70 de iobagi din Salonta pentru taxa

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (Arhivele Naționale Maghiare), *fond E 156. Urbaria et Conscriptiones*, fasciculus 125 (în continuare: MOL, *fond U et C*, fasc.125), nr. 1/6-1/21, f. 1-2560

¹⁵ În afară de Nagy- Káránd și Nagy-Szálka

¹⁶ În afară de Péterháza și Nagy-Szálka

¹⁷ I. Șuta, *Utilizarea forței de muncă iobăgești pe pământurile alodiale din domeniul de Oradea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Lucrări științifice*, seria B, istorie, 1978-1979, Oradea, 1979, p.162, Anexa II. Pământul alodial din predii

¹⁸ Kiss-Rábé, Kiss-Szálka, Alcsi, Macea

¹⁹ Cu 27 de ani mai târziu, arabilul și fânețul din acest prediu va fi arendat pe trei ani, la 29 de jeleri cu casă din Calea Mare, pentru suma de 213 fl./an. Conform noului contract din 1809, încheiat tot pe trei ani, pe lângă suma de 263 de fl./an, iobagii și jelerii care lucrau acest pământ mai erau obligați să transporte butoaiele cu vin la cârciuma domenală, să presteze munci la cazanele de fiert țuică și să transporte vasele goale de la cârciumă (Petrut Bona, *Situația economică și socială a țăranilor români pe domeniul Episcopiei romano-catolice de Oradea (1800-1848)*, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 1997, p.26)

²⁰ MOL, *fond U et C*, fasc.125, nr. 1/7, f. 364-373

²¹ I. Șuta, *op.cit.*, p.162, Anexa II. Pământul alodial din predii

de 1 fl./persoană/an, dar și pentru străini pentru aceeași taxă, încasând anual de la aceștia circa 30 de fl. Ghindăritul de obicei se dădea în arendă. Comunitatea din Ianoșda a arendat prediul Pata, atât în 1805²², cât și în 1810²³. Este interesant faptul că taxa de ghindărit a scăzut de la 351 la 40 de fl.R. Este posibil să nu fie vorba de o micșorare ci, cei 40 fl. să reprezinte doar o parte din taxă, fiindcă de multe ori se înregistrau și restante la plată.

În unele predii erau și diverse construcții, cum ar fi cârciumile și pivnițele domeniile din Buzașd²⁴, Benke²⁵, Kiss-Száalka²⁶, Alcsi²⁷, Macea²⁸, Barmód²⁹ sau o casă domeniială deteriorată în Régény³⁰ sau case pentru paznici în Kiss-Száalka³¹, Alcsi³², Macea, Rădvani, precum și grajduri în Kiss-Száalka și Barmód.

În ceea ce privește prediile din domeniul Beliu, între 1721 și 1733, numărul lor va crește de la 12 la 22 pentru ca până la 1778 să scadă la 16. Unele dintre ele vor deveni localități³³, altele vor rămâne în continuare predii³⁴, iar altele se pare că vor dispărea, ele nemaiapărând în conscrieri sau e posibil să se fi contopit cu vreo localitate³⁵. Și în acest domeniu, majoritatea prediilor erau constituite din arabile și fânețe alodiale care erau, fie arendate, fie date supușilor proprii, din satele învecinate, pentru nonă. Însă în cazul prediului Tălmăciu se specifică și faptul că „această obligație le cere [stăpânul domeniial] când în natură, când în bani”. Existau și păduri domeniile la Bochia, Bozul, Megyes, Telmegye. Cel mai mare prediu al domeniului,

²² Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia romano-catolică Oradea. Acte economice* (în continuare: A.N.-D.J.Bh., *Fond Episcopia romano-catolică...*), inv. 246, dos. 407, f.119

²³ *Ibidem*, dos. 412, f.268

²⁴ „O cârciumă domeniială în care se vinde vin și pălincă” (MOL, *fond U et C*, fasc.125, nr. 1/12, f. 1242)

²⁵ „O cârciumă domeniială din lemn, cu acoperiș din trestie...pivnița ar fi bine construită, dar nu are acoperiș” (Idem, nr. 1/6, f. 67)

²⁶ Cârciuma „este din lemn cu acoperiș din șindrilă...domeniul măsoară aici vin și pălincă” (Idem, nr. 1/7 f. 193)

²⁷ „În prediu există o mică clădire ruinată pentru cârciuma domeniială; anual pentru 12 fl.” (*Ibidem*, f. 224)

²⁸ „O mică cârciumă care deja se deteriorează foarte tare și de care aparține și o pivniță” (*Ibidem*, f. 232)

²⁹ „Cârciumă mare, bine construită cu anexe și pivniță”, clădiri pe care conscriptorii le evaluează la 1052 fl.R și 53 cr. (*Ibidem*, f. 366-367)

³⁰ Idem, nr. 1/6, f. 64

³¹ „Din lemn acoperit cu șindrilă” (Idem, nr. 1/7, f. 194)

³² „O mică casă pentru paznicul de câmp în formă de colibă” (*Ibidem*, f. 224)

³³ Chișlaca, Coroi, Șiad, Rogoz, Călăcea, Olcea, Benești

³⁴ Bândăraș, Bochia (era și prediu), Bozul, Buzașd, Cseri, Hodișel, Cărand, Mocirla Mare, Mocirla Mică, Clit, Megyes, Poclușita, Susag, Tălmăciu, Telmegye, Voivodești

³⁵ De exemplu, prediul Răcăția (Rakattya) care în conscrierea din 1721 era arendat cu 8 fl.R (A. Ilea, Gh. Mudura, V. Covaci, *Conscrierea domeniului Beiuș la 1721*, în *Crisia X*, Oradea, 1980, p.443) în cea din 1733 figura că aparține de localitatea Tăgădău și comunitatea din Câmpanii de Jos îl arenda cu 30 de fl.R (Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733. Șpanatul Groșeni-Beliu*, în *Crisia XXIV*, Oradea, 1994, p.297-298), la 1778 nu mai era consemnat

Voivodești se putea ocoli în două ore și jumătate, dar o parte din el era acoperit cu spini și tufișuri de măceșe. O astfel de vegetație era prezentă în majoritatea prediilor.

Dacă la 1733 prediul Cseri și Voivodești erau arendate de Groșeni cu 26 fl.R./an³⁶, în 1801 Cseri va fi arendat de Ioan Antal din Beliu cu 145 fl.R.³⁷, iar Voievodeștiul de notarul din Hășmaș cu 165 fl.R. și 20 cr.³⁸. La 1810 situația se schimbă, crește nu numai arenda la 300 fl.R. pentru primul prediu amintit, dar pe deasupra arendașii, localnicii din Beliu vor fi obligați să presteze 100 de zile de robotă manuală la curățarea locurilor cu mărăcini din acest loc³⁹; prediul Voievodești va fi dat din nou comunității din Groșeni pentru suma de 320 fl.R.⁴⁰. Deci în decurs de 9 ani, prețul de arendare al ambelor predii aproape că se va dubla și în locul unei singure persoane, care, după cum reiese din documente nu a respectat contractul la sfârșitul anului având o restanță de 36 fl.R. și 15 cr.⁴¹, deci la 1810 arendașul va fi întreaga comunitate din Beliu. La fel se întâmplă și în cazul celui alt prediu, notarul din Hășmaș fiind și el înregistrat la sfârșitul anului 1801 cu o restanță de 135 fl.R. și 20 cr.⁴². Prediul Susag însă a fost arendat pe întreaga perioadă, locuitorilor din Chișcău. La început cu 6 fl. (în anul 1733)⁴³, suma a „sărit” apoi la 480 fl.R.⁴⁴, pentru ca la 1810 să ajungă la 1150 fl.R. la care s-a mai adăugat obligația de a transporta 80 de câble de cenușă la huta de sticlă⁴⁵. Prediul Hodișel arendat comunității din Brădet cu suma de 360 fl.R. 30 cr.(1801)⁴⁶, va ajunge să plătească la 1810, 720 de fl.R. plus efectuarea transportului a 90 de câble de cenușă la huta de sticlă⁴⁷. Prediul Tălmăciu atât în 1801⁴⁸, cât și în 1810⁴⁹ a fost arendat prediaștilor Panda Petru, Panda Micula și Dolga Văsălie (Volfgangus! în documentul din 1810). Ulterior se schimbă însă condițiile de arendare, ei fiind datori ca pe lângă suma de 350 fl.R., cu 30 de florini mai mult decât în 1801, să transporte 22 de câble de cenușă la huta de sticlă. Prediul Buzaș a fost întotdeauna arendat localnicilor din Ginta⁵⁰.

În unele cazuri a fost arendată doar câte o calcatură, pentru ca mai târziu să se ia în arendă întregul prediu. Se obișnuia ca localnicii să-și organizeze a doua sau a treia calcatură în prediile învecinate, din cauza îngustimii sau calității slabe a propriului hotar⁵¹. În prediul Bozul și Bochia s-a arendat întotdeauna, doar calcaturile

³⁶ Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733...*, p.292-293

³⁷ A.N.–D.J.Bh, *Fond Episcopia romano-catolică...*, dos. 1660, f.13

³⁸ *Ibidem*

³⁹ A.N.–D.J.Bh, *Fond Episcopia romano-catolică...*, dos.1668, f.29v

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ A.N.–D.J.Bh, *Fond Episcopia romano-catolică...*, dos. 1660, f.257v

⁴² *Ibidem*, f.258

⁴³ Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733...*, p.310

⁴⁴ A.N.–D.J.Bh, *Fond Episcopia romano-catolică...*, dos. 1660, f.13

⁴⁵ *Ibidem*, dos.1668, f.29v

⁴⁶ *Ibidem*, dos.1660, f.13

⁴⁷ *Ibidem*, dos.1668, f.29v

⁴⁸ *Ibidem*, dos.1660, f.13

⁴⁹ *Ibidem*, dos.1668, f.29v

⁵⁰ În 1801 pentru o taxă de 516 fl.R. și 50 cr., iar în 1810 pentru 850 fl.R.

⁵¹ Varga János, *op.cit.*, p.20

cu aceleași nume. În 1801, calcatura Bozul a fost arendată lui Laurențiu Lébl din Beliu⁵², iar în 1810 comunității din Craiova⁵³, iar cea a Bochiei, localnicilor din localitatea cu același nume în 1801 și pentru „nu prea mulți localnici” din aceeași localitate în 1810. Dacă în anul 1733⁵⁴ și 1801⁵⁵ s-a arendat doar calcatura Clit, în 1810 întregul prediu va fi folosit de către comunitatea din Hășmaș contra sumei de 150 fl.R. Prediul Bândăraș a fost folosit la 1733 de către Petru Petrila, șpanul din Ucuriș, apoi în 1801 de comunitatea din Craiova, în 1810 ajungându-se să se arendeze doar calcatura Bândăraș tot de către localnicii din satul amintit.

Pe domeniul Cheresig, Adrian și Marghita aparținând familiei Csáky, la 1799 existau 7 predii⁵⁶, pe care, conform practicii de până atunci, le dădeau în arendă. Însă la acea dată, vor surveni unele modificări, în sensul că nu se vor mai arenda puse întregi, ci părțile utilizabile, una câte una și de obicei pe o perioadă minimă de un an, ceea ce va face posibilă creșterea, adevărată și foarte lentă, dar permanentă a sumei de arendare⁵⁷. Prediul Körmösd de pe domeniul Csáky a fost arendat în 1728 comunităților din Săcălășău și Berekböszörmény pentru 900 de florini timp de 30 de ani, apoi după expirarea contractului noul arendaș va fi doamna Laczkovics care va plăti 5000fl./an timp de 25 de ani. În 1776 va prelungi contractul pe încă 25 de ani, plătiind aceeași sumă ca în perioada anterioară⁵⁸.

În concluzie, putem afirma că terenurile arendate au avut o importanță deosebită. Folosirea unor predii arendate era mai rentabilă decât cea a terenurilor iobăgești, deoarece presupunea o folosire mai liberă a pământului, iar obligațiile erau mai puțin apăsătoare. În foarte multe locuri s-a recurs la arendarea prediilor datorită micimii hotarului sau infertilității lui. Arendașii, în principal iobagi sau chiar jeleri, au avut o situație mai favorabilă decât cei care prestau pe baza urbariului.

⁵² A.N.–D.J.Bh, *Fond Episcopia romano-catolică...*, dos.1660, f.13

⁵³ Idem, dos.1668, f.29v

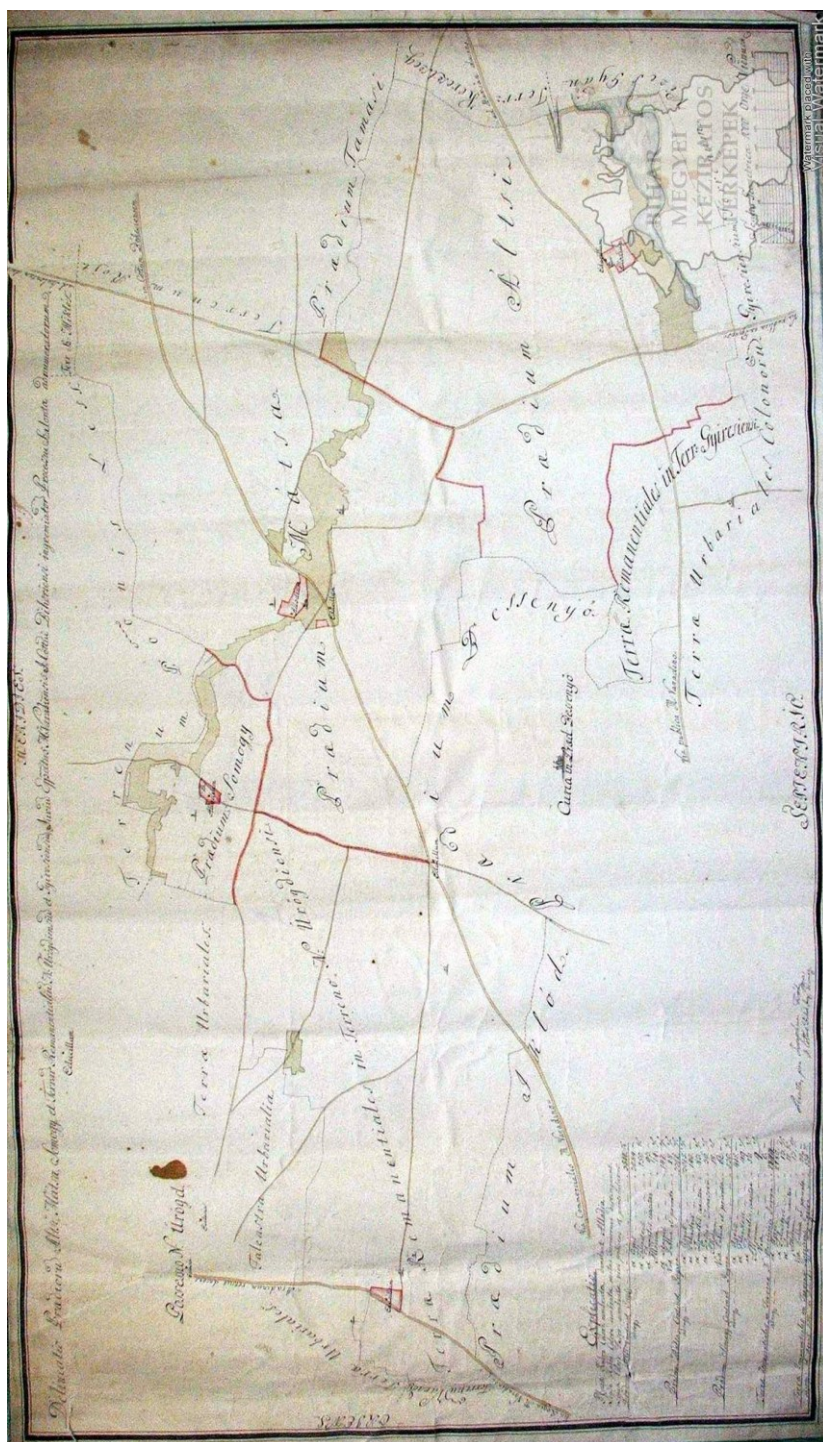
⁵⁴ De către judele Simion Nicodim din Hășmaș pentru suma de 10 fl.R. (Ana Ilea, *Conscrierea domeniului Episcopiei romano-catolice de Oradea din anul 1733...*, p.295)

⁵⁵ De către comunitatea din Hășmaș pentru suma de 60 fl.R. (A.N.–D.J.Bh, *Fond Episcopia romano-catolică...*, dos. 1660, f.13)

⁵⁶ Boldog Aszony Teleke, Kenéz, Mezőfalva, Nagy-Tóti, Kiss-Tóti, Kiss-Telek, Zeőtsked (Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Fond Colecția Microfilme Ungaria*, R.629, C.106)

⁵⁷ Papp Klára, *A bihari Csáky birtokok gazdálkodása a XVIII. században (Economia domeniilor Csáky din Bihor în secolul al XVIII-lea)*, în *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve*, XXIX, Debrecen, 2002-2003, p.60

⁵⁸ Idem, *Biharország jobbágynepe...*, p.42

Harta prediului Alcsi (conform CD-ului anexat cărții: Emődi András, *Bihar megyei kéziratós térképek* (1754-1888), Oradea, 2007

RESTITUIRI. O NOUĂ RECONSTITUIRE A DRAPELULUI REVOLUȚIEI DIN 1821, VERITABIL DOCUMENT PROGRAMATIC ȘI SIMBOL AL UNITĂȚII NAȚIONALE*

*Adrian ISCRU**

Motto:

*„Nu-i lipsea lui Tudor nici ideea Unirii,
nici simțul legăturii între cele două Țări Românești
din Sudul și Răsăritul Carpaților“*

Academician, Ioan Lupaș

*„Întregul compozit heraldic de pe stindardul Domnului Tudor
este un simbol al simbolurilor“*

Î.P.S. Nestor Vornicescu – Mitropolitul Olteniei

Abstract. Restorations. A New Reconstruction of the 1821 Revolution Flag, A True Programmatic Document and Symbol of National Unity. *The author presents a comprehensive exploration of the reconstruction of the 1821 Romanian Revolution flag, emphasizing its historical, symbolic, and programmatic significance. This effort is a homage to the national legacy, offering corrections to earlier reproductions. Utilizing historical sources, iconographic studies, and modern techniques such as computer-assisted embroidery, the study reaffirms the flag's original design elements, including its white silk background and intricate symbolic representations. The research underscores the flag's role as a unifying emblem of national identity and an ideological statement of the revolution, reflecting aspirations for Romanian unity and independence. Key findings include the accurate depiction of its iconography, including the Holy Trinity, Saint Theodore Tyron, and Saint George, and the chromatic alignment of red, yellow, and blue. The paper situates the flag within its historical context, exploring its use during the revolution led by Tudor Vladimirescu and its broader implications for Romanian statehood. This work contributes to the preservation of cultural heritage and the understanding of Romania's revolutionary history.*

Keywords: *Romanian Revolution of 1821. national unity symbolism, Tudor Vladimirescu, reconstruction of historical flags, iconography and vexillology*

Reconstituirea oricărui document, înscris, obiect sau simbol ce are legătură cu istoria națională, indiferent de momentul refacerii lui, este o bucurie uriașă, dar și un omagiu adus celor care au zidit, cu jertfe imense, statul național român modern

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea, avocat; e-mail: iscruadrian68@yahoo.com.

sau care au păstrat, din Antichitate, apoi în Evul Mediu și epoca modernă, statalitatea, credința strămoșească, limba și hotarele țării, atât cât s-a putut. Astfel, am considerat că, în cadrul temei propuse la Școala doctorală, un obiectiv important în această direcție a fost o nouă refacere a drapelului revoluției din 1821 cu corecturile impuse de revederea documentelor.

Un obiectiv important în această direcție a fost o refacere a drapelului revoluției din 1821. Înainte de a explica micile noastre observații și modificările aduse imaginii de ansamblu a drapelului, trebuie să reamintim că cea mai recentă copie a acestui drapel a fost realizată în 1981¹, când se împlineau 160 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu, de către soții Olivia și Alexandru Strachină. Soții Strachină au reprodus drapelul revoluției la dimensiuni reale, în tehnica broderiei după un model pictat, pe pânză din mătase românească, foarte fină. Precizăm că Olivia Strachină a fost și va rămâne unul dintre cei mai buni autori de reproduceri români, poate singura de foarte mare valoare la noi din țară, iar munca sa se regăsește nu doar în facsimilul drapelului revoluției din 1821, ci și în reconstituirea unui număr foarte mare de documente, o bună parte dintre ele aflate la Muzeul Național de Istorie al României.

Pentru acel moment, anul 1981, imaginea drapelului Revoluției din 1821 era tulburătoare. Aveam cu toții în fața ochilor un document istoric excepțional, la scara 1/1, un *document programatic* al unor vremuri de glorie care au pus temelia viitorului stat român modern, al cărui edificiu a început să se ridice începând cu 24 ianuarie 1859 pe această temelie deja clădită în 1821. Totuși reconstituirea, chiar dacă era de calitate, a păstrat unele erori prezente în imaginea inițială. Asupra acestui aspect vom reveni cu precizările cuvenite ceva mai jos. Reproducerea propusă de soții Strachină avea în vedere și ciucurii agățați la hampa drapelului, redați și ei conform descrierilor istoricilor care s-au ocupat de studierea acestui document extrem de important. De altfel, soții Strachină aduc în atenția noastră principalele surse de studiu utilizate în reconstituirea drapelului, făcând trimitere la lucrarea lui P.V. Năsturel și la studiile dedicate steagului revoluției aparținând istoricului Gh. D. Iscu. Steagul reconstituit de Olivia și Alexandru Strachină aduce în atenție culoarea de fond a drapelului, descrisă și în cartea lui C.D. Aricescu² ca fiind albastrul. Explicația acestei culori, albastrul, este oferită de către cei doi soți care au realizat facsimilul în urma cercetării

¹ Olivia Strachină, Alexandru Strachină, *Reconstituirea steagului revoluției române din 1821*, în *Revista Arhivelor*, nr. 2/1981, p. 213-216. Studiul conține planșe foto. Olivia Strachină amintește în studiul său că, înaintea reproducerii făcute de ea, au mai fost și alte reconstituiri ale drapelului. Drapelul reconstituit de Olivia și Alexandru Strachină a fost sfințit în prezența vrednicului de pomenire Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, în 1991, la Biserica Domnița Bălașa din București. La slujbă au participat profesorul și istoricul Gh. D. Iscu, Olivia Strachină, subsemnatul, împreună cu fratele meu, Teodorin, și câțiva enoriași prezenți întâmplător, rămași după Sfânta Liturghie. Bucuria cea mare, pe lângă sfințirea steagului, care, din cauza mărimii sale, a fost întins pe jos în fața Sfântului Altar, a fost afirmația Părintelui Patriarh Teoctist care, abia atunci cunoscându-se cu profesorul Iscu, i-a mărturisit acestuia, cu blândețea-i serafimică binecunoscută și cu bucurie: „*Sunt foarte bucuroși să vă cunosc, domnule profesor. Vă citesc de mult...*”.

² C. D. Aricescu, *Istoria Revoluțiunii Române de la 1821*, Ed. Tipografiei Române G. Chitiu și I. Theodorian, Craiova, 1874, p. 188, 230, inclusiv n2.

întreprinse de ei, și arată că ea provenea de la o pânză de culoare albastră, aplicată ulterior momentului 1821, mai precis „în preajma anului 1882“, „ca măsură de consolidare și conservare“³ a steagului care devenea, după ani de zile de păstrare în condiții improprie, piesă de muzeu. Și totuși, așa cum au prezentat-o în 1981 Olivia și Alexandru Strachină, culoarea inițială a drapelului *propusă* de restauratori în 1981, era albastrul, dar un albastru pal, o nuanță obținută de cei doi soți prin mai multe vopsiri, spălări și decolorări, pentru a se ajunge la o nuanță cât mai apropiată de culoarea *posibil* originală a pânzei de fond, cum considerau domniile lor. Această nuanță de albastru pal, „*un havachiu*“, cum era denumită în epocă, era, conform cercetărilor celor doi soți Strachină, transparentă, translucidă, pentru ca, întrucât drapelul era pictat doar pe o singură parte, pânza să permită, prin finețea texturii sale, a mătăsii „*havachii*“, să poată fi văzute simbolurile pictate pe el și pe partea cealaltă. Din acest motiv precizarea lui Aricescu, care a avut în față acest steag, este că mătasea era de „*culoare albastră*“⁴. Dar, așa cum va reieși din cele expuse mai jos, Aricescu văzuse acest drapel după ce fusese aplicată pânza de culoare albastră pe reversul flamurii, cu mult timp înainte de anul 1873. Și mai avem o precizare importantă, venită de la același istoric obiectiv, C.D. Aricescu, și anume că au existat două steaguri care au fost sfințite în București în timp ce Tudor era Domn al Țării, în ziua de 15 Mai 1821, la Mitropolie⁵. Dacă erau identice sau nu, nu avem cum să știm. Avem cu certitudine descrierea unuia dintre ele, steagul cel mare, simbolistica acestuia, prezentarea completă a registrului iconografic, lucru esențial și care ne-a permis și nouă o reconstituire a sa, cum au făcut-o și alții înaintea noastră⁶.

Verificând cu atenție toate studiile despre drapelul Revoluției din 1821 avute la dispoziție, am înțeles că pânza pe care s-a pictat întreaga imagine, în 1820, nu era albastră, nici măcar în nuanțe de albastru pal, translucid, ci „*era din mătase albă, fină, în mod voit necăptușită... pentru ca prin transparență simbolurile să poată fi văzute din ambele părți*“⁷. Pentru argumentarea deciziei noastre de a opta pentru o

³ Olivia Strachină, Alexandru Strachină, *op.cit.* p. 215.

⁴ C. D. Aricescu, *op.cit.*, p. 188.

⁵ *Ibidem*, p. 230, inclusiv n.2.

⁶ Prima reproducere a drapelului Revoluției din 1821, care stă și la baza reproducerii ulterioare a colonelului Petre V. Năsturel, publicată la 1903, îi aparține unui anume pictor Stoica și este precizată de Aurel Metzulescu în studiul său *Steagul lui Tudor Vladimirescu*, publicat de Nicolăescu-Plopșor, în revista *Oltenia – Documente, Cercetări, Culegeri*, Cartea a II-a, Craiova, 1941, p. 136.

⁷ P.V. Năsturel, *Steagul, Stema Română, Însemnele domnești, Trofee, Cercetare critică pe terenul istoriei*, București, 1903, p. 45. Unde textul autorului confirmă că „*pânza era de mătase albă foarte fină, căptușită cu mătase albastră*”. Aceeași informație o găsim și la A Metzulescu, *Steagul lui Tudor Vladimirescu*, în C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Oltenia – Documente, Cercetări, Culegeri, Cartea a II-a*, Craiova, 1941, p. 136. Informația este preluată și de Gh. D. Iscru, *Revoluția română din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Casa de Editură și Librărie „Nicolae Bălcescu“ și Editura „Geto-Dacii“, București, 2017, p. 287, unde autorul precizează că pânza albă din mătase fină „*era în mod voit necăptușită...*”. Năsturel și Metzulescu ne indică faptul că flamura drapelului era „*căptușită cu mătase albastră*” pe verso. Dar, după cum e va înțelege din explicațiile ce le vom da, căptușeala a fost pusă ulterior anului 1821, deci nu a fost de la început.

pânză albă, aducem în atenție, pe lângă precizarea făcută de P.V. Năsturel în 1903⁸ și A. Metzulescu în studiul citat și de noi, informație dezvoltată de Gh. D. Iscră, dar și mărturia unui contemporan al acelor evenimente. Este vorba despre lt. colonel D. Papazoglu, în vârstă de 12 ani în 1821, și care a văzut cu proprii săi ochi acest drapel, în plină zi, de la fereastra casei părinților săi, când Tudor Vladimirescu se pregătea să părăsească Bucureștiul, în ziua de 10 mai 1821⁹. Tudor Vladimirescu, căpitanii săi și pandurii fac un popas pentru a se închina la Icoana *Praznicului Nașterii Maicii Domnului*, în fața Bisericii Zlătari, care se afla în fața hanului în care locuia familia Papazoglu, pe actuala Calea Victoriei. Este momentul în care martorul, Dumitru Papazoglu, i-a văzut pe Tudor Vladimirescu și pe pandurii care-l însoțeau alături de drapelul Țării de la acel moment, cel al Revoluției, Tudor fiind atunci Domnul Țării Românești. Ofițerul de mai târziu, lt. colonel D. Papazoglu, în vârstă de 73 de ani în 1882, mărturisește nu numai că acela este steagul¹⁰ ținut de un căpitan al lui Vladimirescu, cu siguranță Ianache (Ion)¹¹ Căcalețeanu, purtătorul drapelului, pe care chiar Tudor l-a desemnat în acest sens, și care era și comandant al tunarilor lui Tudor, ci mărturisește și că, în Mai 1882, steagul era captușit deja, cu ani buni în urmă, cu acea pânză albastră care a modificat întreaga flamură. De acest fapt, bătrânul ofițer Papazoglu, martor ocular al evenimentelor, îl învinuiește pe fiul lui Ianache Căcalețeanu, maiorul George Căcalețeanu, despre care scrie: „*fie-mi permis a arăta regretul meu că nu trebuia d. maior Căcalețeanu a-l căptuși cu mătăsăria ce s-a văzut pe dânsul și prin care s-a lăsat loc la multe prejudicii, fiindcă pentru un astfel de scump odor nu se permite nimănui a-l cărpi, ci trebuia lăsat în zdrențele și rupturile lui...*”¹². În concluzie, pe baza mărturiei lui Papazoglu și a descrierii lui Aricescu, pânza albastră, căptușeala steagului, s-a făcut cu mult înainte de 1882, când

⁸ P.V. Năsturel, *op.cit.*, p. 45.

⁹ Retrăgerea din București a lui Tudor, cu întreaga sa armată, s-a petrecut în după-amiaza zilei de Duminică, 15/27 Mai 1821, după slujba de la Mitropolie în care au fost sfințite steagurile despre care amintește C.D. Aricescu.

¹⁰ Mărturia lt-colonelului Papazoglu se referă la același steag pe care l-a văzut și Aricescu în 1873 sau mai devreme, descris de acesta în lucrarea sa citată și de noi. Critica lt-colonelului Papazoglu se raportează doar la nuanța de albastru a flamurei care nu corespunde cu ceea ce văzuse el în copilărie de la fereastra casei părintești, aflată la câțiva metri distanță de obiectiv.

¹¹ Marin Iordache, „*Noi considerații în legătură cu steagul revoluției din 1821*“, în *Oltenia. Studii și Comunicări*, Craiova, III, 1981, p. 147; Gh. D. Iscră, „*Contribuții documentare privind steagul revoluției din 1821*“, în *Mitropolia Olteniei*, Craiova, 1981, nr. 7-9, p. 381. Am subliniat toate aceste precizări pentru a arăta că numele purtat, cel de botez, al lui Ianache era **Ion**. Ianache era varianta grecizată a numelui iar aceasta reiese din mărturia fiului lui său, Ion Căcalețeanu care, în discursul ținut în ziua de 17 Mai 1882, în garnizoana Craiova, unde s-a făcut predarea-primirea drapelului, precizează că tatăl său se numea **Ion** Căcalețeanu și avusese, ulterior evenimentelor din 1821, gradul de maior.

¹² Dinică Ciobotea, Vladimir Osiac, „*Presa din anii 1882 și 1883 despre steagul revoluției din 1821*“, în culegerea de studii *Tudor Vladimirescu, studii și documente*, Ed. Sitech, Craiova, 2011, p. 203-208. Studiul a mai fost publicat de Dinică Ciobotea și Elena Căcalețeanu în revista *Porțile de Fier – Revistă de istorie și cultură*, Drobeta Turnu Severin, an VII, 2003, nr. 1 (13). Mărturiile aduse în urma acestui studiu sunt rodul unei cercetări deosebite, care confirmă foarte multe aspecte legate de ceea ce se știa despre acest steag și, în același timp, aduce unele informații noi, extrem de utile și pertinente.

drapelul a fost predat unei delegații sosite la Craiova de la București¹³, din ordinul regelui Carol I, și putem să plasăm acest moment cu mult înainte de 1873, atâta vreme cât Aricescu îl descrie ca fiind albastru, atunci când l-a văzut, cu cel puțin un an înainte de publicarea lucrării sale despre 1821. Numai în acest mod ne putem explica de ce există pe steag nuanța de albastru, atât de pregnantă, acel „*havachiu*” despre care vorbesc soții Strachină.

Soții Strachină au reprodus într-o reprezentare foarte bună drapelul Revoluției din 1821. Totuși, în reproducerea lor s-a păstrat imaginea oferită de studiile anterioare, drept care unele erori au fost perpetuate. Credem că acest fapt s-a datorat exclusiv atenției pe care au acordat-o cei doi restauratori reproducerii fidele a imaginii steagului, așa cum este ea prezentată în cartea colonelului P.V. Năsturel¹⁴. Rezultatul acestei munci migăloase a fost redarea cât mai aproape de adevăr a flămurii Țării Românești, atunci, în 1981, când ne aflăm la 160 de ani de la Revoluție. Cu un an înainte se aniversaseră 200 de ani de la nașterea¹⁵ lui Tudor Vladimirescu. Reconstituirea steagului Revoluției din 1821, în 1981, aducea un plus de greutate celor 160 de ani împliniți atunci.

¹³ Drapelul a fost preluat în garnizoana Craiova de o delegație a Academiei Române condusă de B.P. Hașdeu. Predarea-primirea drapelului s-a realizat cu solemnitatea cerută de importanța evenimentului. În plus, în drumul spre București, s-au prezentat onoruri militare drapelului, atât de prețuit la acea vreme, prin gările prin care trecea trenul ce ducea drapelul lui Tudor Vladimirescu spre București, pentru că acesta fusese *drapelul Țării Românești în 1821*, anul dezrobirii din veacul greco-levantin.

¹⁴ P.V. Năsturel, *op.cit.*, p. 45 și planșa nr. 13.

¹⁵ Cu privire la nașterea lui Vladimirescu, sunt avute în vedere trei date: 1780, 1770 și 1766. Am păstrat în acest studiu, ca dată a nașterii lui, anul 1780, întrucât aniversarea lui, la acel moment, 1980, se realizase. Totuși, data cea mai corectă, în opinia noastră, este anul 1766, după cum o indică Gheorghe Duncea în însemnările lui, de o deosebită importanță, publicate de Preotul Al. Stănculescu Bârda sub titlul *Tudor Vladimirescu, așa cum l-am cunoscut*, Ed. Cuget Românesc, 2012, p. 46. Cu precizarea că însemnările lui Gheorghe Duncea sunt realizate la două luni de la asasinarea lui Vladimirescu, autorul fiind un foarte bun prieten al lui Vladimirescu. În plus, cel care îl aduce pe Vladimirescu, de mic copil, din Vladimir la Prejna, unde locuia Duncea, este călugărul Gherasim Duncea, fratele lui Gheorghe Duncea. Toate aceste aspecte legate de copilul Tudor din Vladimir, Gheorghe Duncea le știa de la fratele său, călugărul, cel mai în măsură să știe aceste detalii, călugărul preluându-l pe Tudor (*de suflet*, cum se spunea în Oltenia), copil fiind, de la mama sa, Ana Bondoc, extrem de săracă și care mai avea în îngrijire alți doi copii (fratele și sora lui Tudor) și era văduvă. În plus, Gheorghe Duncea, conform precizărilor făcute de părintele Al. Stănculescu-Bârda la ediția a doua a lucrării citate, era de aceeași vârstă cu Tudor, fiind coleg de școală cu acesta, cunoscându-se foarte bine unul cu altul. Titlul lucrării este dat de Părintele Bârda, nu-i aparține lui Duncea. Mai mult, Tudor Vladimirescu, prin grija lui Gherasim Duncea, probabil, a ținut legătura cu familia sa biologică, după cum se știe. Aricescu, în lucrarea sa despre Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu – prima monografie extrem de serioasă despre 1821 – cu privire la anul nașterii lui Vladimirescu, face trimitere la rudele aflate încă în viață la momentul cercetării efectuate de el, acestea confirmând, după aproximativ 70 de ani, că Tudor s-ar fi născut pe la 1770 (deci nu 1766). Cât despre 1780, ca an al nașterii lui Tudor Vladimirescu, sunt multe îndoieli dacă luăm în calcul explicațiile lui Duncea, cel care a participat nu doar la creșterea și educarea lui Tudor dar și la Revoluția din 1821.

Deci, în baza unor verificări amănunțite, noua reconstituire a drapelului Revoluției din 1821, steagul cel mare, noi am plecat de la ideea că o pânză translucidă, o mătase fină pe care să se picteze, este aproape imposibil de găsit. Din aceste motive am hotărât că varianta cea mai bună pentru a scoate în evidență iconografia și mesajul drapelului este ca pânza să fie albă, cum fusese și cea inițială, un material din fibre naturale și cu o țesătură destul de deasă, rezistentă în timp pe care să se țeasă o broderie. Astfel, tocmai în acest scop, am procurat o pânză fină, de nuanță ivoară, iar, spre surpriza noastră, am obținut un rezultat foarte bun în ceea ce privește contrastul la îmbinarea culorilor.

Dimensiunea drapelului a fost o altă problemă, pentru că originalul avea 185 x 152 cm. Posibilitățile noastre tehnice nu permiteau o lucrare la asemenea dimensiuni. Nu aveam pictor, era nevoie de unul foarte talentat și cu har în pictarea icoanelor¹⁶. Timpul nu ne permitea și, cu siguranță, costurile ar fi fost mult prea mari. În consecință, am hotărât că, în condițiile date, cea mai bună soluție era, cum am precizat anterior, broderia computerizată, proiectul fiind executat pe calculator, printr-un program special. Am optat pentru această tehnică în primul rând pentru că permite redarea cu finețe a imaginilor, care, pentru noi, era prioritară. În al doilea rând, o broderie asistată de calculator se realizează într-un timp relativ scurt în comparație cu pictura. În al treilea rând, ținând cont de rezistența relativ redusă în timp a picturii pe pânză, chiar și în situația în care este de foarte bună calitate, aceasta nu era o cale de abordat. Astfel, broderia computerizată oferea condițiile optime pentru realizarea acestei lucrări extrem de importante pentru istoria națională și bisericească a românilor, având în vedere și mesajul care se desprindea din acest *document programatic*¹⁷ și pe care noi trebuia să-l punem în evidență. Acest mesaj ținea de valoarea documentului (drapelul) ca esență a ideii de unitate. În cele din urmă, ținând cont de posibilitățile tehnice pe care le aveam la dispoziție, ale mașinii de brodat, precum și de timpul ce trebuia să-l alocăm, am adaptat dimensiunile drapelului la aproximativ jumătate din mărimea originalului.

Lucrul cel mai important de realizat era iconografia drapelului, în integralitatea ei, descrisă de Aricescu, Metzulescu, Ghibu și Năsturel, imagine de ansamblu care trebuia refăcută după rânduiala canonică, după cum vom explica mai jos, cum fusese și imaginea inițială. Studiul lui Aurel Metzulescu, publicat de Nicolăescu-Plopșor în 1941, a ajutat cel mai mult la identificarea imaginii corecte a drapelului, întrucât sunt publicate și două planșe în cadrul lui, precum și explicațiile lor, după cum am arătat și vom mai explica și mai jos, la momentele cuvenite.

După ce au fost puse la punct detaliile tehnice și realitățile istorice, am găsit, cu ajutorul lui Dumnezeu, persoana care trebuia să realizeze acest drapel pe calculator și apoi să-l brodeze pe pânză. Este vorba despre țesătoarea Lucica Gildeanu, persoana care ne-a ajutat și a pus în practică toate modificările solicitate de noi în decursul mai multor luni de zile. Pentru început, când toate aceste elemente de reconstituire au fost stabilite, ținând cont în primul rând că acest drapel al Revoluției, și apoi drapel de

¹⁶ C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 230. Steagul cel mare al revoluției din 1821 a fost pictat de un călugăr, David, la Mănăstirea Antim din București, sub directa supraveghere și binecuvântare a Episcopului Ilarion al Argeșului, a lui Vladimirescu, a lui Gheorghe Lazăr și poate și a altor apropiați de ideile pre-revoluționare ale momentului.

¹⁷ Gh. D. Ișcu, *op.cit.*, p. 286-294.

Stat, este, practic, o icoană în ansamblul lui, pentru a porni într-o bună tradiție creștină am cerut și am primit, pentru acest demers al nostru, binecuvântare de la Părintele arhimandrit drd. Mihail Stanciu, de la Mănăstirea Antim, și de la Părintele Marian Sava, preotul Bisericii „*Adormirea Maicii Domnului*“ de la Facultatea de Medicină din București. Discutând telefonic și pe e-mail cu părintele arhimandrit Mihail Stanciu despre acest steag, sfinția sa a fost de părere că, în primul rând, imaginea întregă a drapelului trebuie să fie centrată și echilibrată din punct de vedere compozițional. Ceea ce s-a și realizat, cu ajutorul doamnei arhitect Ecaterina Ghiță, marginile fiind egale pe toate laturile, Sfânta Treime fiind în centrul întregii iconografii și ușor ridicată în cadrul ansamblului iconografic, cum este și firesc. A urmat apoi corectarea imaginii crucii pe care Dumnezeu Fiul o ține în brațe, rezemată de umărul Său drept. În toate reprezentările avute la dispoziție până acum, imaginea de ansamblu nu este centrată corect, și vom explica, din punctul nostru de vedere, cauza pentru care apare astfel. Drapelul nu putea să iasă pe poarta Mănăstirii Antim cu această eroare a imaginii în ansamblul ei și cu crucea tăiată în partea superioară, inclusiv cu lipsa aurei ce trebuia să se găsească la Dumnezeu Duhul Sfânt. Uitându-ne cu atenție la imaginea drapelului inițial, așa cum fusese fotografiată, la un anumit moment dat, am constatat că imaginea crucii din brațele Mântuitorului se încadra foarte bine și integral în flamură. Reprezentarea se găsește în Revista lui Nicolăescu-Plopșor (planșa II, p. 137), despre care am amintit. Ca atare, imaginea trebuia corectată. După ce au fost îndreptate aceste mici erori, centrarea imaginii și îndreptarea crucii, rămăneau două importante elemente de detaliu care trebuiau analizate atent și îndreptate, dacă acestea prezentau, într-adevăr, erori. Primul dintre ele a fost imaginea Sfântului Teodor Tiron, aflată la lancea steagului. Al doilea element era imaginea Duhului Sfânt, redată incomplet în reconstituirile de până acum. Să le luăm pe rând.

Sfântul Teodor Tiron a fost reprezentat, până acum, pe jumătate, partea sa dreaptă nefiind redată. Evident, întrebarea firească a fost dacă un sfânt poate fi pictat doar pe jumătate, în ce condiții și unde anume. Răspunsul oferit de Părintele arhimandrit drd. Mihail Stanciu, la care ne-am raliat cu argumentele noastre, a fost că nu este posibil, în condițiile date și că aici, în ceea ce-l privește pe Sfântul Teodor Tiron, s-a întâmplat ceva. Ce anume? Este adevărat că unele semne de întrebare rămân, în ceea ce privește corectitudinea interpretării noastre, dar logica istorică și canoanele bisericești se impun categoric în favoarea noastră și suntem de părere că Sfântul Teodor Tiron, chiar dacă este amplasat la lancea steagului, trebuie să fi fost pictat inițial în întregime. Lipsa părții drepte a corpului său ar putea fi cauzată, în opinia noastră, de următoarele situații: *Prima*, și cea mai plauzibilă, ar fi aceea a înfășurării drapelului pe lance, situație în care s-a pierdut puțin din material¹⁸, exact

¹⁸ Se observă cu ușurință, în toate reprezentările drapelului, dar cel mai bine la imaginea redată de Î.P.S. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, diferența între spațiul existent între mantia Sfântului Mare Mucenic Gheorghe și marginea drapelului precum și spațiul dintre hampă și reprezentarea Sfântului Cuvios Teodor Tiron, care nu respectă aceeași distanță, lucru inexplicabil. În condiții firești, într-o pictură clasică și mai ales în reproducerea icoanelor, pentru că vorbim despre o pictură realizată în mănăstire, de un pictor, un călugăr al mănăstirii, „*cu școală*“, proporțiile sunt obligatoriu respectate pentru echilibrul imaginii și armonia redării mesajului și compoziției.

partea dreaptă a Sfântului Teodor Tiron, pânza fiind desprinsă de pe lance, ulterior, de *Cacaliceanu* – cum îl numește Aurel Metzulescu pe stegarul și șeful tunarilor lui Tudor –, în momentul în care Tudor fusese arestat¹⁹; a doua ar fi faptul că drapelul a fost purtat în diverse lupte, suferind, astfel, unele modificări atât pe parcursul anului 1821, cât și ulterior²⁰. Dacă ne reamintim, lt. colonelul I. Papazoglu vorbește despre „*zdrențele și rupturile*” drapelului. Coroborând toate aceste date, nu ne mai aflăm în fața unei ipoteze, ci în fața unei certitudini în ceea ce privește partea dreaptă a Sfântului Teodor Tiron și imaginea flămurii per ansamblu. Nu este exclusă nici varianta unei posibile reprezentări a Sfântului Teodor Tiron în această ipostază ca purtător al steagului, iar partea sa dreaptă să fie pictată fără mână, care se află pe hampa steagului. Totuși, suntem de părere că este puțin probabil ca acest fapt să se fi întâmplat, pentru că imaginea originală, așa ștearsă cum e și greu vizibilă, indică faptul că acesta avea cel puțin partea inferioară a corpului întreagă și doar mâna dreaptă nu era reprezentată integral datorită *susținerii* lăncii steagului. Deci, probabil că Sfântul Teodor Tiron ori avea mâna dreaptă *prinsă* de hampa steagului, în reprezentarea picturii, păstrându-se proporțiile egale între marginea din stânga și cea din dreapta, ori era așezat lângă hampă, cu mâna arătând spre steag sau ținând în mână o sulită sau o cruce. Am considerat, pentru o întregire cât mai aproape de realitate a imaginii, că Sfântul Teodor Tiron putea să aibă în mână o sulită, iar la înfășurarea drapelului pe lance, acest detaliu să se fi pierdut. Nu am optat pentru o cruce în mâna Sfântului Teodor Tiron, ci pentru o sulită, pentru că deja crucea se afla în brațele Mântuitorului și încă o reprezentare a acestui element, important de altfel, nu cadra cu întregul ansamblu. Sulita aflată în mâna dreaptă a Sfântului Teodor Tiron simbolizează și acțiunea militară, ca ultimă soluție, dacă dialogul și înțelegerea, „*pe calea cererii dreptății*” ar fi eșuat. Pe originalul greu vizibil, nu se distinge deloc care dintre aceste posibilități ar fi putut să fie reprezentată, iar imaginile ulterioare ale drapelului nu ne ajută în acest sens. În toate variantele, imaginea ținării unei sulite sau a steagului propriu zis de către Sfântul Teodor Tiron contează mai puțin. Ceea ce contează este faptul că acesta, în calitatea sa de Sfânt militar, era pictat pe steag, era așezat la hampă și simboliza o ultimă soluție la cele întreprinse de Vladimirescu, după ce argumentele păcii și ale înțelepciunii, simbolizate de Sfântul Mare Mucenic Gheorghe, într-o ipostază total diferită, dar și inedită, ar fi fost epuizate. Nu în ultimul rând, așa cum au explicat diverși istorici înaintea noastră, Sfântul Teodor Tiron era patronul spiritual al lui Tudor Vladimirescu, conducătorul Revoluției din 1821 și Domn al Țării Românești – după intrarea sa în București.

Culorile în care s-a realizat pictarea Sfintei Treimi și a celor doi Sfinți militari sunt extrem de importante, iar imaginea steagului, prezentată color în lucrarea lui

¹⁹ Aurel Metzulescu, *op.cit.*, p. 134.

²⁰ S-a înțeles din cercetările lui Dinică Ciobotea și Vladimir Osiac, având la bază mărturia lui D. Papazoglu, că, la 10 Mai 1882, steagul era destul de afectat. Căptușeala făcută de George Cacalețeanu, cu intenția bună de a păstra acest steag, dar într-un mod total neadecvat și neprofesionist, s-a cusut pe o flamură deja deteriorată, probabil în timpul evenimentelor din 1821 sau ulterior. În plus, lancea steagului s-a pierdut în evenimentele din 1821, nu a mai fost recuperată, adăugându-i-se ulterior alta, fapt care a impus, probabil, și găsirea unei noi soluții pentru atașarea flămurii la lance. A se vedea și Olivia Strachină, Alexandru Strachină, *op.cit.*, p.81, 214.

P.V. Năsturel²¹, ne-a fost de cel mai mare folos în reconstituirea lui actuală, precum și studiul istoricului Gh. D. Iscru, dar fără a neglija lucrarea lui C.D. Aricescu, primul dintre istorici care descrie sumar și concis acest steag în 1874. Descrierea lui C.D. Aricescu este foarte importantă în ceea ce privește registrul iconografic, prezentând, cu prioritate, esența ideii cu care plecaseră la drum Tudor Vladimirescu și toți cei ce i-au stat alături până la final: ajutorul și nădejdea în Sfânta Treime de viață dătătoare și în puterile cerești. În ceea ce privește cromatica drapelului această informație, redată cu fidelitate de Petre V. Năsturel în lucrarea citată, la planșa nr. 13, ne-o furnizează și A. Metzulescu care ne confirmă că a fost executată o reproducere a drapelului, după original, iar acea reproducere a fost realizată de un anume pictor Stoica, ce „*reproduce coloritul original al steagului*”²² iar Năsturel cu certitudine se folosește de acest model pictat care era în conformitate cu „*coloritul original al steagului*”. Nu este exclus ca Năsturel să fi văzut cu proprii săi ochi acest steag, el fiind mai mare decât medicul A. Metzulescu cu 19 ani. Năsturel este născut în 1854. Astfel, veșmintele purtate de Dumnezeu Tatăl și de Dumnezeu Fiul, sunt în culorile albastru și galben. În așezarea iconografică firească a imaginii, canonică²³ putem spune, din punct de vedere ierarhic, cu Fiul de-a dreapta Tatălui, culoarea albastră este dispusă spre lancea steagului, reprezentând culoarea veșmintelor lui Dumnezeu Fiul. Culoarea galbenă a veșmintelor lui Dumnezeu Tatăl este în mijlocul drapelului, ca apoi să fie urmată de mantia roșie a Sfântului Mare Mucenic Gheorghe. Practic, avem un registru de culori roșu, galben și albastru, cu culoarea albastră așezată spre lance, fapt care echivalează cu distribuirea culorilor naționale pe drapelul românesc de astăzi. Dacă a fost sau nu o așezare voită sau una pur întâmplătoare a acestor culori pe drapelul Revoluției din 1821, nu putem ști dar încercăm să descifrăm această posibilitate. Important este că predilecția pentru aceste culori²⁴, așa cum a subliniat

²¹ P.V. Năsturel, *op.cit.*, p. 45. O imagine foarte bună a steagului Revoluției din 1821 este redată și de Î.P.S. Nestor, Mitropolitul Olteniei, în lucrarea sa *Descătușarea, 1821*, apărută în Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1981, p. 125.

²² Culorile de pe steag sunt indicate ca fiind cele din imaginea publicată de P.V. Năsturel, *op.cit.*, p. 45, care s-a inspirat după originalul steagului reprodus cu fidelitate de un anume pictor Stoica, amintit de noi și în text, care „*reproduce coloritul original al steagului*” (A. Metzulescu, *op.cit.*, p. 136), adică cel indicat de Năsturel în lucrarea citată și de noi, planșa 13. Este publicată, în lucrarea lui Plopșor, și planșa foto cu imaginea steagului realizată de fotografii Zipser, fotografie realizată după original, cu câțiva ani înainte de 1882 (planșa II și pictura, planșa IV – redarea este alb-negru).

²³ În cazul de față, imaginea canonică se raportează, cum am afirmat și în text, la prezența lui Hristos Dumnezeu de-a dreapta Tatălui Cerească. Este imaginea corectă. În schimb, imaginea de ansamblu, conform *Sfintei Scripturi*, redată cel mai bine, în opinia teologilor, este cea reprodusă de Andrei Rubliov în secolul al XV-lea (1410). Icoana Sfintei Treimi, pictată de Rubliov, este realizată după descrierea din *Sfânta Scriptură* (Facerea, capitolul 18; versetele 1-5), cunoscută și sub denumirea de „Ospitalitatea lui Avraam”. În reprezentarea de pe steag există o imagine canonică a Sfintei Treimi, după cum am spus, confirmată și prin versurile din registrul doi al ansamblului iconografic, dar într-o prezentare iconografică specifică spațiului românesc, bizantină, și într-un context social, politic și militar care urma să vină.

²⁴ A se vedea pe larg Adina Berciu Drăghicescu, Gh. D. Iscru, Aurel David, Tiberiu Velter, *Tricolorul României*, Ed. Sigma, București, 1995. Pentru o mai bună lămurire, a se vedea

istoricul Gh. D. Iscu în unele dintre lucrările sale, a fost constantă pe parcursul istoriei naționale. Culoarea roșie predomină în compoziția drapelului și reprezintă jertfa martirilor și a mucenicilor de-a-lungul istoriei naționale și a istoriei Bisericii strămoșești. Importantă este postura plină de evlavie a celor doi Sfinți militari, care au fața îndreptată spre Sfânta Treime. În plus, Sfântul Teodor Tiron are mâna stângă dusă la piept, într-un gest de plecăciune, evlavie și smerenie.

Nu putem să nu amintim, în relație cu acest registru iconografic complex, de mare și profundă înțelepciune, axat pe ideea de unitate națională și de credință ortodoxă, părerea istoricului Onisifor Ghibu care afirma, referindu-se la Sfântul Teodor Tiron, că „*Mintea care l-a conceput pe Sfântul Teodor în acest chip a fost, fără îndoială, a unui om de mare cultură*”²⁵. Completăm afirmațiile marelui istoric și patriot român Onisifor Ghibu, el însuși un exemplu de dăruire profundă, curaj și naționalism, spunând, la rândul nostru, că întregul ansamblu iconografic este rodul unor minți luminate, *de mare cultură*, a căror gândire depășea cu mult granițele epocii în discuție. Și adăugăm și părerea unui alt erudit, obiectiv și devotat cercetător al Revoluției din 1821, vrednicul de pomenire Î.P.S. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei. Î.P.S. Nestor afirma despre steagul cel mare al Revoluției din 1821 că „*Întregul compozit heraldic de pe stindardul Domnului Tudor este un simbol al simbolurilor*”²⁶, o esență de gândire teologică și unitate națională.

În ceea ce-l privește pe Sfântul Mare Mucenic Gheorghe, explicațiile pertinente expuse pe larg de profesorul Gh.D. Iscu sunt mai mult decât binevenite și lămuresc pe deplin prezența acestui Sfânt militar²⁷, într-o ipostază unică, pe drapelul de la 1821. Sfântul Mare Mucenic Gheorghe nu mai este reprezentat în ipostaza notorie, ecvestră, de omorător al balaurului, ci degajă, din reprezentarea iconografică, pace, o atitudine pornită spre dialog și conciliere. Ramura de palmier, poate de curmal, pe care o ține în mâna stângă, nu este altceva decât simbolul cu care Hristos Dumnezeu a fost întâmpinat la Intrarea în Ierusalim în cunoscuta zi a Floriilor. Scutul, în formă de lună, cu un simbol înscris pe el, un mascaron încă nedescifrat pe deplin, ne arată că primul pas pe calea pornită la 23 ianuarie 1821, gândit cu mult timp înainte, era cel al înțelepciunii, al dialogului, al păcii și înțelegerii, al dreptății care urma să se facă. Ceea ce am dorit să scoatem mai bine în evidență la acest Sfânt militar este soarele de pe umărul său stâng, care completează scutul ținut în mâna dreaptă. În unele reprezentări, din cauza imaginii de slabă calitate dar și a dimensiunilor ei reduse, această imagine seamănă cu un craniu uman sau cu un cap de leu. Este vorba, de fapt, de un soare²⁸, pe care am încercat să-l redăm cât s-a putut de bine, dar care se percepe tot foarte slab pentru că, și în aceste condiții, imaginea este destul de mică, drept care, de cele mai multe ori, amănuntul trece neobservat. În

și studiul lui Gh. D. Iscu și Adina Berciu Drăghicescu în revista *Artemis* <https://www.artemis.ro/istorie/tricolorul-romaniei-3>

²⁵ Onisifor Ghibu, *Contribuții la istoria revoluției din 1821. Legăturile dintre Gheorghe Lazăr și Tudor Vladimirescu*, în *Revista B.O.R.*, an C, 1982, nr. 3-4, *apud* Gh. D. Iscu, *op.cit.*, p. 74.

²⁶ Nestor Vornicescu, Î.P.S., Mitropolitul Olteniei, *Descătușarea, 1821*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1981, p. 131.

²⁷ Gh. D. Iscu, *op.cit.*, p. 286-294.

²⁸ *Ibidem*, p. 289.

afară de atitudinea de pace pe care o are și o degajă Sfântul Mare Mucenic Gheorghe, avem în compunerea imaginii lui, în opinia noastră, două elemente românești de folclor autentic, adaptate, din câte s-a observat: *soarele și luna*, sculptate sau pictate pe casele românilor, mai ales în Ardeal, unde le găsim chiar și pe porțile de lemn de la intrarea în curtea casei. Totul sub patronajul Sfintei Treimi, spre care se îndreaptă toate gândurile, toate rugăciunile. Întreaga compoziție iconografică degajă o atitudine fermă, de înțelepciune și pace. Este o gândire ce reflectă nu doar harul și încărcătura specifice Bisericii creștine de rit Răsăritean, reprezentată, în cazul de față, prin Sfânta Mănăstire Antim din București unde a fost pictat steagul, ci și cumpătarea lui Vladimirescu, îmbinată cu fermitatea și rapiditatea acțiunilor sale, toate dovedite în atâtea războaie din anii premergători anului 1821.

Să zăbovim puțin și asupra imaginii Duhului Sfânt, așa cum am amintit anterior. Foarte important de precizat, la imaginea Duhului Sfânt de pe drapelul Revoluției din 1821, este faptul că, în reprezentările de până acum, această imagine a Duhului Sfânt apare fără aură. După sfaturile teologice ale părintelui arhimandrit drd. Mihail Stanciu, imaginea Sfintei Treimi nu poate să fie trunchiată printr-o astfel de lipsă majoră, care este în contradicție cu canoanele Bisericii Ortodoxe Române și, în general, ale Bisericii Creștine de Răsărit. Și observația sfinției sale este corectă pentru că, așa cum a fost gândit și pictat drapelul Revoluției din 1821, ținând cont și de cunoștințele teologice ale epocii în discuție, deloc modeste, precum și de locul unde a fost realizat drapelul, Dumnezeu Duhul Sfânt nu putea fi lipsit de acest amănunt atât de important. În consecință, pentru o întregire canonică a imaginii Sfintei Treimi, dar și a întregului ansamblu iconografic, a fost adăugată, cum suntem convinși că a fost încă de la început, aura Duhului Sfânt, demonstrația fiind puțin mai jos. Culoarea aurie aleasă pentru toate aceste aure este diferită și cu mult mai fină decât restul nuanțelor de galben folosite la finalizarea imaginii. De altfel, și nuanța de galben a veșmintelor lui Dumnezeu Tatăl este diferită de restul nuanțelor, după cum bine se observă. Tot la niște nuanțe plăcute și pline de pace am apelat când au fost alese culorile pentru norii Cerului. Sunt nuanțe de alb și de *albastru senin*, bine îmbinate, care redau foarte plăcut norii Cerului pe care stă Sfânta Treime. Sfaturile doamnei Lucica Gildeanu în alegerea culorilor au fost mai mult decât binevenite, doamna fiind un țesător remarcabil și cu experiență în arta broderiei computerizate, mai ales în realizarea veșmintelor bisericești și a icoanelor pe pânză. Amintim și faptul că, inițial, atât Sfinții Părinți de pe steag, cât și Sfânta Treime aveau scrise lângă sau deasupra imaginilor lor denumirile prescurtate conform scrierii bisericești (**D.F. – D.T. – Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Tatăl**, n.a.)²⁹. Cu privire la imaginea Lui Dumnezeu Duhul Sfânt, studiind cu atenție fotografia realizată în cea de-a doua jumătate a secolului XIX, prima fotografie a steagului Revoluției de la 1821, realizată

²⁹ Dinică Ciobotea, Vladimir Osiac, *op.cit.*, p. 204. Cu trimitere la sursă făcută de cei doi autori, fiind vorba despre articolul, în limba franceză, „*L'étendard de Tudor Vladimiresco*” apărut în ziarul *L'Indépendance Roumaine* din București, în 11/23 Mai 1882, sub semnătura unui corespondent al ziarului care fusese la fața locului în ziua de 7 Mai 1882, când steagul a fost predat delegației sosite de la București, din ordinul lui Carol I. Și cu toate acestea, cercetând cu atenție fotografia și pictura de la mijlocul secolului XIX, după cum sunt publicate de Nicolăescu-Plopșor, aceste inițiale nu se regăsesc. Cu excepția unei inscripții șterse de deasupra Duhului Sfânt, așezată în semicerc.

de un anume Zipser la Craiova, se observă că deasupra imaginii Duhului Sfânt sunt gravate trei litere³⁰ care par să fie scrise pe un semicerc ce nu poate fi decât aura Duhului Sfânt. Cu certitudine sunt inițialele pentru Duhul Sfânt, pierdute în reproducerile ulterioare datorită modului în care au fost executate aceste reproduceri târzii, după o compoziție ce a fost prezentată cu partea superioară a flamurei ușor îndoită, după cum se vede în publicația lui Plopșor, la planșa a IV, încadrată între fila 138 și 139 din lucrarea citată și de noi. În același context se pierde și partea superioară a crucii aflată în brațele lui Hristos Dumnezeu, despre care am vorbit ceva mai sus, redată corect în fotografia lui Zipser, atât crucea cât și inițialele Duhului Sfânt fiind pe aceeași cotă de înălțime în drapelul-icoană (adică întregul compozit iconografic). Nu am păstrat decât scrisul pentru cei doi Sfinți, pentru a nu se face vreo interpretare greșită a imaginilor acestora, mai ales că, după cum am spus, Sfântul Mare Mucenic Gheorghe este pictat într-o cu totul altă reprezentare decât cea cunoscută. Sfânta Treime iese în evidență, în primul rând, fiind pomenită și în rugăciunea din registrul secund al steagului, iar în al doilea rând, adăugarea unor precizări cu privire la personajele brodate, care reprezintă Sfânta Treime, ar fi încărcat imaginea de ansamblu a flamurii, ținând cont de dimensiunile ei, reduse la numai o jumătate din drapelul inițial. Probabil că la o viitoare revizuire a drapelului, la dimensiuni reale (185 x 152 cm), vom adăuga și acest element, care acum lipsește. Ceea ce trebuie observat la imaginea Sfintei Treimi este atitudinea lui Dumnezeu Tatăl, care binecuvântează cu mâna dreaptă și vrem să credem că gândurile celor care au pus în operă această imagine – acele *minți luminate* despre care amintea eruditul Onisifor Ghibu –, aveau în vedere, prin imaginea respectivă, binecuvântarea Revoluției române declanșată în 23 ianuarie 1821. Prezența Crucii în brațele lui Hristos, Dumnezeu Fiul, conform interpretării istoricului Onisifor Ghibu –, „*lucru rar întâlnit în iconografia ortodoxă, simboliza, desigur, nu «mântuirea», ci suferința care trebuia să însoțească actele mari și mai ales pe acelea care aveau să încerce schimbarea rânduielilor lumii*”³¹.

Nimic nu a fost pus la întâmplare pe drapel. Tot registrul iconografic a fost bine și adânc gândit înainte de a fi pictat, pentru că ideea cu care se pleca la drum viza viitorul unei națiuni, viitorul unui stat modern, care trebuia reclădit din temelii și care să-i cuprindă *pe toți românii*, din toate teritoriile locuite de ei, și asta nu se putea face decât prin jertfă și, mai ales, prin contribuția *întregii națiuni române*, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat. Pentru acest obiectiv final se aștepta momentul prielnic în vederea realizării unității politice a vechii Dacii. De altfel, Î.P.S. Nestor Vornicescu face următoarea referire cu privire la drapelul cel mare, scriind că imaginea întregului drapel „*este concepută și a fost executată artistic astfel încât să sugereze complet realitatea de cuget și simțire a fraților «de un neam și de o lege» din toate provinciile românești*”³². Cercetările întreprinse de istoricul Gh.D. Isclu și Î.P.S. Nestor Vornicescu pe această temă, a ideii de unitate națională cuprinsă în drapel, scot în evidență un plus esențial al dorinței de unitate politică românească ce

³⁰ Aurel Metzulescu, *op.cit.*, p. 137, planșa II.

³¹ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, apud Gh. D. Isclu, *op.cit.*, p. 74. A se vedea și Onisifor Ghibu, *Gheorghe Lazăr și Tudor Vladimirescu*. Epilogul studiului anterior citat, al aceluiași autor, cu o prezentare de Gh. D. Isclu în *Manuscriptum*, XVII, 1986, nr. 2.

³² Nestor Vornicescu, *op.cit.*, p. 126.

se desprinde din mesajul drapelului Revoluției din 1821 ca „*document programatic*“. La această observație, pe care o vom dezvolta imediat, adăugăm încă de la bun început afirmațiile lui Onisifor Ghibu, care scria că prezența celor doi Sfinți militari alături de Sfânta Treime „*nu este întâmplătoare, ci are un înțeles mai adânc... este un caz unic în istoriografia noastră ca acești doi sfinți să fie puși alături: ei nu au fost nici contemporani și nici martiriul lor nu prezintă note comune sau asemănătoare*“³³. Astfel, (trebuie să avem în vedere) în completare, Gh.D. Isclu ne vorbește despre prezența Sfântului Mare Mucenic Gheorghe pe drapelul de stat al Moldovei „*ca simbol ecleziastic al Moldovei încă din vremea primilor Mușatini și el apare adesea pe steagul (de stat, n.n.), <<al>> Moldovei până în secolul al XIX-lea. Așa cum este plasat pe flamură, la dreapta, la Răsărit, el ar reprezenta Moldova*“³⁴. Î.P.S. Nestor Vornicescu, în tandem cu Gh. D. Isclu și în aceeași notă, completează această întregire națională de pe steag cu următoarele precizări: „*Astfel, central, deasupra stemei Țării Românești, este reprezentată Sfânta Treime – Dumnezeu Tatăl și Dumnezeu Fiul odihnindu-se pe norii cerului și Sfântul Duh în chip de porumbel. Este simbolul fundamental pentru unitatea «norodului românesc» ... – simbolul ecleziastic al Transilvaniei...*“³⁵, iar acest fapt are în vedere Ardealul, așezat la Nord, „*a cărei aspirație spre unitate cu «Țara» a traversat veacurile*“³⁶. Cum bine afirma și istoricul maghiar Szilagy Sandor, în veacul al XIX-lea, referindu-se la valahii din Ardeal care, în veacul al XV-lea, „*gravitau la unirea cu Valahia*“³⁷. Sudul Țării întregite, în gândirea elitelor românești de la 1820-1821, este reprezentat chiar de Sfântul Theodor Tiron, patronul spiritual al celui care declanșase Revoluția națională românească în 23 ianuarie 1821, „*el putând sugera poziția Olteniei pe harta României*“³⁸, completată cu stema Țării Românești: vulturul cruciat al Basarabilor (acvila valahă, preluată și de familia Corvineștilor în Ardeal, originară din Țara Românească), care încheie această idee politică de refacere a hotarelor Daciei vechi. Registrul iconografic, întregit în partea de jos cu stema Țării Românești, demonstrează că revoluția declanșată la 1821 viza întreaga societate românească, de la cel mai înalt nivel – Domnul țării –, până la cea mai de jos categorie socială – țărani. A fost și rămâne, într-adevăr, o compoziție iconografică vexilologică cu o mare și puternică încărcătură ideologică și politică ce cuprinde o refacere a unității teritoriale etnice, dorită cu intensitate și la acel moment, venită din trecut, existentă la un moment dat în istoria națională și foarte bine conștientizată la început de veac XIX. Într-adevăr, Drapelul Revoluției din 1821, devenit, la acel moment, Drapelul Țării Românești, a fost și rămâne în istoria națională, așa cum l-au studiat și descris istoricii anterior consemnați, un veritabil „*Document programatic*“, încifrat, pe ideea

³³ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, apud Gh. D. Isclu, *op.cit.*, p. 288.

³⁴ Gh. D. Isclu, *op.cit.*, p. 79-80. Pentru o mai bună lămurire cu privire la prezența Sfântului Mare Mucenic Gheorghe pe drapelul Moldovei trebuie văzută n.70 din Nestor Vornicescu, *op.cit.*, p. 127.

³⁵ Nestor Vornicescu, *op.cit.*, p. 126, ș.a. A se vedea și n.69 de la aceeași pagină.

³⁶ Gh. D. Isclu, *op.cit.*, p. 79.

³⁷ Szilagy Sandor, *Istoria Transilvaniei cu o privire asupra culturii ei*, vol. I, Pesta, 1866, p. 122, apud Ion Toderașcu, *Permanențe Istorice Medievale, Factori ai unității românești*. Vol. II, Ed. Univ. „Al. Ioan Cuza“, p. 103 și n.74, p. 136.

³⁸ Gh. D. Isclu, *op cit.*, p. 80.

reconstrucției statale a vechii Dacii. Am ales pentru realizarea stemei țării, culoarea verde a frunzelor de laur, un verde crud³⁹ (cu galben), puternic și plăcut, cum sunt și celelalte culori, de altfel deloc stridente sau țipătoare. Coroana de lauri care înconjoară stema Țării Românești, conform descrierii lui Aricescu, este prinsă cu o panglică de culoare roșie în partea de jos⁴⁰, așa cum a fost și în original.

În 1821 a fost o Revoluție națională cu largi perspective pe ideea dezrobirii din jugul turco-greco-fanariot și de unitate politică panromânească, în viitor. De altfel, acest deziderat reiese și din textul rugăciunii care încadrează stema țării, unde se are în vedere „*Tot norodul românesc*“, cu trimitere sigură și fără ocolișuri sau alte restrângeri, la întreaga națiune română, cum s-a înțeles și cum vom mai explica și mai jos. Și suntem de părere că nu doar Episcopul Ilarion sau Gheorghe Lazăr aveau în vedere „*tot norodul românesc*“, ci și Tudor Vladimirescu, un autodidact, un cunoscător al Scripturilor și al istoriei țărilor române. Tudor Vladimirescu era și un foarte bun cunoscător al realităților sociale, istorice și politice ale momentului, după cum s-a înțeles. Una dintre cărțile bisericești de mare valoare ale românilor este Cazania Mitropolitului Varlaam (1643), unde, în prefață, întâlnim expresia „*la toată seminția românească de pretutindenea*“. Cazania lui Varlaam era dedicată întregii națiuni române de pretutindeni, din toate teritoriile locuite de ea. Revoluția din 1821, pregătită de Tudor Vladimirescu, Gheorghe Lazăr, Episcopul Ilarion al Argeșului și „*boierii făgăduiți*“, avea ca obiectiv maxim și viitor, dar nedeclarat public, o unitate națională care să includă „*tot norodul românesc*“.

În ceea ce privește textul rugăciunii, interpretarea/citirea lui, redată în lucrarea lui Aricescu, a fost corectată ulterior de istoricii care s-au preocupat cu mai multă atenție de acest simbol vexilologic al momentului 1821, devenit, azi, piesă de muzeu și una chiar foarte rară, dacă nu chiar unicat în acest domeniu. Precizarea corectă a citirii rugăciunii aparține istoricilor Onisifor Ghibu, Gh. D. Iscu și Nestor Vornicescu, care s-au aplecat cu acribia lor bine cunoscută asupra acestui document programatic al Revoluției din 1821 – drapelul acesteia.

Textul acestei rugăciuni este următorul: „*Tot norodul românesc/ Pre tine te proslăvesc/ Troiță de o ființă/ Trimite-mi ajutorință/ Cu puterea ta cea mare/ Și în brațul tău cel tare/ Nădejde de dreptate/ Acum să am și eu parte*”.

Rugăciunea se citește în linie, peste stemă și nu vers după vers și este scrisă cu caractere chirilice în limba română, *cunoscut ca fiind alfabet de tranziție* – era și acest aspect un element de progres la acel moment. Însă, chiar dacă Aricescu redă integral această rugăciune în lucrarea sa citată și de noi, o redare ce pare a fi o citire vers după vers și nu în linie, tindem să credem că totuși interpretarea autorului este posibil să fi fost corectă și noi să fi interpretat greșit intenția acestuia. Ceea ce ne pune în gardă cu privire la această posibilă eroare a lui Aricescu este linia care desparte, în cartea lui Aricescu, cele două ipotetice strofe, care nu rimează sub nici o formă și n-

³⁹ Aurel Metzulescu, *op.cit.*, p. 136, unde autorul precizează că frunzele de laur erau de culoare „*galben dorat*” (auriu, n.n.). Am optat pentru culoarea verde, cum am arătat și în text, datorită imaginii reduse a drapelului, culoarea aurie fiind mai puțin vizibilă pe albul ivoar al pânzei, ținând cont de dimensiunile reduse ale drapelului.

⁴⁰ C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 188. În descrierea sa, autorul indică foarte clar culoarea „*roșă*” a „*bandelettei*” cu care erau legate, în partea de jos, aceste ramuri pe care autorul le consideră ca fiind „*de măsline*”.

au nici o logică citite vers după vers. În realitate, rugăciunea conține patru versuri care se citesc în linie, cu o rimă perfectă, stema Țării Românești fiind amplasată în centrul acestei rugăciuni. Confuzia în citirea rugăciunii poate pleca doar de la amplasarea stemei Țării Românești în centrul ei, dând impresia unei rugăciuni/poezie cu două strofe, ceea ce este total eronat. Precizarea pe care o face Aricescu cu privire la culoarea acestor versuri este că scrierea lor s-a realizat cu auriu. Erau „*slove aurite*“. Pe nuanța de alb a mătăsii transparente și la dimensiunile avute de drapel, cum era flamura inițială, cu certitudine că *slovele aurii* se citeau foarte bine, fiind destul de mari. Nu este o eroare că am ales un negru pentru reprezentarea noastră, pentru că auriul ar fi îngreunat citirea. Nu este târziu niciodată să o modificăm, mai ales că intenționăm să refacem drapelul în viitor, când posibilitățile financiare ne vor permite, atât la dimensiuni normale, dar și față-verso, cu respectarea și pe verso a tipiconului canonic, pentru că, așa cum s-a înțeles, simbolistica pictată pe fața drapelului se vedea și pe cealaltă parte, datorită mătăsii translucide care permitea acest lucru. În condițiile actuale, culoarea neagră, în contrast cu nuanța ivoară a pânzei naturale folosite de noi, scoate în evidență textul integral al rugăciunii revoluționarilor și a întregului norod românesc către „*Troița de o Ființă*“, și aceasta e cel mai important. Și la Năsturel și la Metzulescu găsim aceeași precizare cu privire la culoarea slovelor care erau „*de aur*”⁴¹, dar textul rugăciunii este prezentat, la Năsturel, la fel ca la Aricescu, pe două strofe, care nu rimează. Așa cum bine sublinia profesorul și istoricul Gh. D. Iscriu, rugăciunea era adresată Sfintei Treimi de viață dătătoare și nu unui împărat lumesc. Ajutorul poate veni doar de la Dumnezeu și nu de la oameni, cu atât mai puțin de la capetele încoronate, care uită că sunt acolo sus datorită milei și voinței/îngăduinței lui Dumnezeu. Iar acest fapt este unul care subliniază nu doar credința supremă și de necontestat în Sfânta Treime a națiunii române, ci și păstrarea, în atâtea veacuri de lupte și jertfe – „*18 sute de ani*“, cum avea să spună Eminescu mai târziu – a dreptei credințe strămoșești, credința creștină de rit răsăritean, Ortodoxia, Biserica creștină a românilor fiind una apostolică datorită prezenței și activității pe pământul vechii Dacii a ucenicului lui Hristos Dumnezeu, celui dintâi chemat, Sfântul Apostol Andrei.

După cum se poate observa, registrul iconografic și mesajul întregului drapel, pictat inițial, este încheiat cu anul și luna preconizate pentru declanșarea revoluției naționale: 1821 *Ghenarie* (Ghen.). Și din acest mesaj final se vede și se înțelege chibzuirea îndelungată în pregătirea acestui eveniment de o importanță covârșitoare pentru națiunea română și pentru viitoarea reformă a statului. Se înțelege de la sine că acest drapel a fost gândit și pictat în cursul anului 1820, poate chiar mai devreme, pentru că revoluția a fost declanșată în 23 ianuarie 1821. Timpul scurs între începutul anului 1821 și 23 ianuarie 1821 este foarte scurt și nu permitea, în plină iarnă, confecționarea drapelului și pregătirea revoluției. În schimb, declanșarea revoluției române în iarna lui 1821 (ianuarie), permitea celor care au participat la ea, și în primul rând lui Tudor Vladimirescu, să ajungă cu finalizarea evenimentelor principale în primăvara și poate chiar și în vara anului 1821. Tudor Vladimirescu se afla la București în ziua de 18 ianuarie 1821. Practic, momentul declanșării acțiunilor revoluționare a fost ziua de 15 ianuarie 1821 când Tudor Vladimirescu primește, la

⁴¹ P.V. Năsturel, *op.cit.*, p. 45.

București, înscrisul semnat de Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu prin care este înputernicit să „*ridice norodul la arme și să urmeze precum este povățuit*”. În noaptea de 18 spre 19 ianuarie 1821 a plecat spre Oltenia însoțit de „*o ceată de arnăuți din garda domnească puși la dispoziție de Grigore Brâncoveanu*”⁴², unul dintre „*boierii făgăduiți*” și loțiitor domnesc, după moartea ultimului domn fanariot, Al. Suțu, în ziua de 13 ianuarie 1821⁴³. În ziua de Duminică, 23 ianuarie, se afla la Padeș unde a fost declanșată Revoluția. Suntem de părere că Tudor Vladimirescu a plecat din București, în data de 18 spre 19 ianuarie 1821, spre Oltenia, cu drapelul Revoluției. Steagul Revoluției fiind prezent la Padeș când s-a citit proclamația către țară.

Un element deosebit care întregește acest registru iconografic cu încercările de formulare, la acel moment, a idealului de unitate națională, îl reprezintă ciucurele tricolor, cu trei ramificații, fiecare ramificație având câte două registre în câte două culori din ansamblul național, combinate, în fire scurte și lungi. Cel original a fost confecționat din mătase, în culorile naționale. Prima mărturie despre acest obiect deosebit o găsim la același istoric C.D. Aricescu, care descrie acest ciucure, e drept, foarte succint, dar prezentarea sa este extrem de importantă⁴⁴. Ulterior, datorită investigațiilor întreprinse de istoricul Gh. D. Iscrău și de soții Strachină, s-a descoperit originalul acestui ciucure⁴⁵, aflat la acea vreme la Muzeul Militar Național⁴⁶. Ciucurele original, agățat de un cui la lancea steagului, în partea de sus, corespunde descrierii lui Aricescu. În plus, avocatul M. Stătescu, în corespondența avută cu Aricescu, afirmă că „*l-am văzut cu ochii mei și l-am pipăit cu mâinile mele... este luxos pentru timpii de acum 52 de ani înapoi*”⁴⁷. Deci, este vorba despre anul 1873, cu un an înainte de publicarea lucrării lui Aricescu la Craiova, vreme în care marele istoric încă se documenta cu privire la momentul de cumpănă 1821, care a schimbat profund și ireversibil, din temelii, societatea și gândirea românească, mai ales a tinerei generații de intelectuali crescută și școlită de Gheorghe Lazăr – un apropiat al lui Vladimirescu – unii dintre acești tineri fiind căliți în focul Revoluției. În mod plăcut, ciucurele tricolor este completat cu capse/bule, confecționate din argint, în semisferă și sferă, care prindeau întregul ansamblu. La ciucurii originali, semisferele sunt atât de bine îmbinate la susținerea ciucurilor, la fiecare registru în parte, fiind trei asemenea ciucuri, încât îți lasă impresia că aceștia se revarsă în ploaie. Tehnica utilizată de cel care i-a confecționat este una deosebită, pe care noi, astăzi, nu am putut-o realiza. Poate cu altă ocazie vom avea această posibilitate tehnică. Confecționarea acestor ciucuri astăzi a fost necesară pentru a reda o imagine simbol, cu o temă bine gândită de unitate națională. Am considerat că este nevoie de patru

⁴² *Istoria României*, vol. III, Ed. Academiei, București, 1964, p. 872-873.

⁴³ G.D. Florescu, *Alaiul înmormântării lui Alexandru N. Suțu voevod la 20 ianuarie 1821*, București, 1932, p. 4-5

⁴⁴ C.D. Aricescu, *op.cit.*, 188.

⁴⁵ Adina Berciu Drăghicescu, Gh. D. Iscrău, Aurel David, *op. cit.*, p. 139, foto 13, unde este redat originalul acestui ciucure.

⁴⁶ Numărul de inventar de la acel moment al ciucurelui tricolor original era 19.645, conform precizării făcută de Elena Pălăceanu în „*Steaguri din Colecția Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*”, în *Muzeul Național*, I, 1974, București, p. 137, n.6.

⁴⁷ Gh. D. Iscrău, *op.cit.*, p. 285, 293.

asemenea ciucuri nu doar pentru o simetrie estetică a noii reproduceri, ci și pentru echilibrul fizic al flamurii. Ajutorul, destul de delicat în confecționarea lor, ne-a venit din partea maicii Cipriana, de la Sfânta Mănăstire Pasărea, care ne-a ajutat foarte mult în completarea imaginii drapelului. Ținând cont de faptul că reproducerea actuală a fost făcută sub formă de epitaf, cum ne-am și dorit de altfel, prezența a patru ciucuri pe acest steag, câte unul la fiecare dintre colțuri, întregeste registrul iconografic în mod bogat și plăcut. Cu acest steag Tudor Vladimirescu a intrat în București în ziua de 21 Martie 1821, pe la Podul Calicilor, singura cale de acces rămasă, restul podețelor fiind stricate din ordinul lui Bimbașa Sava pentru a îngreuna sau bloca accesul lui Tudor în capitală⁴⁸. Tudor a intrat în București cu acest drapel lângă el „în fruntea a o mie de panduri, mândri ca brazii, în cea mai mare parte din zona Gorjului și Mehedinților, renumiți pentru curajul și statura lor... La dreapta lui Tudor era un preot cu crucea în mână; la stânga lui, locotenentul său, Theodor Macedoneanul. Un căpitan de panduri purta steagul... cu ciucuri... în culorile naționale... Tudor ținea în mână o pâine mare, simbol de îmbelșugare”⁴⁹.

Concluzionând, prin noua reproducere realizată de noi, am încercat, astăzi, îndreptarea unor lipsuri în ceea ce privește imaginea de ansamblu a drapelului, a iconografiei pictate pe el. Și ne referim la întregirea imaginii crucii, a Sfântului Teodor Tiron, a Duhului Sfânt, la culoarea de fond a flamurii, inclusiv la centrarea imaginii de ansamblu a întregii iconografii. Nu au fost păstrate dimensiunile reale ale flamurii, din motivele anterior prezentate. Din aceleași motive obiective nu am reușit să redăm imaginea identică pe reversul flamurii și nu am inscripționat inițialele *D.F.* și *D.T.* (Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Tatăl), deasupra imaginii Sfintei Treimi, dar nici inițialele pentru Dumnezeu Duhul Sfânt, nu pentru că nu ar mai fi fost loc, ci pentru a nu încărca prea mult flamura, care este la jumătate din dimensiunile reale, după cum am amintit. Cu proxima ocazie, așa cum am mai spus, ne vom ocupa de o reproducere cât mai detaliată și cât mai fidelă, la dimensiunile inițiale ale drapelului Revoluției din 1821, ținând cont de posibilitățile tehnice și resursele financiare.

Studiind cu atenție acești trei ciucuri, în culorile naționale, prezentate în dublu registru pe fiecare dintre ei, uniți într-o singură cusătură la final – o treime într-o singură unitate – și coroborând toate aceste date cu culorile de pe steag, așa cum le-am menționat anterior, ținând cont de interpretarea întregului ansamblu iconografic avut în fața ochilor, luând în calcul și atitudinile lui Vladimirescu față de invazia Eteriei în Moldova⁵⁰ precum și așteptările ardelenilor de la *Todoraș* sau *Todoruș*⁵¹, cum era numit în Ardeal, ori *Tudorin*, cum îl numea Coșbuc în Poezia sa *Oltenii lui Tudor*, ajungem la aceeași concluzie cu istoricul și academicianul Ioan Lupaș, care avea o formație teologică la bază, fiind și preot. Din deducția logică, științifică, a lui Ioan Lupaș rezultă că „Nu-i lipsea lui Tudor nici ideea Unirii, nici simțul legăturii între cele două Țări Românești din Sudul și Răsăritul Carpaților”⁵². Observația

⁴⁸ *Ibidem*, p. 124.

⁴⁹ C.D. Aricescu, *op.cit.*, p. 188.

⁵⁰ *D.I.R., Răscoala din 1821, Documente interne*, vol. II, Ed. Academiei, 1959, p. 33, 87.

⁵¹ *D.I.R., Colecția Eudoxiu de Hurmuzachi*, vol. III, *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, E.A., București, 1967, p. 176. Vezi și *Istoria României*, vol. III, Ed. Academiei, București, 1964, p. 881.

⁵² Ioan Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, Ed. Basilica, București, 2018, p. 269.

academicianului Lupaș este corectă și pertinentă și dorim să o completăm astfel încât să întregim acest tablou care degajă ideea de unitate națională, ținând cont nu doar de aprecierile lui Vladimirescu cu privire la Moldova și de interesul arătat de el pentru această altă Țară Românească – „*ca unii ce suntem de un neam, de o lege și supt aceeași stăpânire*” – cum spunea chiar el la un moment dat, ci și de așteptările ardelenilor, așa cum am amintit anterior, precum și de prezența și învățăturile lui Gheorghe Lazăr, aflat alături de Vladimirescu.

În acest context trebuie să facem unele precizări cu privire la Gheorghe Lazăr. Nu știm când și în ce conjunctură l-a cunoscut Tudor Vladimirescu pe Gheorghe Lazăr, dar cu siguranță înainte de 1818. Cert este că Vladimirescu frecventa, când se afla în București, cursurile lui Gheorghe Lazăr de la „Sfântul Sava”⁵³. Mărturiile legate de harul lui Gheorghe Lazăr, întemeietorul învățământului românesc modern, chiar în acele zile și luni premergătoare declanșării revoluției din 1821, venite din partea lui Ion Eliade Rădulescu, elev al lui Gheorghe Lazăr, – *lazarian*, cum se numeau discipolii acestui dascăl al națiunii – sunt lămuritoare în acest sens: „*El își simțea vocația sa. Când se afla în clasă el vorbea însuflat. Catedra lui semăna cu un amvon; vedea cineva cum i se bate pieptul. Cu mâini pline în orice ocazie arunca semințele românismului și naționalității*”⁵⁴. Și C.D. Aricescu, l-a rândul său, consemnează un moment extrem de important pe această linie de unitate națională chiar în timpul evenimentelor din 1821, consemnând următoarea mărturie a vremii: „*Când vocea lui Tudor deștepta animele (sufletele – n.n.) românilor, simțământul emancipării lor, elevii lui Lazăr, în sufletul cărora el aprinsese schinteia sacră a patriotismului și a științei, răspunseseră, cu tot poporul apăsător, la apelul liberatorului; astfel, școala lui Lazăr (chiar în timpul evenimentelor din 1821 – n.n.)... deveni focarul din care schinteia entuziasmul patriotic*”⁵⁵. Fără doar și poate că Gheorghe Lazăr a discutat cel puțin odată cu Vladimirescu pe această temă a unității naționale/politice, cu posibile perspective de împlinire în viitor, mai ales că de la revoluția lui Horea, Cloșca și Crișan, din noiembrie 1784, prima revoluție continentală autentică⁵⁶, trecuseră doar 37 de ani, iar amintirile celui moment, în care *Horea Rex Daciae* era considerat *Regele și Împăratul*⁵⁷ românilor, erau proaspete. Să nu uităm că în cei 37 de ani scurși între cele două Revoluții românești, un context dublu revoluționar, una pornită la nord de Carpați și alta la sud de Carpați, atitudinea autorităților habsburgice a fost una de alertă maximă, de fiecare dată, pe toată granița imperiului cu cele două țări românești extracarpătice. Ordinele exprese, în ambele situații revoluționare, dar mai ales acum, în 1821, au fost urgente și cu aplicabilitate imediată în consolidarea și paza foarte serioasă a graniței de sud și est a imperiului tocmai pentru ca aceste evenimente să nu-i influențeze pe românii aflați

⁵³ C.D. Aricescu, *Acte Justificative la Istoria Revoluțiunii Române de la 1821*, Ed. Tipografiei Române G. Chitiu și I. Teodorian, Craiova, 1874, p. 24.

⁵⁴ Bogdan Duică și G. Popa Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, Cultura Națională, București, 1824, p. 257.

⁵⁵ C.D. Aricescu, *op.cit.*, *Acte Justificative*, p. 23.

⁵⁶ Ioan Todea, *Transilvania, Vatra neamului românesc, Horea, jertfa românilor ardeleni pentru țară, neam și credință în 1784-1785*, Casa de Editură Dokia, Cluj-Napoca, 2020, p. 231-292.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 362-370.

de o parte și, respectiv, de alta a Carpaților. Spaima autorităților habsburgice, în 1821, s-a declanșat în cel mai scurt timp posibil, acestea fiind informate operativ de agenții lor din Țara Românească. Această alertă maximă se declanșa într-un dublu context informativ, pentru că Tudor Vladimirescu nu doar că declanșase Revoluția de eliberare socială și națională în 23 ianuarie 1821 în numele întregului „*norod românesc*“, după o desăvârșită discreție, caracteristică temperamentului său, dar primise în oastea sa de panduri, la scurt timp după declanșarea Revoluției, dar și mai înainte, aproximativ 1500 de oameni care nu proveneau din Oltenia. *Cei mai mulți* dintre acești noi recruți, aproximativ 1000, erau ardeleni. Cu certitudine că Gheorghe Lazăr avusese un rol însemnat în acest sens. Toți acești ardeleni din oastea lui Tudor Vladimirescu slujeau cauza națională românească, după cum informa Popovich, corespondentul de presă la București al ziarului *Wiener Allgemeine Zeitung*⁵⁸. În mai puțin de două săptămâni de la declanșarea Revoluției, în 23 ianuarie 1821, „*numele lui Tudor Vladimirescu era pe buzele tuturor românilor din Transilvania*“⁵⁹. Veștile transmise de consulii și informatorii austrieci din Țara Românească au ajuns foarte rapid la Viena, de unde s-a ordonat întărirea de urgență a granițelor, inclusiv în zona Bucovinei (!!!)⁶⁰ pentru că Tudor Vladimirescu era văzut deja ca un „*viitor rege al lor* (al românilor din Ardeal și Bucovina – n.n.)“⁶¹. Istoricul Ionel Dârdală ne informează că, la aflarea declanșării revoluției din Țara Românească, s-a înregistrat o mare și serioasă agitație în rândul bucovinenilor, fapt care a pus în alertă maximă autoritățile habsburgice din zonă⁶². Nu întâmplător privirile acestora se îndreptau cu predilecție către preoțimea română⁶³, cea mai puternică flacăra a românismului. La fel făcuseră habsburgii și ungurii atât după asasinarea lui Mihai Viteazul, cât și ulterior. Mai mult, măsuri excepționale s-au luat în „*Țara Zarandului, de unde pornise răscoala lui Horea*“, unde vestea Revoluției din Țara Românească ajunsese foarte rapid, dar și pe granița din zona Hunedoarei unde „*o parte din această armată e de același neam și de aceeași religie cu poporul de rând* (valahii – n.n.)“⁶⁴. În acest context, același Popovich ne informează că „*granița Transilvaniei cu Țara Românească este înșesată de armată*“⁶⁵. Iarăși, nu trebuie uitat momentul arestării lui Gheorghe Lazăr, chiar de la cursuri, de către autoritățile habsburgice, Gheorghe Lazăr fiind scăpat de către elevii săi, *lazarienii*, imediat după arestare. Și, ca ultim punct de reper, trebuie să avem în vedere atât cunoștințele temeinice ale lui Vladimirescu în materie militară, socială, politică și diplomatică, dobândite în toții anii premergători declanșării Revoluției din 1821, încă de când era haiduc și organizator al cetelor de

⁵⁸ *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu, Documente externe*, Ed. Academiei, 1980, p. 95-96. În plus, ne informează același Popovich, o parte din boieri fixaseră un preț de 500 de piaștri pe capul lui Tudor Vladimirescu.

⁵⁹ *Istoria Românilor, op.cit.*, p. 881.

⁶⁰ Dan Berindei, *Revoluția română din 1821*, Ed. Academiei Române, București, 1991, p. 149-152.

⁶¹ *Ibidem*, p. 152.

⁶² Ionel Dârdală, „*Ecoul revoluției din 1821 în nord-vestul Moldovei*“, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D Xenopol“*, nr. 11/1974, p. 278.

⁶³ Virgil Șotropa, „*Zavera din 1821 și regimentul năsăudean*“, în *Anuarul institutului de Istorie*, Cluj-Napoca, nr. IV (1926-1927), p. 137.

⁶⁴ *Istoria Românilor, op.cit.*, p. 882.

⁶⁵ *Revoluția din 1821 ..., Documente externe*, p. 114.

haiduci din Oltenia, cât și faptul că strămoși ai săi proveneau din zona Hunedoarei, din sudul Ardealului, un teritoriu în care parcă fremăta cel mai mult românismul. Iată că *ideea de unitate politică* ce „nu-i lipsea” lui Vladimirescu, etalată în drapelul Revoluției din 1821, idee despre care amintea academicianul și preotul Ioan Lupaș, este o realitate de care trebuie să ținem seama pentru o mai bună înțelegere a evenimentelor, a idealurilor comune, a contextului revoluționar și tendințelor intelectualității române de la acea vreme. Este adevărat că, la acel moment, prudența lui Vladimirescu și a celor ce i-au stat alături, atât ierarhii Bisericii strămoșești, cât și floarea intelectualității române, nu agreau o manifestare fățișă, imediată, a acestui demers dorit, dar încă îndepărtat. Ideea de unitate națională care se desprinde dintr-o obiectivă interpretare a drapelului Țării Românești de la acea vreme, în urma studierii cu mare atenție a steagului Revoluției de către istoricul Gh. D. Iscru⁶⁶ și Î.P.S. Nestor Vornicescu, coroborată cu documentele scrise ale vremii și subliniată de academicianul Ioan Lupaș, era una firească și venea din veacurile trecute⁶⁷. Unitatea națională era o idee permanentă a românismului – o unitate foarte bine încheagată de teritoriul comun, de limbă și mai ales de credința creștină de rit răsăritean – dar și un obiectiv îndepărtat la acel moment, un obiectiv care completa programul Revoluției din 1821, ce viza așezarea temeliiilor unui stat românesc modern și construirea lui, dar despre care nu se putea vorbi deschis sau prin documente scrise, în Revoluția din 1821. Urma ca obiectivul să se realizeze cândva, în viitor, dar ideea de unitate trebuia menținută și promovată printr-un anumit mod iar acest mod a fost *Drapelul Revoluției din 1821*.

Ținând cont de toate aceste aspecte, acum, în final, putem afirma că prezența culorilor albastru, galben și roșu pe flamura drapelului, nu a fost aleasă întâmplător. Distribuirea lor, cu albastrul spre lancea steagului, *poate* fi întâmplătoare, dar atât. Preferința pentru aceste culori poate fi întâlnită și în blazoanele unor boieri în Evul Mediu românesc sau în diverse hrisoave domnești sau bisericești din epocile⁶⁸ trecute.

Suntem datori să mai amintim, în contextul pregătirii Revoluției din 1821, „*inscripția-manifest pentru unitatea de cuget și faptă*” care i se datorează sfetnicului de taină al lui Vladimirescu, Episcopul Ilarion al Argeșului. Este vorba despre imnul-epitaf scris pe una dintre coloanele de interior ale Mănăstirii Antim „*în 27 octombrie 1820*” și finalizat, probabil, „*până în luna Martie 1821*”. Ceea ce subliniază Î.P.S. Nestor Vornicescu cu privire la acest imn-epitaf este **ideea de unitate** care trebuia manifestată într-o „*atmosferă generală cât mai propice desfășurării Revoluției...*”. Chemarea la „*unire și unitate de acțiune este etapa pregătitoare a mișcării, deosebit de evidentă și revine grupului de fruntași ai acesteia – alături de Tudor și de episcopul Ilarion, o figură de prim-plan fiind eminentul profesor și teolog Gheorghe Lazăr*”, dascălul națiunii și reformatorul învățământului românesc modern. Studiul dedicat acestui *imn-epitaf*, care îndeamnă la unitate pentru reușita unei acțiuni, în

⁶⁶ Gh. D. Iscru, *op.cit.*, p. 294.

⁶⁷ Adrian Gh. Iscru, *Dacia și Proiectele de Refacere a Daciei, în Antichitate, Evul Mediu și Epoca Modernă; Regi, Voievozi, Ierarhi și Cărturari pe nedrept uitați; Temelia Statului Național Unitar Român*, Colecția istorie inedită, IV, Ed. Burebista, București, 2019, *passim*.

⁶⁸ Adina Berciu Drăghicescu, Gh. D. Iscru, Aurel David, *op.cit.*, vezi planșele de la p. 129-138.

zilele și lunile premergătoare Revoluției care urma să fie declanșată în ianuarie 1821, se găsește în lucrarea Mitropolitului Olteniei, citată și de noi. Toate aceste „*osteneli*” ale episcopului Ilarion, scrie mai departe Î.P.S Nestor Vornicescu, „*arată înaltele sale calități ... dovedind în toate competență și pasiune ... în cauza cea sfântă a Patriei, cauză slujită până la jertfă de Domnul Tudor din Vladimiri*”⁶⁹. Unitatea națională panromânească fusese, și la 1821, un ideal urmărit îndeaproape de intelectualitatea românească de atunci, dar manifestat cu mare și atentă prudență, după cum am arătat. Drapelul revoluției din 1821, asupra căruia s-au aplecat cu pasiune cercetători, pasionați și istorici de marcă ai națiunii române⁷⁰, este un exemplu în acest sens, „*ridicându-i în ierarhia valorilor de altădată*” nu doar pe Tudor Vladimirescu, reprezentantul cel mai de seamă al aceluși timp și ideologul principal al Revoluției din 1821, ci și pe cei care i-au fost alături în această zidire a temeliei statale naționale românești moderne: *Gheorghe Lazăr, Episcopul Ilarion, călugărul David*, obștea Mănăstirii Antim, pandurii Olteniei și călugării mănăstirilor oltene, cu obștile lor întregi, pregătite de Tudor pentru o rezistență armată în fața agresiunii otomane.

Compoziția iconografică fiind reconstituită și ținând cont și de dimensiunile reduse ale acesteia, am conchis că trebuie încheiată cu franjuri aurii pe fiecare latură, pentru o mai bună evidențiere a întregii imagini, iar în ceea ce privește verso-ul steagului/epitafului, am optat pentru culorile naționale, așa cum sunt ele reprezentate în compoziția drapelului astăzi și cum sunt reprezentate și în imaginea iconografică. Trebuie să mai facem o precizare tehnică, și anume că, înainte de coaserea finală, pe interiorul drapelului a fost inserat un termocolant, pentru a putea da o anumită rigiditate materialului. La coaserea finală, când au fost adăugați franjurii aurii, au fost cusuți, tot pe interior, și ciucurii, la fiecare colț. În plus, la încheierea steagului au fost adăugate, pe reversul steagului, în plan orizontal, în registrul destinat franjurilor, patru bride de culoare albă, la distanțe egale, astfel încât să poată fi introdusă o tijă din lemn de aproximativ 1 m lungime, care să susțină epitaful în diverse prezentări. Mai există, la partea destinată lăncii, o cusătură verticală, tot pe verso, care permite adăugarea lăncii steagului. Vârful lăncii/hampei drapelului este continuat cu o cruce⁷¹ din lemn de fag, foarte frumos realizată/sculptată, opera domnului Botescu Paul, un

⁶⁹ Nestor Vornicescu, *op.cit.*, p. 101-122, unde este prezentat întregul studiu.

⁷⁰ Îi amintim, în treacăt, pe C.D. Aricescu, Aurel Metzulescu, P.V. Năsturel, Onisifor Ghibu, Î.P.S. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, și Gh. D. Iscrău. Ultimii trei au acordat o atenție suplimentară studierii drapelului Revoluției ca document programatic și simbol de unitate națională. Informații deosebite despre steag ne oferă, în premieră, Aurel Metzulescu, *op.cit.*, p. 134-138, după cum s-a înțeles.

⁷¹ P.V. Năsturel vorbește în lucrarea sa despre o sulită aurită în vârful hampei, al lăncii, fapt pe care nu-l excludem sub nici un motiv. Totuși, nu este exclus ca în vârf să fi fost pusă o cruce inițial. Aurel Metzulescu, în studiul său reluat de C.S. Nicolăescu-Plopșor – director al Arhivelor Statului din Craiova – în revista *Oltenia – Documente, Cercetări, Culegeri*, Cartea a II-a, Craiova, 1941, p. 134-138, inclusiv planșele atașate, alb-negru, ne spune că la hampa steagului nu era o sulită ci o cruce așezată pe un glob, simbolistică ce intră în rezonanță cu globul din mâna Lui Dumnezeu Tatăl ce are în vârf o cruce, pe flamura steagului. Tindem să credem că acesta era simbolul din vârful hampei. Informații importante ne oferă textul publicat de Plopșor cu privire la inelul lui Tudor Vladimirescu, sigiliul domnesc, sabia lui Vladimirescu, steagul și ciucurile tricolor-trifurcat.

foarte bun profesionist. Coronamentul lănci reprezintă o imagine care seamănă cu globul din mâna stângă a Lui Dumnezeu Tatăl (icoană denumită *Dumnezeu Atotțiitorul*). Încheierea steagului, operațiune migăloasă care presupune adăugarea franjurilor, a termocolantului, coaserea ciucurilor, spațiul pentru tijă, bridele și aplicarea reversului steagului, au fost realizate la *Atelierul de Veșminte S.R.L.*, proprietatea soților Daniel și Raluca-Maria Schmid. Pentru protecția steagului, având în vedere dimensiunea lui, totuși, mare – chiar dacă este la 1/2 din mărimea sa reală – a fost achiziționat un tub în care să poată fi protejat și transportat steagul. Tubul a fost donat de domnul Olingheru Florin. Toate aceste elemente suplimentare, binevenite și utile, au fost finalizate la inițiativa Părintelui Sava Marian de la Biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” din București, din curtea facultății de medicină.

Pentru ca acest drapel al Revoluției din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, să aibă aceeași greutate spirituală și istorică, chiar dacă astăzi este doar piesă de muzeu și simbol al credinței în unitatea politică și spirituală a națiunii române din acele vremuri și care sperăm să fie un exemplu de urmat și pentru noi și pentru generațiile viitoare, era nevoie de sfințirea lui. Astfel, am apelat la bunăvoința călugărilor Mănăstirii Antim și, prin mijlocirea părintelui arhimandrit, prof. univ. dr. Chiril Lovin, călugăr al Sfintei Mănăstiri, având și susținerea părintelui stareț, arhimandrit Vincențiu Oboroceanu, am reușit să sfințim acest drapel/epitaf în ziua de duminică, 6 decembrie 2020, întru Slava și Mărirea Prea Sfintei Treimi. La slujba de sfințire a participat obștea Sfintei Mănăstiri Antim, corul psaltic al Mănăstirii și închinătorii Sfintei Mănăstiri, în număr mare, rămași la slujba de sfințire a drapelului, după Sfânta Liturghie. Cuvântul de învățătură despre acest moment, care pregătește jubileul celor 200 de ani de la *Descătușare* – cum bine zicea Î.P.S. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei – a fost rostit de arhimandrit prof. univ. dr. Chiril Lovin. Stau mărturie în acest sens fotografiile și secvențele filmate ale acestui moment, realizate de foarte mulți dintre enoriași.

Făcând o paralelă între ziua de 30 noiembrie, praznicul Sfântului Apostol Andrei, cel care a propovăduit Cuvântul și faptele lui Hristos Dumnezeu pe pământul vechii Dacii, urmat în mod firesc de adoptarea creștinismului de către geto-daci, și ziua de 1 decembrie 1918, ziua celei mai recente unității naționale, asociere binevenită și atât de des afirmată de Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Preafericitul Daniel, putem să facem și noi o legătură logică între momentul declanșării Revoluției din 1821, în 23 ianuarie, la Padeș, unde, în mod firesc, a fost purtat steagul Revoluției, după cum reiese chiar dintr-o afirmație a lui Vladimirescu⁷², și unde s-a citit proclamația către țară, și 24 ianuarie 1859. Prima, 23 ianuarie, este ziua de la care se începe zidirea temeliei statului național unitar român modern, iar cealaltă zi, 24 ianuarie, chiar dacă este la 38 de ani distanță, este ziua de la care se

⁷² În 21 Mai 1821, Tudor Vladimirescu i se adresa lui Iordache Olimpiotul, spunându-i că „*Mai înainte de a ridica steagul spre a cere drepturile patriei mele, m-am îmbrăcat în cămașa morții*”. Drepturile Patriei lui le-a cerut, în mod public, pentru prima dată la Padeș, în 23 ianuarie. A mai făcut-o și ulterior, prin alte proclamații. Dar la Padeș a fost pentru prima dată când a fost ridicat și steagul revoluției. *Omagiu – Tudor Vladimirescu, 1780-1980 – Documentar* –, Târgu Jiu, 1980, p. 16. Vezi, în acest sens, și Nestor Vornicescu, *op.cit.*, p. 124, inclusiv n.63.

începe construcția *statului național unitar român modern*, în 1859, cu efortul și jertfa intelectualității române a acelor vremuri și cu susținerea largă și necondiționată a națiunii și, mai ales, a Bisericii strămoșești, pe temelia statului român modern, ridicată și târnosită în 1821⁷³. Programul ideologic al Revoluției de la 1821 – în care este inclus și Drapelul Revoluției ca „*document programatic*” – a stat la baza programului revoluției pașoptiste, preluat de „*doritorii nebuni*” ai acelor vremuri care l-au transpus, ulterior, în construcția statalității române moderne și a reformelor înnoitoare ale statului român, începând cu ianuarie 1859. Cum afirma Kogălniceanu la un moment dat, referindu-se la necesitatea unirii celor două Principate românești extracarpătice, ca fiind „*cheia boltei naționale*” sau „*unitatea de bază*” cum spunea, în anii trecuți, Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, Întâi-Stătătorul Bisericii Ortodoxe Române. Nu întâmplător, aprecierea istoricului Dimitrie Bodin a fost și rămâne cu adevărat corectă când a afirmat că „*Tudor Vladimirescu este unul din stâlpii de lumină și energie ai trecutului, pe care orice nouă cercetare, cu cât e mai științifică, îl crește și mai mult atât în ierarhia valorilor de altă dată, cât și în inimile noastre, care se-ntorc spre figura și fapta sa ca spre UN PERMANENT ÎNDREPTAR AL ROMÂNITĂȚII*”. Orice nouă cercetare și interpretare obiectivă a Revoluției din 1821, cum credem că este și noua reproducere a drapelului Revoluției din 1821, devenit drapel al Țării Românești cât Tudor a fost Domn, va aduce o lumină și mai puternică asupra acestui eveniment curat românesc și pur ortodox, de maximă importanță pentru edificarea noului stat român modern, fără nici un fel de infiltrări oculte. Onisifor Ghibu, patriotul ardelean care luptase cu sufletul său curat la desăvârșirea unității politice de la 1918 și înfruntase cu capul sus fiara iudeo-bolșevică în negrii ani ‘50, îl așază definitiv pe Tudor Vladimirescu în Panteonul de aur al națiunii române prin aprecierea deosebită pe care i-o atribuie scriind că „*Înlăturată rădăcirea Oțetea, Tudor își păstrează mai departe în istorie și în conștiința poporului său locul plătit cu scump sângele său și aureola de erou și mucenic al neamului, așa cum i-a fost conferită pe de o parte de tradiție și legendă, pe de alta de documente istorice autentice, unele cunoscute și până acum, altele ieșite de curând la iveală*”. Și, ca un corolar al celor pe scurt prezentate despre Tudor Vladimirescu, îl cităm și pe istoricul desăvârșit și profesorul nostru iubit, G.D. Isclu – un fervent naționalist și un apărător al lui Vladimirescu și al Revoluției din 1821 – care afirma despre momentul 1821 că „*Revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, va fi mereu un subiect al zilei*”, Tudor fiind un „*contemporan al nostru*” a cărui faptă trebuie s-o urmăm mereu. Din aceste motive, Tudor

⁷³ Procesul de edificare și unificare a *statului național unitar român modern* a început în 1821, în 23 ianuarie. A fost bine pregătit cu câțiva ani înainte și se va încheia, exact după 100 de ani, în 1921 (17 iulie pentru Vechiul Regat și 30 iulie pentru Ardeal), cu reformele agrare la nivelul întregului Regat Român Unit, după Primul Război Mondial. În februarie 1866, acest stat era construit, încheiat. Era construită „*cheia boltei naționale*”. Totuși, întregirea teritorială și independența se vor realiza ulterior și se vor adăuga, rând pe rând, și alte teritorii ce au aparținut și aparțin națiunii române dintotdeauna, prin luptă românească și voință națională, cu mila și ajutorul lui Dumnezeu, la edificiul construit în 1859 de Cuza Vodă, de intelectualitatea românească, de slujitorii Bisericii strămoșești și de națiunea română de la acel moment, pe temelia turnată și sfințită la 1821 de Tudor Vladimirescu, de mințile românești din acel timp, de ierarhii Bisericii strămoșești și de pandurii Olteniei.

Vladimirescu este un credincios martir pentru dreptate și un mărturisitor al Prea Sfintei Treimi. Este cel care a semănat dreptate pentru Țara sa ca românii să culeagă grâu curat mai târziu: „ceea ce am semănat eu, va răsări grâu curat țării mele”. Iar asta se va vedea începând cu 1859, apoi se va continua în 1877-1878, 1913 și 1916-1919-1921.

Să fim vrednici și să omagiem și noi, fără să uităm vreodată, sacrificiul suprem al înaintașilor noștri, indiferent de epocă, înaintași care ne-au lăsat o țară frumoasă și bogată, întregită, în timpuri istorice de cele mai multe ori vitrege pentru care au luptat și s-au jertfit să o păstreze, atât cât s-a putut. Bine a surprins și a scris un poet contemporan acest aspect al vitregiei vremurilor prin care a trecut națiunea română și Biserica strămoșească, Mireasa Lui Hristos Dumnezeu: „... iar clopotul de oase albe din turla patriei române/ trăgea o zi a sărbătoare și două veacuri a război.”⁷⁴. Să-i pomenim de fiecare dată, acolo unde putem și când putem, pentru ca și ei să mijlocească pentru noi, pentru Biserica Strămoșească Ortodoxă și pentru țara aceasta, în fața Tronului Ceres, a Mântuitorului nostru, Iisus Hristos, a Preacuratei Fecioare Maria, precum și în fața Sfinților Părinți și Sfințelor Mucenițe. Să nădăjduim și noi, cum au nădăjduit și ei că, la un anumit moment dat, vom putea să întregim aceste hotare ale *Daciei vechi*, să nădăjduim că vom redefini „... Statul național, nu statul cosmopolit, nu America dunăreană” și că „... stejarul stejari să producă, nu meri pădureți.”⁷⁵. Să putem să lăsăm și noi mai departe urmașilor noștri, așa cum au făcut înaintașii noștri, o țară întreagă, frumoasă și bogată, doar a românilor și a celor ce slujesc națiunea română și Biserica strămoșească ortodoxă, întru Slava și Mărirea Prea Sfintei Treimi, Amin!

26.09.2024

⁷⁴ Corneliu Vadim Tudor, *Carte românească de învățătură*, lucrare prefăcută de Edgar Papu, Ed. Fundației „România Mare”, București, 1990, poemul „Poporul român”, p. 74.

⁷⁵ Mihail Eminescu, *Opere*, vol. XII, Ed. Academiei, 1985, p. 444.

LA POESÍA PASOPTISTA AL SERVICIO DEL IDEAL NACIONAL¹

Iulia VAISĂRHOFFER*

Abstract. *Pashoptist Poetry in the Service of the National Ideal.* An essential component of the historiographical picture in the Romanian space in the middle of the 19th century is the poetry with a historical and national character written under the sign of Pashoptist thinking. From this perspective, the present study aims to highlight, through a few concise examples, how the proposed poetry, along with the other historical writings of the Pashoptists, served the struggle for the fulfillment of the national ideal: Union. Under this lens, it is easy to understand the reasons why the authors of the poem from 1848 addressed themes related to the Romanians' national past. The repertoire of Pashoptist poetry is undeniably extensive, in this study, we seek to underscore how one of the predominant themes in Pashoptist historiography—the Romanian Middle Ages—was portrayed in the verses of various poets from the Romanian Pashoptist movement, including Alecu Russo, Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri, Vasile Cârlova, Grigore Alexandrescu, and others

Keywords: *historiography, pashoptism, poetry, Romanian Middle Ages, ideal.*

Aspectos introductorios. Historiografía del problema

Partiendo de la afirmación según la cual „la historiografía romántica en el ámbito de los países rumanos representa un momento decisivo para la escritura histórica rumana”², debemos subrayar que las obras históricas, duplicadas por la actividad intelectual ininterrumpida de la generación del 1848, pese a sus carencias o imperfecciones, contribuyó de manera decisiva a la construcción de la cultura nacional. En el sentido pasoptista³, el diseño del edificio cultural sólo es posible movilizand todos los pensamientos „al servicio de este objetivo”⁴. Un componente de primera importancia en el logro del objetivo cultural fue la escritura histórica, tanto

¹ El presente estudio fue enviado para publicación en una versión más extensa en *Crisia*.

* Drd., Școala Doctorală de Istorie. Universidad de Oradea; e-mail: iulia.vaisarhofer06@yahoo.com.

² Pompiliu Teodor, *Introduce în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 84.

³ *Pasoptismo* = la ideología de los participantes en la Revolución del 1848 en los Países Rumanos apud <https://dexonline.ro/definitie/pa%C8%99optism>, consultado el 07.09.2024, a las 12:00.

⁴ Alexandru Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Editura Minerva, 1978, p. 204.

a través de la nueva forma de pensar en relación con la historia nacional, reflejada en la obra pasoptista, como a través de los temas abordados.

Como es bien sabido, durante el período pasoptista la escritura histórica se convirtió en un auténtico instrumento puesto al servicio del ideal nacional por el que luchaba la élite intelectual del 1848. Desde esta perspectiva, más allá de la propia historiografía elaborada bajo el signo de los *pasoptistas*, nos proponemos que, al menos de forma selectiva, capturemos la dimensión histórica y profundamente patriótica del poema pasoptista y dibujemos una visión general de los temas abordados en los poemas escritos en el contexto de mediados del siglo XIX. Nos centraremos en un tema intensamente abordado en la poesía a partir de 1848: la época medieval y los señores más importantes del espacio rumano.

En primer lugar, es necesario destacar algunos aspectos definitorios de la poesía pasoptista y el lugar que ocupa en las inquietudes y en las obras de los escritores de mediados del siglo XIX. Además, es muy relevante identificar a los poetas pasoptistas más importantes de Moldavia y Valaquia y cuantificar los poemas escritos de manera romántica. Analizando los poemas pasoptistas desde la perspectiva de la imagen de la Edad Media, podremos observar, por un lado, la importancia de la historia nacional transpuesta a través de la lente de los pasoptistas y, por otro lado, intentaremos buscar las razones por las cuales los señores medievales renacieron en la obra *pasoptista* bajo la figura de héroes nacionales, perfectamente adaptables a los acontecimientos contemporáneos de los poetas e ideólogos pasoptistas.

Bajo el aspecto historiográfico, desde un marco general hasta uno particular, un papel significativo del tema propuesto para el debate lo desempeñan las obras que abordan la historiografía pasoptista y el modo de pensar de los escritores de mediados del siglo XIX. En el orden de aparición de las obras, mencionamos: Pompiliu Teodor, *La evolución del pensamiento histórico rumano* (1970) y *Introducción a la historia de la historiografía rumana* (2000), Lucian Boia, *La evolución de la historiografía rumana* (1976) y Alexandru Zub, *Escribir y hacer historia* (1981), Frederick Kellog, *Una historia de la historiografía rumana* (1996) y Damian Hurezeanu, *Historiografía general y rumana* (2001).

Se centraron estrictamente en la historiografía pasoptista: Paul Cornea y Mihai Zamfir en los volúmenes *El pensamiento rumano en la era pasoptista*, *Los orígenes del romanticismo rumano* y *La gente del inicio del camino*, publicados entre 1969-1974, Radu Tomoiagă, *Personalidades y tendencias en el período pasoptista* (1976) y Vasile Cristian, *Historiografía pasoptista* (1996).

Se puede encontrar una aproximación tangencial a la literatura pasoptista en la obra publicada por George Călinescu en 1941 con el nombre de *La historia de la literatura rumana desde los orígenes hasta la actualidad*, duplicada por el segundo volumen de *Historia de la literatura rumana. De la Școala Ardeleană a Junimea* (1968), coordinado por Al. Dima, I.C Chițimia, Paul Cornea y Eugen Todoran. Las obras de Alexandru Duțu, *Cultura rumana en la civilización europea moderna* (1978) y *Cultura nacional rumana moderna* (1986) de Dan Berindei van en la misma dirección.

También para comprender la relación entre la poesía escrita bajo el sello pasoptista y el lugar que ocupaba la historia nacional en el contexto de mediados del

siglo XIX, resultaron útiles los volúmenes dedicados a la vida y actividad de los poetas pasoptistas de Valaquia y Moldavia. Desde esta perspectiva, mencionamos las obras: Silvian Iosifescu, *Vasile Cârlova y Grigore Alecsandrescu* (1949), Al. Dima, *Alecu Russo* (1957), Teodor Vârgolici, *Introducción a la obra de Dimitrie Bolintineanu* (1972), Virginia Mușat, *Vasile Cîrlova* (1982), Mircea Scarlat, *Introducción a la obra de Cezar Bolliac* (1985).

Una obra relevante para el tema abordado en el presente estudio es *Poesía e Historia en 1848*, firmada por Emil Manu (1974). La historiografía de un período relativamente reciente nos revela varias obras que abordaron el tema de la poesía pasoptista desde varios puntos de vista. Mencionamos en este sentido: Roxana Ivașca, *El sueño de los escritores románticos rumanos* (2012) y Radu Romînașu, Laura Ardelean con el estudio de *Historia, Política y Literatura en 1848 en los países rumanos* (2022).

Breves consideraciones sobre la poesía pasoptista

El interés de los pasoptistas por la poesía se debe a las direcciones de investigación de la historia nacional que trazaron: el regreso a las fuentes primarias, junto con el cual es necesario el estudio de documentos diplomáticos, leyes, notas de viaje, diarios, incluso la colección de poemas y baladas del pueblo. Bajo este sello, la poesía pasoptista adquiere por excelencia un carácter sociopolítico e histórico⁵.

Un factor de verdadera importancia para la publicación de poemas durante el siglo XIX, junto con otros estudios históricos, estuvo representado por la aparición y difusión de la prensa de un lado y del otro de los Cárpatos: *Foaie pentru minte, inimă și literatură* en Transilvania, *Curierul românesc*, *Albina românească*, *Magazin istoric pentru Dacia*, seguidos más tarde por *Propășirea*, *Dacia literară*, *Arhiva românească*, entre otros.

La difusión de las ideas pasoptistas se vio facilitada de manera significativa a través de las obras publicadas en las páginas de los periódicos antes mencionados. Desde esta perspectiva, no podemos negar la idea de que a través de la poesía pasoptista se abrió un camino mucho más fácil para entrar en contacto con el pasado nacional que a través de los estudios de historia propiamente dichos, que son más difíciles de llegar al público general.

Si realizamos un análisis transversal, nos daremos cuenta de que el acercamiento al pasado nacional ha dejado una profunda huella en el tema de la poesía pasoptista. Los temas favoritos de los pasoptistas se reflejan en la poesía del 1848 a través de una doble síntesis: la historia del pueblo rumano y la idea de unión de los rumanos. Naturalmente, no es posible incluir todo el repertorio de poemas pasoptistas en una obra sucinta como la presente, en cambio, como dijimos antes, nuestro objetivo es esbozar la imagen de la Edad Media rumana a través de la lente de los poemas pasoptistas.

La explicación de por qué avanzamos hacia esta era de la historia nacional consiste en que el tema favorito capturado en la mayoría de los poemas escritos por

⁵ Radu Romînașu, Laura Ardelean, *Istorie, politică și literatură la 1848 în Țările Române* în Sorin Șipoș, Gabriel Moisa, Dan Octavian Cepraga, Laura Ardelean, (coord.), *Teme și metode de cercetare în istorie și filologie*, Milano-Cluj-Napoca, Criterion Editrice – Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2022, p. 153.

los pasoptistas se refiere a la Edad Media rumana con sus acontecimientos y personalidades más representativos. Esto no nos parece inusual, mas bien se explica por el contexto en el que los poemas en cuestión vieron la luz, y más aún, nos resulta realmente útil colocar el poema pasoptista en el lugar de un sorprendente medio de dar a conocer la historia e implícitamente de lograr el objetivo por el cual los pasoptistas daban tanto valor al pasado nacional: el despertar del pueblo rumano en la lucha por la unificación.

Conclusiones

Una primera conclusión derivada de la investigación realizada se refiere al período en el que se publicaron los poemas de los autores pasoptistas: en gran medida fueron escritos antes de los acontecimientos revolucionarios, pero la gran mayoría de ellos vieron la luz después de 1848, especialmente entre los años 1850-1870. Una explicación podría estar en el hecho de que una parte sustancial de la generación pasoptista tuvo que emprender el camino del exilio tras la Revolución de 1848. En este contexto, sólo unos años más tarde se les permitió regresar al país y así pudieron continuar su actividad intelectual y editorial en el territorio rumano. Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac son sólo algunos nombres representativos en esta dirección.

Desde nuestro punto de vista, sin embargo, el argumento más sólido se refiere al período de relativa estabilidad que se estableció a partir del 24 de enero 1859. El contexto político interno era propicio para la publicación de poemas en volúmenes propios o en las distintas revistas de la época, sin que por ello persista el riesgo de una dura censura como la existente en el régimen anterior a la unión de los Principados. En aquellos momentos en que, al menos de forma incompleta, se lograba el ideal de unión, el grupo unionista estaba al frente del joven y moderno estado rumano. Así, la publicación de obras de carácter histórico, incluidos poemas que abordan temas del pasado, ya no se percibía como una forma de ataque al régimen o a la dirección existente y implícitamente como una instigación del pueblo en la lucha por lograr los grandes objetivos.

Desde la misma perspectiva, no está de más recordar que, en el sentido pasoptista, la unión de los dos países rumanos no significó el cumplimiento total del objetivo por el que lucharon, sino más bien un punto de partida hacia la finalización del gran ideal nacional, que debía continuar hasta lograr la independencia y unir las demás provincias rumanas, encabezadas por Transilvania, en un solo estado. Creemos que las explicaciones anteriores pueden tenerse en cuenta a la hora de discutir las razones por las que la mayoría de los poemas analizados fueron publicados en el período 1850-1870.

Del análisis realizado se identificaron un total de 81 poemas que abordaban la cuestión de la Edad Media rumana, así como la idea de unir a los rumanos. Pudimos notar el hecho de que los pasoptistas se inclinaban con predilección por los siglos XIV-XVI de la historia nacional. La preferencia de los poetas pasoptistas por este período no es casual, sino que puede explicarse precisamente por los acontecimientos político-militares que tuvieron lugar bajo el liderazgo de quienes, desde la óptica pasoptista, representaban a las personalidades más ilustres del pasado del pueblo rumano.

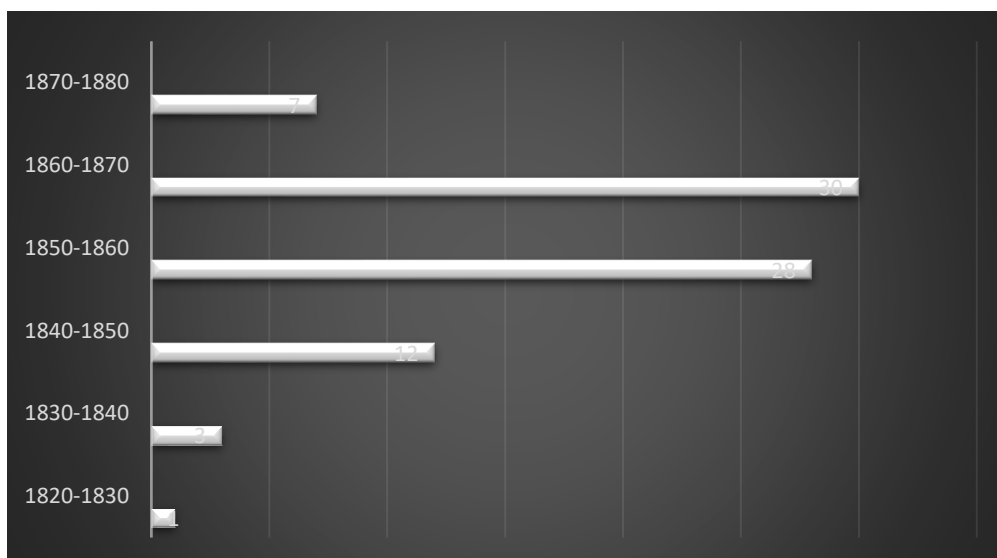

Fig. 1 – *El gráfico de poemas publicados entre 1820-1880*

Uno de los protagonistas de la poesía pasoptista, sin duda, fue Mihai Viteazul hecho que no nos sorprende si tenemos en cuenta que el señor valaco representaba el símbolo de la unidad nacional en la visión de los pasoptistas y podía servir como ejemplo para cumplir la unión, el gran deseo de 1848. Por este motivo, el reinado de Mihai representó un tema favorito, ya se trate de autores de Valaquia o de los de Moldavia. En esta dirección hemos identificado un número de 19 poemas dedicados al señor valaco. La preferencia por Mihai Viteazul se reflejó en el caso de Dimitrie Bolintineanu, que dedicó 15 poemas al señor de Valaquia, pero también en la obra firmada por el poeta Vasile Alecsandri, que incluye cuatro poemas sobre el mismo tema.

Los poetas pasoptistas estaban igualmente preocupados por el reinado de Ștefan cel Mare, que era el tema favorito de 25 poemas escritos bajo los auspicios de los pasoptistas antes mencionados. Del total de poemas sobre Ștefan cel Mare, 13 llevan la firma de Bolintineanu y 12 poemas están escritos bajo el sello de los autores moldavos: Alecu Russo y Vasile Alecsandri. Creemos que la percepción del señor de Moldavia como un héroe nacional en la mente colectiva de los rumanos es también la razón por la cual la poesía pasoptista insistió en resaltar una imagen de Ștefan cel Mare lo más adaptable posible a las necesidades sociales y políticas de la mitad del siglo XIX. A través del modelo de las grandes hazañas realizadas por el señor moldavo, reproducidas bajo el espíritu romántico, un ejemplo de lo más ilustre se reflejó ante los rumanos para animarlos en la lucha nacional.

Así, fue posible observar cómo en la poesía pasoptista, Mihai Viteazul y Ștefan cel Mare se vistieron con el atuendo de héroes nacionales: el primero al realizar (aunque sea de forma temporal) el acto de unión, con más de 200 años antes de la generación de los pasoptistas, y el segundo, a través de la feroz resistencia con la que defendió las fronteras del país frente al peligro externo, llevando a Moldavia

al nivel de un sujeto independiente (un equilibrio que, en la visión pasoptista, era necesario en el contexto existente a mediados del siglo XIX).

Evidentemente, Mircea cel Bătrân, cuya imagen fue dibujada en 5 de los poemas analizados, y Vlad Țepeș, protagonista de 4 poemas escritos bajo el signo pasoptista, fueron incluidos en la escena poética pasoptista. Como puede verse, la elección de los señores medievales no fue aleatoria, sino que los poetas pasoptistas centraron su atención en las figuras más representativas de la historia de la Edad Media rumana, dependiendo del lugar que ocuparon los señores medievales en el pasado nacional, desde la perspectiva de la generación del 1848.

Además de los temas relacionados con los señores medievales del espacio rumano, también teníamos en mente los poemas pasoptistas que abordaban tanto el problema del pasado glorioso del pueblo rumano como la idea de unión. En esta dirección, identificamos 28 poemas escritos por Alecu Russo, Vasile Alecsandri, Vasile Cârlova, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac, Ioan Catina y Grigore Alexandrescu.

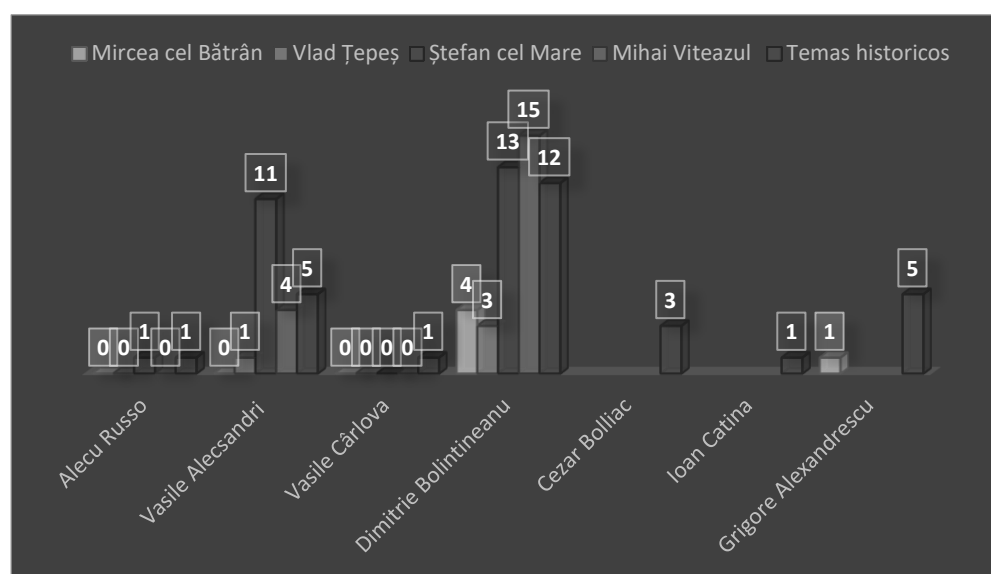

Fig. 2 - El gráfico del número de poemas relacionados con los señores medievales

Concluimos este artículo enfatizando una vez más el hecho de que en el contexto del 1848, la élite intelectual se manifestó a través de una doble dirección: los acontecimientos políticos y revolucionarios sobre los cuales la escritura histórica jugó un papel igualmente importante. Siguiendo la segunda coordenada pudimos observar cómo un componente de tener en cuenta entre las obras elaboradas bajo la tutela pasoptista era la escritura en verso. Básicamente, la poesía resultó ser un medio por el cual los autores pasoptistas, expresaron una profunda nostalgia por lo que, en su opinión, representaban las páginas gloriosas del pasado nacional en relación con la situación contemporánea de los países rumanos. Por otro lado, a través de la poesía se logró "revivir" algunos modelos políticos y militares tan necesarios a mediados del siglo XIX, ejemplos que los pasoptistas encontraron plasmados en las figuras de los

señores medievales del espacio rumano. El objetivo estaba claramente definido: al presentar el pasado heroico, los sentimientos patrióticos se arraigarán en el alma del pueblo que ha estado dormido durante siglos, y los rumanos levantarán los brazos para realizar, bajo el signo de la unidad, una Rumania completa, en sus verdaderas fronteras históricas, el gran ideal pasoptista que se vio cumplido en los momentos de 1859 y 1918.

PRAPORUL CU TRICOLOR DE LA OCIȘOR - STINDARD LA 1848 -1849

*Augustin MUREȘAN**

Abstract. *The flag with the tricolor from Ocișor, the battle flag at 1848-1849. The author presents the tricolor flag from Ocișor, battle flag in 1848-1849. It is a flag made of cloth and wool, having a rectangular format of approx. 1.10 m x 0.75 m, finished in the lower part with three segments. The flag cloth is a fabric in war inspired by peasant carpets. On one side of the cloth, in the center, he had embroidered the face of "Saint M. M. Gheorghe", the bearer of the victory. Surrounding this (missing) image are traditional geometric motifs: squares, rectangles and diamonds. At the upper edge of the flag cloth is a woven ribbon, made up of three members representing the Romanian national colors: red, yellow and blue. The tricolor woven on the fabric of the flag was a symbol of the Romanian identity, integrated in the revolutionary struggle. This flag woven on the upper edge with the red, yellow and blue tricolor represented the flag of the Ocișor village community, which supported the national resistance of the Romanians in the area in 1848-1849.*

Keywords: *Ocișor village, flag, battle flag, "Saint M. M. Gheorghe", Romanian national colors*

Problematica vexilologică a Revoluției Române de la 1848-1849 din Transilvania este un subiect cercetat în istoriografia română, fiind publicate o serie de articole, studii și lucrări¹. O chestiune viu discutată a fost aceea dacă oastea lui

* Complexul Muzeal Arad; email: augmuresan49@gmail.com

¹ Alcătuirea steagului sub care s-au adunat românii pe Câmpul Libertății de lângă Blaj este menționată de organele de presă ale vremii și de unii martori oculari. Astfel în "Organulu național" editat la Blaj în mai 1848 se arată: "la flamurele adunării naționali de aici se întrebuințiora culorile albastru, roșu și alb". Aceeași componență o indică și Alexandru Papiu Ilarian, în *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, tomul II, Viena, 1852, p. 221-224; George Sion, *Suvenire contimpurane*, București, 1888; I. G. Sbiera, "Cevă despre tricolorul românesc", Cernăuț, 1899; Georgie Barițiu, *Pagini alese din istoria Transilvaniei Pe două sute de ani din urmă*, tomul II, Sibiu, 1890, p. 107-108; Constantin Berariu, *Tricolorul românesc*, Cernăuți, 1901; Iosif Sterca Șuluțu, "Tricolorul românesc", în *Transilvania*, anul XXXII, nr. 10, decembrie 1901, p. 295-305; I. G. Sbiera, "Ceva despre tricolorul românesc", în *Calendarul Minervei pe anul 1905*, Cernăuți, 1905, p. 218-227; Ioan Cavaler de Puscariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p. 9; Aurelia Bunea, "Steagul poporului român din Transilvania în Revoluția din 1848-1849", în *Anurul Institutului de Istorie*, Cluj, nr. 12, 1969, p. 37-52; Maria Mirel, "Obiecte legate de revoluția din 1848 în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei", în *Acta Musei Napocensis*, X, 1973, p. 748; Elena Pălănceanu, "Steaguri din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România", în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 139-143; Jean

Avram Iancu, oastea revoluționară română în general, a avut sau nu un drapel de luptă².

În rândurile de mai jos, prezentăm praporul cu tricolor folosit ca stindard la 1848-1849 de obștea satului Ocișor din Țara Zărandului. În prezentarea lui, folosim “informațiile oferite [cercetătorilor n. n.] de familia preotului Dumitru Cristescu, fost paroh la Ocișor, de la care s-a aflat că, în tradiția locală se știa că, în acea perioadă, s-a confecționat un prapore cu treicolorul românesc către lance, folosit pe post de stindard”³.

„Steagul bisericesc” steag de luptă în Evul Mediu românesc

Cercetările vexilologice efectuate de-a lungul anilor, au avut ca rezultat final, aflarea unor date și informații despre cele mai vechi steaguri românești. În istoriografia românească se arată că steagurile domnești au existat încă de la primii voievozi ai Țărilor Române⁴.

Printre cele mai vechi informații referitoare la existența stindardelor la români se află relatarea cronicarului bulgar Paisie din Hilandar, privind bătălia de la Rovine din 17 mai 1395. Cronicarul, vorbind despre craiul sârb Marco Cralevici, care a fost silit de turci să participe la campanie, relatează că acesta, când „a văzut icoanele creștinești înaintea armatei valahice, lăcrimă și nu voi nicidecum să se lupte cu creștinii”. Icoanele creștinești semnificau steagurile Țării Românești⁵. Ele erau steaguri ostășești, având o anumită cromatică, și de cele mai multe ori reprezentări ale unor sfinți sau scene religioase cu inscripții după concepția epocii, caracteristice steagurilor popoarelor care au înfruntat cuceritori de credință islamică. Ca atare, polemica în legătură cu caracterul “bisericesc” sau “militar” al steagurilor românești cu figuri de sfinți, începută o dată cu descoperirea steagurilor de acest fel a fost clarificată de istoricul Constantin Rezachevici, care a arătat că “steagurile militare cu

N. Mănescu, *Cu privire la vechimea tricolorului românesc*, București, 1974, (în mss.), p. 5-6; Gelu Neamțu, “Simboluri naționale în timpul Revoluției de la 1848 din Transilvania”, în *Puterea modelului*, Centrul de studii transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 182-189; Silviu Ioan Nistor, “Apariția drapelelor naționale. Semnificația arborării lor pe teritoriul Transilvaniei”, în *Tribuna*, 7, nr. 11, 1995, p. 1-2; Maria Dogaru, *Simbolurile naționale. Drapelul. Imnul național*, Ministerul de Interne, Direcția pentru Cultură și Sport, București, 1998; Dan Cernovodeanu, *Evoluția armelor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, Editura Istros, 2005, p. 426-427; Judit Pál, *The Struggle of Colours: Flags as National Symbols in Transylvania in 1848*, în Anders E. B. Blomqvist, Constantin Iordachi, Balász Trencsényi (eds.), *Hungary and Romania Beyond National Narratives: Comparisons and Entanglements*, Oxford etc., Peter Lang, 2013, p. 93-123; Adina Berciu-Drăghicescu, Corneliu M. Andonie, Luminița Iordache, *Tricolorul în istoria Românilor* (Cuvânt - înainte: acad. Ioan-Aurel Pop), București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2020.

² Pentru detalii, vezi Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Timișoara, Editura Facla, 1989, p. 169-170.

³ Dorin Petrescu, *Ocișor, un străvechi sat românesc din Țara Zărandului. Monografie istorică*, Deva, Editura Polidava, 2011, p. 175.

⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, București, 1989, p. 274.

⁵ *Apud* C. Ucrain, *Steagul ostășesc în trecutul de luptă al poporului român*, București, 1965, p. 13-14.

reprezentări religioase, păstrate în biserici sau mănăstiri (ca cele ale lui Ștefan cel Mare de la Zografu, sau a lui Constantin Brâncoveanu de la Hurezu), au putut fi socotite eronat “bisericești”, numai după scurgerea unei perioade de timp, când unitățile militare cărora le-au aparținut dispăruseră demult, semnificația lor inițială se uitase, fiind în schimb scoase la procesiuni, poate din pricina frumoaselor reprezentări religioase brodate pe ele”⁶. De regulă, aceste steaguri ce reprezentau sfinți militari, purtători de arme (sulițe sau săbii), erau după lupte, dăruite de voievozi, mănăstirilor, devenite obiecte de cult ce se bucurau de respectul credincioșilor⁷. Deși astfel de steaguri erau păstrate în biserici, originea lor este militară. Folosirea lor în lupte s-a prelungit destul de târziu. Pe de altă parte, s-a opinat că *steagul bisericesc* (praporul) ar fi apărut la noi în secolul al XVII-lea⁸.

În Evul Mediu românesc, străbătut de nenumărate războaie, prezența steagului de luptă pe câmpurile de bătălie este atestată de izvoarele istorice, dar nu cu o cromatică tricoloră⁹. Deoarece nu ne-am propus a face o prezentare a unor astfel de steaguri menționate sau ilustrate în lucrări de specialitate, ne oprim aici și revenim la titlul acestui articol.

Praporul cu tricolor de la Ocișor, stindard la 1848 -1849

Cercetările vexilologice aflate în curs dovedesc faptul că în timpul Revoluției Române de la 1848-1849 din Transilvania, prapori cu marginile decorate în culorile naționale roșu, galben și albastru ar fi fost folosiți ca steaguri de luptă. Probăm această afirmație cu ajutorul unui document din 1852, iulie 21, în legătură cu vizita Împăratului Austriei Franz Joseph în Transilvania. Primirea triumfalistă a acestuia se datora, în mare parte, demersurilor întreprinse de ierarhii Bisericii ortodoxe române din Ardeal. În acest sens, episcopul Andrei Șaguna, la 13 iunie 1852 emitea o *Circulară*, ce cuprindea printre altele “*instrucțiunile care au a se ține la primirea împăratului din partea preoțimii și poporului*” și prin care se cerea obștilor sătești ca: “*în toate locurile care vor avea norocire de prea înalta cercetare sau și numai de trecerea monarhului prin ele, să aștepte parohii locului pe maiestatea sa, îmbrăcați în odoarele cele mai pompoase bisericești, ținând în mână Evanghelia și Crucea, cu*

⁶ Constantin Rezachevici, “Steagurile militare ale Țării Românești în veacul al XVII-lea”, în *Revista de Istorie*, tomul 29, nr. 8, 1976, p. 1211-1212.

⁷ Al. Vasile, “Drapelul ... este istoria întreagă a României”, în *Lupta întregului popor*, 1(3), 1985, p. 11; vezi și Stelian Metzulescu, “Reprezentări și inscripții religioase aflate pe steagurile din trecutul Țărilor Române 1500-1856”, în *Glasul Bisericii*, XXI, nr. 9-10, 1962, p. 917-941; idem, “Din simbolurile artei plastice creștine. Reprezentarea Sfântului Gheorghe și dragonul”, în *Mitropolia Banatului*, anul XV, nr. 1-3, 1965, p. 123-144; Maria - Mihaela Avram, “Considerații privind steagurile medievale din Țara Românească și Moldova”, în *Acta Terrae Fogarasiensis*, VIII, 2019, p. 113-122.

⁸ În Țările Române praporii, ca obiecte liturgice de procesiune, sunt menționați pe la mijlocul secolului XVII, dar par a fi o practică mai des folosită în Muntenia decât în Moldova. La românii din Transilvania praporul a pătruns fie din Țările Române, fie din Occidentul catolic care la secolul XVI consemnează o adevărată explozie în cea ce privește procesunile liturgice (Dumitru Vanca, “Acest sfânt prapor”, în Ana Dumitran, Ioana Rustoiu, *Steagul bisericesc: obiect de cult și exponat muzeal, Catalog*, Alba Iulia, Editura Altip, 2007, p. 10).

⁹ Adina Berciu-Drăghicescu, Corneliu M. Andonie, Luminița Iordache, *op. cit.*, p. 45.

praporele și cu copiii îmbrăcați în stihare, având în mână sfeșnice aprinse și serafimi, cu tot poporul parohial și cu tinerimea școlară grijită și curat îmbrăcată, pusă în rând, toți ținând flori și ramuri verzi în mâini, ca un semn de bucurie”¹⁰. Într-un adaus la acest document se reglementa și modalitatea de arborare a “*flamurilor și culorilor*”, stabilindu-se că: “și pe alte case private, se pot pune steaguri cu toate culorile Țării Ardealului - vânăt, roșu, galben”¹¹.

Sărbătoarea primirii persoanei imperiale devenea, așadar, un bun prilej de etalare a simbolurilor identitare românești. În ruta de marș, între punctele de trecere prevăzute pe harta traseului era și satul Ocișor. Preotul locului isprăvisese de rânduit cele cerute în *Circulara* lui Șaguna. Poporul aștepta curios, pe hotarul numit „Trăuașul Bisericii”, în frunte cu praporii, ripidele și icoana de hram. De-a dreapta Drumului țării, parohul Ioan Trifan, înveșmântat în ornatele bisericesti, cu *Sfânta Evanghelie* în mână, se găsea însoțit de obștea Ocișorului: un alai de oameni primeniți în haina albă a portului curat românesc din Țara Zărandului, purtând ramuri verzi și flori, de parcă ar fi fost sărbătoarea *Floriilor*¹².

Unul din prapori, cu icoana “Sfântului Gheorghe cel îmblânzitor de balauri”, și țesut către lance cu tricolorul românesc, fusese purtat drept stindard, la 1848-1849¹³. Actualmente acest prapor se păstrează parțial (pânza steagului) în biserica satului Ocișor¹⁴, comuna Vața de Jos, județul Hunedoara. El este un prapor confecționat din pânză și lână, având format dreptunghiular de cca. 1,10 m x 0,75 m, terminat în partea inferioară cu trei segmente. Pânza praporului este o țesătură în război inspirat din covoarele țărănești.

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 52, 2/15 iulie 1852, p. 197.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Obștea bisericească aștepta curioasă, de-a dreapta Drumului țării, și trebuie să fi rămas foarte mirată la vederea impresionantului alai ce-l însoțea pe Franz Joseph: o companie de cătane împărătești călare, șambelanii și rădvanele vieneze în care călătoreau tânărul împărat cu suita sa oficială, arhiducele Albrecht, von Grünne-șeful cancelariei militare (personajul cel mai influent al imperiului la acea dată), banderiu de moți cu protopopul Simion Balint în frunte, autoritățile guberniale conduse de principele Karl von Schwarzenberg, șirul de jandarmi călări vigilenți la orice mișcare a celor de pe margine [...]. Cortegiul imperial a trecut la trapul cailor pe dinaintea micului grup al sătenilor din Ocișor și este puțin probabil ca persoana monarhului să fi împărțit în stânga și în dreapta salutări, în semn de răspuns la “Să trăiască” și “Vivat”. Pentru detalii, privind trecerea cortegiului imperial pe la Ocișor, vezi Dorin Petresc, *op. cit.*, p. 187-189; idem, “Memoria arhivelor. Kaiserul în vizită la hunedoreni”, în *Ziarul Hunedoreanului* din 22 ianuarie 2015 (<https://www.zhd.ro/istorii/memoria-arhivelor-kaizerul-in-vizita-la-hunedoreni> (accesat 27. 09. 2023)).

¹³ Pentru detalii, privind teatrul de luptă al Revoluției de la 1848-1849, în zona Ociu-Ocișor, vezi idem, *Ocișor, un străvechi sat*, p.164-180.

¹⁴ Acest prapor a fost redescoperit fragmentar de preotul Marcel Gornic, în podul Bisericii de lemn cu hramul “Adormirea Maicii Domnului” (construită între anii 1759-1761) monument istoric din Ocișor, în luna mai 2011, în contextul strângerii unor date pentru întocmirea monografiei acestui sat din Țara Zărandului. Praporul a fost văduvit în decursul vremii de mica sa icoană, idem, *Ocișor, un străvechi sat românesc*, p. 187.

Pe o față a pânzei (Fig. 1) central, avea aplicat brodat chipul “Sfântului M. M. Gheorghe”¹⁵, purtătorul de biruință. De jur împrejurul acestei imagini (care s-a desprins și pierdut) sunt motive tradiționale geometrice: pătrate, dreptunghiuri și romburi, majoritatea în culorile roșu, alb, albastru. La marginea superioară a pânzei praporului se află o panglică țesută, formată din trei dungi reprezentând culorile naționale românești: roșu, galben și albastru. Tricolorul țesut, pe pânza acestui prapor era un simbol al identității românești, integrat în lupta revoluționară. Datorită vechimii sau condițiilor de păstrare a acestui prapor, panglica prezintă pe alocuri rupturi, destrămări, ca și cum ar fi fost descusute. În partea inferioară segmentele laterale au motive geometrice identice, iar la cel din mijloc ele diferă cromatic. Pe marginile pânzei și ale celor trei segmente sunt franjuri alternând diferite culori. Pânza praporului era fixată pe o traversă cilindrică din lemn (sul), atârnată la rândul ei cu un șnur gros de o hampă tot din lemn terminată cu un vârf în formă de cruce. Pânza acestui prapor cu tricolor a putut fi țesută de mâinile unei harnice localnice. El reprezenta steagul de luptă al obștei satului Ocișor, care susținea rezistența națională pe acele plaiuri¹⁶. Administrația românească a satului era coordonată în timpul evenimentelor revoluționare de judele Petru Trifan, feciorul preotului Ioan Trifan din localitate¹⁷. Este posibil ca din inițiativa celor doi, tată și fiu, martori la revoluția anilor 1848-1849 să se fi confecționat acest stindard.

În anii 1848-1849, Transilvania a fost martoră la importante schimbări în folosirea și sistemul steagurilor. Deoarece Tricolorul românesc era interzis s-a apelat la reprezentarea lui pe prapori. Evident, utilizarea unor prapori cu marginile decorate în culorile naționale românești în contextul luptelor purtate de combatanți a fost un mijloc de folosire a acestora, iar steagurile de această factură au dat o mai mare profunzime acțiunilor revoluționare. Astfel, unii luptători s-au adunat la nevoie în jurul unui prapor cu tricolor și reprezentări religioase, folosit ca stindard care era pentru ei, mobilizator în luptele de apărare.

Despre cercetarea steagului bisericesc s-a arătat: “Poate părea surprinzător cum un obiect de cult cu o frecvență și o utilitate ceremonială atât de largi nu s-a bucurat încă de atenția unor cercetări sistematice, nici sub aspectul său funcțional și nici sub cel artistic. Practic, în literatura românească de specialitate praporul este prezent aproape numai accidental, referiri explicite făcându-se doar în situațiile cu totul speciale în care cu analiza lor, s-a putut complete biografia unui zugrav¹⁸. Nu avem deci, până la ora actuală, decât mențiuni sporadice despre piese care au

¹⁵ Despre Sfântul M. M. Gheorghe, vezi Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, București, Editura Sofia, 2006, p. 152-154.

¹⁶ Augustin Mureșan, „Praporul cu tricolor de la Ocișor - stindard la 1848-1849” (<https://uzpr.ro/26/06/2024/praporul-cu-tricolor-de-la-ocisor-stindard-la-1848-1849/>) (accesat 28.06.2024).

¹⁷ Preotul Ioan Trifan martor al anilor Revoluției pașoptiste a slujit la altarul din Ocișor, vreme de trei decenii și jumătate (1836-1871), vezi Dorin Petresc, *Ocișor, un străvechi sat românesc*, p. 175 și p. 344.

¹⁸ Ana Dumitran, „Ioana Rustoiu, ...l-au dăruit sfintei biserici...”, în Ana Dumitran, Ioana Rustoiu, *Steagul bisericesc*, p. 12.

constituit cândva obiectul unor generoase danii voievodale¹⁹ sau au stârnit interesul ca operă de artă. În aceste investigații se urmăresc doar cele mai spectaculoase din ipostazele pe care le-a cunoscut în evoluția sa, acest obiect de cult, întâlnit astăzi relativ și ca obiect muzeal²⁰. Marginalizarea sa aparentă poate fi consecința intrării târzii în atenția cercetătorilor a inventarelor de bunuri bisericesti, aproape singurele izvoare cu ajutorul cărora i se poate reconstitui istoria. Publicarea câtorva dintre ele s-a dovedit salutară în procesul de comparare a realităților din diversele zone transilvănene. Cercetarea amănunțită a acestor vechi prapori cu tricolor ar putea aduce surprize în ceea ce privește folosirea lor ca steaguri de luptă în timpul Revoluției Române la 1848-1849 din Transilvania.

Fig. 1. Praporul cu tricolor de la Ocișor - stindard la 1848-1849

¹⁹ Spre exemplu Corneliu M. Andonie, "Steagurile lui Ștefan cel Mare de la Muntele Athos", în *Revista Muzeelor*, nr. 3, 2004, p. 42-44.

²⁰ În acest sens, vezi Ana Dumitran, „Praporul de la Runcul Salvei”, în *Revista Bistriței*, XXVII, 2013, p. 173-175; Augustin Mureșan, „Praporele de la Ociu”, în *Analele Aradului*, anul II, nr. 2, Arad, "Vasile Goldiș" University Press, 2016, p. 348-354.

EFORTURI DE RIDICARE A UNOR MONUMENTE DEDICATE LUI AVRAM IANCU ÎN PERIOADA 1848-1923

Gabriela ANTONOVICI*

Abstract: *Efforts to Erect Monuments Dedicated to Avram Iancu During the Period 1848–1923.* Avram Iancu, a symbol of freedom, is a significant figure in Romanian history. His strong personality and selfless actions have been the subject of numerous writings in the historiography of the time. Efforts to erect monuments in his memory began immediately after the conclusion of the 1848-1849 revolution and persisted regardless of the political period. Hungarian attempts to suppress these initiatives intensify Romanian efforts to (re)memorize the national symbol. In the following, we analyze these efforts made in Habsburg and Austro-Hungarian Transylvania, highlighting the struggles against the destruction of national identities and the reactions of Romanians, both before and after 1918.

Keywords: *Avram Iancu, monuments, national symbol, Hungarian suppression, 1848-1923.*

„Avram Iancu s-a născut în urmă cu două secole și s-a stins la vârsta maturității, la nici cinci decenii de viață, dar spiritul său străbate anii și va străbate multe veacuri de-acum înainte, cel puțin atât timp cât va exista poporul român, fiindcă el este erou național, așezat de mult în Panteonul românesc”¹.

Avram Iancu a fost unul dintre conducătorii Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, iar la vârsta de doar 25 de ani era stăpânul Munților Apuseni, pe care-i transformase în Țară Românească atât din punct de vedere militar cât și politic². Iancu a cerut egalitate pentru națiunea română și recunoașterea limbii române ca limbă oficială. Convins că sub cerul Transilvaniei pot coabita mai multe neamuri, el militează pentru libertatea tuturor popoarelor. Momentul în care decide să lupte pentru crezul său și ia inițiativa organizării militare a moșilor este și momentul apariției sale în istoriografia și literatura română³. La început predomină memorialistica⁴, cu plusurile și minusurile specifice⁵: Avram Iancu este o

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea, email: gabs.antonovici@gmail.com.

¹ Ioan-Aurel Pop, *Cuvânt de prețuire*, în Silviu Dragomir, *Avram Iancu. O viață de erou*, ediția a II-a, pentru Anul „Avram Iancu” (2024), Studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș, Cuvânt de prețuire de Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române, Prefață de Liviu Maior, Cluj-Napoca, 2024, p. 5.

² *Ibidem*

³ Vasile Netea, *Avram Iancu în istoriografia română*, în *Studii. Revista de Istorie*, TOM 25, nr. 4, 1972, p. 679-701.

⁴ Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1972, p. 11, 19.

⁵ Ștefan Pascu, *Avram Iancu în Studii. Revista de Istorie*, Tom 25, nr. 4, 1972, p. 661- 679.

personalitate văzută prin ochii contemporanilor săi, măcinați de aceleași dureri și neîmpliniri. Memorialistica, a cărei primă pagină despre Avram Iancu este în lucrarea lui Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, publicată în 1860⁶, este completată de numeroase articole și studii. După 1918, cercetările cunosc pași semnificativi, fiind treptat făcute de profesioniști și concentrate în articole, studii și volume consacrate în mod direct lui Avram Iancu: Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Teodor V. Păcățian, Vasile Goldiș, Radu R. Rosetti, Ion Nistor. Fiecare istoric sau publicist contribuie la perpetuarea adevărului istoric privind viața și faptele marelui nostru erou, însă specialistul Revoluției de la 1848 este considerat Silviu Dragomir, ale cărui cercetări despre Avram Iancu se concretizează în lucrarea biografică *Avram Iancu*, publicată postum, în 1965⁷. Istoriografia română consemnează integrarea semnificației lui Avram Iancu în sinteze de istoria românilor, alcătuite de marile personalități ale vremii, atât înainte, cât și după Marea Unire: August Treboniu Laurian în *Istoria românilor* (publicată în 1853 la Iași,) A.D. Xenopol în *Istoria românilor din Dacia Traiană* (volumul VI este publicat în 1893 la Iași), Nicolae Iorga în *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (vol. II publicat la București în 1915) și în *Istoria românilor* (vol. IX publicat în 1939), Constantin C. Giurescu în *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri* (apărută în 1943) sau Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu în *Istoria românilor* (publicată în 1971)⁸. Pentru românii din Transilvania, Avram Iancu este simbolul libertății, egalității și fraternității. Prin urmare, este firească dorința acestora de a-i închina momente și monumente. Prezentăm, în cele ce urmează, demersurile, private sau oficiale, de ridicare ale unor monumente de for public închinat marelui erou, de la sfârșitul revoluției din Transilvania (1949) și până în anul premergător centenarului nașterii sale (1923). Dintre principalii autori care au tratat sau menționat aceste demersuri, efectuate atât în perioada analizată cât și ulterior, menționăm pe Paul Abrudan, Traian Mager, Vasile Netea. Subiectul s-a bucurat de o largă răspândire în presa română, ecourile fiind preluate și de presa străină. Pentru a facilita lecturarea, prezentăm demersurile în ordinea în care au fost ele efectuate, cronologic, utilizând ca sursă principală arhiva ziarelor: *Tribuna (din Sibiu)*, *Foaia poporului*, *Tribuna poporului*, *Telegraful român*, *Familia*, *Transilvania*⁹, alături de surse editate.

Andrei Șaguna, perfect conștient de puterea de menținere a spiritului de naționalitate pe care îl conferă imaginea Crăișorului Munților în masa țărănimii demoralizate, decide să ridice un monument în Munții Apuseni, pentru a comemora eroismul lui Avram Iancu și al oștenilor săi din timpul revoluției. În acest scop, la 1849 solicită și obține aprobarea lui Wohlgemuth pentru o subscripție publică pentru adunarea de bani. Insuficiența fondurilor împiedică realizarea acestui demers pe

⁶ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 19.

⁷ Ioan Bolovan, Sorin Șipos, *Silviu Dragomir și elaborarea biografiei lui Avram Iancu: etape și implicații ideologice, semnificații istorice. Studiu introductiv* în Silviu Dragomir, *op. cit.* p. 15-72.

⁸ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 696-701.

⁹ Datele sunt prezentate conform calendarului gregorian, dacă nu se face o altă specificație. În format electronic pe <https://www.arcanum.com> și <https://www.bcuculuj.ro/> – consultate între 02.01.2024 și 01.03.2024

parcursul vieții sale¹⁰. Astfel, primul demers în acest sens a fost realizat de întemeietorul *Astreii*, a cărei idee a pornit de la dorința lui Iancu de a înființa o „academie”¹¹.

Revista *Familia* publică în numărul 37 din 10 septembrie 1872, sub semnătura lui Iosif Vulcan, îndemnul de a contribui în masă la ridicarea unui monument funerar care să fie un loc de pelerinaj, în care în fiecare an toți să „facemu juramentu a ni iubi limb’a si patri’a”¹². Îndemnul se repetă și în *Telegraful Român*¹³. Ecou al acestui îndemn sau nu, următorul demers de adunare de fonduri este inițiat de deputații români naționaliști aleși să reprezinte românii în dieta de la Pesta: Sigismund Borlea ales la Hălmagiu și Dr. Iosif Hodăgiu la Brad. Articolul din numărul 47 al revistei *Familia*, din 1 decembrie 1872, salută demersul acestora, zugrăvind succint, în limbajul vremii, sentimentele generale privind acest subiect: „Aflămu cu bucuria, că la inițiativ’a confratiloru nostrili din Zarandu s’au inceputu contribuiuri in mai multe parti pentru o colecta nationala, din care sê se ridice unu monument lui Avramu Iancu. – Suntemu convinsi, că spre acestu scopu toti Romanii voru grabi a contribui dupa potintia. – Fia- care natiune intr’atât’a e vrednica de stima, încâtu dins'a si- stiméza barbatii mari!”¹⁴. Ideea unui monument este reiterată de tinerii români studenți la Budapesta, în ziarul *Federațiunea*¹⁵. Situația economică și politică face ca acest demers să fie și la 1878 neconcretizat, pe mormântul lui Iancu tronând în continuare o cruce simplă de piatră¹⁶.

Al treilea demers de ridicare a unui monument închinat lui Avram Iancu este deosebit de relevant în argumentarea importanței lui Avram Iancu pentru românii din Transilvania. Pe Ioan Russu, supranumit Șirianu, după numele satului său natal, nepot și consătean al lui Ioan Slavici, îl găsim în 1894 închis la Seghedin, în urma numeroaselor procese intentate de autoritățile Imperiului Austro-Ungar, pentru activitatea sa de publicist patriot. În sprijinul său, șirienii, prin Nicolae Zăhărescu, adună suma de 8 florini și 17 creițari. Ioan Russu-Șirianu rotunjește suma la 10 florini și o trimite către administrația ziarului *Tribuna* din Sibiu, alături de suma primită de la preotul Zaharia Milian din Dezna, comitatul Arad. Suma este transmisă „drept început al unui fond din care să se ridice pe mormântul lui Iancu o cruce” deoarece „pentru toți românii e o datorie să depună prinosul lor de recunoștință pe mormântul aceluia, a cărui memorie ne e sfântă tuturor”. Astfel, ziarul *Tribuna* împreună cu *Foaia poporului* preiau inițiativa lui Ioan Russu-Șirianu și, sub titlul „Monument lui

¹⁰ Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu, Colecția Șaguna, nr 180: Wohlgemuth către Șaguna, 29 decembrie 1849, apud Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, p. 118.

¹¹ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 290-291; *Adevărul*, an XI, nr. 3161, 3 mai 1898 (Calendar iulian), p. 2.

¹² *Familia*, an VIII, nr 37, 10 septembrie 1872, p. 440.

¹³ *Telegraful român*, an XX, nr. 72, 19 septembrie 1872, p. 285.

¹⁴ *Familia*, an VIII, nr. 47, 1 decembrie 1872, p. 56; Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului. Monografie*, Editura Corint Books, București, 2017, p. 295-296.

¹⁵ *Federațiunea*, an VII, nr. 35, 21 mai 1874, p. 445.

¹⁶ *Familia*, an XIV, nr 63, 24 august 1878, p. 406.

Iancu”, lansează apelul pentru subscripție generală: „care cât poate”¹⁷. Apelul la acțiune din ziarul *Tribuna* este secondat automat de republicări în toate publicațiile românești din Imperiul Austro-Ungar și de ziarele din România, și îmbrățișat de societățile studențești românești de la Cluj, Budapesta și București¹⁸, pentru că „nu e vorba aici numai de a ridica o simplă statuie pe mormântul unui erou național, ci e vorba ca prin evocarea numelui marelui erou, generațiunea actuală să se întărească în sentimentele sale naționale”¹⁹. Monumentul urma să fie ridicat în comuna Albac. Comitetul Central al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria decide la final de aprilie să se alătore demersului, prin asumarea ridicării monumentului, numind în acest sens un responsabil cu strângerea fondurilor. Numele contribuabililor urmau să fie publicate în *Foaia Poporului*²⁰.

Speriat de ceea ce reprezenta și putea crea imaginea lui Avram Iancu în rândul maselor de țărani, guvernul de la Budapesta interzice colecta pentru monumentul lui Iancu: „oricine contribuie cu ceva în interesul ridicării plănuită a unei statui lui Avram Iancu, ori adună contribuiri, ori dă, va fi pedepsit cu 5 zile de arest și cu amendă până la 100 de florini”²¹. După mai bine de patru ani în care nu reușesc să dea de urma banilor adunați pentru ridicarea statuii lui Avram Iancu, depozitați în fapt la Banca Națională a României²², autoritățile maghiare îl acuză pe Tit Liviu Albini, casierul Comitetului Sibian²³, de fraudă²⁴, iar procesul are loc la 30 noiembrie 1899. În prezența a numeroși intelectuali, țărani și muncitori, veniți dintr-o serie de localități pentru a-l susține pe Tit Liviu Albini, procurorul de stat, contele Miklós Lázár, insultă memoria lui Avram Iancu și acțiunea românilor transilvăneni, stârnind un val de proteste. Tit Liviu Albini este achitat de acuzația de fraudă, dar, pentru că nu a oprit colecta de bani la momentul publicării ordinului de interdicere a acțiunii de colectare, este condamnat la 15 zile de arest (considerate executate în cadrul detenției de 13 luni pe care o suferise deja) și la 100 de florini amendă și cheltuieli de judecată (sumă considerată neîncasabilă, deoarece Albini nu avea avere). În ceea ce privește fondul Iancu²⁵, acesta este confiscat²⁶. În urma recursului românilor, sentința lui Albini este crescută la 10 luni de închisoare (considerată ca

¹⁷ *Tribuna (din Sibiu)* an XI, nr. 78, , 29 aprilie 1894; Arhivele Statului Sibiu, fond Astra, cota 249, Corespondență, apud Paul Abrudan, *Lupta pentru apărarea memoriei lui Avram Iancu* în *Studii. Revista de Istorie*, TOM 25, nr. 4, 1972 , p. 13.

¹⁸ Vasile Netea, *op. cit.* p. 694.

¹⁹ *Tribuna (din Sibiu)*, an XI, nr 80, 3 mai 1894, p. 317.

²⁰ *Tribuna (din Sibiu)*, an XI, nr. 118, 20 iunie 1894, p. 470.

²¹ *Tribuna (din Sibiu)*, an XII, nr. 68, 5 aprilie 1895, p. 273; *Opinia*, an I, nr. 244, 26 februarie 1898, p. 1.

²² *Telegraful Român*, an XLV, nr. 142, 11 ianuarie 1898, p. 571.

²³ *Telegraful Român*, an XLV, nr. 115, 30 octombrie 1897, p. 462-463.

²⁴ *Telegraful Român*, an XLV, nr. 130, 7 decembrie 1897, p. 522; *Tribuna Poporului*, an III, nr. 68, 19 aprilie 1899, p. 2.

²⁵ *Tribuna poporului*, an III, nr. 70, 22 aprilie 1899, p. 1.

²⁶ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 257, 3 decembrie 1899, p. 1027; *Transilvania (ASTRA Sibiu)*, an XXXI, nr. X, noiembrie- decembrie 1900, p. 52, 55, 69, 171.

efectuată)²⁷, iar fondul adunat cu atâta greutate de români este confiscat definitiv la 24 mai 1900²⁸.

Urmează o serie de proteste în aproape toate orașele și satele românești din Transilvania și Banat. Publicația *Tribuna* din 6 ianuarie 1900 tratează amănunțit manifestațiile românilor, descriind în termeni laudativi procesiunea cu torțe, pe fondul intonării melodiei *Marșul lui Iancu*, a locuitorilor din Seliște, organizată în semn de recunoștință, în onoarea celor care au apărât atât pe Albini, cât și onoarea lui Avram Iancu, protestând vehement împotriva injuriilor aduse acestuia²⁹. Proteste ale studenților români se extind de la un centru universitar la altul, denunțând șovinismul maghiar și declarându-se gata să lupte, la nevoie, pentru apărarea numelui eroului național și a națiunii române. Protestele încep la Cluj, unde studenții solicită în mod public pedepsirea procurorului Miklos, subliniind faptul că un reprezentant al legii nu ar trebui să facă diferență între cetățenii aceleiași patrii, și că ei, studenții din Cluj, consideră că este sub demnitatea lor de a reacționa altfel decât pașnic, românii neavând sânge de bandiți, cum afirmase reprezentantul maghiar³⁰. Studenții din București³¹, Oradea³², Cernăuți³³ protestează și ei, în același ton cu studenții din Cluj. Junimea din Viena, Munchen³⁴, Graz³⁵ se alătură protestului tinerimii, anunțând o eventuală petiție către Franz Iosef, în care să se ceară anularea sentinței de la Alba Iulia și demisia procurorului. Subiectul Iancu continuă și în numerele următoare și este preluat de publicații maghiare și de presa din afara țării, denunțând comportamentul procurorului Miklós Lázár: profesorul Tar Lorincz dezaprobă comportamentul reprezentantului maghiar din Alba-Iulia și îl declară pe Iancu erou în revista *Hét*³⁶. Ziarele *Budapesti Hirlap*, *Nagyvárad*³⁷, *Deutsches Volksblatt*³⁸, *Kronstädter Zeitung*, *Deutsche Zeitung*³⁹ reclamă comportamentul și atitudinea procurorului.

Este de menționat faptul că autoritățile nu au întreprins nici o acțiune de delimitare față de injuriile aduse memoriei lui Avram Iancu și națiunii române. Ziarul *Tribuna* este chiar acționat în instanță, de către procurorul general din Cluj, pentru articolele publicate pe tema Avram Iancu și a procurorului Miklós Lázár⁴⁰. Considerăm că expunerea succintă a acestui șir de evenimente este revelatoare în ceea ce privește modul în care înțelegeau autoritățile centrale și locale să trateze problema naționalităților nemaghiare, explicând intensitatea dorinței românești de a ridica un monument în memoria lui Iancu și cursul evenimentelor viitoare.

²⁷ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVIII, nr. 13, 3 februarie 1901, p. 49.

²⁸ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVII, nr. 127, 12 iulie 1900, p. 505.

²⁹ *Tribuna (din Sibiu)*, an XIV, nr. 285, 6 ianuarie 1900, p. 1139-1140.

³⁰ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 270, 20 decembrie 1899, p. 1079.

³¹ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 271, 21 decembrie 1899, p. 1083.

³² *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 275, 26 decembrie 1899, p. 1099.

³³ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 272, 22 decembrie 1899, p. 1087.

³⁴ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 273, 23 decembrie 1899, p. 1091.

³⁵ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 273, 24 decembrie 1899, p. 1095.

³⁶ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 271, 21 decembrie 1899, p. 1083.

³⁷ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 287, 11 ianuarie 1900, p. 1147.

³⁸ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 288, 12 ianuarie 1900, p. 1151.

³⁹ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVII, nr. 13, 31 ianuarie 1900, p. 49.

⁴⁰ *Timpul*, an 22, nr. 52, 20 martie 1900, p. 2.

În decembrie 1900, studenții clujeni decid să înceapă noile forme de protest prin depunerea unei coroane la Țebea, la 31 decembrie 1899⁴¹. Acțiunea este raportată și investigată de autorități. Sătenii, pentru a apăra coroana la depunerea căreia studentul George Novacovici ar fi spus „Jurăm pe mormântul tău, Iancule, că nu vom avea liniște până nu vom dobândi drepturile noastre egale cu celelalte națiuni”⁴², iau coroana de pe mormânt și o depun în biserică. Jandarmii, chemați pentru „cercetări”, confiscă coroana și o duc la Baia de Arieș. Locuitorii satelor și orașelor, studențimea și presa se aliază într-un protest masiv, iar presa joacă un rol important în transmiterea informațiilor și coagularea mulțimii. Guvernul repetă procedura, de acum devenită obișnuită: cei trei studenți sunt inculpați în „Procesul cununei”, care începe la 13 februarie 1900, la Baia de Arieș. O mare mulțime de oameni se adună să îi sprijine pe cei trei studenți: Ioan Scurtu, George Novacovici și Coriolan Steer. Numeroase telegrame de solidaritate sosesc din țară și din afara țării, determinând autoritățile să ceară sprijin armat⁴³. Merită menționată îndârjirea și demnitatea cu care inculpații, toți trei studenți la Drept în anul IV, s-au apărat. Coriolan Steer: „[...] trebuie să resping cu indignare incompetența, prin carea d-voastră voiți a vă presenta ca apărătorii bisericei române și prin carea vă arogați dreptul că cine a fost Iancu. Asta nu ține de d-voastră”; George Novacovici: „Sunt acusat în baza articolului 174 din legea penală. Acest paragraf sancționat de Maiestatea Sa, după d-voastră mă oprește să preamăresc faptele unui erou, care a fost decorat de însuși Maiestatea Sa! Numai atât! Și cu asta încheiu apărarea mea!”; Ioan Scurtu, după ce observă că nici în istorie, nici în romane, și nici măcar în statul maghiar nu s-a mai pomenit ca o coroană, act de pietate, să fie considerată *corpus delicti*, declară că „Dacă a preamări pe eroi ca Iancu e delict, eu totuși voi preamări totdeauna pe Iancu. Dacă virtutea e păcat și păcatul virtute înaintea acestei justiții, atunci cer și țin să se iee la protocol că vreau cea mai severă condamnare”⁴⁴. După o foarte scurtă deliberare, cei trei sunt condamnați la 6 săptămâni de închisoare ordinară și 250 de coroane amendă, iar coroana este confiscată⁴⁵.

Este lesne de imaginat reacția în lanț pe care acest verdict al procesului a provocat-o. Cu imaginea lui Iancu în minte, peste măsură de scârbiți că, pe lângă faptul că nu li se permite ridicarea unei statui în memoria celui care pentru ei este cel mai sfânt erou, memoria sa este batjocorită, iar actul lor de pietate este considerat probă într-un proces penal intentat pentru vina de a-și cinsti eroul, românii se mobilizează peste tot. Protestele se amplifică. Presa se angajează total în lupta pentru apărarea memoriei lui Avram Iancu, publică diverse materiale, preia articole din presa română și din cea străină⁴⁶. Autoritățile reacționează în mod implacabil, după modelul specific regimului. Dacă până în 1902 încercările au scopul de a reduce presa la tăcere, din 1903 se trece la represalii serioase. În urma unui lung și susținut

⁴¹ *Gazeta Transilvaniei*, an LXIII, nr. 284, 4 ianuarie 1900, p. 2.

⁴² *Tribuna (din Sibiu)*, an XVI, nr. 283, 4 ianuarie 1900, p. 1131.

⁴³ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVII, nr. 26, 16 februarie 1900, p. 101.

⁴⁴ *Tribuna (din Sibiu)*, an XVII, nr. 28, 18 februarie 1900, p. 109-110.

⁴⁵ Arhivele Statului Sibiu, fond Astra, cota 249, Corespondența, act nr. 982/ 1925 apud Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁶ *Tribuna* 20 februarie 1900-1 martie 1900.

atac, ziarul *Tribuna (Sibiului)* își încetează activitatea la 29 aprilie 1903⁴⁷, lupta fiind continuată de *Foaia Poporului*. În următoarea perioadă, acțiunile intense de maghiarizare a românilor nu permit reluarea inițiativei de ridicare a unui monument închinat lui Avram Iancu. Aceste activități pot fi reluate oficial doar după Marea Unire, până atunci având doar inițiative private izolate.

Al patrulea moment dedicat încercărilor de ridicare a unui monument de for public închinat lui Avram Iancu ne este dăruit de sculptorul Traian Mureșianu, fiul lui Iacob Mureșianu, editorul *Gazetei de Transilvania* din Brașov, care finalizează, probabil la 1894, un basorelief al lui Avram Iancu⁴⁸. Originalul basoreliefului nu mai există, desenul însă se păstrează în Arhiva Mureșenilor de la Muzeul Județean Brașov⁴⁹.

După 1 Decembrie 1918, România este întregită, iar ideea cinstirii memoriei lui Avram Iancu prin monumente de for public devine posibilă. La ședința din 30 iunie 1921, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, condusă de Andrei Bârsădeanu, decide să comemoreze așa cum se cuvine 50 de ani de la moartea lui Avram Iancu. În acest scop, planifică o serie de activități și înființează un comitet de inițiativă, intitulat sugestiv „Comitetul executiv pentru statuia lui Avram Iancu”. Comitetul se bucură de patronajul regelui Ferdinand I, avându-l președinte pe generalul Nicolae Petala și vicepreședinte pe Ioan Lupaș. Suma alocată monumentului de la Abrud și inclusă în bugetul pe 1922 este de 300.000 lei. Suma nu era însă suficientă și trebuia completată. Astfel, aceștia lansează un apel public pentru adunare de fonduri în acest scop, sumele donate urmând să fie transmise Primăriei Județului Cluj. Fondurile adunate nu sunt însă suficiente pentru a comanda lucrarea⁵⁰. O altă activitate propusă este înființarea unui Muzeu istoric al Munților Apuseni, mai ales cu privire la revoluția de la 1848-1849 din Transilvania. Muzeul urma să fie înființat în casa lui Avram Iancu din Vidra, devenită proprietate *Astra*, și să fie inaugurat la 10 septembrie 1922, comemorând astfel 50 de ani de la moartea lui Iancu⁵¹. Din motive financiare, inaugurarea este amânată pe 30 august 1924, la împlinirea a 100 de ani de la nașterea marelui erou, și înlocuită cu serbări naționale la mormântul lui Iancu de la Țebea.

La 21 iulie 1921, protopopul Zarandului, Pompiliu Piso, cere mitropolitului Nicolae Bălan să interzică înmormântările în perimetrul mormântului lui Iancu, pentru a se putea ridica un mausoleu în memoria sa. Solicitarea este aprobată, și, la 17 septembrie 1921, i se transmite preotului din Țebea, Iosif Tisu, să ia măsuri ca să mute morții de lângă mormântul lui Avram Iancu și să nu mai permită nicio înmormântare în preajma sa. Locul ales să fie „loc de frunte și frumos [...] în vederea

⁴⁷ *Tribuna (din Sibiu)*, an XX, nr.70, 29 aprilie 1903, p. 277.

⁴⁸ Ioana Vlasiu (coordonator), *Dicționarul sculptorilor din România secolele XIX-XX*, vol. II, Lit. H-Z, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 158-159.

⁴⁹ Joe Gherman, Barbu Brezianu, *Un sculptor ardelen necunoscut: Traian Mureșianu*, în *Studii și cercetări de Istoria Artei: SCIA*, 4, nr. în TOM 3-4, 1957, p. 342; Mircea Gherman, *Portretul lui Avram Iancu în Cumidava*, VII, 1973, p. 337-339.

⁵⁰ Virgiliu. Z. Teodorescu, *Simboluri de for public ale cinstirii lui Avram Iancu în Acta Mysei Porolissensis*, vol. XXII, 1998, p. 258.

⁵¹ *Foaia poporului* din 17 aprilie și 14 august 1921, apud Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 12; *Transilvania*, an LII, nr. 7-8, iulie- august 1921, p. 629.

unui mausoleu maiestuos deasupra mormântului eroului care [...] își doarme somnul de veci”⁵² sub gorunul lui Horea⁵³, conform dorinței sale. La finalul anului 1922, președintele Despărțământului Deva al *Astreii* informează comitetul central asupra faptului că „s-a pus baza unui fond pentru bustul lui Avram Iancu în Deva, iar cei 3.931 lei, 50 de bani, se fructifică la Banca Decebal din localitate”⁵⁴.

Revenind la eforturile *Comitetului executiv pentru statuia lui Avram Iancu*, acesta publică la începutul anului 1923 concursul pentru executarea statuii ecvestre a lui Avram Iancu, din bronz, cu dată de finalizare 15 mai 1924. Aceasta urma să fie așezată în fața Teatrului Național din Cluj⁵⁵. Rezultatele nu se concretizează conform calendarului stabilit. Multiplele propuneri ale artiștilor români și străini sunt analizate de un comitet condus de profesorul universitar dr. Coriolan Petranu, care, în aprilie 1926, îl declară câștigător, sub rezerva unor sugestii de modificări la proiectul propus, pe sculptorul român Ion Dimitriu-Bârlad. Statuia ecvestră a lui Avram Iancu este finalizată în octombrie 1929, însă este predată Comitetului de inițiativă din Târgu Mureș, urmând ca artistul să realizeze o nouă sculptură pentru Cluj, în momentul în care Catedrala Ortodoxă avea să fie finalizată. Ulterior s-a convenit ca la Cluj să fie înălțată statuia *Lupoaica cu copiii*, iar monumentul național ridicat în memoria lui Avram Iancu să rămână cel de la Târgu Mureș⁵⁶.

În concluzie, imaginea lui Avram Iancu de erou s-a format în mentalul colectiv al românilor în timpul și după evenimentelor revoluționare de la 1848-1849. Imediat după înfrângerea revoluției, apar și primele încercări ale românilor transilvăneni de a cinsti memoria Crăișorului Munților prin ridicarea unui monument de for public. Românii își vor manifesta atașamentul față de memoria lui Avram Iancu și vor contribui financiar la strângerea de fonduri bănești în acest sens. Toate eforturile lor au fost însă în zadar până la realizarea Marii Uniri deoarece autoritățile habsburgice și mai apoi cele austro-ungare nu agreeau un astfel de demers. Abia după 1918, autoritățile statului român își vor uni eforturile pentru realiza monumente de for public care să cinstească memoria lui Avram Iancu cu ocazia unor evenimente jubiliare: 50 de ani de la moartea lui Avram Iancu (1922) sau 100 de ani de la nașterea sa (1924). Anul 1924, anul centenarului nașterii lui Avram Iancu, este anul în care eforturile conjugate ale românilor dau roade, o serie de monumente închinat lui Avram Iancu își ocupă locul cuvenit. Cinstim eforturile românilor de pretutindeni, care au luptat să păstreze vie memoria eroului transilvănean.

⁵² Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale, fond Protopopiatul Ortodox Brad, Dosar 3/1921, f. 18, anexa XXVIII; 18v apud Ioachim Lazăr, Nicolae Marcel Morar, *Avram Iancu în memoria posterității*, Editura Emia, Deva, 2008, p. 56-57.

⁵³ Traian Mager, *Moartea și înmormântarea lui Avram Iancu în Societatea de mâine*, XII, nr 3 și 4, martie- aprilie 1935, p. 69-70.

⁵⁴ Virgiliu Z. Teodorescu, *op. cit.*, p. 258; Ioachim Lazăr, Nicolae Marcel Morar, *op. cit.*, p. 64.

⁵⁵ *Foaia poporului* an 29, nr. 3, 16 martie 1921; Arhivele Statului Sibiu, fond Astra, cota 249, Corespondență, apud Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁶ Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 14-15.

Anexă

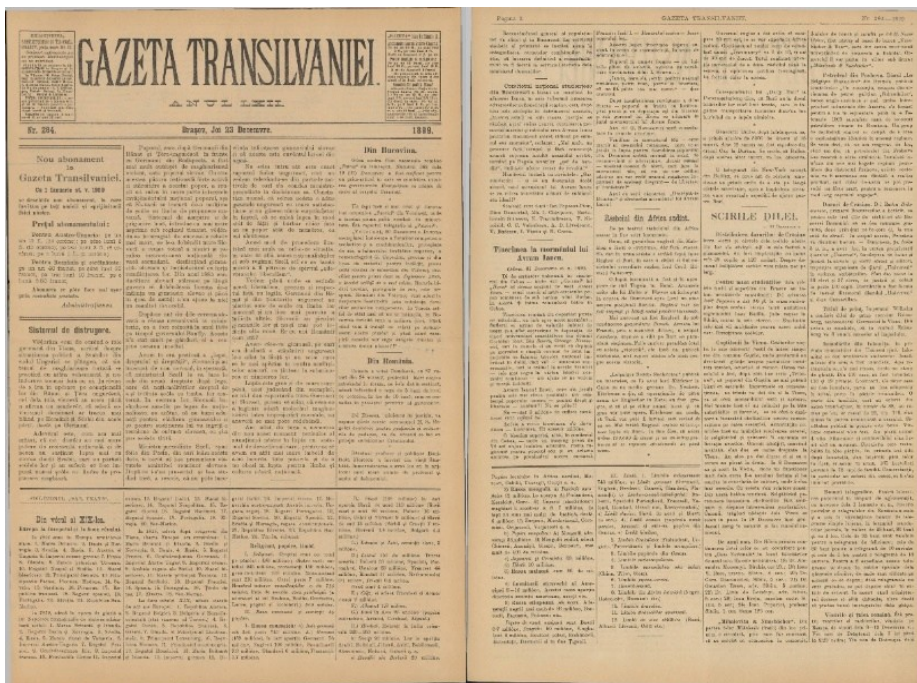

Fig. 1 *Gazeta Transilvaniei*, an LXIII, nr. 284, 4 ianuarie 1900 (Sursa: www.arcanum.com)

Fig. 2. *Tribuna* (din Sibiu), an XVI, nr. 283, 4 ianuarie 1900 (Sursa: www.arcanum.com)

Fig. 3 *Adevărul*, an XI, nr. 3161 (Sursa: www.arcanum.com)

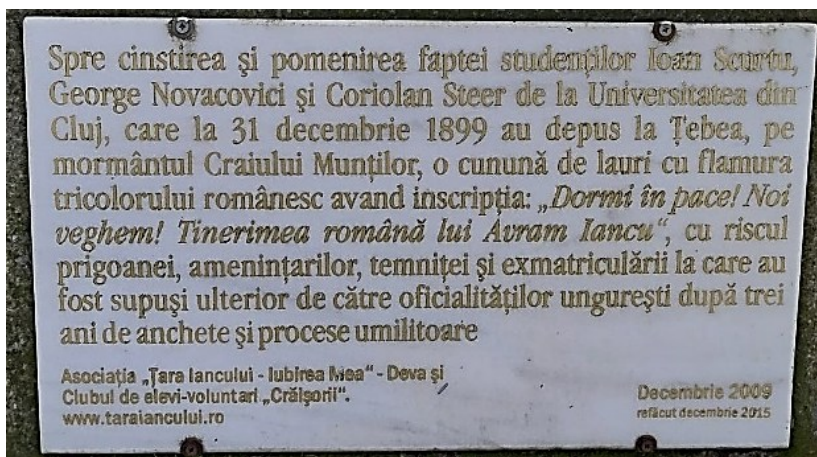

Fig. 4. Placă memorială Țebea (foto: Gabriela Antonovici)

O PERSONALITATE A DOMENIULUI FARMACEUTIC DIN ROMÂNIA, FARMACISTUL IOAN MURGĂU (1880-1948) DIN TURDA

*Răzvan Mihai NEAGU**

Abstract. *A Personality of the Pharmaceutical Field from Romania, Pharmacist Ioan Murgău (1880-1948) from Turda.* Ioan Murgău was a representative figure of the Romanian intelligentsia from Turda. He built a solid career in the pharmaceutical field, being the first relevant Romanian in this profession from the city on Arieș. The relevance of Ioan Murgău in history is given by the important positions he held, both from a professional and political point of view. We recall those of pharmaceutical general inspector and prefect of Turda County. He carried out a rich social activity, active in the financial-economic field, but also in the church, being a person with real religious affinities. Ioan Murgău remains over time a bright figure of the city of Turda, which he loved and respected.

Keywords: *pharmacy, general inspector, prefect, church, Turda.*

Preliminarii. Activitatea până la Marea Unire. Domeniul farmaceutic este indisolubil legat de medicină. Dezvoltarea acestuia a fost influențată de evoluția științelor medicale, dar și a fiziologiei, microbiologiei, biochimiei, toxicologiei, fizicii și matematicii. Un rol deosebit de important în conturarea domeniului farmaceutic l-a avut chimia, știință privilegiată în cadrul celei de-a doua Revoluții Industriale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ca o consecință directă a dezvoltării chimiei, producerea de medicamente și remedii pentru diverse boli și afecțiuni fizice și psihice cunoaște o mare dezvoltare. Acest fapt duce la îmbunătățirea considerabilă a sănătății umane și implicit la creșterea duratei vieții. Pe de altă parte, orașele din Transilvania, aflate în plin proces de expansiune, industrializare și modernizare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aveau mare nevoie de farmaciști bine pregătiți, care să se îngrijească de sănătatea cetățenilor lor. În cadrul acestor evoluții s-a înscris și orașul Turda. Dacă ne referim, pe scurt, la istoria farmaciei din Turda, aceasta datează din secolul al XVIII-lea, când în anul 1745 a fost deschisă prima oficiină farmaceutică din orașul de pe Arieș¹. O importantă și relevantă pagină în istoria farmaceutică turdeană a fost scrisă de familia Velits, o adevărată dinastie de farmaciști, membrii acesteia activând neîntrerupt, între secolele XVIII-XX². Dacă până la Primul Război Mondial, farmacia turdeană a fost dominată

* Colegiul Tehnic Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

¹ Cristian Nicolae Matei, *Ideea de sănătate în Transilvania iluministă în cărți și documente*, Editura Mega și Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, Cluj-Napoca și Alba Iulia, 2021, p. 72.

² Răzvan Mihai Neagu, *Considerații privind o familie de farmaciști din Turda: Familia Velits*, în *Cultura Medieșană*, IV, 2015, p. 25-28.

de farmaciști maghiari și armeni, în perioada interbelică își face loc pe piață și farmacistul Ioan Murgău, aducând un mare capital de prestigiu acestei nobile profesii.

Istoriografia locală, dar și cea regională și cea națională nu s-au preocupat în mod special de personalitatea aflată aici în discuție, cu toate că farmacistul turdean a deținut funcții politice și profesionale de prim rang. Practic, nu există niciun studiu, care să ia în discuție viața și activitatea sa. În ceea ce ne privește, prin prezentul material dorim să recuperăm memoria unei mari personalități a orașului Turda, care a avut o bogată activitate, desfășurată cu precădere în perioada interbelică.

Ioan Murgău s-a născut în 22 octombrie 1880, în localitatea Geoagiu de Sus (comitatul Alba de Jos, azi jud. Alba), într-o familie simplă ortodoxă. A ales să studieze farmacia la Universitatea din Cluj, absolvind în 1905³. După terminarea studiilor de specialitate, tânărul farmacist își face ucenicia în farmacia lui Tomcsik József (1853-1911) din Ghirișu de Arieș (azi parte componentă a orașului Câmpia Turzii)⁴. Precizăm că maestrul lui Ioan Murgău a studiat la Budapesta, unde în 1874 și-a luat diploma de farmacist, iar ulterior, în 1877, doctoratul la Cluj. Tomcsik József și-a deschis farmacia din Ghirișu de Arieș în anul 1883.

Până în anul 1918, Ioan Murgău și-a desfășurat activitatea în cadrul sistemului farmaceutic austro-ungar. Într-o primă fază, el a fost farmacist-asistent. Din 1910, a fost membru în Asociația Națională a Farmaciștilor Asistenți din Ungaria (*Landesverband der Apotheker-Assistenten in Ungarn*), fondată în 1906⁵. Este amintit în calitate de membru ordinar al asociației (*Ordentliche Ausschlußmitglieder*) în Almanahul Farmaceutic din anul 1911⁶. La 17 martie 1913, Ioan Murgău a participat la Adunarea generală a Asociației Naționale a Farmaciștilor Asistenți Maghiari de la Budapesta⁷.

În condiții pe care nu le cunoaștem, în perioada antebelică, Ioan Murgău ajunge la Turda, unde își clădește o impresionantă carieră de farmacist, ocupație căreia îi rămâne fidel pe toată durata vieții sale. În mai 1913, a primit aprobarea de a deschide o drogherie la Turda⁸. În accepțiunea din acea epocă, termenul drogherie se referea la o prăvălie, care funcționa ca punct farmaceutic, parfumerie și laborator cosmetic⁹.

³ Samuel Izsák, *Farmaciști români din Transilvania și Banat (studiu preliminar)*, în *Acta Musei Napocensis*, XIX, 1982, p. 466; Valentin Vișinescu, Vasile Miclăuș, *Dicționar de personalități turdene*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006, p. 103; Péter H. Mária, *Gyógyszerésképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872-1919 között*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2019, p. 73.

⁴ Orient Gyula, *Az Erdélyi és Bánáti Gyógyszerészet Története*, „Minerva” Irodalmi és Nyomdai Müintézet Nyomása, Cluj-Kolozsvár, 1926, p. 245.

⁵ *Frommes Pharmazeutischer Kalender für das Jahr 1910*, Wien, Druck und Verlag der K. u. K. Hof-Buchdruckerei und Hof-Verlags Buch-Handlung Carl Fromme, p. 195.

⁶ *Pharmazeutischer Almanach. Kalender für Apotheker, Militär-Medikamenten-Beamte, Studierende der Pharmazie etc.*, redigiert von Dr. Hans Heger, Wien, 1911, Verlag von Moritz Perles, p. 177.

⁷ *Pharmazeutische Post*, XLVI jahrg., Wien, 22 März 1913, nr. 24, p. 257.

⁸ *Drogisten-Zeitung*, 28 jahrgang, Wien, 30 mai 1913, nr. 22, p. 220; *Pharmazeutische Post*, XLVI jahrg., Wien, 21 mai 1913, nr. 41, p. 438.

⁹ Ioan Grecu, Gheorghe Mermeze, *Societatea română de istoria farmaciei*, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 1999, p. 62.

Din datele avute la dispoziție de noi, rezultă faptul că nu a participat la Primul Război Mondial și nici nu a fost concentrat. Șematismele militare nu îl menționează, iar necrologul din 1948 nu face vreo referire la participarea pe front. Cu toate acestea, o informație din perioada interbelică (1929) spunea că ofițerii în rezervă din Armata țaristă și cea austro-ungară sunt primiți în Armata Regală Română, iar Ioan Murgău figurează ca farmacist-sublocotenent¹⁰. Chiar gradul purtat, cel mai mic în armată, arată că doar a figurat în evidențele armatei cezaro-crăiești.

Prezența sa în orașul de pe Arieș este atestată de presa vremii în timpul Primului Război Mondial. Astfel, în perioada sărbătorii Nașterii Domnului din 1914, la Turda s-au colectat mai multe obiecte pentru răniții din Făgăraș, ocazie cu care, Ioan Murgău, amintit ca „drogerist”, a donat o jumătate de kilogram de ceai¹¹. De asemenea, el a fost implicat în acțiuni caritabile pentru răniții din cele patru spitale turdene, organizate de Reuniunea femeilor române din localitate. Intelectualitatea română din Turda, în urma unei campanii de colectare de fonduri pentru răniții din Marele Război, desfășurată la începutul anului 1915, a strâns suma de 281 de coroane și 70 de fileri, iar în cadrul acesteia, Ioan Murgău a donat zece coroane¹².

La sărbătoarea Învierii Domnului din 1915, Reuniunea femeilor române condusă de Lucreția Mureșan, soția protopopului ortodox Iovian Mureșan, a încercat alinarea suferințelor celor răniți. Ioan Murgău, menționat ca „apotecar”, a donat vopseaua pentru ouă, în valoare de cinci coroane¹³. Aceeași asociație feministă s-a remarcat și prin colectarea de fonduri, iar cu ocazia răscumpărării felicitărilor de anul nou (1916), Ioan Murgău („apotecar”) a donat 20 de coroane¹⁴. Se desprinde din cele arătate mai sus generozitatea farmacistului turdean, care a donat bani sau produse în cadrul unor acțiuni caritabile.

Nu avem date despre implicarea lui Ioan Murgău în evenimentele premergătoare Marii Uniri de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia. El nu apare pe lista delegaților la marele moment, în nicio calitate (delegat ales, supleant sau de drept). Nu știm dacă a fost la Alba Iulia, dar dacă a făcut-o, a mers ca particular.

Ioan Murgău, o mare personalitate a farmaciei românești. În perioada interbelică, Ioan Murgău a fost una din cele mai remarcabile figuri ale elitei intelectuale din Turda, care a avut o contribuție deosebită la reorganizarea vieții publice pe baze românești. Începând cu anul 1919, el va funcționa în cadrul sistemului farmaceutic românesc. Amintim că la 8 aprilie 1919, prin nota circular 576A, Consiliul Dirigent statua că pentru a fi admiși la libera practică în România, toți medicii, farmaciștii și stomatologii din Transilvania trebuiau să trimită actele doveditoare în acest sens Resortului Ocrotitorilor Sociale până la 15 mai 1919¹⁵.

Cea mai importantă realizare a lui Ioan Murgău a fost deschiderea primei farmacii românești din Turda. Astfel, în 1920, având aprobarea Consiliului Dirigent,

¹⁰ *Universul*, anul XLVII, București, 21 mai 1929, nr. 112 bis, p. 6.

¹¹ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXXVIII, Brașov, 4 (17) ianuarie 1915, nr. 3, p. 3.

¹² *Telegraful Român*, anul LXIII, Sibiu, 10/23 ianuarie 1915, nr. 3, p. 10.

¹³ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXXVIII, Brașov, 12 (25) aprilie 1915, nr. 79, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*, anul LXXIX, Brașov, 10 (23) ianuarie 1916, nr. 6, p. 2.

¹⁵ Vasile Lipan, *Istoria farmaciei române în date*, Editura Farmaceutică, București, 2009, p. 244-245.

Resortul Interne (Serviciul Sanitar și Asistență Socială), el a deschis Farmacia „Minerva” (Piața Mihai Viteazul, nr. 53)¹⁶. Așadar, Ioan Murgău devine proprietar de farmacie, impunându-se în mod firesc, în urma unei bogate activități în domeniu, în sistemul farmaceutic din Turda. În același an, se constituie asociațiile farmaceutice județene, în cazul județului Turda-Arieș, președinte fiind Ioan Murgău, secretar Gerő Gyula, iar casier Mike Márton¹⁷. Îndeplinea aceeași calitate și în anul 1937, la conducerea Colegiului Farmaciștilor din județul Turda, vicepreședinte fiind Inczeffy Albert, iar secretar Velits Karoly¹⁸.

Cariera sa în domeniul farmaciei a avut o anvergură națională, prin prisma posturilor cheie pe care le-a deținut în acest domeniu. Farmacistul turdean a participat la numeroase adunări, congrese și întâlniri ale farmaciștilor, contribuind la elaborarea legislației în domeniu.

Ioan Murgău s-a remarcat în organizarea farmaciștilor din Transilvania și Banat, în perioada interbelică. Astfel, între anii 1921-1925, el a fost președintele Asociației Farmaciștilor din Ardeal și Banat¹⁹. Ulterior, între 1928-1930, a fost președinte de onoare al respectivei asociații²⁰.

În cadrul unui congres general desfășurat la Brașov între 5-6 iunie 1921 se constituie Asociația generală a farmaciștilor din România condusă de președintele Alexandru Iteanu²¹. La acest congres participă și Ioan Murgău în calitate de președinte a Asociației farmaciștilor din Ardeal și Banat, care cu această ocazie devine secție a asociației generale amintite²².

Între 10-11 iunie 1922, la Sinaia are loc cel de-al doilea congres al farmaciștilor din România (peste 300 de delegați), cu participarea farmaciștilor din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia. Cu această ocazie se realizează unirea deplină a farmaciștilor din noile provincii cu cei din Vechiul Regat²³. În cadrul lucrărilor congresului, Murgău a susținut un discurs în care cerea desființarea farmaciilor cercuale²⁴.

În anul 1922, farmacistul Murgău a fost ales membru în comisia pentru elaborarea anteproiectului privitor la organizarea serviciului sanitar și al asistenței sociale din România²⁵. O contribuție importantă a avut farmacistul turdean la alcătuirea noii farmacopei românești²⁶. Astfel, alături de alți farmaciști din

¹⁶ Teodor D. Paveleanu, *Istoria farmaciilor din Transilvania*, vol. III Nord-Vestul, Vestul și Centrul Transilvaniei, Editura Universității „Transilvania”, Brașov, 2004, p. 200.

¹⁷ Péter Mária, *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2002, p. 233.

¹⁸ *Ibidem*, p. 242.

¹⁹ Orient Gyula, *Az Erdélyi és Bánáti Gyógyszerészet Története*, „Minerva” Irodalmi és Nyomdai Müintézet Nyomása, Cluj-Kolozsvár, 1926, p. 235.

²⁰ Péter Mária, *op. cit.*, p. 235.

²¹ Vasile Lipan, *op. cit.*, p. 260.

²² *Patria*, anul III, Cluj, 18 iunie 1921, nr. 130, p. 3.

²³ Vasile Lipan, *op. cit.*, p. 273.

²⁴ *Universul*, anul XL, București, 14 iunie 1922, nr. 129, p. 4.

²⁵ *Ibidem*, 14 iulie 1922, nr. 154, p. 5; Vasile Lipan, *Istoria farmaciei*, p. 274.

²⁶ Farmacopeea este un tratat care cuprinde datele oficiale privind descrierea și formulele de preparare a medicamentelor, precum și modul lor de conservare și de utilizare.

Transilvania, Ioan Murgău a primit sarcina de a culege denumirile în limbile germane și maghiară²⁷.

Între 29-31 mai 1924, a avut loc la București, congresul anual al Asociației generale a farmaciștilor din România, în cadrul căruia s-a desfășurat și o expoziție chimico-farmaceutică, la care au participat peste 60 de firme din țară și străinătate²⁸. Murgău a participat la dezbaterile regulamentului, a statutului asociației și la discutarea anteproiectului de lege a farmaciilor²⁹.

Ioan Murgău a avut preocupări în domeniul creării unei asociații de întraajutorare a celor din aceeași breaslă cu el. Astfel, la 25 septembrie 1924 a avut loc constituirea Asociației de ajutorare a proprietarilor de farmacii din Ardeal și Banat, cu sediul la Cluj, avându-l președinte pe Ioan Murgău³⁰.

Cea mai importantă și relevantă funcție pe care a deținut-o Ioan Murgău a fost cea de inspector general al farmaciilor din țară, pe care o dobândește în anul 1925³¹. El a primit dreptul ca, în afara inspecțiilor ordonate de minister, în mod inopinat și fără a avea nevoie de vreo autorizație specială, să efectueze controale, inspecții în farmacii, depozite de medicamente și drogherii din țară, să poată ridica probe și întocmi procese verbale despre cele constatate și să poată cere concursul organismelor administrației locale și a celor judiciare³². În 1926, Murgău a fost confirmat definitiv în postul de inspector general al farmaciilor și drogheriilor din România³³.

Activitatea lui Ioan Murgău din domeniul farmaceutic, coroborată cu cariera sa politică (despre care vom discuta în prezentul material), i-au atras și cuvinte mai puțin măgulitoare, așa cum arată presa vremii. Astfel, farmacistul turdean era perceput ca protejat al ministrului sănătății și ocrotirii sociale, Ioan Lupaș: „Între numeroșii săi protejați, d. ministru al Sănătății are și pe un domn, anume Murgău, care fiind inspector e în acelaș timp și proprietarul unei farmacii la Turda”³⁴. Autorul articolului face referire la Legea „Săveanu” din 23 martie 1926, prin care se înființează trei posturi de inspector, farmaciștii numiți în această demnitate nu puteau deține o farmacie.

La 11 iulie 1927 se constituie Sindicatul profesional al farmaciștilor din Ardeal și Banat înscris în registrul persoanelor juridice printr-o hotărâre a Tribunalului Cluj din 11 aprilie 1928, președinte fiind farmacistul Ioan Murgău³⁵.

În 17 iunie 1928, la Orăștie, Ioan Murgău participă la congresul anual al farmaciștilor sub președinția lui Corneliu Demeter³⁶.

²⁷ Vasile Lipan, *op. cit.*, p. 279.

²⁸ *Ibidem*, p. 287.

²⁹ *Universul*, anul XLII, București, 2 iunie 1924, nr. 122, p. 5.

³⁰ *Patria*, anul VII, Cluj, 15 august 1925, nr. 176, p. 2.

³¹ *Viitorul*, anul al XVIII, București, 18 ianuarie 1925, nr. 5.061, p. 4.

³² *Lupta*, anul IV, București, 13 februarie 1925, nr. 953, p. 3.

³³ *Dimineața*, anul XXII, București, 11 aprilie 1926, nr. 6.959, p. 2; Vasile Lipan, *op. cit.*, p. 301.

³⁴ Marius Georgescu, *Farmacile și farmaciștii*, în *Viitorul*, anul XX, București, 25 martie 1927, nr. 5.723, p. 3.

³⁵ *Buletinul Muncii*, anul XI, 1930, p. 318.

³⁶ *Universul*, anul XLVI, București, 21 iunie 1928, nr. 140, p. 6.

În cadrul congresului Asociației farmaciștilor din Ardeal și Banat desfășurat în 8 octombrie 1928 la Cluj, farmacistul Ioan Murgău și profesorul Alexandru Iteanu din București sunt sărbătoriți la 30 de ani de activitate³⁷. Această acțiune arată marea apreciere de care se bucura farmacistul turdean în rândul colegilor săi de breaslă.

Activitatea lui Ioan Murgău a fost pusă în slujba pacienților și a tratării acestora cu grijă și respect. O situație interesantă a avut loc la Turda în anul 1928, semnalată de presa epocii. Din 1926 funcționează la Turda, fără diriginte, drogheria „Coroana”, proprietate a farmacistului Iuliu Uțiu. Acestea nu se poate ocupa de unitate și o închiriază doamnei Berkoczi din Cluj, dar ea nu are dreptul să o conducă pentru că nu este de specialitate, deși mai deține o drogherie în Cluj. La drogheria din Turda această doamnă a numit o tânără domnișoară, care nu cunoaște acest domeniu și din cauza căreia domnul Ioan Cercovitz din Turda s-a intoxicat grav și a dat în judecată conducerea drogheriei. Inspectorul Ioan Murgău a închis drogheria, dar, în urma unui raport făcut de doamna Berkoczi la ministerul de resort, obține redeschiderea³⁸.

Conform „Almanahului farmaciștilor” din România pe anul 1928, farmacia lui Ioan Murgău era dată în arendă lui Balázs Ferencz³⁹. El nu s-a mai putut ocupa personal de oficina al cărui proprietar era, din cauza numeroaselor responsabilități pe care le presupunea funcția de inspector general farmaceutic. Astfel, el a fost nevoit să apeleze la soluția arendării propriei oficine unei alte personae.

Farmacistul turdean a fost un luptător împotriva stupefiantelor. În urma unui control inopinat la Lugoj, în 1929, a descoperit că văduva Maria Stoicovici (născută Bobroff) și Anton Görlich dețin în farmacia lor, „Crucea Albă”, o importantă cantitate de stupefiant și substanțe toxice fără autorizație. Murgău a dispus confiscarea și s-a deschis o acțiune de către Parchetul de pe lângă Tribunalul din Lugoj⁴⁰.

La 28 iunie 1931 la Cluj are loc adunarea generală de reconstituire a Asociației farmaciștilor din Ardeal și Banat, la care participă farmaciștii turdeni Nicolae Manta și Ioan Murgău. Acesta din urmă ține un discurs în care face un istoric al tratativelor cu comitetul de conducere al asociației generale. Afirmă că s-a făcut tot posibilul să se mențină unitatea profesiei, iar farmaciștii din Transilvania nu pot fi acuzați de separatism. Murgău dezbate și problema educației tinerilor farmaciști, iar în opinia sa, farmacia ar trebui să se studieze numai la București pentru că cele trei facultăți din țară nu au laboratoare și materialul didactic necesar⁴¹.

Ioan Murgău a participat la diverse evenimente, legate de domenii conexe farmaciei. Astfel, la 23 septembrie 1931, el a participat la Cluj, la primul congres al cultivatorilor de plante medicinale convocat de Institutul de Cercetări Agronomice, lucrările având loc la Academia de Înalte Studii Agronomice⁴².

³⁷ *Dimineața*, anul XXIV, București, 10 octombrie 1928, nr. 7.843, p. 8; *Viitorul*, anul XXI, București, 11 octombrie 1928, nr. 6.196, p. 3.

³⁸ *Curentul*, anul I, București, 25 noiembrie 1928, nr. 313, p. 4.

³⁹ *Almanahul farmaciștilor din România*, redactat de Samuil Nagy, anul V, Cluj-Napoca, 1928, p. 107.

⁴⁰ *Curentul*, anul II, București, 6 iunie 1929, nr. 495, p. 5.

⁴¹ *Universul*, anul XLIX, București, 2 iulie 1931, nr. 173, p. 8.

⁴² *Cuvântul*, anul VII, București, 26 septembrie 1931, nr. 2.311, p. 2.

În anul 1933, Ioan Murgău a fost trecut în cadru disponibil⁴³. Participă în 26 ianuarie 1935, la Târgu Mureș, la adunarea extraordinară a Asociației Farmaciștilor din Ardeal și Banat, unde se discută problema învățământului farmaceutic și problema medicamentelor. Murgău a ținut un discurs⁴⁴.

În anul 1935, se confirmă reactivarea lui Ioan Murgău din cadrul disponibil în cadru activ în calitate de inspector general farmaceutic⁴⁵, expertiza sa în acest domeniu fiind un argument foarte important în această decizie.

Farmacia lui Ioan Murgău din Turda a funcționat în continuare, iar o știre interesantă din anul 1935 informa publicul despre faptul că aceasta a devenit furnizor de medicamente pentru Căile Ferate Române⁴⁶.

Almanahul farmaciștilor pe 1937 consemna faptul că farmacia lui Ioan Murgău din Turda este dată în arendă lui Géza Florian⁴⁷.

Presa epocii interbelice publica în anul 1938, o știre conform căreia inspectorul Murgău a descoperit, în urma unui control, un farmacist cu act de naționalitate română fals, Manole Tuckel⁴⁸.

După o îndelungată activitate, în anul 1939 a survenit pensionarea lui Ioan Murgău. Astfel, cu începere din 1 mai 1939, inspectorul general farmaceutic a fost pus în retragere din oficiu⁴⁹.

Farmacistul turdean s-a remarcat și prin bogata activitate editorială în cadrul unor publicații de specialitate. Astfel, în 1923, el a fost redactorul-șef al revistei „Pharmacia-Gyógyszerész Újság”, care a apărut la Cluj, între anii 1920-1924, cu o frecvență de o dată la două săptămâni⁵⁰. De asemenea, s-a numărat printre membrii echipei redacționale a publicației „Revista Farmaciei”, care a apărut între 1923-1928, tot la Cluj⁵¹. Farmacistul turdean a colaborat la „Archiva Farmaciei”, publicației de profil, apărută la Cluj din 1925⁵².

Meritele incontestabile ale farmacistului turdean Ioan Murgău au fost recunoscute oficial de statul român, care l-a recompensat pentru acestea. Astfel, printr-un decret semnat de Regele Ferdinand I în anul 1926, i se conferă Medalia „Crucea Meritului Sanitar”, clasa I⁵³.

O carieră politică între democrație și autoritarism. O parte importantă a activității lui Ioan Murgău a fost alocată politicii. El s-a numărat printre membrii fondatori ai filialei județene Turda-Arieș a Partidului Național Liberal, cea mai importantă formațiune politică democratică a României interbelice. Astfel, la 6 noiembrie 1920 a avut loc o adunare pentru crearea unui comitet de acțiune privind

⁴³ *Universul*, anul L, București, 27 august 1933, nr. 233, p. 4.

⁴⁴ *Dimineața*, anul XXXI, București, 31 ianuarie 1935, nr. 10.092, p. 14.

⁴⁵ *Universul*, anul LII, București, 14 februarie 1935, nr. 44, p. 9.

⁴⁶ *Ibidem*, 6 mai 1935, nr. 122, p. 10.

⁴⁷ Molitórisz Pál, *Almanah*, 1937, Cluj, p. 140.

⁴⁸ *Universul*, anul LV, București, 9 mai 1938, nr. 125, p. 2.

⁴⁹ *România*, anul II, București, 23 aprilie 1939, nr. 321, p. 8.

⁵⁰ Péter Mária, *op. cit.*, p. 247-248.

⁵¹ *Ibidem*, p. 250.

⁵² *Ibidem*, p. 251.

⁵³ *Monitorul Oficial*, 21 aprilie 1926, nr. 89, p. 5.825.

organizarea Partidului Național Liberal în județul și orașul Turda. Au participat avocații Ioan Boeriu și Mihai Moldovan, medicul Virgil Cenariu, farmacistul Ioan Murgău, protopopul ortodox Iovian Mureșan, comerciantul Ignat Borza (tatăl marelui savant botanist Alexandru Borza) sau librarul Ioan Pescariu⁵⁴. A fost un liberal activ și implicat, care și-a adus partea sa de contribuție la creșterea acestei formațiuni în Turda. O informație din presa vremii arată că la 20 august 1921, o delegație din București a Partidului Național Liberal, formată din Dimitrie Ioanițescu, Achil Paicu și Nicolae Paicu, sosește la Turda pentru a consolida filiala locală. În 21 august 1921, are loc o consfătuire cu membrii partidului la care participă președintele filialei, Ioan Boeriu, Mihai Moldovan, Iacob Trif (director de bancă), Ioan Murgău, Ioan Pescariu și Virgil Cenariu. Discuția a fost centrată pe identificarea celor mai potrivite mijloace pentru creșterea partidului în județul Turda-Arieș. Se decide o mai mare aplecare spre țărănime, precum și organizarea de întruniri în comunele mai însemnate din județ⁵⁵.

La scurt timp de la aceasta, farmacistul Murgău a încercat să acceadă la un post politic de însemnătate. Astfel, în 1922, el candidează pentru un loc în Adunarea Deputaților, în circumscripția electorală Iara de Jos din județul Turda-Arieș, dar nu reușește să obțină mandatul⁵⁶.

Ioan Murgău a fost o figură remarcabilă a liberalismului turdean interbelic. El s-a implicat activ în viața și activitatea acestui partid, iar presa locală a vremii surprinde acest aspect. Astfel, la 14 septembrie 1924, are loc congresul filialei județene Turda-Arieș, ocazie cu care au loc alegeri. Alături de protopopul ortodox Iovian Mureșan, preotul Grigore Biji, agronomul Gheorghe Cipăianu și avocații Ioan Boeriu și Mihai Moldovan, farmacistul Ioan Murgău este ales în comitetul local⁵⁷.

Cea mai importantă funcție politică pe care Ioan Murgău a deținut-o la nivel local a fost cea de prefect al județului Turda-Arieș⁵⁸. El a fost numit printr-un decret regal emis de Regele Ferdinand I la 22 mai 1925. Numirea era făcută prin delegație începând cu data de 25 mai 1925⁵⁹. Murgău îl înlocuiește ca prefect pe inspectorul general Iulian Peter, a cărui delegație de a îndeplini funcția de prefect al județului Turda-Arieș, încetează⁶⁰. În presa vremii se atesta faptul că așteptările de la noul prefect erau mari: „De la noul prefect, locuitorii județului, între care sunt și moșii din cuibul lui Iancu și Horea, așteaptă îndreptarea a multor stări rele din județ”⁶¹. Nu a fost singurul farmacist care a deținut funcția de prefect. Dacă ne referim la zona Transilvaniei și alți farmaciști au fost numiți într-o astfel de funcție importantă: Alexandru Iteanu a fost prefect al județului Trei Scaune (din 1922), Gheorghe Căteanu a fost prefect al județului Brașov (din 1932), Iancu Nan a fost prefect al

⁵⁴ *Viitorul*, anul XIII, București, 26 noiembrie 1920, nr. 3.808, p. 2.

⁵⁵ *Ibidem*, anul XIV, București, 2 septembrie 1921, nr. 4.949, p. 2.

⁵⁶ *Monitorul Oficial*, 14 martie 1922, nr. 280, p. 12.268.

⁵⁷ *Turda*, anul I, 28 septembrie 1924, nr. 38, p. 2.

⁵⁸ Valentin Vișinescu, Tudor Ștefănie, *Primari și prefecți ai Turzii după Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, Turda, 2005, p. 40.

⁵⁹ Vasile Lipan, *op. cit.*, p. 293.

⁶⁰ *Monitorul Oficial*, 27 mai 1925, nr. 114, p. 5.965; *Pharmazeutische Post*, LVIII jährg., Wien, 30 mai 1925, nr. 22, p. 178; *Viitorul*, anul XVIII, București, 18 mai 1925, nr. 5.159, p. 4.

⁶¹ *Lumina Satelor*, anul IV, Sibiu, 24 mai 1925, nr. 22, p. 7.

aceluiași județ cu trei mandate (1935, 1937, 1940), iar Victor Cerghi-Pop a fost prefect al județului Trei Scaune (din 1944)⁶².

Farmacistul liberal turdean nu a stat prea mult în această demnitate publică, astfel că el demisionează în luna octombrie a aceluiași an⁶³.

După demisia din funcția de prefect, Ioan Murgău își continuă activitatea în cadrul Partidului Național Liberal, participând la diverse evenimente. Astfel, la începutul anului 1926 are loc la Turda vizita subsecretarului de stat de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Gheorghe Cipăianu, însoțit de Ștefan Pop (directorul Liceului „Sfântul Sava” din București). Oficialul guvernamental a fost întâmpinat de elita liberală turdeană: prefectul Ioan Murgău, primarul Turzii Iuliu Gențiu, farmacistul Ioan Murgău, notarul Vasile Meșter, protopopul Iovian Mureșan, colonelul Victor Fodoreanu sau învățătorul Teodor Oțel. La Casa Culturală a orașului, distinsul oaspete a audiat conferința profesorului universitar clujean despre viața Sfântului Ioan Gură de Aur⁶⁴.

Distinsul farmacist a participat în 26 octombrie 1929 la congresul filialei județene Turda a Partidului Național Liberal, la care a fost prezentă elita locală a acestei formațiuni (agronomul Gheorghe Cipăianu, fost subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor și președintele liberalilor turdeni, notarul Vasile Meșter, profesorii Vasile Candrea, Ion Modrigan, și Ilie Marinca, învățătorul Teodor Oțel, protopopul Iovian Mureșan, preotul Grigore Biji, avocații Remus Pașca, Ioan Boeriu, Iuliu Gențiu, colonelul Victor Fodoreanu)⁶⁵.

Farmacistul a fost membru al Consiliului local Turda. O știre din presa vremii informa publicul că în ședința forului amintit din 4 mai 1931, Murgău a propus crearea unei comisii pentru controlul gestiunii casieriei comunale, în scopul de a cerceta și identifica eventuale nereguli, despre care există zvonuri în oraș⁶⁶. Propunerea sa a fost aprobată.

În anul 1934, Ioan Murgău a participat la constituirea filialei Turda a Ligii Antirevizioniste, eveniment onorat cu prezența de mari personalități precum Valer Pop și Ioan Lupaș, dar și de notabilități locale turdene precum: senatorul Vasile Meșter (fost prefect), avocații Mihai Moldovan, Augustin Rațiu, Emil Chețianu, profesorii Petru Suci, Ioan Marinca și Teodor Murașanu, preoții Grigore Biji și Coriolan Sabău, economistul Ioan Baci (directorul filialei Turda a Băncii Naționale a României), distinsele doamne Lucreția Mureșan (președinta filialei Turda a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române), Ecaterina Moldovan (președinta filialei Societății Crucea Roșie), Jeana Fodoreanu (președinta filialei Societății „Principele Mircea”)⁶⁷.

În anul 1938, are loc în România trecerea de la monarhia constituțională la cea autoritară, în urma deciziei Regelui Carol al II-lea. Noua organizare politică este consființită de Constituția din același an, elaborată de juristul Istrate Micescu. În acest

⁶² Vasile Lipan, *op. cit.*, p. 1.118.

⁶³ *Universul*, anul XLIII, București, 23 octombrie 1925, nr. 245, p. 7; *Viitorul*, anul XVIII, București, 17 octombrie 1925, nr. 5.288, p. 4.

⁶⁴ *Viitorul*, anul XIX, București, 28 ianuarie 1926, nr. 5.371, p. 2.

⁶⁵ *Curentul*, anul II, București, 30 octombrie 1929, nr. 641, p. 5.

⁶⁶ *Ibidem*, anul IV, București, 17 mai 1931, nr. 1.186, p. 3.

⁶⁷ *Gazeta Antirevizionistă*, anul I, 25 noiembrie 1934, nr. 12, p. 7.

context, farmacistul turdean Ioan Murgău trece la Frontul Renașterii Naționale (partidul unic al monarhului), fiind unul dintre exponenții acestuia la nivelul județului Turda. A deținut funcția de secretar al organizației județene⁶⁸. Presa vremii arată că farmacistul turdean a participat la acțiuni de propagandă a Frontului Renașterii Naționale desfășurate în județ. Astfel, în ianuarie 1940, la Câmpeni, are loc o consfătuire a delegației din Turda, formată din avocatul Ionel Palade, economistul Dumitru Ianeșiu și farmacistul Ioan Murgău, cu secretarii comunali și comandanții gărzilor locale⁶⁹. La scurt timp, în februarie 1940, în localitatea Luna are loc întrunirea membrilor Frontului Renașterii Naționale, la care au participat și personalități ale filialei județene Turda, profesorul Petru Suciș și farmacistul Ioan Murgău, care a susținut un discurs⁷⁰. La 17 aprilie 1940, în clădirea Școlii primare din Câmpia Turzii, are loc o ședință a filialei locale a Frontului Renașterii Naționale sub conducerea profesorului Vasile Candrea (președintele organizației județene Turda), a lui Emil Pop (comandantul Gărzii Naționale județene) și a farmacistului Ioan Murgău (secretarul orașului Turda)⁷¹.

În anul 1939, Ioan Murgău a candidat fără succes pentru un fotoliu senatorial din partea Colegiului Farmaciștilor⁷².

Ioan Murgău și Biserica. Farmacistul turdean a fost un credincios fidel Bisericii Ortodoxe. El a participat la numeroase evenimente ale Ortodoxiei din Turda, dar nu numai. De asemenea, el a contribuit la construirea catedralei din Turda, iar în 1928, prin intermediul său, Asociația Farmaciștilor din Ardeal și Banat a donat suma de 10.000 de lei pentru edificarea edificiului ecleziastic⁷³.

Ioan Murgău s-a implicat în susținerea Corului ortodox „Gavriil Musicescu” din Turda. Alături de alți intelectuali turdeni, în 1930, el a avut inițiativa lansării unei campanii de donare de fonduri pentru întreținerea acestuia⁷⁴.

La 20 decembrie 1931, farmacistul turdean a participat la sfințirea bisericii din Călărași oficiată de Dumitru Antal (revizor eparhial), alături de preoții Iovian Mureșan (protopopul Turzii), Grigore Biji, Gheorghe Onițiu (paroh la Războieni-Cetate), Nichita Avram (Oprișani-Turda) și Emil Mureșan (capelan la Turda), avocatul Mihai Moldovan, economistul Dumitru Ianeșiu și învățătorul turdean, Teodor Oțel⁷⁵.

În anul 1934, el a donat 500 de lei pentru construirea Catedralei Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril din Turda⁷⁶. Impozantul monument de arhitectură ecleziastică, clădire simbol a orașului Turda, ctitoria protopopului Iovian Mureșan, pentru edificarea căruia și Ioan Murgău s-a implicat, a fost sfințit la 3 noiembrie 1935 de către episcopul Romanului, Lucian Triteanu (mandatar al episcopului Nicolae Ivan

⁶⁸ *România*, anul II, București, 20 decembrie 1939, nr. 562, p. 4.

⁶⁹ *Universul*, anul LVII, București, 30 ianuarie 1940, nr. 28, p. 12.

⁷⁰ *România*, anul III, București, 28 februarie 1940, nr. special 615, p. 17.

⁷¹ *Ibidem*, anul III, București, 19 aprilie 1940, nr. 678, p. 8.

⁷² *Ibidem*, anul II, București, 1 iunie 1939, nr. 359, p. 18.

⁷³ *Dimineața*, anul XXIV, București, 5 mai 1928, nr. 7.687, p. 8.

⁷⁴ *Arieșul*, anul V, Turda, 20 aprilie 1930, nr. 16, p. 3.

⁷⁵ *Renașterea*, anul X, Cluj, 3 ianuarie 1932, nr. 1, p. 2.

⁷⁶ *Universul*, anul LI, București, 11 iulie 1934, nr. 186, p. 9.

de la Cluj). Evenimentul a adunat elita intelectuală a Turzii interbelice, printre care se număra și farmacistul Ioan Murgău⁷⁷.

Ioan Murgău a fost un spirit ecumenic. A luat parte și la evenimentele comunității greco-catolice, iar la 22 august 1937 a participat la sfințirea bisericii din Cipăieni efectuată de mitropolitul de la Blaj, Alexandru Nicolescu, eveniment onorat de prezența lui Gheorghe Cipăianu (fost oficial guvernamental), Ion Modrigan (prefectul județului Turda), Iuliu Gențiu (primarul orașului Turda), avocații Ioan Boeriu și Mihai Moldovan, preotul ortodox și profesorul Grigore Biji, medicul turdean Pavel Sârbu⁷⁸.

În cursul anului 1938, Murgău a donat pentru parohia ortodoxă din Turda, 3.500 de lei⁷⁹.

La 13 noiembrie 1938, Ioan Murgău a participat la sfințirea picturii Catedralei Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril din Turda oficiată de episcopul Vadului, Feleacului și Clujului, Nicolae Colan⁸⁰. Evenimentul a strâns de mari personalități precum: generalul Dănilă Papp (rezidentul regal al Ținutului Mureș), colonelul Emil Rădulescu (prefectul județului Turda), Ioan Popa (primarul orașului Turda), Constantin Cotișel (șeful Poliției din Turda), avocații Valer Moldovan, Mihai Moldovan și Augustin Rațiu, preoteasa Lucreția Mureșan, profesorul Petru Suciu (directorul Liceului „Regele Ferdinand” din Turda).

Ioan Murgău a fost un colaborator apropiat al protopopului ortodox Iovian Mureșan, iar în 1939, a participat la înmormântarea acestuia, rostind un discurs⁸¹.

În 1943, farmacistul turdean a participat la sfințirea troiței de la Spitalul din Turda, construită prin strădania preotului Gheorghe Onițiu, monument pentru care a donat suma de 500 de lei⁸².

În anul 1947, Ioan Murgău este atestat în calitate de deputat în adunarea eparhială a Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului⁸³.

Activitatea financiar-economică. Marile personalități ale epocii antebelice și interbelice din Transilvania, indiferent de profesia avută (avocat, medic, profesor, inginer, etc.), au desfășurat în paralel cu profesia lor de bază și o importantă activitate financiar-economică. Ioan Murgău este un exemplu ilustrativ din acest punct de vedere. Farmacistul turdean a fost implicat în numeroase proiecte economice la nivelul orașului Turda, fapt care atestă multitudinea preocupărilor sale. La începutul

⁷⁷ Răzvan Mihai Neagu, *Considerații privind viața și activitatea preotesei Lucreția Mureșan (1875-1946)*, în *Crisia*, XLVIII, 2018, p. 187; Răzvan Mihai Neagu, Griogre Marchiș, Gheorghe Gotea, *Catedrala Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril din Turda 80 de ani de la sfințire 1935-2015*, Editura Școala Ardeleană și Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 37.

⁷⁸ *Turda*, anul I, 26 august 1937, nr. 21, p. 1.

⁷⁹ *Renașterea*, anul XVII, Cluj, 8 octombrie 1939, nr. 41, p. 4.

⁸⁰ *Curentul*, anul XI, București, 18 noiembrie 1938, nr. 3.879, p. 11; *Renașterea*, anul XVI, Cluj, 20 noiembrie 1938, nr. 47, p. 2; *România*, anul I, București, 17 noiembrie 1938, nr. 169, p. 11.

⁸¹ *Universul*, anul LVI, București, 3 martie 1939, nr. 60, p. 2.

⁸² *Ibidem*, anul LX, București, 13 februarie 1943, nr. 42, p. 6.

⁸³ *Renașterea*, anul XXV, Cluj, 17 septembrie 1947, nr. 36-37, p. 2.

perioadei interbelice, în 1920, el era membru în direcțiunea Băncii „Arieșana”⁸⁴, cea mai veche și importantă bancă românească din Turda (fondată în 1887).

Preocuparea pentru domeniul afacerilor a fost o constantă a activității farmacistului turdean. În 1926, el a participat la crearea „Casei de credit a agricultorilor din județul Turda”, fiind ales membru în primul Consiliu de Administrație pentru un mandat de patru ani⁸⁵. În 1928, Murgău a participat la constituirea societății „Progresul Agricol” S.A. din Turda, firmă care se ocupa cu producerea și desfacerea îngrășămintelor, fiind ales membru în Consiliul de Administrație pentru un mandat de trei ani⁸⁶. De asemenea, în 1928, el s-a numărat printre cei care au contribuit la crearea Băncii Românești Turda S.A., ocupând un loc în Consiliul de Cenzori⁸⁷.

O altă firmă turdeană care l-a avut printre colaboratori pe Ioan Murgău a fost „Societatea Anonimă din Turda pentru instalarea gazului metan”, iar în 1928, el este atestat în calitate de membru în Comitetul de Cenzori al acesteia⁸⁸. În 1930, la cererea Băncii Naționale a României, Camera de Comerț și Industrie Cluj, care avea competență pentru județele Cluj, Sălaj, Someș, Turda și Năsăud, recomandă nouă membri în Comitetul de Scont al agenției (B.N.R.) din Turda, printre cei recomandați regăsindu-se și farmacistul Ioan Murgău⁸⁹. În același an, Murgău este amintit ca membru în Comitetul de cenzori de la institutul de arte grafice, „Arieșul”, din Turda⁹⁰. Ilustrul farmacist a fost cooptat ca membru în Consiliul de Administrație al Uzinelor Electrice Turda S.A., în ședința din 28 august 1941⁹¹.

Ioan Murgău și viața socială din Turda. Distinsul farmacist s-a remarcat și prin implicarea la nivelul societății românești turdene din perioada interbelică și din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial. El a fost o figură marcantă și remarcabilă a elitei intelectuale din orașul de pe Arieș, care se bucura de aprecierea și respectul unanim al contemporanilor. Din cauza funcțiilor pe care le-a avut, farmacistul a interacționat puțin mai rar cu societatea turdeană interbelică, dar cu toate acestea afinitatea și empatia față de aceasta au fost lucruri evidente și fără echivoc. În continuare vom prezenta unele momente, considerate de noi a fi reprezentative, ale implicării lui Ioan Murgău la nivel social în Turda interbelică.

La 12 aprilie 1925 are loc constituirea Atheneului Român din Turda, ocazie cu care se alege un Comitet executiv în care intră, printre alții, Ioan Murgău, avocații Valer Moldovan, Augustin Rațiu și George Pătăceanu, protopopul ortodox Iovian Mureșan și soția sa preoteasa Lucreția Mureșan⁹². Farmacistul se va simți apropiat de această societate culturală, participând la întrunirile acesteia, în limita timpului

⁸⁴ *Patria*, anul II, Cluj, 11 martie 1920, nr. 53, p. 4.

⁸⁵ *Monitorul Oficial*, 11 martie 1926, nr. 58, p. 3.296.

⁸⁶ *Ibidem*, partea a II-a, 21 septembrie 1928, nr. 209, p. 11.468; *Revista Economică*, anul XXX, Sibiu, 6 martie 1928, nr. 40, p. 347.

⁸⁷ *Ibidem*, partea a II-a, 21 septembrie 1928, nr. 209, p. 11.465.

⁸⁸ *Ibidem*, partea a II-a, 28 martie 1929, nr. 71, p. 3.736.

⁸⁹ *Patria*, anul XII, Cluj, 8 octombrie 1930, nr. 214, p. 3.

⁹⁰ *Arieșul*, anul V, Turda, 13 aprilie 1930, nr. 15, p. 6.

⁹¹ *Monitorul Oficial*, partea a II-a, anul CIX, 27 noiembrie 1941, nr. 282, p. 8.079.

⁹² *Turda*, anul II, Turda, 19 aprilie 1925, nr. 16, p. 2.

disponibil. Astfel, la 29 iulie 1928, are loc adunarea generală a Atheneului Român din Turda condus de Ioan Colfescu, la care iau parte Ioan Murgău, Lucreția și Iovian Mureșan, colonelul Victor Fodorean sau preotul greco-catolic Nicolae Portos Rațiu⁹³.

Distinsul farmacist a avut o frumoasă colaborare cu Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române din Turda, încă din perioada Primului Război Mondial. Aceasta a continuat și în perioada interbelică, astfel că la 5 mai 1929, el a participat la Adunarea generală a filialei Turda a acestei asociații, fiind membru al Comisiei de candidare⁹⁴. De altfel, el a fost membru al acestei asociații⁹⁵.

În anul 1932 se acordă personalitate juridică Cercului intelectualilor români din Turda, președinte fiind Nicolae Portos Rațiu, vicepreședinte Ioan Murgău, iar secretar Dumitru Ianeșiu⁹⁶. În 1938, Murgău era președinte al acestei asociații, după cum arată presa vremii⁹⁷.

Alături de mari personalități ale Turzii (notarul Vasile Meșter, profesorii Teodor și Ioan Murășanu, protopopul Iovian Mureșan, prefectul Ion Modrigan, primarul Iuliu Gențiu, avocatul Emil Chețianu), Ioan Murgău participă în 1937, la Cluj, la inaugurarea noii clădiri a Colegiului Academic, în prezența Regelui Carol al II-lea, care a primit cu această ocazie titlul de Doctor Honoris Causa al Facultății de Litere din cadrul universității clujene⁹⁸.

Farmacistul a fost un apropiat al Despărțământului Turda al Asociațiunii ASTRA, iar presa epocii relevă acest fapt. Astfel, în anul 1928, însoțit de prefectul județului Turda, profesorul Vasile Candrea, senatorii Ioan Boeriu și Remus Pașca, avocatul Mihai Moldovan și preoteasa Lucreția Mureșan, Ioan Murgău ia parte la adunarea generală a Despărțământului Turda al ASTRA, secția Lupșa, în cadrul căreia susține o prelegere despre beneficiile florilor de soc și tei⁹⁹. În 1937, el ia parte la adunarea generală a despărțământului, în sala de conferințe a Casei Culturale, care îl alege în funcția de președinte pe avocatul Constantin Aldea¹⁰⁰.

În 18 martie 1938, elita intelectuală românească din Turda l-a sărbătorit pe compozitorul și profesorul Iuliu Mureșan (1900-1956), care în 1937 obținuse Premiul pentru Compoziție „George Enescu”, în urma unei inițiative venită de la Dumitru Ianeșiu, directorul Băncii Centrale din Turda. La eveniment a participat și farmacistul Ioan Murgău, alături de prefectul județului Turda, colonelul Emil Rădulescu, subprefectul Ion Eliade Ciuleanu, Ecaterina Moldovan președinta Societății de Cruce Roșie, filiala Turda, avocații Emil Chețianu, Iuliu Gențiu, Constantin Hada, profesorii Petru Suciu și Ilie Marinca¹⁰¹.

⁹³ *Universul*, anul XLVI, București, 3 august 1928, nr. 177, p. 8.

⁹⁴ *Preoteasa Lucreția Murășianu și Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române Turda*, colecție de documente elaborate de pr. Dorin Sas, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2020, p. 98.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 154.

⁹⁶ *Dimineața*, anul XXVIII, București, 8 decembrie 1932, nr. 9.322, p. 7.

⁹⁷ *Curentul*, anul XI, București, 2 aprilie 1938, nr. 3.652, p. 8.

⁹⁸ *Universul*, anul XLIX, București, 1 septembrie 1937, nr. 234, p. 2.

⁹⁹ *Viitorul*, anul XXI, București, 22 septembrie 1928, nr. 6.180, p. 3.

¹⁰⁰ *Universul*, anul LIV, București, 6 iunie 1937, nr. 153, p. 12.

¹⁰¹ *Patria*, anul XX, Cluj, 24 martie 1938, nr. 67, p. 3.

Prezența lui Ioan Murgău la evenimentele din Turda este mai pronunțată, după pensionarea sa, în anii celui de-Al Doilea Război Mondial. Astfel, la 16 februarie 1940 profesorul universitar Gheorghe Sofronie susține la Turda o conferință intitulată „Principiile și spiritul noii ordini constituționale”, eveniment la care participă Ioan Murgău, alături de prefectul județului colonelul Emil Crișan, primarul orașului Iuliu Gențiu, profesorul Petru Suciu sau preotul și profesorul Grigore Biji¹⁰².

O acțiune interesantă a elitei turdene a avut loc la începutul anului 1941, când generalul Ion Antonescu a înfrânt Rebeliunea legionară. Intelectualii din Turda au trimis o telegramă de omagiu și recunoștiință conducătorului statului, exprimându-și gratitudinea pentru acțiunea generalului. Aceștia erau de părere că: „acțiunea D-voastră cu adevărat salvatoare de neam și țară”. Telegrama era semnată de medicul Virgil Cenariu, notarul Vasile Meșter, avocații Ioan Boeriu, Mihai Moldovan, Emil Chețianu, Iuliu Popescu, Iuliu Gențiu, Augustin Rațiu, farmacistul Ioan Murgău, profesorul George Mărie și alții¹⁰³.

În 1941, în cadrul Cercului intelectualilor români din Turda, Elena Stan-Cadariu susține conferința „Evoluția Societății de Cruce Roșie și adaptarea ei la noile condițiuni de viață”, eveniment onorat cu prezența de membrii elitei intelectuale turdene, dintre care se remarcă: prefectul general Alexandru Vâlcu, primarul Iosif Chiorean, profesorul și avocatul Valer Moldovan, farmacistul Ioan Murgău, preoteasa Lucreția Mureșan sau economistul Dumitru Ianeșiu¹⁰⁴.

Alături de elita orașului Turda, la începutul anului 1942, farmacistul Murgău a participat la o șezătoare artistică-literară organizată de ziarul *Gazeta de la Turda*, în cadrul căreia s-au cântat cântece patriotice și s-au recitat poezii, tematica evenimentului fiind reîntregirea patriei. În cadrul șezătorii, remarcăm prezența primarului Iosif Chiorean, a protopopului ortodox Aurel Gliga, a economistului Dumitru Ianeșiu, a decanului baroului avocațial Mihai Moldovan, a profesorului Teodor Murășanu, a fostului primar Iuliu Gențiu și a medicului Ioan Murgău¹⁰⁵.

La 18 decembrie 1942, Ioan Murgău participă la înmormântarea lui Ioan Baci, director al filialei Turda a Băncii Naționale a României, alături de membrii elitei intelectuale a orașului de pe Arieș¹⁰⁶.

Conform deciziei Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, nr. 18.536 din 12 iunie 1943, se numesc pe trei ani membrii în Consiliul de Igienă și Ocrotire al județului Cluj-Turda: președinte generalul Alexandru Vâlcu (prefectul județului), vicepreședinți Iosif Chiorean (primarul Turzii) și Pavel Sârbu (medicul-șef al județului), iar ca membri: dr. Ioan Rusu (medicul-șef al orașului), dr. Enea Bota (medic la spitalul local), dr. Gheorghe Rusu (medic veterinar), Ioan Murgău (farmacist), ing. Mătieș (reprezentantul Camerei de Agricultură), ing. Valeriu Opreșcu (reprezentantul comerțului și industriei), ing. Emanuel Poenaru, lt. dr. Gheorghe Bran (medicul militar al garnizoanei)¹⁰⁷.

¹⁰² *România*, anul III, București, 19 februarie 1940, nr. 618, p. 6.

¹⁰³ *Universul*, anul LVIII, București, 8 februarie 1941, nr. 35, p. 7.

¹⁰⁴ *Țara*, anul I, Sibiu, 31 octombrie 1941, nr. 171, p. 6.

¹⁰⁵ *Ibidem*, anul II, Sibiu, 25 februarie 1942, nr. 44, p. 3.

¹⁰⁶ *Gazeta de la Turda*, anul IV, Turda, 17 ianuarie 1943, nr. 138, p. 3.

¹⁰⁷ *Monitorul Oficial*, anul CXI, 19 iunie 1943, nr. 140, p. 5.314.

Ioan Murgău participă la înmormântarea prietenului și fostului său coleg de partid, avocatul Mihai Moldovan, decedat la 2 septembrie 1943, alături de protopopul ortodox al Turzii, Aurel Gliga, și avocații Valer Moldovan, Emil Chețianu sau Iosif Chiorean¹⁰⁸.

Pe plan personal, farmacistul turdean Ioan Murgău a fost căsătorit cu Margareta Cadariu (1895-1988)¹⁰⁹, având două fiice: Margareta Bidian (1920-1986), farmacistă, și Doina Tropa (1925-2018), artistă.

Sfârșitul vieții. Fiind bolnav, Ioan Murgău moare la 24 aprilie 1948, la 68 de ani, după o bogată carieră în domeniul farmaciei, în care a cunoscut împlinirea profesională, deținând funcții importante. A fost condus pe ultimul drum în 26 aprilie 1948 de preoții Aurel Gliga (protopopul Turzii), Grigore Biji, Augustin Faur (ca delegat al episcopului Nicolae Colan), Emil Mureșan, Gheorghe Onițiu, Ion Hânza și Simion Coman. Protopopul Turzii, profesorul și avocatul Valer Moldovan, și preotul profesor Augustin Faur au evocat personalitatea celui dispărut¹¹⁰. Nu putem să nu remarcăm faptul că farmacistul Murgău a decedat în anul instalării definitive a comunismului în România, cu sprijinul Armatei Roșii de ocupație. Fără pretenția de a ne lansa pe tărâmul nisipos al istoriei contrafactice, cel mai probabil, dacă mai trăia, Ioan Murgău va fi fost șicanat de oamenii noului regim și arestat, așa cum s-a întâmplat și cu alți membri ai elitei intelectuale din Turda, unii dintre ei sfârșindu-și viața în sistemul concentraționar comunist din România.

Considerații finale. Ioan Murgău a fost o figură reprezentativă a intelectualității române din Turda. El și-a construit o solidă carieră în domeniul farmaceutic, fiind primul român relevant în această meserie din orașul de pe Arieș. Relevanța lui Ioan Murgău în istorie este dată de importante funcții pe care le-a avut, atât din punct de vedere profesional, cât și politic. Amintim cele de inspector general farmaceutic și de prefect al județului Turda. A desfășurat o bogată activitate socială, activând în domeniul financiar-economic, dar și în cel bisericesc, fiind o persoană cu reale afinități religioase. Ioan Murgău rămâne peste timp o figură luminoasă a orașului Turda, pe care l-a iubit și respectat.

¹⁰⁸ *Țara*, anul III, Sibiu, 10 septembrie 1943, nr. 692, p. 7.

¹⁰⁹ Ioan Ciupea, Virgil Țărău, *Liberale clujeni. Destine în Marea Istorie*, vol. II Medalioane, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2007, p. 267.

¹¹⁰ *Renașterea*, anul XXVI, Cluj, 16 mai 1948, nr. 19-20, p. 3-4.

RĂZBOIUL DIN CRIMEEA REFLECTAT ÎN PRESA INTERNAȚIONALĂ

*Adrian Iulian COMAN**

Abstract: *The Crimean War Reflected in the International Press.* In this article I am discussing the role of the press against the background of a war which saved the Ottoman Empire from collapsing and managed for a short period of time to stop the expansionist tendencies of the Russian Empire, a conflict that bears the name "Crimean War".

Here we briefly presented the role of this war as well as it's link to the double election of Alexandru Ioan Cuza, because the Paris Convention was a step forward for the unification of the two Romanian countries. They are under the guarantee of the Great powers, and the Convention gains the role of Constitution. It provided for an assembly in each seven-year-old elected principality, having a special committee in Focșani, a ruler for each country that was elected for life by the assembly, a council of ministers answerable to the assembly, separate national armies with a single commander-in-chief appointed by the two rulers, the independence of judges towards the executive power and a Court of Cassation in Focșani. Until the election of rulers, the great powers gave the government of each principality in the hands of an interim committee constituted from 3 deputies of a dignitary. The main function of the committees was to supervise the election of rulers.

I have addressed some newspapers appeared at that time, namely "New-York Herald", "New-York Tribune" and "The Times". The first mentioned of these was politically independent since the United States of America didn't get involved in the fight, whereas the last two were British, therefore, we may say had a hand in the war issue.

In addition to these, I have brought up even the first photographs made in a war, for they were a novelty at that time. Those photographs made viewers better understand the idea of a war, i.e. to see firsthand what this means. I reminded who was the first photographer who ventured to do it as well as the place where he published these photographs, a new profession emerging from this.

Key words: *the press, Crimean War, war, newspaper, photographs*

Războiul Crimeii este considerat de unii istorici ca fiind ultimul război religios la care se adaugă ca fiind și primul conflict la care presa alături de opinia publică joacă un rol foarte important. Acest lucru este datorat unei noi metode de comunicare, adică telegraful care favorizează transmiterea informațiilor de pe front mult mai repede ca înainte. Diversi istorici afirmă că acest conflict a fost punctul de plecare pentru politica rusă asupra occidentului european, chiar dacă Imperiul țarist

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: adrian.coman00@yahoo.com.

interveniseră în înăbușirea revoluțiilor din 1848. Țarul Nicolae I considera că această acțiune fusese foarte importantă pentru europeni și rezultând de aici că Europa încerca a submina puterea Rusiei.

Putem spune că tensiunile pentru peninsula Crimeea încep chiar din secolul al XVIII-lea când Imperiul Țarist este hotărât să se extindă la nord de Marea Neagră, mai precis să ocupe Crimeea care până atunci era sub controlul hanatului Hoardei de Aur fiind protectorat otoman. Ecaterina a II-a observă că Imperiul Otoman este slăbit din cauza unor înfrângeri pe care acesta le avusese, revolta grecilor fiind un moment oportun pentru a ataca Crimeea. În anul 1771 hotărăște atacarea Crimeii de unde vor ieși victorioși rezultând un acord prin care Sankt Petersburg ridică zona cucerită la rangul de stat suveran sub protecție rusă¹. Între timp, o delegație de căpetenii tătare pornesc către Sankt Petersburg pentru a jura supunere împărătesei Ecaterina a II-a. Astfel Imperiul Otoman pierde mare parte din coasta nordică a Mării Negre, excepție făcând cetățile Oczakov și Kinburn, de asemenea în Caucaz ei fiind alungați din Mingrelia și Georgia. În urma Tratatului de la Kuciuk-Kainargi, care încheia războiul ruso-turc din 1768-1774, rușii obțineau pacea prin capitularea forțelor otomane, dar din cauza unor probleme interne, Rusia nu va ocupa Crimeea și nici nu o va ceda turcilor. I se recunoaște independența de către Rusia urmând a fi condusă de un prinț local care va domni fără amestecul rușilor și al turcilor. Tătarii rămân din punct de vedere religios supuși ai sultanului-calif otoman, fiind prima recunoaștere internațională a drepturilor sultanului asupra musulmanilor din afara granițelor. Rusia păstrând în schimb două fortărețe numite Kerçi și Yenikale precum și orașele Azov și Kinburn asigurând astfel zone strategice pentru cucerirea Crimeii într-un viitor apropiat. În Asia, Georgia și Mingrelia sunt recuperate de turci, întâmplându-se la fel și cu Țara Românească și Moldova. Aici rușii își vor rezerva dreptul de a interveni în favoarea populațiilor creștine din Balcani prin oficiali ruși de la Constantinopol.

Tătarii își vor alege ca han un membru al familiei princiare numit Devlet Ghirai, dar rușii nu vor fi de acord cu el și îl vor detronea în favoarea unui han rival care fusese ostatic la Sankt Petersburg². În anul 1778 turcii vor încerca să îi atace pe ruși pe mare, dar flota otomană e respinsă de bateriile rusești din Crimeea, tot aici apar probleme în peninsula deoarece diferiți prinții susținuți de Rusia sau de Imperiul Otoman vor încerca să preia controlul fapt ce va crea un război civil.³ Tătarii se vor revolta împotriva acestui nou han deoarece era considerat omul rușilor, în acest context el va trimite o delegație la Sankt Petersburg cerând ajutor împărătesei. Armata rusă este imediat trimisă în Crimeea și revolta este înăbușită violent reprezentând momentul preluării oficiale a Crimeii. Hanul cedează coroana și este trimis în temniță urmând apoi să fie expulzat în Imperiul Otoman unde avea să fie decapitat. În anul 1783 este proclamată anexarea Crimeii, împreună cu Kaban și teritoriile adiacente de către Rusia și recunoscută pe 9 ianuarie 1784 prin convenția

¹ Hélène Carrère d'Encausse *Orgalile Kremlinului, O istorie a Imperiului Rus de la 1552 până astăzi*, București, Editura Orizonturi, 2008, p. 48-49.

² Lord Kinross, *Istoria Imperiului Otoman. Mărirea și decăderea Imperiului Turc*, București, Editura Orizonturi, 2019, p. 333-335.

³ Hélène Carrère d'Encausse, *op.cit.*, p. 49-50.

semnată la Ainalî-Kavak de Imperiul Otoman care recunoaște Crimeea ca parte a Imperiului Rus⁴.

După o perioadă de aproximativ 70 de ani avea să înceapă un nou conflict în Crimeea, iar în acest context o serie de țări vor interveni de partea Imperiului Otoman precum: Marea Britanie, Franța și Regatul Sardiniei. Ambele tabere au încercat a aduce de partea lor Austria și Prusia care vor rămâne neutre pe tot parcursul războiului. Acest conflict nu îl putem considera mondial, dar teritoriile vaste ale Rusiei au creat operațiuni militare prin mai multe zone ale lumii precum: atacarea Petropavlovskului pe țărmul Pacificului, peninsulei Kola și țămurile Mării Albe din Antartica, sprijinirea trupelor otomane pe Dunăre de către englezi, apărarea fără succes a Karsului, intimidarea flotei rusești de cea anglo-franceză în Marea Baltică, Marea Neagră și peninsula Crimeea.

Cauzele declanșării conflictului din Crimeea au fost diverse deoarece politicienii englezi se temeau de puterea Rusiei crescând pe zi ce trece, acest fapt amenința în est coloniile britanice din Persia și India. Clasa politică franceză era alarmată de influența pe care rușii o au prin numărul foarte mare de pelerini care promova apărarea creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman, adăugându-se și pericolul ocupării „Țării Sfinte”, adică Palestina. Imperiul Țarist fusese deja extins în sud și Caucaz, considerând un obiectiv important cucerirea Constantinopolului și al Orientului Apropiat otoman, având în prim plan Palestina. Tot aici se adaugă temerile marilor puteri pentru anexările prin forță pe care Rusia le avea asupra Indiei, Afganistanului, Turciei, Moldovei și Țării Românești.

Tratatul de la Paris a pus capăt Războiului Crimeii fiind semnat pe 30 martie 1856 și va influența decisiv dezvoltarea politică a Moldovei și Țării Românești. Ele vor rămâne sub suzeranitate otomană, dar beneficiau de protecția colectivă a marilor puteri interzicându-se oricărui stat semnatar intervenția în treburile politice ale celor două state. Semnatarii trebuiesc a recunoaște independența administrativă, dreptul de deține o armată națională, dreptul de a emite legi și liberul comerț cu alte state. Va fi trimisă și o comisie pentru a revizui legile fundamentale ale fiecărui principat pentru forma viitoare de guvernare a fiecărui stat. De aici marile puteri hotărăsc crearea unei adunări consultative, adică o adunare ad-hoc pentru a face cunoscută problemele importante ale celor două țări.

După toate acestea, tratatul lasă nerezolvate două mari probleme unirea și independența. Tot el modifică navigația pe Dunăre prin constituirea unei comisii permanente formate din statele cu ieșire la Dunăre. Mai apare și o „comisie europeană” provizorie formată din marile puteri care trebuia să funcționeze timp de doi ani având ca scop rezolvarea problemelor tehnice. Acesta va exista mai mult de doi ani deoarece Austria refuză jurisdicția acesteia asupra cursului superior al fluviului. Aceasta se va opune acordării unui rol mai important al Principatelor deoarece aceasta dorea să aibă privilegii pe Dunărea de jos. Odată cu cedarea celor trei județe din sudul Basarabiei, Rusia nu va mai avea ieșire la Dunăre fapt ce va reprezenta pe viitor tensiunile relațiilor româno-ruse⁵.

Convenția de la Paris e semnată de cele șapte puteri pe 19 august neacordându-le unirea și lăsându-le sub suzeranitate otomană, dar se vor putea

⁴ Lord Kinross, *op.cit.*, p. 337.

⁵ Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 348-349.

administra singure, vor plăti tribut turcilor și domni vor fi puși tot de sultan fiind doar formalități deoarece ele se aflau sub garanția colectivă a marilor puteri. Se vor formula drepturile fundamentale ale cetățenilor, iar Convenția va prelua rolul unei constituții. Ea prevedea câte o adunare în fiecare principat aleasă pe șapte ani, având o comisie specială ce se întâlnea la Focșani, un domnitor pentru fiecare țară care era ales pe viață de adunare, câte un consiliu de miniștri răspunzător în fața adunării, armate naționale separate cu un singur comandant șef numit de către cei doi domni, independența judecătorilor față de puterea executivă și o Curte de Casație comună la Focșani. Până la alegerea domnitorilor, marile puteri au dat guvernarea fiecărui principat în mâinile unei comisi provizori constituită din trei caimacani. Funcția principală a comisiilor era supravegherea alegerilor domnitorilor⁶.

Acest conflict a fost foarte diferit de celelalte de până atunci deoarece apar primele publicații de presă care transmit informații publicului de acasă. Acest lucru a fost nemaîntâlnit până atunci și s-a realizat prin montarea unui telegraf. Odată cu progresele făcute în redactarea ziarelor și cu mijloacele de distribuție a acestora atât de rapide, referindu-mă aici la căile ferate, au făcut ca informația să circule mult mai repede.

În Statele Unite apare o presă independentă din punct de vedere politic, iar cei mai mulți cititori erau persoane refugiate provenite din Europa. În 1835 este fondat ziarul „New-York Herald” fiind primul ziar din America care s-a proclamat și și-a menținut independența politică. Acesta va deveni cel mai popular ziar din America deoarece prezenta știri și comentarii sociale. În cercetările noastre, am ajuns la două mari ziare precum „New-York Tribune” și „The Times”. Primul dintre acestea este fondat în 1841 de Horace Greeley urmând ca în timp să se extindă și în Europa. La aceea vreme, în Europa cea mai mare temere a monarhiilor europene a fost posibila răscoală a populațiilor ghidate prin intermediul ziarelor. Până la momentul 1836 când este înființată „Presa” la Paris de către Émile de Girardin considerat unul dintre primii baroni de presă introducând noi funcții, pentru a crește numărul de ziare produse și automat pentru a-i scădea prețul.

În 1859 Karl Marx publică prima sa carte despre teoria economică intitulată „O contribuție la critica economiei politice”⁷.

Primul articol pe care doresc să îl abordez este apărut în ziarul „New-York Tribune” la data de 7 aprilie 1853. Aici Karl Marx ne prezintă informații precum că prințul Menșikov face o vizită trupelor rusești din Principatele Române urmată apoi de o inspecție a armatei și flotei din Sevastopol. După toate acestea, pleacă la Constantinopol unde participă la o întrunire alături de o serie de ofițeri de Stat Major, amiralul flotei rusești din Marea Neagră și un general de divizie. Tot în acest articol ne este prezentată și situația tensionată din perioada discuțiilor de la Constantinopol când flota britanică și franceză sunt trimise pentru a calma apele.

Un alt lucru foarte interesant pe care Marx îl consemnează în acest articol este așa cum o numește el „Chestiunea orientală”, putem spune că acesta era subiectul cel mai discutat în spațiul vest european. El ne prezintă Imperiul Otoman ca fiind un „Imperiu în descompunere” și odată cu calmarea momentelor revoluționare

⁶ *Ibidem*, p. 348, 358-359.

⁷ Lewis S. Feuer, David T McLellam, *Early years*,
<https://www.britannica.com/biography/Karl-Marx#ref35431>, accesat la 28 mai 2021.

următoarea întrebare era „Ce facem cu Turcia?”. În viziunea sa, dar și a vremii Imperiul Otoman continuă să existe atâta timp cât marile puteri susțin în continuare ideea de „echilibru al puterii”.

El subliniază un lucru foarte important asupra părții Imperiului din Europa, adică consideră Balcanii un „splendid teritoriu” care „are nenorocierea de a fi locuit de un conglomerat de rase și naționalități diferite” atingând ușor ideea că aceste populații din Balcani sunt „doisprezece milioane de oameni, sunt toți supuși unui milion de turci” făcând referire la religia islamică, la ajutorul acordat de Austria și Rusia, dar autoritatea turcă slăbește din ce în ce mai mult datorită diferitelor răscoale ale creștinilor din provincii.

Marx discută și despre populația română din Principate, dar și de cea ardeleană, amintind că populația română din Basarabia era sub stăpânire rusească. El consideră că în Principatele Române spiritul revoluționar nu s-a stins chiar dacă acesta a fost stopat de Rusia.

Se leagă și de greci care în opinia sa nu mai au „sânge elenic pur”, reprezentând o majoritate slavonă care a preluat limba greacă modernă. Spune despre ei că sunt principalii comercianți din porturile turcești și că sunt destui de puțini la număr în Imperiu.

Următoarea populație pe care o descrie în acest articol este cea slavonă din zona nord-vestică a Balcanilor formând în opinia sa a treia ramură a populației slave din Europa. Explică cum este împărțită această populație slavă din punct de vedere religios, dar și din punct de vedere al alfabetului pe care îl folosește „romano-catolicii folosesc alfabetul latin, dar adepții Bisericii Grecești își scriu limba în caracter chirilic” rezultând de aici o întârziere a „oricărei dezvoltări naționale care cuprinde întreg teritoriul slavon din sud”⁸.

Alt articol scris în ziarul „New-York Tribune” apare în 11 aprilie 1853. Aici Marx critică destul de dur clasa politică engleză și ne familiarizează cu Napoleon al III-lea. Marx observă la politica dusă de împăratul francez că încearcă așa cum spune el „să păcălească marile puteri ale Europei”. Pe politicienii britanici îi descrie cum că „ar sacrifica, dacă este nevoie, interesele naționale englezești pentru interesele lor de clasă și ar permite consolidarea unui despotism juvenil în Est”⁹.

În următoarea sa publicație, prezintă situația tensionată a Marii Britanii, deoarece dacă Rusia prelua strâmtorile Bosfor și Dardanele situația comercială cât și politică a Angliei „ar fi o lovitură profundă, dacă nu chiar mortală a puterii britanice”¹⁰. Astfel cine deține acea zonă poate domina zona Mării Negre dominând în opinia sa și comerțul în zonă, dar tot aceste strâmtori ofereau și un punct strategic foarte important deoarece strâmtorile fiind foarte înguste erau foarte ușor de blocat mai ales pentru o putere ca Rusia. Aceasta în viziunea sa este considerată cu siguranță o națiune cuceritoare și fiind așa timp de un secol, până la Revoluția Europeană de la 1789. Astfel Marx împarte Europa în două, adică partea Absolutistă constituită de Rusia și Revoluția constituită de Franța.

⁸ Karl Marx, *Europe, British Politics-Disraeli-The Refugees-Mazzini in London-Turkey*, nr. 3.376, 7 aprilie 1853, p. 5

⁹ Idem, *Three days later from Europe, Arrival of the Europa*, nr. 3.739, 11 aprilie 1853, p. 6-7.

¹⁰ Idem, *The real issue in Turkey*, nr. 3.740, 12 aprilie 1853, p. 4.

În articolul publicat în data de 19 aprilie 1853, Marx batjocorește tendințele Angliei, Franței și Austriei în legătură cu problema Imperiului Otoman, „bâlbâiau în întuneric” pentru ca în acest timp Rusia să preia frâiele, dar făcând acest lucru atrage atenția puterilor enumerate mai sus. Rusia va trimite o serie de oameni în toată zona europeană a Imperiului Otoman pentru a agita apele în rândul ortodocșilor și slavilor din Imperiu.

Karl Marx scrie la acest ziar pe tot parcursul Războiului din Crimeea, comentând evenimentele internaționale cât și pe cele cu caracter intern ale țărilor participante. El ne explică situația tuturor participanților cât și a etniilor din diferite zone ale celor două țări beligerante, făcând referire la tătarii din Crimeea, etniile din Balcani și a anumitor populații din Caucaz.

Un alt ziar pe care l-am abordat este „The Times” fiind cel mai vechi ziar din Marea Britanie și apare în 1785. În contextul Războiului din Crimeea, acest ziar l-a avut pe primul corospondent de război numit William Howard Russell. El a fost unul dintre cei mai mari revoluționari jurnaliști ai timpului său. Scrie și despre rebeliunea indiană din 1857, despre războiul civil american, încoronarea țarului Nicolae I și războiul franco-prusac. Va folosi evoluțiile tehnice ale vremii sale precum telegraful prin care raportează cât mai concis diferite evenimente de pe front.

Odată cu începutul Războiului din Crimeea el își va face un nume cunoscut deoarece nu se abține în a critica sistemul de organizație militar. Rămâne surprins de condițiile pe care soldații simpli le aveau și astfel se apucă să scrie despre Sevastopol și despre marile probleme ale soldaților „Cele mai comune accesorii ale unui spital lipsesc; nu se acordă nici cea mai mică atenție răniților. Lenjeria curată, aerul curat lipsesc cu desăvârșire, oamenii fiind ținuti în spații insalubre, respirând din greu într-o duhoare îngrozitoare. Pentru tot ce pot observa, aceștia mor fără să se facă niciun efort pentru a-i salva. Acolo zac, la fel cum au fost lăsați pe pământ de tovarășii lor, care i-au adus în spate din tabără. Bolnavii par a fi îngrijiți de bolnavi, iar cei pe moarte de cei pe moarte”¹¹. Această descriere este destul de macabră având în vedere nepăsarea și lipsurile armatei, iar cei care aveau cel mai mult de suferit erau tot simpli soldați. Aceste afirmații pe care le face Russel duc la o oarecare dispută între acesta și comandamentul englez.

Războiul Crimeii a fost primul război fotografiat. Primul fotograf care a imortalizat frontul ruso-turc de la Dunăre a fost Carol Popp de Szathmáry care în 1854 se afla în zonă. Acesta a avut ocazia de-a participa la acest eveniment deoarece în prima fază a conflictului, frontul se afla pe cursul Dunării. Astfel el devine primul documentarist și primul fotograf de război român din lume, realizând aproximativ 200 de fotografii în timpul Războiului Crimeii. La finalul războiului el este premiat de o serie de personalități de seamă ale vremii, mai cu seamă conducătorii diferitelor state europene. După terminarea conflictului din Crimeea el va pleca iar pe front, de astă dată, în contextul Războiului de Independență al României. Aceste fotografii vor

¹¹ Neil Faulkner, *War Reporters: William Howard Russell*, <https://www.military-history.org/feature/19th-century/war-reporters-william-howard-russell.htm>, accesat la 29 mai 2021.

fi publicate în câteva ziare importante din centrul și vestul Europei devenind astfel fotografia regelui Carol I de România¹².

Un alt fotograf din timpul Războiului Crimeii este britanicul Roger Fenton care ajunge în Crimeea undeva în anul 1855. El a fost trimis în Crimeea pentru a contracara reportajele lui William Howard Russell despre situația soldaților de pe front. A reușit să realizeze aproximativ 360 de negative cu diferite imagini din război, neabordând situația deplorabilă a soldaților și alte detalii cu care societatea britanică nu ar fi fost de acord. După terminarea războiului, nu va avea un succes comercial prea mare cu aceste fotografii din Crimeea și astfel se va axa pe peisaje și natură moartă¹³.

Presa și fotografia au jucat un rol foarte important în acest conflict deoarece oamenii de acasă au avut ocazia să citească și să vadă evenimentele petrecute în peninsulă. Fotografii de război au creat odată cu aceste fotoreportaje o nouă meserie și au avut un aport hotărâtor cunoașterii detaliilor de pe front.

¹² Cristian Frisk, *Carol Popp de Szathmáry, martorul fotograf al războiului*, <http://presamil.ro/carol-popp-de-szathmary-martorul-fotograf-al-razboiului/>, accesat la 6 iunie 2021.

¹³ Woody Woodis, *Fenton Crimean War Photographs*, <https://www.loc.gov/pictures/collection/ftncnw/background.html>, accesat la 6 iunie 2021.

CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNFIINȚAREA ȘI ACTIVITATEA ASOCIAȚIEI FEMEILOR IZRAELITE ORTODOXE SUSȚINĂTOAREA UNEI CANTINE PUBLICHE

*Klementina Linda ARDELEAN**

Abstract. *Considerations Regarding the Establishment and Activity of the Association of Orthodox Israeli Women Supporting a Public Canteen.* “Ullmann Izidor's Public Canteen” - as it was called by the beneficiaries - was built in a relatively short time, the edifice being inaugurated in December of the same year (1895). For many needy families, the Canteen represented almost the only chance of survival during the winter. The smooth running of the Canteen was to be taken care of by the ladies from the Israeli community, gathered within the Association of Orthodox Israeli Women supporting a public canteen. In 1898, the society had 421 members (23 founding members, 86 members of the organizing committee and 312 ordinary members).

The Cantina usually opened around November 15 and, within the limits of funds, offered a hot meal to the poor, regardless of their denomination, free of charge, or for 10 poor people, until about May of the following year. The most important income of the Association did not come from annual membership fees and/or from the annual allocations of the Israeli Orthodox Community, but rather from monetary donations from individuals and legal entities (which directed part of the profit to charitable acts), interest obtained from foundations deposited at the bank, from the sale of meal tickets, public collections, collections organized on the occasion of marriages, money collected in persh at the synagogue, redemption of crowns, commemoration of deceased persons and/or masses offered as alms in the name of the deceased.

Keywords: *public canteen, local history, beneficence, the Association of Orthodox Israeli Women, the supporter of a public canteen, charity.*

Ideea înființării în Oradea a unei Cantine publice în care persoane sărmene, fără posibilități materiale, să poată servi zilnic cel puțin o masă caldă (mai ales în perioada iernii), în schimbul unei sume modice sau în mod gratuit, a fost vehiculată tot mai pregnant în cercurile confesionale și politico-administrative și ale urbei de pe Crișul Repede, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea.

Autoritățile publice amânau însă concretizarea unui asemenea demers, cu toate că inclusiv presa vremii și reprezentanți ai sistemului medico-sanitar (ca și medicul Grósz Albert) subliniau necesitatea stringentă și valența umanitară a unei

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea, profesor de istorie la Liceul Teoretic Ady Endre Oradea; e-mail: klementina_ardelean@yahoo.com.

asemenea facilități, pentru numărul în creștere al cerșetorilor și săracilor de la nivelul orașului¹.

Cauza umanitară era îmbrățișată și de către cele două societăți de femei - *Asociația Femeilor Izraelite din Oradea* și *Asociația Femeilor din Oradea și Bihor*, însă acestea nu-și puteau asuma înființarea și susținerea unei astfel de instituții, costurile aferente depășind cu mult disponibilitățile lor financiare.

Ca atare, inițiativa înființării Cantinei a fost îmbrățișată imediat de președintele Comunității ortodoxe izraelite din orașul de pe Crișul Repede, Ullmann Izidor², recunoscut pentru numeroasele sale acte de caritate și de binefacere pe care le-a întreprins în epocă³.

Primii pași concreți, în direcția construirii Cantinei publice, au fost făcuți în cadrul ședinței Consiliului comunității izraelite ortodoxe, desfășurat pe data de 11 aprilie 1895, când au fost adoptate mai multe decizii cu privire la organizarea și funcționarea cantinei, aceasta fiind gândită pentru a asigura posibilitatea de a servi o masă caldă zilnic, pentru cca 200-300 de persoane (adulți și școlari deopotrivă), indiferent de confesiunea acestora⁴.

¹ *Nagyvárad (Oradea)*, 1895, nr.4, p.3

² Familia Ullmann a fost una din primele familii izraelite ale orașului Oradea, ajungând aici în anii 1860. Izidor Ullmann a jucat un rol important la înființarea Camerei de Comerț și Industrie a orașului Oradea, precum și la fondarea Școlii Ortodoxe Evreiești. <https://www.oradeainimagini.ro/monumente/palatul-ullmann-din-trecut/>. Începând cu anul emancipării evreilor, (1867), se poate observa o schimbare în mentalitatea celor stabiliți în cartierul Subcetate. Aceștia vor fi atinși de această „febra creatoare” a orașului, vor căuta noi oportunități pentru antreprizele lor, vor direcționa investițiile către celelalte cartiere ale orașului, cu precădere către Orașul Nou, unde vor deschide prăvălii sau vor construi case de locuit. La sfârșitul secolului al XIX-lea, majoritatea magazinelor elegante au fost deschise pe arterele importante ale orașului, iar în zona centrală au fost ridicate spectaculoasele palate de raport. În această perioadă, în fruntea comunității evreiești ortodoxe se afla Izidor Ullmann, o personalitate bine cunoscută și în afara comunității evreiești ortodoxe, fiind președintele acesteia. Era un om înstărit și influent (supranumit „craul evreu”). El era de părere că în situația dată, sediile noilor instituții evreiești ortodoxe trebuie construite în Orașul Nou. Locul cel mai potrivit pentru acest proiect se afla pe partea dreaptă a Pieței Mari (Piața 1 Decembrie, Nagypiac tér), colț cu strada Mihai Viteazul (Zárda utca), aflată în proprietatea familiei contelui Rhédey Lajos. În urma negocierilor purtate de Izidor Ullmann, terenul a fost cedat cu titlu gratuit comunității evreiești ortodoxe de la Oradea. Pe acest teren, într-un interval de timp scurt, se va ridica cartierul instituțiilor de cult ale comunității evreilor ortodoxe. În acest perimetru se vor construi: Sinagoga Mare Ortodoxă (1890), clădirea sediului administrativ; tot aici s-a mutat biroul Chevra Kadișei (Confrației Sacre), a fost construit abatorul cușer de păsări, baia rituală (mikve), au fost ridicate locuințele funcționarilor comunității, Școala elementară evreiască pentru băieți (în 1891), apoi Școala elementară pentru fete (1897). Treptat, în jurul acestui cartier, s-a format un cartier locuit de evrei, cu străzile Mihai Viteazul (Zárda utca), Sucevei (Vámház utca), Cuza Vodă (Szacsavay utca), Mihail Kogălniceanu (Várady Zsigmond), Cezar Bolliac (Moskovits utca). <https://www.oradeaheritage.ro/sinagoga-mare-ortodoxa/>.

³ *Egyenlőség (Egalitatea)*, Budapesta, 1895, nr. 44, p. 12

⁴ *Nagyvárad*, 1895, nr.83, p.3-4

Construcția propriu-zisă⁵ a Cantinei a demarat în primăvara anului 1895, aceasta fiind edificată pe strada Zárda din Oradea (în prezent strada „Mihai Viteazul”), în curtea Sinagogii Mari Ortodoxe. Pe lângă bucătărie, imobilul mai deținea spații de depozitare și trei săli de mese generoase, una pentru femei, una pentru bărbați și una pentru copiii școlari.

Ideea înființării Cantinei a fost salutată cu entuziasm de presa locală, în paginile căreia s-au regăsit periodic informații detaliate despre derularea lucrărilor și, după deschidere, despre binefacerile așezământului filantropic, ale cărui costuri de construcție s-au ridicat la suma totală de 10.500 de forinți⁶.

„*Cantina publică a lui Ullmann Izidor*” – cum era denumită de persoanele beneficiare - a fost construită într-un timp relativ scurt, edificiul fiind inaugurat în luna decembrie a aceluiași an (1895). Pentru multe familii nevoiașe, Cantina reprezenta aproape singura șansă de supraviețuire în perioada iernii. S-a constituit și o comisie de organizare, aflată sub președinția lui Blaum Sámuel și a notarului Gábel Jakab⁷.

De bunul mers al Cantinei urmau a se ocupa doamnele din comunitatea izraelită, reunite în cadrul *Asociației femeilor izraelite ortodoxe susținătoare a unei cantine publice*⁸.

Bazele acestei importante societăți de caritate au fost puse în 25 noiembrie 1895, în cadrul unei ședințe organizate în sala mare a Comunității izraelite ortodoxe, prezidată de Friedländer Sámuel, implicat activ în organizarea Cantinei. La întrunire au participat, ca inițitoare și invitate Fuchs Mórné (soția rabinului șef), doamna Kurländer Rafael (soția comerciantului Kurländer Rafael), doamna Loblé Henrik (soția industriașului Henrik Loblé, vicepreședinte comunității ortodoxe izraelite din Oradea, timp de 14 ani a condus Chevra Kadisa) și soția lui Blaum Sámuel, precum și alte cca 50 de doamne și domnișoare⁹.

Inițiativa înființării a fost sprijinită și de Societatea Sacră Israelită Hevra Kadișa din Oradea și alte instituții ale comunității ortodoxe, însă conducerea *Asociației* și pregătirile pentru masă urmau să fie atribuțiile exclusive ale doamnelor izraelite ortodoxe¹⁰.

În discursul inaugural, Friedländer Sámuel a subliniat că noua *Asociație* nu va concura activitatea *Asociației femeilor izraelite din Oradea*, fiecare având specificul său, urmărind binele societății, binefacerea, caritatea în beneficiul persoanelor aflate în suferință materială și/sau medicală.

⁵ A fost delegată societăților Weinmann și Korda

⁶ *Nagyvárad*, 1895, nr. 141, p.5

⁷ *Ibidem*, nr. 190, p.6

⁸ Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor (în continuare A.N.-D.J. Bihor), fond *Primăria Municipiului Oradea* (în continuare PMO), dos. 521, f. 189

⁹ printre care amintim: soția lui Ullmann Izidor (președinte Comunității izraelite ortodoxe), soția lui Bernfeld Jakab, Kohn Dávid, Steiner Benjamin, Frankl Lázár, Krasznainé F. Mari, Frankl Rózsa, Áron Salamon, Steinfeld Lajos, Stern Gyulá, Stern Mózes, Wallerstein Salamon, Lőrincz Márton, Schwarcz Antal, Jungreis Ignác, Weisz Mór, Weisz Miksa, Freund Lajos, Benes Samuel, Rosenthal Lipót și altele.

¹⁰ *Egyenlőség*, 1895, nr. 49, p. 8

Decursul ședinței nu a fost lipsit de exprimarea unor puncte de vedere contradictorii și de divergențe, discuțiile determinând chiar unele situații tensionate între exponenții confesiunii ortodoxe izraelite și cele progresiste (neoloage) cu privire la denumirea noii *Asociații*, respectiv cu privire la procentul de reprezentare a acestora în conducerea entității.

Astfel, o primă situație tensionată s-a iscat în momentul în care s-a propus denumirea noii *Asociații*, în numele căreia a fost trecută confesiunea ortodoxă izraelită, deși între membre multe erau progresiste (neoloage). Până la urmă, la propunerea doamnelor Berger Dánielné și Mihelfy Lajosné, participanții au stabilit, prin vot, ca numele noii societăți să fie *Asociația femeilor izraelite ortodoxe susținătoare a unei cantine publice*.

Discuții tensionate au apărut în contextul alegerii membrilor comitetului *Asociației*, între cele 70 de membre fiind desemnată una, Wechsler Adolfné (casiera *Asociației femeilor izraelite din Oradea*), din rândul comunității progresiste (neoloage), în timp ce celelalte membre au fost desemnate din rândul ritului ortodox.

Cu același prilej a fost aleasă și o primă conducere a *Asociației*, în frunte cu Kurländer Rafaelné – președinte, Löblé Henrikné și Blaum Sámuelné – vicepreședinți, Ullmann Melissza (fiica președintelui Comunității ortodoxe și fondator al cantinei publice, Ullmann Izidor) – secretar, Kohn Dávidné – casier, Áron Salamonné – cenzor și Friedländer Sámuel – notar¹¹.

Totodată, la inițiativa lui Krasznainé F. Mari, soția rabinului șef Fuchs Mórné a fost propusă și votată președinte de onoare a *Asociației*. În timp, în rândul membrilor de onoare au intrat și alte personalități publice din Oradea, care au jucat un rol important în organizarea și susținerea *Asociației*, respectiv a Cantinei publice. Unul dintre aceștia a fost Ullmann Izidor, președintele comunității ortodoxe, ales membru de onoare al *Asociației*, la propunerea lui Klein Miksa, formulată în ședința ordinară a asociației din 12 februarie 1899¹².

Kurländer Rafaelné a ocupat funcția de președinte a *Asociației* timp de 16 ani¹³, locul acesteia fiind ocupat ulterior de Diosy Lajosné (vicepreședinte începând din 1905, alături de Jungreis Ignátné¹⁴).

În semn de recunoștință pentru munca asiduă de peste 10 ani derulată la conducerea *Asociației*, în adunarea generală anuală din 17 decembrie 1905, Kurländer Rafaelné a fost numită președintă de onoare de către Consiliu.

În conducerea *Asociației* au mai intrat, până în anul 1918, printre soția lui Steiner Benjámin – casier și Ullmann Abraham, ca notar¹⁵.

Cum *Asociația* era una confesională, iar membri fondatori evrei ortodocși, Comunitatea și-a asumat dreptul de a verifica activitatea noii societăți, fără a interveni însă în organizarea internă a acesteia. Mottoul noii *Asociații* a fost „*Dragostea față de semenii*”, iar deviza/programul „*cui îi e foame, primește mâncare*”, fără diferențe confesionale, de vârstă sau de sex.

¹¹ A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos. 521, f. 189

¹² Nagyvárad Napló (Jurnal de Oradea), 1899, nr.38, p. 7

¹³ Nagyvárad, 1905, nr. 297, p. 7-8; Tereza Mozes, *Evreii din Oradea*, Editura Hasefer, Editura Scrib, 2020, p. 120

¹⁴ Egyenlőség, 1902, nr. 46, p. 12

¹⁵ Ibidem

În debutul activității, *Asociația* a avut 470 de membri, din care 19 fondatori (soțiile lui Kurländer Rafael, Füchsl Emámuel, Bodor Karoly, Blau Sámuel, Kornhnusar Henrik, Müller Salamon, Kain Jakab, Diósy Lajos, Stern Gyulá, Kupfermann Natán, Ferenczi Ignác, Weisa Mór, Lőrincz Márton, Aufricht Mór și Schwimmer Márton), 346 ordinari și 18 membri susținători¹⁶.

Desigur, costurile de funcționare a unei astfel de „bucătării publice” nu puteau fi acoperite în totalitate de comunitatea ortodoxă izraelită și de *Asociație*, fapt pentru care s-a mizat, încă din debut, pe sprijinul locuitorilor orașului Oradea, fără deosebire confesională¹⁷.

Ca atare, doamnele prezente la ședința inaugurală au fost îndemnate să se implice activ în popularizarea obiectivelor *Asociației* și creșterea numărului membrilor, respectiv în campanii susținute de strângere de fonduri pentru noua societate, inclusiv prin identificarea de potențiali binefăcători/donatori. Cotizația membrilor fondatori a fost stabilită la suma de 50 de forinți, iar a celor simpli la 2 forinți¹⁸.

Pentru aceasta, după cum s-a hotărât în ședința de constituire a *Asociației*, echipe de câte 2 membre au străbătut orașul în lung și în lat, în căutarea de donații și susținători: instituții bancare, fabrici, întreprinderi, asociații cultural-filantropice (ex. *Asociația femeilor izraelite din Oradea*, condusă de Schwartz Ábrahámne) etc.¹⁹.

Cu toate eforturile asidue depuse pentru creșterea numărului membrilor și sporirea aderenței publice, numărul membrilor a rămas oarecum constant, înregistrând în anumite perioade scăderi până în 1918. Aceasta deși, începând cu 1896, la propunerea lui Frankl K. Mari, a fost desemnată chiar o comisie care a primit sarcina de a depune eforturi pentru atragerea de noi membri. Prima astfel de comisie a fost alcătuită din 7 persoane (Frankl K. Mari, Áron Salamon, Kohn Dávid, Benedek Vilmos, Löwy Vilmos, Steinfeld Lajos și Ullmann Melissza)²⁰.

În anul 1898, societatea avea 421 de membri (23 de membri fondatori, 86 membrii în comitetul de organizare și 312 membri simpli)²¹.

Deschiderea oficială a Cantinei publice a avut loc – fără mare fast - în ziua de marți, 2 decembrie 1895, inaugurarea sa fiind considerată de presa vremii ca reprezentând un motiv de „adevărată sărbătoare pentru oamenii sărmani din Oradea”²². Numărul celor care au servit masa în prima zi²³ a fost de 234 de persoane²⁴, printre aceștia regăsindu-se și 40 de elevi ai Școlii din Velența, însoțiți de directorul Istvánffy József.

¹⁶ *Nagyvárad*, 1896, nr. 55, p. 3-4; *Ibidem*, 1896, nr. 100, p. 6

¹⁷ *Ibidem*, 1895, nr. 83, p. 3-4

¹⁸ *Ibidem*, nr. 260, p. 8

¹⁹ *Ibidem*, nr. 299, p. 8

²⁰ *Ibidem*, 1896, nr. 55, p. 3-4; *Ibidem*, nr. 100, p. 6

²¹ A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos. 521 f. 189

²² *Nagyvárad*, 1895, nr. 289, p. 1-3

²³ Prima masă a fost pregătită de doamnele: Áron Salamon, Blaum Sámuel, Jakab Mór, Steinfeld Lajos, Kohn Dávid, Bernfeld Jakab, Neumann József, iar mâncarea gustoasă, formată din supă, lăști și carne de vită a fost servită de: Ullmann Melissza, Áron Irén și Paula, Bernfeld Emma, Klein Aranka, Tausz Sarika, Schwartz Etelka, Wallerstein Emma, Frankl Szerena, Lőrincz Piroška.

²⁴ *Nagyvárad*, 1895, nr. 289, p. 1-3

De regulă, mâncarea servită în cantină consta dintr-o bucată de pâine, un bol de supă, o bucată de carne fiartă, o porție de legume sau paste (de 2 ori pe săptămână). Costul unei mese calde a fost stabilit la 10 creițari, acesta rămânând nemodificat în primii trei ani de funcționare, cu toate că prețul alimentelor a crescut constant în acea perioadă²⁵.

Pe lângă membrele *Asociației*, din cadrul comunității izraelite ortodoxe, la deschidere a fost prezent și primarul orașului Oradea, Sal Ferencz, însoțit de șeful poliției locale, căpitanul Rimler Károly și de supraveghetorul școlar Réz Mihály. Edilul a susținut, cu acest prilej, un scurt discurs, în care i-a felicitat pe inițiatori și a salutat în termeni elogioși materializarea acestei inițiative filantropice unice în oraș.

În primele trei luni de funcționare, Cantina publică a asigurat o masă caldă pentru 13.131 persoane (5.042 în luna decembrie 1895, 4.522 în ianuarie 1896, respectiv 3.567 în februarie 1896). În aceeași perioadă, *Asociația* a avut venituri de 2.056 de forinți și 72 de creițari, în timp ce cheltuielile au fost de 2.105 de forinți și 83 de creițari²⁶. Până la finalul primului an de funcționare (iarna 1895-96), în cadrul Cantinei au servit masa 19.500 persoane²⁷.

De obicei, Cantina se deschidea în jurul datei de 15 noiembrie și, în limita fondurilor, oferea o masă caldă sărmanilor, indiferent de confesiunea lor, gratuită, sau pentru 10 creițari, până aproximativ în luna mai a anului următor²⁸.

Pe lângă hrană, Cantina asigura și posibilitatea unui adăpost pe timp de zi, un loc sigur unde nevoiașii se puteau încălzi în timpul iernilor geroase și se simțeau în siguranță²⁹.

În 1896, presa vremii propunea chiar deschiderea unei a doua cantine publice, care să ofere masă caldă școlarilor, însă s-a ajuns la concluzia că, din lipsă de fonduri, e mai important susținerea cantinei existente, decât deschiderea alteia noi³⁰.

Numărul beneficiarilor Cantinei a rămas ridicat și în anii următori, fiind vorba de 17.818 persoane în iarna 1896-97, 23.800 în iarna 1897-98, ceea ce a însemnat că, în primii trei ani de funcționare, de serviciile Cantinei au beneficiat 61.118 persoane. Dintre aceștia, au plătit pentru masă 39.043 persoane, au primit masă gratuită 16.225 persoane, iar pentru 5.850 de persoane masa a fost plătită din partea unor donatori³¹. Până în 1913, numărul porțiilor de mâncare a crescut la 1.070.000³², fapt care a presupus cheltuieli importante din partea *Asociației*, ale căror venituri acopereau la limită și nu întotdeauna cheltuielile necesare susținerii Cantinei.

Astfel, *Asociația* a avut venituri totale de 4.341 forinți 28 creițari³³ și cheltuieli de 4.341 forinți și 28 creițari în perioada 1 noiembrie 1895 - 31 octombrie

²⁵ *Ibidem*, 1897, nr.240, p. 5; AN-DJ Bihor, fond PMO, dos. 521, f. 189

²⁶ *Nagyvárad*, 1896, nr. 55, p. 3-4; *Ibidem*, nr. 100, p. 6

²⁷ A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos. 521, f. 189; *Nagyvárad Napló*, 1899, nr.34, p. 6

²⁸ *Nagyvárad*, 1897, nr.264, p. 5; *Ibidem*, 1896, nr. 55, 5 p. 3-4; *Ibidem*, nr. 100, p. 6

²⁹ *Ibidem*, 1895, nr. 285, p. 4-5

³⁰ *Ibidem*, 1897, nr.240, p. 2-3; *Ibidem*, nr.262, p. 5

³¹ A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos. 521, f. 189; *Nagyvárad Napló*, 1899, nr.34, p. 6

³² *Ibidem*, 1913, nr. 264, p. 1

³³ din care 868 forinți, 50 de creițari au reprezentat contribuția membrilor, 778 forinți, 33 creițari donații; 930 forinți venituri din dobânzile unor fundații, 80 creițari din vânzarea biletelor de masă și alte venituri: 31 forinți 65 creițari

1896³⁴, venituri de 3.408 forinți 32 creițari și cheltuieli de 3.408 forinți și 32 creițari. În perioada 1 noiembrie 1896 - 31 octombrie 1897³⁵, respectiv venituri de 4.302 forinți și 38 creițari și cheltuielile echivalente în perioada 1 noiembrie 1897 - 31 octombrie 1898³⁶. În anul 1900, în pofida donațiilor numeroase primite³⁷, s-a constatat (în ședința Asociației din 22 martie 1900) că bucătăria populară a funcționat în pierdere, valoarea acesteia fiind de 120 de coroane, în condițiile unor cheltuieli de 4.000 de coroane³⁸.

Potrivit raportului prezentat de președinta Kurländer Rafael în ședința ordinară a Asociației din 7 mai 1899, cheltuielile au crescut datorită oferirii de mâncare gratuită celor mai sărmani, cheltuielile erau acoperite datorită contribuției membrilor, dar și sprijinului oferit de comunitate³⁹.

Cele mai importante venituri ale *Asociației* nu proveneau din taxele anuale ale membrilor sau din alocările anuale ale Comunității ortodoxe izraelite, ci mai degrabă din donații în bani din partea unor persoane fizice și juridice (care direcționau o parte din profit spre acte de binefacere), dobânzi obținute din fondurile depuse de fundații la bancă, din vânzarea biletelor de masă, colecte publice, colecte organizate cu ocazia căsătoriilor, bani adunați la sinagogă, răscumpărare de coroane, comemorarea unor persoane decedate sau mase oferite ca pomană în numele defunctului.

Pe lângă bani, Cantina a fost sprijinită constant și cu alimente de bază pentru bucătărie: cartofi, vin, ouă, fasole, sare etc⁴⁰.

În caz de nevoie au fost organizate strângeri de fonduri, prin sensibilizarea societății se adunau sumele necesare funcționării și menținerii cantinei. Dintre donatorii anonimi, s-a remarcat unul care în iarna grea din 1901 sensibilizat de sărăcia concetățenilor săi a donat 200 ft. pentru a asigura de două ori pe săptămână, timp de 10 săptămâni, masă gratuită pentru 100 de persoane⁴¹.

Începând din iarna 1897-1898, Cantina publică a început să fie susținută și de către Consiliul Orășenesc Oradea, care a oferit un ajutor de 100 ft⁴². Suma acordată de municipalitate a crescut ulterior la 200 coroane, la 300 coroane în 1905⁴³, respectiv la 1.000 coroane în 1909⁴⁴. Aceste fonduri erau virate uneori cu întârziere, generând astfel dificultăți Cantinei publice⁴⁵.

Statutele *Asociației*, alcătuite din 15 puncte, au fost elaborate și aprobate în cadrul ședinței ordinare din 24 februarie 1901, aceste fiind înaintate (în trei

³⁴ A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos 521, f. 193 -194

³⁵ *Ibidem*, f. 194 -195

³⁶ *Ibidem*, f. 195 - 196

³⁷ *Nagyváradi Napló*, 1900, nr.6, p.6; *Ibidem*, nr.11, p.4; *Ibidem* nr.16, p.6; *Ibidem*, nr.22, p.5; *Ibidem* nr.28, p.8; *Ibidem*, nr.31, p.5; *Ibidem* nr.39, p.5; *Ibidem* nr.46, p.7; *Ibidem*, nr.128, p.9; *Ibidem*, nr.172, p.5

³⁸ *Egyenlőség*, 1900, nr.12, p. 11

³⁹ A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos 521, f. 196 -197

⁴⁰ *Ibidem*, f 197, f. 184-198

⁴¹ *Nagyvárad*, 1901, nr. 3, p.4

⁴² A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos 52, f.195; *Nagyvárad*, 1901, nr. 226, p.5

⁴³ *Ibidem*, Dos 696, f. 82; *Nagyvárad*, 1905, nr. 297, p. 7-8

⁴⁴ A.N.-D.J. Bihor, fond PMO, dos 696, f. 89-90, 92

⁴⁵ *Ibidem*, fila 92

exemplare) spre aprobare Ministerului de interne⁴⁶. Acestea au fost aprobate de Ministerul de Interne, pe 15 octombrie 1901⁴⁷ cu ordinul nr. 110974/V-b retrimise spre Oradea, pe data de 23 noiembrie 1901, în două exemplare, una pentru arhiva oraşului şi una preşedintei *Asociaţiei*⁴⁸.

Astfel, conform statutului, *Asociaţia* avea drept scopuri:

„a) susţinerea şi dezvoltarea cantinei publice înfiinţate de către comunitatea izraelită ortodoxă din Oradea;

b) sarcina de îngrijire şi hrănire prin intermediul activităţii membrilor să fie garantată printr-o sferă de activitate bine definită;

c) acţionarea în scopul ca toţi orădenii care sunt nevoiţi să îndure foamea, fără deosebire confesională, să primească hrană caldă şi sănătoasă, cel puţin o dată pe zi, la preţuri modice, sau dacă situaţia financiară va permite, totalmente gratuit”⁴⁹.

În continuare era prezentată categoria membrilor, drepturile şi obligaţiile acestora. Astfel, membrii *Asociaţiei* erau de patru categorii: *de onoare* (aleşi de consiliu din rândul personalităţilor sau a persoanelor cu merite deosebite), *fondatori* (care contribuiau la fondul *Asociaţiei* cu cel puţin 100 de coroane), *susţinători* (care-şi plăteau contribuţia anuală) şi *simpli* (contribuiau anual cu 4 coroane - plătibile în rate la jumătate de an).

Conducerea *Asociaţiei* era asigurată de adunarea generală, prezidată de un preşedinte, care era asistat de doi vicepreşedinţi, un casier şi un cenzor, aleşi cu un mandat de 3 ani, 25 de membri din comitetul director, la fiecare 100 de membri, 20 de membri aleşi în adunarea generală.

Mandatele aveau o durată de 3 ani, pentru toate funcţiile onorifice, adică pentru care nu se încasau bani.

Conform statutelor, *asociaţia* urma să țină anual o şedinţă ordinară toamna, înainte de deschiderea activităţii, şi una primăvara, când erau prezentate darea de seamă şi bilanţurile contabile.

În cazul în care *Asociaţia* îşi înceta activitatea, averea acesteia urma să revină comunităţii ortodoxe izraelite⁵⁰.

În baza cadrului organizatoric asigurat de statutele funcţionale, *asociaţia* şi-a continuat activitatea şi în perioada interbelică, perioadă în care a fost condusă de soţia lui Diósi Lajos (a condus cantina peste 35 de ani) şi a servit zilnic masă pentru 400-450 de persoane⁵¹.

Eforturile principale ale conducerii au fost îndreptate spre obţinerea fondurilor care să asigure susţinerea funcţionării cantinei, beneficiind de ajutorul permanent din partea Confreriei Sacre⁵². Cotizaţia membrilor, donaţiile publice, colectele, banii depuşi în fundaţii, dobânzile depunerilor asigurau sursele de finanţare

⁴⁶ *Ibidem*, dos 521, f. 202

⁴⁷ *Ibidem*, f 204-206, 208

⁴⁸ *Ibidem*, f. 200, 184

⁴⁹ *Ibidem*, f.204

⁵⁰ *Ibidem*

⁵¹ Simon Magda, *Imagini de sărăcie şi ajutor în Oradea. Cât donează asociaţiile de caritate?* în *Nagyváradi Napló*, 1936, nr. 246, p.4

⁵² Tereza Mozes, *op.cit.*, p. 121

și funcționare a instituției. Când banii erau limitați se făcea apel la donații publice prin sensibilizarea opiniei publice, adesea cereau agricultorilor/fermierilor donații în natură. Iar donațiile nu au încetat să apară, în decembrie 1895, Cantina a primit și donații în natură, astfel: Moskovics Adolf și fiul au donat 2 saci de orz decorticat, 2 saci de terci, 2 saci de făină și 8 saci de cartofi; din partea lui Áron Salamonné – 1 sac de fasole, 1 sac de cartofi; Frankl Lázárné a donat 10 kg de nuci, 20 kg de fasole și 1 sac de cartofi în timp ce Löwy J József 1 sac de fasole iar Löwy Albert 10 l de fasole⁵³.

Anual numeroasele acte de binefacere au contribuit la existența și funcționarea acestei instituții esențiale și unice din Oradea. Füchsl Emámuel a donat 200 forinți, soția lui Lőrincz Márton 20 de forinți, iar doamna Frankl Lázár a donat o mare cantitate de provizii alimentare⁵⁴. Schwarcz Jakab și soția din Aleșd cu ocazia căsătoriei fiicei lor, au donat cantinei publice 40 de coroane pentru masa a 200 de sărmăni⁵⁵. Văduva Schwarcz Abraham – președinta Asociației izraelite de femei a donat 10 coroane, domnul Weiszberger Lipot cu soția 6 coroane, angajații lui Wechler Adolf 10 coroane, domnul Leinik Mihály 10 coroane la care s-a adăugat o donație anonimă de 10 coroane⁵⁶. La nunta fiicei sale Krausz Miksa a făcut o colectă publică în favoarea cantinei publice, astfel au fost adunate 6 coroane⁵⁷.

În decembrie 1905, la apelul conducerii cantinei au făcut donații următoarele Moskovits Adolf 300 coroane, Schwarcz Ferencz 290 coroane, Moara László, Fabrica Lederer și Kálmán cu câte 200 coroane fiecare, Stern Herman 110 coroane, Berger Sámuel fiul 105 coroane, doamna Diósy Lajosné 50 coroane și două vagoane de lemne de foc, etc.⁵⁸

Când cantina funcționa pe deficit, doamnele organizau campanii de strângere de fonduri pentru societate, luau la pas străzile orașului pentru a căuta susținători. Amintim aici pe doamnele Goldfeder Sámuel⁵⁹, Schönfeld Lajos și Leitner Lázár

⁵³ *Nagyvárad*, 1895, nr. 299, p. 8

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 260, p.8

⁵⁵ *Nagyvárad Napló*, 1900, nr.6, p.6

⁵⁶ *Ibidem*, nr.11, p.4

⁵⁷ *Ibidem*, nr.46, p.7

⁵⁸ *Nagyvárad*, 1905, nr. 297, p. 7-8

⁵⁹ A adunat donații de la: Casa de Economii din Oradea 10 coroane, văduva Ováry Sándor, Aufrecht Mór 5-5 corone, văduva Weisz Mór, Blau Sámueli, Marosi József 4—4 coroane, Klein Károly, Prima Instituție de Asigurare Maghiară, Nagy Márton, Lőrincz Mór 3—3 coroane, Varga Lezár, dr Nemes Áron, dr Schwlicz Ilés, dr Sarkadi Lajos, Weintraub Mór, Bródi Samuel, dr Konrád Belá, Hirschmann Edé, Freinschreiber Sandor, Breimsr József, Spitz József, văduva Berger Antal, Várad Mór, Frigyes Izsó, Steiner Benjámin, văduva Weisz Bernát, Adler Jakab, Liethman, Freifeid Mór, Gelberger Manó, Benedek Milán, N. N., Wallerstein Ferenc, Somogyi Ernő, Ländlem, Racz Jakab, Weisz Áhrahám 2—2 coroane, văduva Greinsberger Ferencz, Muresan Valer, Janausek Károly, Robitsek Sándor, Nagy Horvát Lázár, Borger József, Tauszik Béla, Spitz Ignác, N. N., N. N., Millye Lajos, Stern, N N., Weinberge Ferenc, Franki Béla, Kiss Sámuel, Beger Edé, Urán Mihály, Schenker, dr Erdős, Diósi Mihály, Weisz Mór, Goldberger Lajos, Ungerleider Salamon, Mandel, N. N., văduva Stern Lipót, Juricsteai Rezső, Dirogi Lajos, N. N, Hartmann Sándor, Schwarcz Farkas, Bokor Ármin, Fenyés, Oppenheim Mór, Dávid Bernáth, N. N., K. S. , Rajsenthái Emil, Rosenberg Mark, Weisz Edé, Rich Sándor, Személyi, Grósz

care, în primăvara anului 1913, au reușit să adune în numele cantinei publice suma de 339 coroane, 30 fil.⁶⁰

Veniturile astfel obținute au permis susținerea și oferirea meselor gratuite, concomitent cu menținerea unui cost scăzut pentru ceilalți beneficiari.

Alți susținători își arătau sprijinul față de cantina publică prin cumpărarea unui număr mai mare de bonuri de masă, astfel numărul celor care puteau mânca gratuit o masă caldă pe zi a crescut considerabil⁶¹.

La evrei activitatea de binefacerea se practică în timpul vieții, dar și după moarte, prin moșteniri lăsate de defunct unor instituții caritabile.

Prin testament văduva Feldmann Jakab, a lăsat moștenire comunității 2 case în imediata apropiere a Primăriei, iar cantinei publice 200 de coroane⁶².

La data de 13 septembrie 1914⁶³ a fost evocată trecerea în neființă a comerciantului Kungstein Izidor. Acesta, timp de 40 de ani a fost un membru activ al comunității și un comerciant corect, care toată viața a făcut acte de binefacere, concretizat prin acțiuni umanitare, iar după moartea lui a donat o parte din avere în scopuri caritative, din 3100 de coroane - 200 au fost direcționați către Cantina publică.

Doamna Fuchs Armin născută Reichenberger Matilda a lăsat moștenire în testamentul său suma de 12000 de coroane pentru scopuri caritative împărțită între

Izidor, Tónk Emil, Reich Dávid, Kovács Bála, Török Gyulá, Klein Sarolta, B. J., Grünfeld J., Orbán Ferenc, Vas Adolf, Kaszner, Weisz Lipót, N. N., N. N., văduva Röttenberg, Rottinger Péter, Czitter, Gara Izidor, Verzárné 1 coroană fiecare. În total suma de 180 coroane 90 fil. *Nagyvárad Napló*, 1913, nr. 33, p. 6

⁶⁰ Donatorii au fost: Casa de Economii a Comitatului Bihor 20 coroane, Andrényi K. și fiul, Ullmann Sándor câte 10—10 coroane, Boros Jenő 6 coroane, W. A., Rosenberg Izsó 5—5 coroane, Kugler, Andréayi, Klein, Schleiffer, Földheim, Radó Samu, Mauthner, Kohn Dávid, Laszky Armin, Bogdán Jenő, Schönfeid Lajos, dr Örley György, Heify József câte 4—4 coroane, Heller, Seidman, dr Szilágyi Géza, dr Lengyel Zsigmond, Gellisz Gyulá, Löwy Vilmos, Weisz Kálmán, Uilmann Rezső, Ullmann Artur câte 3—3 coroane, Hillinggr Dezső, Schön Hermán, Spitzer Edé, Munkne, dr Weiszberger Lipót, Spitzer, Kirschner Mór, dr Balkányi, Kenyeres, Engiánder, Janky, văduva Mihelfi, Csillag Ignác câte 2—2 coroane, Kelemen Béla, N. N, Stein, Kohn, N. N., Kertész, Otmhatatten câte 1 — 1 K, N. N. 1,40 coroane. În total 158 coroane 40 fil. Direct la casieria cantinei au donat: Banca de Economii din Oradea 50 coroane, firma Ekker, Pártos și asociații din Budapesta 10 coroane, Grünstein Mór din Sólyom 3 coroane, Amigó Pista 3 coroane. În total 158 coroane 40 fil. *Ibidem*, nr. 85, p. 6

⁶¹ Amintim aici pe Füchsl Emánuel care a cumpărat 200 de bonuri se masă, soția rabinului șef Fuchs Mór cu 50 de bonuri, Fehér Dezső 10, Löblé Henrik 25, Schwarcz Farkas 50, ifj. Schwarcz Ábrahám 50, Schwarcz Bertalan 50, Kupfermann Natán 50, Ullmann Izidor 200, dr. Bartha Béla 20, Mihelfi Pál 15, Hirschmann Ede 10, Friedmann Renna 5, Vitriol Jakab 5, Halász Lajos 20, Kaczander Csátár 10, Klein Miksa 20, Kleiu Lázár 20, Veisz Miksa 20, Freund Lajos 10, Klein Mór 10, Ullmann Ignác 10, Spitzer Bernát 10, Löbl Márton 10, Sicher 10, Munk Mór 10, Schönberger 10, Schwarcz Jakab din Aleșd 50 de bonuri. *Nagyvárad*, 1895, nr. 299, p. 8

⁶² *Nagyvárad Napló*, 1912, nr.226, p. 5

⁶³ *Egyenlőség*, 1914, nr. 37, p. 10

mai multe instituții de binefacere, din care 1000 de coroane pentru Bucătăria publică⁶⁴.

Cantina publică a primit venituri și în urma unor răscumpărări de coroane. Amintim aici donațiile doamnei Klein László, care, în memoria fiului decedat, a donat 10 coroane pentru masa gratuită a sărmanilor, văduvă dr. Berkovits Zsigmond, în numele regretatului Sziherman Samuel a donat 10 coroane cantinei publice⁶⁵. La moartea văduvei Steiner Lipót, doamna dr. Berkovits Zsigmond donează 10 coroane cantinei publice pentru răscumpărare de coroane⁶⁶.

O fundație pentru cantină în valoare de 1000 de coroane a fost făcut de Füchsl Mór (important comerciant de vinuri), în numele răposatilor Füchsl Emánuel și soția Taussig Teréz, aceasta va fi imortalizată cu o placă comemorativă în incinta bucătăriei⁶⁷. De asemenea, Bodnár Sándorné în memoria tatălui său decedat Weisz Illés a făcut o fundație de 400 de coroane în favoarea cantinei publice⁶⁸.

Cu ocazia însănătoșirii fetei sale, dr. Értler Mór a donat cantinei publice 20 de coroane cu scopul de a asigura masă gratuită pentru 100 de copii⁶⁹.

În vara anului 1899 a murit fondatorul cantinei publice, Ullmann Izidor, președintele comunității ortodoxe izraelite⁷⁰. Din acest an, cantina publică se va extinde cu „masa Ullmann”, în memoria fondatorului instituției, la care vor servi zilnic 10 sărmani o masă gratuită⁷¹. În favoarea mesei Ullmann Izidor a donat și Diósy Lajos cu soția 100 de coroane, iar Weinberger Jakab, cu soția, 50 de coroane⁷². Din donații s-a constituit fundația Ullmann Izidor, în același an, cu o valoare de 656 coroane și 60 f.⁷³

Cu ocazia încoronării lui Carol al IV -lea ca rege al Ungariei, în 30 decembrie 1916, cantina a oferit o masa caldă gratuită, ca nici un sărac să nu rămână flămând în Oradea. Pentru acest gest caritativ cerea sprijinul orădenilor, bunăvoința lor, ca gestul generos propus să fie acoperit financiar⁷⁴.

Sărbătoarea națională a încoronării regelui Carol al IV-lea a fost un eveniment memorabil pentru cei 4000 de săraci care au servit o masă gratuită cu această ocazie. La cantina publică coada s-a format de la ora 11 și până la ora 14 masa caldă a fost servită fără întrerupere⁷⁵.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 52, p. 14

⁶⁵ *Nagyvárad Napló*, 1900, nr.31, p.5

⁶⁶ *Ibidem*, 1903, nr.188, p.6

⁶⁷ *Ibidem*, nr.258, p.4

⁶⁸ *Egyenlőség*, 1905, nr. 52, p.4

⁶⁹ *Nagyvárad Napló*, 1903, nr.194, p.6

⁷⁰ *Egyenlőség*, 1899, nr.30, p.9

⁷¹ *Ibidem*, nr.44, p. 10

⁷² *Ibidem*, nr.47, p. 12

⁷³ A.N.-S.J. Bihor, fond PMO, dos. 521, f 177-178

⁷⁴ *Nagyvárad Napló*, 1916, nr 288, p.3

⁷⁵ La reușita evenimentului au contribuit președinta Diósi Lajos, doamnele Juogrels Ignác, Wiener Jenő, Udmann Sándor – vicepreședinți, Perlesz József, Schönfeld Lajos, Lettner Márton, Bügler Zsigmond (Kis-Marja), Hoffman (Komárom), Grön Aladár, dr. Scnul Győző, Lőrinc Márton și fiica, Kun Gyulá, Leding Miklós și fiica Emmy, Laszky Árminná și Adica, Rosirger Margit, Rechtné Bauer Zófia, Miheify Lajos, Kálmán Sándor, Feldmaon Sámuel, Baumann János, Műnk Mór, Löwy Vilmos, Schönberger Ármín, etc.

Doamnele au participat la pregătirea meselor, dar și la servirea lor. Meniul a constat în supă de carne, tocană de legume, carne de vițel, iar desertul era cozonac cu mac sau nucă. 1200 de porții de mâncare au fost servite la cantina publică, 500 în bucătăria orășenească aflată pe strada Crișului nr. 27, 500 de meniuri au fost distribuite pe strada Clujului în Velența între orele 12-13; 1000 de mese a oferit și Institutul Sfântul Vicențiu susținut de Episcopia romano-catolică, iar alte 500 de mese au fost servite în Orfelinatul izraelit de fete din Velența⁷⁶.

Activitatea de binefacere a asociațiilor evreiești din orașul de pe Crișul Repede se înscrie în curentul general existent în Austria și Austro-Ungaria după 1867. Evreii orădeni au fost printre primii care și-au asumat sarcina de a-și ajuta semenii, în special pe cei mai săraci. Eforturile lor și ajutorul primit de la cei care erau dispuși să sprijine această instituție, a făcut posibilă existența și funcționarea în bune condiții, a acestei instituții esențiale pentru pătura cea mai săracă dintre orădeni.

Asociația desfășura o muncă unică în oraș, aceasta era prima instituție creată de societatea civilă care asigura o masă caldă sutelor de nevoiași. Menținerea cantinei publice a fost o prioritate pentru comunitatea izraelită, care o susținea și o finanța. Hrănirea săracilor a determinat și îmbunătățirea raporturilor evreilor orădeni cu celelalte etnii din oraș, specificul culinar evreiesc a fost îmbinată cu empatia față de oamenii nevoiași, fără deosebire de confesiune sau rasă.

Acțiunile întreprinse de *Asociației femeilor izraelite ortodoxe susținătoarea unei cantine publice* s-au evidențiat și pe plan caritativ, fiind cea mai mare instituție de binefacere din oraș, care pe perioada iernii asigura din bugetul propriu cheltuielile cu masa. Pentru multe familii cantina publică oferea singura șansă de supraviețuire în perioada cea mai friguroasă a anului. Pe lângă hrană, asigura și posibilitatea unui adăpost pe timp de zi, un loc sigur, unde săracii se puteau încălzi în timpul iernilor geroase și se simțeau în siguranță. În fiecare an deschiderea bucătăriei publice era așteptată cu nerăbdare de beneficiari.

Înființarea *Asociației femeilor izraelite ortodoxe susținătoarea unei cantine publice* a fost prima inițiativă din partea societății civile orădene, pornită din sânul comunității evreiești cu scopul întraajutorării semenilor defavorizați de soartă. Tocmai din acest motiv ea se constituie într-un subiect relevant pentru cunoașterea începuturilor activităților asociaționiste, cu scop caritativ, în Oradea și Județul Bihor.

⁷⁶ Nagyváradi Napló, 1916, nr 300, p.6

VIITORUL BIHORULUI – PRIMUL ORGAN DE PRESĂ AL PARTIDULUI NAȚIONAL LIBERAL DIN BIHOR

*Sanda Dumitrița BUBOI**

Abstract. *Viitorul Bihorului (Future of Bihor)– The First Press Organ of the National Liberal Party in Bihor.* The article aims to present the first attempt of the newly founded organization of the National Liberal Party in Bihor to edit a local press organ. The decision was taken during the organizational meeting of the national – liberals in Bihor, from October 1921. From the only number available, I have presented the data related to the editor's citation, as well as its content.

Keywords: *Viitorul Bihorului (Future of Bihor), local press, liberal media, National Liberal Party of Bihor*

Din cele două mari partide interbelice românești – conservator și liberal – doar liberalii au supraviețuit transformărilor sociale și politice radicale de după Marele Război. Obiectivul fundamental al liberalilor a fost menținerea pe scena politică, lărgită de crearea României Mari, prin „penetrarea mediului rural și a noilor provincii alipite”¹.

În județul Bihor primele „tatonări” ale P.N.L. în mediul politic local au fost legate de alegerile parlamentare din anul 1920, în cadrul cărora și-au limitat acțiunea la susținerea Partidului Poporului, împotriva Partidul Național Român².

A urmat, la scurt timp, primul dintre viitoarele „turnee liberale”³ în Transilvania, care a avut ca efect imediat închegarea nucleului liberal din Oradea și

* Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea, Direcția Județeană pentru Cultură Bihor; e-mail: buboisanda@gmail.com

¹ Cornel Micu, „Partidul Național Liberal în România interbelică, între „național” și „liberal”, în *Analele Universității București*, istorie, Ed. Universității din București, București, 2003, p. 78.

² Ion Zainea, *Economie și societate de la Marea Unire la Dictatul de la Viena în Bihor*, Ed. Universității din Oradea, Oradea, 2007, p. 255.

³ Ioan Lăcustă, „1921. Turneul liberal în Transilvania de G. G. Mârzescu” (în continuare, se va cita: *1921. Turneul liberal ...*), în *Magazin Istoric*, nr. 10, 1994, „În fiecare centru rural mai de seamă, în fiecare oraș apare în ultimul timp câte o sucursală a Băncii românești. Câteodată apare și un club și un ziar al lor”, p. 27.

Bihor⁴, dar consolidarea reală a noii organizații s-a realizat în perioada primei guvernării liberale interbelice, din anii 1922 – 1926⁵.

Din cauza crizei prin care trecea P.N.L., după demisia din funcția de prim – ministru a lui I. I. C. Brătianu (în 27 septembrie 1919), primele tentative locale pentru încheierea unei grupări liberale în județul Bihor au avut loc numai spre finalul anului 1920. Inițiatorii lor s-au întâlnit „... în ziua de 30 sept. 1920, orele 18, în biroul de avocat a D-lui Dr. Nicolae Zigre *în chestia unei grupări politice* (subl. n.s. – S.B.)”⁶. Considerăm acest moment organizatoric ca fiind momentul de debut în construcția liberalismului bihorean.

O nouă întâlnire – cu scop organizatoric – a conducerii județene a partidului a avut loc tot în biroul avocatului Nicolae Zigre, peste o lună, în data de 19 octombrie 1920. Cu acest prilej au fost prezenți: „Dr. Nicolae Zigre, Dr. J[I]oan Câmpianu, dl. J[I]ulien Peter, Dr. Vasilie Chirvai, Dr. Demetriu Popa, Dr. Alexandru Rusu, Dr. Constantin Pavel”⁷.

Odată puse bazele primei organizații județene P.N.L. devenea o necesitate și crearea unui instrument de propagandă pentru diseminarea ideilor politice liberale în spațiul bihorean⁸. Pentru realizarea acestui deziderat au fost editate o serie de gazete, fie ca organe de presă ale organizațiilor județene, sau numai cu coloratură liberală.

Unul dintre subiectele principale ale discuțiilor din timpul primelor întruniri ale simpatizanților ideologiei liberale, desfășurate în biroul avocatului N. Zigre, în 1920, a fost editarea unui periodic local liberal, care urma să fie principalul mijloc de difuzare a principiilor și programelor liberale în epocă. Se considera imperios necesară apariția acestui periodic și din motive de prestigiu al organizației bihorene⁹. Ca urmare, în cursul anului 1921 vedea lumina tiparului gazeta *Viitorul Bihorului*, intitulat organ de propagandă a partidului național – liberal din județ¹⁰, prima gazetă liberală din județul Bihor.

⁴ Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria P.N.L. din Bihor (1921 – 1947)*, Ed. Primus, Oradea, 2009, p. 12; Gabriel Moisa, Ion Zainea, *Spectrul politic bihorean interbelic*, în *Istoria Bihorului, civilizație, societate, economie, mentalități*, Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Romînașu (coord.), Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p. 671; Blaga Mihoc „Viața politică a Beiușului interbelic”, în *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. II, Ioan Degău, Nicolae Brânda (coord.), Ed. Primus, Oradea, 2008, p. 373; Lucia Cornea, *Contribuții la o istorie a orașului Salonta în perioada interbelică. 1919 – 1945*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2005, p. 56; *Beiușul*, 1921, nr. 4, p. 2.

⁵ Ion Zainea, *Aurel Lazăr (1872 – 1930) – viața și activitatea*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 204.

⁶ Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A.C.N.S.A.S.), *fond Documentar*, dos. 11.077, f. 85 După cum reiese din procesul – verbal dresat cu această ocazie au fost prezenți: „Dr. Nicolae Zigre, Dr. Sever Andru, Dl. Julian Peter, Dr. Vasile Chirvai, Dr. Teodor Ilieșiu, Dr. Savu Marta, Dl. Petru Dejeu și Dr. Ioan Câmpianu”.

⁷ *Ibidem*, f. 87.

⁸ Ioan Lăcustă, 1921. *Turneul liberal ...*, p. 27 „În fiecare centru rural mai de seamă, în fiecare oraș apare în ultimul timp câte o sucursală a Băncii românești. Câteodată apare și un club și un ziar al lor”.

⁹ A.C.N.S.A.S., *fond Documentar*, dos. 11.077, f. 87 verso.

¹⁰ *Ibidem*, f. 76.

Despre această inițiativă remarcabilă nu s-a mai scris până acum în istoriografia locală, deoarece nu s-a păstrat nici un exemplar, în afară de cel din arhivele fostei Securități. În cursul cercetărilor efectuate în arhiva C.N.S.A.S. am descoperit faptul că, în anul 1921, a fost editată gazeta *Viitorul Bihorului, organ de propagandă a partidului național – liberal din județ*. Din păcate, instituția menționată deține doar un număr al acestuia (anul I /nr. 1), din data de 28 august 1921.

Gazeta nu-și propunea să aibă o periodicitate fixă, o situație obișnuită în presa locală interbelică la nivel național. În numărul inaugural, și singurul descoperit deocamdată, se menționa faptul că „apare în fiecare lună și ocașional”, la preț de 1 leu. Din caseta redacțională aflăm că redactorul responsabil era Ioan Cîmpianu, redacția și administrația având sediul pe strada Calvin, din Oradea, la nr. 1.

Articolul de fond, semnat de delegația specială a comitetului de organizare a P.N.L. din județul Bihor, ținea să „împărtășească aderenților principiile național – liberale, salutul și sincera mulțumită, ce a exprimat-o la 20 Iunie 1921, *Dl. Ion I. C. Brătianu*, făuritorul României, pentru acea primire izvorită din căldura inimei românești ce i s'a făcut ...”¹¹. Articolul continua cu elogierea, lui Ionel I. C. Brătianu prezentat ca omul providențial al României „care a dus luptă neînfricoșată pentru întregirea neamului, pentru împiedicarea ciuntirii Bihorului, din care Bihor, – câmpiile roditoare au rămas dincolo de graniță”, cel care „a dus la conferința de pace o luptă dârză pentru apărarea demnității noastre naționale, pentru independența economică a țării”¹².

Fiind un partid nou, deci puțin cunoscut pe scena politică transilvăneană și bihoreană ziarul debuta prin prezentarea seriei marilor realizări liberale din Vechiul Regat (reforma agrară, votul universal, edificarea unor bănci populare și cooperativelor sătești etc.) și transmitea bihorenilor că „în viitor va face deasemenea după puțină omenească să slujească țara și poporul credincios. Făgăduieli nu facem, n'am făcut și nu vom face niciodată” dar promiteau realizarea programului printr-o administrație cistită și bună¹³.

Cu scopul de a-și atrage aderenți și viitori electori din rândurile bihorenilor era publicat expozeul din 26 august 1921 a lui Nicolae Zigre, în articolul de fond intitulat *Solidaritatea*¹⁴. În rândurile acestuia Zigre omagia contribuția poporului

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem* „a) Întărirea și dezvoltarea poporului român prin libertate, prin democrație și ținând seamă de voința poporului și prin solidaritate muncind umăr la umăr.

b) Apărarea și propășirea Statului Român pe cale constituțională, monarhică și democratică. Păstrarea caracterului unitar și național român atât în viața politică cât și cea culturală și economică a statului.

c) Întărirea și susținerea avuției câștigate cu mijloace cinstite a fiecăruia.

d) Delăturarea luptelor de clasă și întrunirea tuturor oamenilor de bine pentru munca cinstită ca astfel să poată trăi toată lumea cu mic și mare și ca să ridicăm bunăstarea și mulțumirea tuturor.

e) Întărirea și dezvoltarea *dreptății sociale*, prin organizarea: a libertăților publice, a sufragiului universal, a culturai și educației cetățenești a poporului, a muncii și producției naționale, a raporturilor dintre muncă și capital și a asociațiunilor profesionale, sub toate formele îngăduite de Constituția țării”.

¹⁴ *Ibidem*, p. 2.

român din Transilvania la înfăptuirea actului de la 1 Decembrie 1918, unirea românilor în cadrul aceluiași stat național unitar. Autorul continua cu evidențierea rolului armatei române în stăvilirea propagării pericolului bolșevic, reprezentat de Republica Sfaturilor a lui Béla Kuhn în 1919, ceea ce făcea din aceasta o „neclintită sentinelă a civilizației Europene”¹⁵.

Articolul urma apoi cunoscuta direcție de gândire politică interbelică, care considera că obiectivul Partidului Național – Român din Transilvania fusese atins prin înfăptuirea Marii Uniri, prin urmare, așa cum făcut chiar autorul, N. Zigre, trebuia acum urmată o altă direcție de acțiune politică, cea liberală. Era și o justificare a părăsirii Partidului Național – Român, unde N. Zigre, dar mai ales tatăl său (mort în 1918), fuseseră luptători activi în lupta pentru drepturi naționale. Foarte probabil a luat această decizie în anul 1919, când a funcționat, din octombrie, ca prim prefect român al județului Bihor, pentru ca, anul următor să-l găsim ca inițiator al liberalismului bihorean prin acțiunile sale organizatorice. A fost necesară o politică care să apere „... drepturile firești ale unui popor, care apăra dreptul la limbă, la legea, la cultura și la bunăstarea fiecărui român”¹⁶, dar odată realizată unirea cu România „nu e nevoie a continua politica cea veche, nu e nevoie de a apăra existența noastră națională. Acum trebuie să muncim pentru întărirea țării noastre”¹⁷. Zigre considera că era necesar „să căutăm o nouă orientare în viața politică”, cei mai potriviți pentru acest obiectiv fiind reprezentanții Partidului Național – Liberal. În acest scop „am început câțiva ... organizarea Partidului Național – Liberal în județul Bihor și orașul Oradea – Mare. ... Istoria acestui partid se identifică cu istoria țării întregite”¹⁸.

Firește, în scurt timp, Partidul Național – Român a reacționat prin lansarea de acuze la adresa noilor liberali bihoreni. Noii liberali din Bihor au răspuns prin articolul *Ca să se știe*, în care susțineau că „Partidul Național – Liberal ... nu caută să tragă la răspundere persoanele care s-au grupat în jurul lor pentru faptele lor antemergătoare unirei”¹⁹. Justificau această atitudine prin faptul că „nu poate ști dacă faptele săvârșite în tinerețe erau pornite din setea de câștig ușor sau din concepție greșită” și considerau „absurd să tragem la răspundere pe mulți dintre oamenii noștri politici cari în era maghiară au avut altă atitudine decât ceea ce noi credem că trebuia să o aibă”²⁰. Scopul organizației județene a Partidului Național – Liberal, în concepția autorului, nu era acela de a trage la răspundere ci de a ierta, de a nu răspunde atacurilor pentru a evita răspândirea neîncrederii și de a arăta celor care doresc să vadă adevăratul drum de urmat. Cu alte cuvinte „ușa” partidului liberal era deschisă și pentru cei care făcuseră politică în timpul regimului dualist, dovedindu-se mai înclinați spre concesi și acceptarea „oportuniștilor”.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Erau apoi supuse atenției cititorilor viitoarele adunări populare²¹, pe care noii liberali bihoreni urmau să le organizeze, în vederea prezentării ideologiei liberale, precum și a modului și a motivației înființării partidului în Bihor: „*Cum și pentru ce să se facă Organizarea Partidului Național Liberal în Județul Bihor*”. Erau precizate principiile statutului liberal, prin care se urmărea să se formeze „rostul vieții constituționale și democratice a statului”. Se afirma clar unul dintre scopurile existenței, acțiunii liberale și a mijloacelor de realizare a acestora: „organizația aceasta are în vedere educația cetățenească a membrilor partidului ceiace se face prin propagandă în scris, prin întruniri locale și județene a cetățenilor, unde trebuiesc discutate și convorbite afacerile publice și legile ce trebuiesc aduse precum și măsurile ce trebuiesc luate pentru îmbunătățirea stărilor economice, culturale și multe alte lucruri. Toate acestea trebuiesc făcute ca despre fiecare problemă ce stă în folosul tuturor să se formeze o opinie publică o părere obștească a tuturor cetățenilor statului”²². Chiar dacă ambițiile pot părea mari pentru epoca respectivă, ele indică un program politic modernizator necesar, care ținea spre obiectivul creării unei societăți civile.

Era explicată structura partidului, de la nivelul celei mai mici organizații, cea sătenească, până la nivel județean. Se menționa că aderenții dintr-un sat sau comună formau P.N.L. Din rândul acestora se alegea un comitet care, la rândul lor, alegeau elementele de conducere ale organizației sătenești sau comunale. La nivel județean toate organizațiile comunale formau P.N.L. Bihor, președinții organizațiilor comunale fiind membri în comitetul județean liberal, alături de „*cetățeni distinși din județ*”. Se continua cu prezentarea elementelor de conducere a P.N.L. Bihor, alese de comitetul județean liberal (președinte, vcepreședinți casier, membrii), alături de Delegația Permanentă a P.N.L. Bihor.²³

Într-o notă din gazetă era criticată atitudinea unor evrei din oraș, care, în frunte cu rabinul neolog orădean Kecskeméti Lipot. Kecskeméti în fruntea unei delegații evreiești s-a prezentat în fața ministrului de externe aflat atunci la Oradea, Take Ionescu, pentru a susține în fața sa „că, credincioșii săi se alipesc grupului

²¹ *Ibidem*, „Partidul – Liberal din județul Bihor va ține adunări populare la 4 Septembrie 1921, în Velența, la 5 Septembrie adunarea poporală la Tinca, la 7 Septembrie în Ceica, la 9 Septembrie în Marghita, la 17 Septembrie în Vașcău”.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 2 – 3 „aderenții partidului dintr'un sat (comună) formează partidului Național – Liberal din acea comună. Aceștia aleg din sânul lor un comitet de 7 – 9 membri care-și aleg un președinte, un vice – președinte, un secretar și un casier ... Toate comunele din județ la olată formează Organizația Național – Liberală Județeană, care este reprezentată prin Congresul Județean, unde intră ca membri toți membrii comitetelor comunale ... alegând din sânul său un comitet județean unde intră ca membrii președinții organizațiilor comunale precum și un număr mai mare de *cetățeni* distinși din județ ... Răspunderea pentru bunul mers a acestor organe o are *președintele organizației județene*, care este ales de Comitetul Județean împreună cu 2 vice – președinți, un secretar general, casier și alți 9 membri cari toți la olată formează Delegația permanentă județeană”, delegație care avea răspunderea tuturor sarcinilor organizației județene „având să execute hotărârile Congresului și Comitetului Județean” și toate organele de conducere „având mai departe datoria de a primi și de a îndrepta toate plângerile și cererile înaintate de la organizațiile comunale”.

maghiar al minorităților”. Față de o asemenea atitudine filomaghiară redacția se arăta profund nemulțumită, mai ales că rabinul era un cunoscut susținător al regimului terorii albe a lui Miklos Horthy și tocmai revenise dintr-o vizită de la Budapesta, și despre care se afirma că își dorește repatrierea în Ungaria (văzută de acesta ca „pământul făgăduinței” și locul unde evreii ar putea trăi „ca în sânul lui Avram”). Într-o asemenea situație, necunoscându-se poziția oficială a celorlalți evrei neologi orădeni, liberalii își exprimau părerea ca aceștia nu împărtășeau poziția rabinului și considerau, prezența acestuia în fruntea delegației o simplă scăpare, în condițiile în care minoritățile naționale se bucurau în România de toate drepturile din acea perioadă²⁴.

Știrile culturale relatează despre *Agapa Societății Culturale Crișana*. Din coloanele ziarului aflăm că societatea, al cărei scop era luminarea satelor, luase ființă de aproape de 3 luni (la 26 august 1921) și a avut prima întrunire. În cadrul acesteia tinerii juriști care o alcătuiau au stabilit pentru data de 11 septembrie 1921 prima șezătoare literară la sat, urmând ca locul să se stabilească ulterior²⁵.

Ca orice gazetă care se respectă avea și o rubrica specială, dedicată știrilor de importanță națională, din care aflăm informații despre sosirea la Oradea a Comisiei Interaliată de Control, și componența acesteia. O altă știre anunța descoperirea, în București, a unei bombe și șrapnele răspândite în mai multe cartiere. Deși inițial s-a lansat „zvonul” unui complot comunist ulterior s-a constatat că acestea erau, de fapt, materiale neexplodate din timpul răzoiului aduse în capitală de negustorii de fier vechi²⁶.

Ultima pagină a ziarului era rezervată publicității făcute, de obicei, băncilor și firmelor locale. Firește, cea mai mare parte era ocupată de instituțiile bancare – Banca Românească Societate anonimă română²⁷ și Banca Comercială Română S.A. Oradea – Mare²⁸ precum și Tipografia și Librăria Românească Societate pe acțiuni Oradea – Mare – Institut de arte grafice²⁹. Și-au făcut loc și cafeneaua *Palace* și restaurantul *Majestic*.

Până în acest moment în cursul cercetărilor mele am descoperit doar acest număr și nu există informații privitoare la continuitatea sa dar, dacă avem în vedere faptul că până la această dată *Viitorul Bihorului*, ca organ de presă locală liberal, nu apare menționat în istoriografia locală sau națională, facem presupunerea rezonabilă că această gazetă a avut doar o existență efemeră cu alte cuvinte a fost doar o „efemeridă”. Importanța acestuia rezidă din faptul că s-a conștientizat imediat

²⁴ *Ibidem*, p. 3.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 4 menționa capitalul și rezervele acesteia (160.000.000 lei, respectiv 75.000.000 lei), sediul central (care era la București) și sucursalele (Arad, Bălți, Bazargic, Brașov, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Constanța, Galați, Ismail, Oradea – Mare, Sibiu, Târgu – Mureș, Timișoara, Tulcea), operațiunile economice efectuate (împrumuturi și conturi curente, depuneri spre fructificare, plăți în țară și străinătate, scrisori de credit și cecuri, acțiuni, obligațiuni și cupoane, schimb de monede și efecte publice, lombard, scont și incasso), precum și telefoanele de contact ale directorului și băncii.

²⁸ *Ibidem*, p. 4.

²⁹ *Ibidem*.

necesitatea apariției unei gazete, o primă tentativă de editare a unui organ de presă liberal.

În final considerăm binevenite câteva opinii despre primul ziar liberal al Bihorului. Concepția sa este clasică, conținând articole de fond și informații politice importante, ca și un program de acțiune pe principii liberale, care erau, la acel moment, necunoscute cititorilor bihoreni. Totodată a furnizat și știrile mai importante ale momentului, cum au fost cele de natură culturală sau scurte note legate de evenimente locale, ultima pagină, fiind destinată factorilor economici care, ulterior, foarte probabil, i-au sponsorizat apariția. Conținutul articolelor referitoare la importanța, programul și ideile liberale este unul relevant pentru modul cum partidul liberal vede „viitorul” acestui județ, care se baza, în esență, pe acțiunea individuală și dezvoltarea spiritului civic la toți cetățenii, inclusiv la cei din mediul rural.

ECOUL SERBĂRILOR ÎNCORONĂRII DIN 1922 ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ DIN ORADEA ȘI BIHOR

Mihai D. DRECIN*

Abstract: *Echo of the Coronation Celebrations of 1922 in the Romanian press from Oradea and Bihor. The coronation on October 15, 1922 in Alba Iulia, of King Ferdinand and Queen Maria, was organized with great pomp. The event was supposed to religiously fulfill the “marriage of the Royal Family with the reunified Country”, because politically-administratively the creation of Great Romania had been accomplished through the Decisions from Chisinau, Cernăuți and Alba Iulia - from the spring to the fall of 1918.*

In 1922 the Coronation had a national and international echo. The press from Greater Romania announced it and popularized it. The Romanian press in Oradea is no exception.

For the next hundred years, the event is kept silent. The reasons are various: the frictions between the interwar political parties, between King Carol II and his mother – Queen Maria, the outbreak and development of the Second World War, the establishment of the decidedly anti-monarchical communist regime. However, the return to a certain political normality after 1989 allows past people and events of national importance to reappear in the attentive eyes of new generations.

Keywords: coronation, King Ferdinand, Queen Maria, Alba Iulia, 1922

Ideea Încoronării Regelui Ferdinand I și Reginei Maria ca suverani ai României Mari apare în 1920 și este lansată de Regină. Ea trebuia „să marcheze simbolic unirea istorică a teritoriilor românești sub un singur sceptru asigurând, în același timp, creșterea prestigiului (țării și familiei regale – n.n.) la nivel internațional”¹. Era ocazia ca pe Coroana regală de la 1881, făurită din oțelul unui tun turcesc capturat la 1877/78, să se adauge însemnele Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, pe lângă cele ale Moldovei, Munteniei, Olteniei și Dobrogei, la fel și pe Mantiile Încoronării². Era vorba de îngemănarea pe însemnele regale a tuturor provinciilor istorice românești clasice, acceptate și fundamentate din vechime de istoria și geografia pământului nostru.

În pofida greutăților financiare prin care trecea țara după un război pustiitor: foamete, inflație galopantă, tensiuni sociale, pe fondul crizei economice și frământărilor politice internaționale din Europa și alte părți ale mapamondului,

* Prof. univ. dr., Universitatea din Oradea, Membru corespondent al Academiei Oamenilor de Știință din România; e-mail: drecin_mihai@yahoo.com.

¹ Ionela Simona Mircea, “Biserica de Încoronare – istorie și har. 15 octombrie 1922 – încoronarea suveranilor României Mari, Regele Ferdinand I și Regina Maria”, în *Acta Musei Porolissensis. Fascicola: Istorie-Etnografie* (Zalău), an XXXIX, 2017, p. 212.

² *Ibidem*, p. 215, 223.

guvernul generalului Alexandru Averescu își ia misiunea ducerii la îndeplinire a proiectului regal. Era ocazia creșterii prestigiului noului prim-ministru, deja o figura marcantă a luptelor și victoriilor Armatei Române pe frontul din sudul Moldovei în vara anului 1917, când statul român și Coroana sunt salvate de ocupația și desființarea din partea trupelor Puterilor Centrale. În plus, tânărul partid politic pe care generalul Averescu îl înființase recent, Liga/Partidul Poporului, putea să se consolideze prin aderarea a noi membri, inclusiv din elita intelectuală a noilor provincii, detașându-se de sub patronajul PNL care-l adusese la putere.

Ca urmare, guvernul trece rapid la întocmirea unui plan amănunțit de pregătire a scenariului desfășurării Încoronării în Alba Iulia, cetatea istorică daco-romană și a lui Mihai Viteazul, primul întregitor al celor trei țări românești la 1600. Festivitatea urma să aibă loc la 28 septembrie/11 octombrie³ 1921, ziua încoronării lui Ferdinand I ca Rege al României Mari, după moartea Regelui Carol I în 1914.

Două motive explică neîncadrarea transpunerii în practică în timpul planificat a ducerii la îndeplinire a proiectului averescan. În primul rând grandoarea modelului ceremoniei de Încoronare gândit de Regina Maria. Aceasta cerea construirea, în incinta cetății habsburgice, a unui complex de clădiri. Este vorba de o biserică nouă, mărginită de o Clopotniță, încadrată de o Reședință Regală, un Muzeu și o mănăstire cu chilii pentru viitorii călugări. Gara orașului trebuia modernizată, pentru a face loc unui triaj cu 20 de linii noi unde urmau să gareză trenurile cu oaspeții din țară și străinătate ce urmau să participe la festivități. De la Gară la Complexul monahal din Cetate urma să se taie un nou bulevard, care să faciliteze deplasarea participanților spre locul Încoronării. Noile construcții trebuiau să poarte amprenta Vechiului Bizanț, atât în ceea ce privește arhitectura exterioară cât și pictura interioară. Ceremonia ca atare trebuia să imite încoronarea regilor englezi Eduard VII și George V, bine cunoscute Reginei Maria ca membră colaterală a dinastiei britanice. Pregătirea slujbei religioase, parada militară, banchetul pentru oficialități, masa populară pentru aproximativ 40-50.000 de cetățeni, asigurarea ordinii și securității – cereau timp și o sincronizare a eforturilor. Cu alte cuvinte, scenariul dorit era unul somptuos, de tip hollywoodian⁴. În al doilea rând, disensiunile dintre partidele politice ale vremii pe teme de politică internă și de guvernare frânează efortul organizatoric. Dornic să valorifice singur organizarea evenimentului, PNL determină căderea guvernului Averescu și preluarea puterii. În aceste condiții PNR și Partidul Țărănesc, deși invitate, refuză să participe la Încoronare. Ele își motivează gestul prin modul neconstituțional prin care liberalii au venit la putere și încercarea de a-și „aservi monarhia”⁵.

Pe lângă programarea în detaliu a festivităților de la Alba Iulia (15 octombrie 1922) și București (16-17 octombrie 1922), guvernul a dat dispoziții la nivelul administrațiilor județene și comunale asupra felului în care acestea, alături de

³ Ioan Scurtu, *Ferdinand I*, Editura Enciclopedică, București, 2016, p. 14. Ionela Simona Mircea, în *op. cit.*, p. 213 înscrie greșit ziua de 24 septembrie ca ziua Încoronării la București a prințului moștenitor Ferdinand.

⁴ Ionela Simona Mircea, *op. cit.*, p. 213, 215-218, 224. Vezi detalii în studiile din volumul *90 de ani de la Încoronarea de la Alba Iulia*, București, 2012.

⁵ Academia Română, *Istoria Românilor*, Editura Enciclopedică, București, vol. VIII, 2003, p. 255.

instituțiile subordonate, urmau să sărbătorească Încoronarea. Timp de trei zile, în întreaga țară, în toate bisericile, indiferent de confesiune, se vor desfășura Te Deum-uri, în momentul Încoronării suveranilor se vor trage clopotele, iar în centrele reședință de județ se vor trage 101 salve de tun. Magazinele și fabricile își vor suspenda activitatea, pe clădirile publice se va arbora drapelul național, alături de un poavaz sărbătorească, în școli și unitățile militare se vor ține cuvântări omagiale, seara va avea loc retragere cu torțe și se vor organiza concerte cu piese specifice muzicii militare⁶. Nu în ultimul rând, presa locală urma să informeze cu detalii desfășurarea Serbărilor Încoronării la Alba Iulia și București.

Bihorul, județ din vestul României, la granița cu o Ungarie care deja declanșase politica revizionistă⁷, și Oradea, oraș cu o substanțială minoritate maghiară și evreiască⁸, totuși cu un hinterland masiv românesc – prin autoritățile locale și populația românească s-au implicat cu entuziasm în sărbătorirea Încoronării. Chiar presa maghiară locală a dat suficiente informații despre importantul eveniment⁹.

Presa locală românească era încă modest reprezentată numeric față de cea maghiară. Faptul se explică prin numărul încă mic al orașenilor români din Oradea, interesul scăzut față de informațiile scrise a păturii sociale de jos a acestora (muncitori necalificați, țărani, angajați ai administrației locale în munci modeste de execuție), până la urmă forța economică modestă a majorității românești obligată să-și chivernisească „la sânge” veniturile pentru nevoile zilnice ale existenței (hrană, îmbrăcăminte, utilități). Desigur, pe măsură ce administrația românească se consolida iar statul național aproba legi vizând ridicarea standardului economico-cultural al cetățenilor – creșterea apetitului românilor orădeni și bihoreni pentru cultură și politică va crește treptat, școala, presa și instituțiile culturale câștigându-și un număr crescând de adepți.

⁶ Ionela Simona Mircea, *op. cit.*, p. 221.

⁷ Dintr-o destul de substanțială literatură edită pe această temă reținem câteva lucrări: Mihai Stratulat, *Revizionismul și neorevizionismul ungar*, Editura Globus, București, 1994, p. 230-274; Neagu Cozma, Ion Stănescu, *De la iscoadă la agentul modern. În spionajul și contraspionajul românesc*, Editura Paco, București, 2001, p. 148-153; Traian-Valentin Poncea, Aurel Rogojan, *Spionajul ungar în România*, Editura Elion, București, 2007, p. 16-41.

⁸ În 1920, din 68.081 locuitori, românii erau 8441 (12,31%), deci minoritari maghiarilor și evreilor, ultimii în majoritate maghiarizați, 59.640 locuitori. Cf. Mihai D. Drecin, “Considerații asupra evoluției demografice a orașului Oradea (Pe baza recensămintelor oficiale 1880-2011)”, în vol. *Economie și Istorie. Dialog și interdisciplinaritate. În onorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori: Dana Bako, Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Răzvan V. Mustăță, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, p. 518. În 1920, ca și în 1923, s-au făcut doar aprecieri demografice. Primul recensământ modern are loc în 1930. În 1923 în Oradea erau aproximativ 90.000 de locuitori, dar numărul românilor nu este precizat, fie și în procente ca în 1920. În orice caz, chiar dacă numărul românilor crește treptat, abia în 1977, pe fondul industrializării socialiste, ei devin majoritari (53,90%). Cf. *Ibidem*, p. 518, 520.

⁹ Vezi studiul Ion Zainea, Ménesi Beáta dedicat Încoronării din 1922 reflectat în presa maghiară din Oradea și Bihor publicat în prezenta revistă.

La 1922 comunitatea maghiaro-evreiască din Oradea avea șase cotidiene politice, unele cu o serie de suplimente, din care patru aveau o vechime și continuitate respectabile, apărute încă înainte de 1914¹⁰. După 1918 mai apar încă două cotidiene¹¹, șase săptămânale¹² și un bilunar religios¹³.

În primii ani după Marea Unire presa românească are șase publicații. Dintre acestea, săptămânalul „Tribuna Bihorului”, apărut în 25 decembrie 1918 ca organ al Consiliului Național Român din Oradea și Bihor, avându-l ca director pe vicarul ortodox Roman Ciorogariu și redactor responsabil pe Gheorghe Tulbure. Deoarece Crișana, după 1 Decembrie 1918, a rămas sub ocupație maghiară, mai întâi a guvernului „alb” a lui Karolyi Mihaly, iar din martie 1919 a celui „roșu”, bolșevic, condus de Kun Bela, redacția ziarului este obligată să se refugieze la Arad, unde va continua să fie editat, fiind răspândit clandestin în Bihor. În aprilie 1919, după eliberarea Oradei și Crișanei de Armata Română, redacția revine la Oradea, din 27 aprilie schimbându-și titulatura în „Tribuna” – ca oficios al Partidului Național Român, apoi al Partidului Poporului – Filiala Bihor. Între 1919-1920 are apariție săptămânală, între 1921-1922 zilnică, între 1922-1931 din nou săptămânală, când își încetează apariția¹⁴.

Continuând tradiția revistei „Familia” editată de Iosif Vulcan la Pesta (1865) apoi la Oradea (1880-1906)¹⁵, liderii politici bihoreni implicați în pregătirea și împlinirea Unirii de la Alba Iulia au înțeles că în noile realități politice, istoria și cultura națională trebuie răspândite în mediul orășenesc și sătesc al Bihorului, chiar al Crișanei. În acest scop va apărea revista bilunară „Cele Trei Crișuri”, la 15 aprilie 1920. Conducerea va fi formată dintr-un triumvirat ce se va dovedi foarte unit și pasionat în munca de selectare a colaboratorilor din zonă și întreaga țară, în fixarea tematicilor numerelor revistei. Este vorba de vicarul ortodox Roman Ciorogariu, colonelul „regățean” George Bacaloglu și bihoreanul dr. Alexandru Pteancu – director general al învățământului bihorean¹⁶. Considerându-se necesară o aplecare mai atentă spre răspândirea culturii (istorie, literatură și cântece populare) în mediul sătesc, prin articole mai ușor de înțeles de lumea țărănească, inclusiv cu sfaturi legate de cultivarea pământului și creșterea animalelor, chiar sfaturi medicale făcute de medici – în 1922 se editează seria „Cele Trei Crișuri pentru popor”, cu apariție lunară,

¹⁰ „Nagyvárad” (1870-1934), „Nagyvárad Friss Ujsag” (1904-1938), „Nagyvárad Napló” (1898-1938), „Tiszant” (1895-?). Cf. Ion Zainea, „Presa orădeană interbelică”, în vol. *Presa română interbelică între mitologizare și recuperare critică. Studii și cercetări de istorie a presei prezentate la cel de-al IV-lea Congres ARIP*, coordonator: conf. univ. dr. Aurelia Lăpușan, Constanța, 2011, p. 36-52.

¹¹ „Estilap” (1919-1938), „Erdelyi Nepszava” (1920-?). Cf. *Ibidem*.

¹² „Magyar Szo” (1919-?), „Nagyvárad Hetfoi Lap” (1920-1921), „Sporthirlap” (1920-1928), „Tavas” (1920-?), „Uj Termelés” (1920-1929), „Szinházi Ujság” – deci săptămânale cu conținut politic, de cultură (teatru) și economic. Cf. *Ibidem*.

¹³ „Őrszem” (1920-1926) – editat de Biserica romano-catolică. Cf. *Ibidem*.

¹⁴ Margareta Danciu, „Preocupări pentru editarea unui ziar românesc în Bihor în 1918 – Tribuna Bihorului”, în *Lucrări Științifice* (Oradea), Seria Istorie, 1969, p. 241-249.

¹⁵ Iuliana Păcurar, *Familia (1865-1906). Perspectivă monografică*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2013.

¹⁶ *Cele Trei Crișuri – Revista de cultură* (Oradea Mare), an I, nr. 1, 15 aprilie 1920.

sub redacția profesorului Gheorghe Tulbure¹⁷. Revistele erau publicate sub egida Reuniunii Culturale „Cele Trei Crișuri”¹⁸.

În 1921, Episcopia Ortodoxă a Oradei și Bihorului editează revista bilunară, de informare și cultură religioasă, „Legea românească”. Fondatorul a fost Episcopul Roman Ciorogariu, ajutat ca redactori-responsabili de colaboratori asesori consistoriali și profesori recunoscuți pentru cultura lor generală și religioasă, unii dintre ei făcând, mai apoi, carieră în structurile bisericești din Arad și Banat¹⁹.

Mai amintim „Magazinul economic” (1922-1936), care se intitula „revistă financiară, industrială și comercială pentru cunoașterea și extinderea legăturilor financiare și economice ale statelor Micii Înțelegeri balcanice și dunărene cu statele occidentale și transmaritime”. Într-un oraș, Oradea, prin tradiție comercial, o astfel de revistă era binevenită și necesară. În sfârșit, o ultimă publicație românească apărută până în 1922 este „Monitorul județean Bihor” (1919-1929), continuat până în 1940 sub denumiri sensibil diferite. Era un săptămânal oficial cu caracter administrativ al Prefecturii județului Bihor²⁰.

După 1923-1934 numărul ziarelor și revistelor de cultură și religioase românești crește substanțial, dovadă a evoluției societății românești din Oradea, Bihor și Crișana, tot mai puternică economic, cultural și politic. Totuși, comunitatea maghiară din Bihor deținea superioritatea la acest capitol, la 1931 din 29 de ziare și 16 reviste doar 13 erau de limbă română și 32 de limbă maghiară²¹. Se pare, însă, că tirajul ziarelor și revistelor românești este în creștere, în timp ce al celor maghiare în scădere.

Faptul că mass-media românească se adresa populației românești indiscutabil majoritară în Bihor, în orașele și târgurile de sub munte (Nucet, Ștei, Vașcău, Beiuș, Holod, Tinca, Vadu Crișului, Popești), în comunele apărute în urma reformei agrare din 1921 în plină Câmpie de Vest prin colonizarea cu românii din Carpații Apuseni (Valea Arieșului, Munții Zarandului, Vlădeasa ș.a.) – evenimentele politice importante la nivel național pătrundeau în rândul masei cetățenilor de rând. Un astfel de eveniment a fost Încoronarea de la Alba Iulia a suveranilor României, prezentată în detaliu și cu multă emoție atât în ziare cât și în revistele de cultură.

Cotidianul „Tribuna”, acum organ de presă al Filialei Bihor a Partidului Poporului, într-un articol de fond publicat pe întreaga primă pagină sub semnătura universitarului Lazăr Iacob²², publică articolul „Încoronarea”²³. Autorul apreciază evenimentul ca fiind unul istoric, „visul de aur al neamului, păstrat cu sfințenie în zile

¹⁷ Uneori revista apare și o dată la două luni.

¹⁸ Viorel Faur, Radu Românașu, *Statutele asociațiilor culturale românești din Oradea și Bihor*, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 88-93; Radu Românașu, *Asociații culturale românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, 2008, p. 34-108.

¹⁹ Aurelian Mager – Episcop al Aradului, Vasile Lăzărescu – Mitropolit al Banatului.

²⁰ Ion Zainea, *op. cit.*

²¹ *Gazeta de Vest* (Oradea), 20 mai 1931, p. 2. Apud: Ion Zainea, *op. cit.*

²² Vezi date biografice despre autor în: Pr. lector Irimie Marga, „Pr. prof. univ. dr. Lazăr Iacob (1884-1951)”, în vol. *Academia Teologică Ortodoxă Română Oradea. 70 de ani de la înființare*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1995, p. 38-42.

²³ *Tribuna* (Oradea), an IV, nr. 80, 15 octombrie 1922, p. 1.

grele, în taina sufletului nostru, visul stropit cu lacrimi și pecetluit cu jertfe mari, foarte mari, de sânge – (care) se împlinește astăzi înaintea ochilor noștri”²⁴. Se face o istorie a Bălgradului de la originea lui daco-romană la cea de capitală a tuturor românilor sub Mihai Viteazul, a primei Mitropolii ortodoxe a Ardealului, locul supliciului lui Horea, Cloșca și Crișan, a temniței lui Avram Iancu, dar și a Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 care a sancționat Unirea Transilvaniei cu Regatul României. Subliniind rolul Regelui Ferdinand I și Reginei Maria în anii de suferință și victorii militare din august 1916-august 1919, autorul articolului nu uită să precizeze că „Încoronarea” a fost pregătită de guvernul gen. Alexandru Averescu, chiar dacă aceasta se înfăptuiește sub guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu²⁵. În sfârșit, se publică „Programul serbărilor Încoronării”, pe ore și cele trei zile (15-17 octombrie)²⁶.

Revista de cultură „Cele Trei Crișuri”, în numărul din octombrie 1922, sub semnătura colonelului George Bacaloglu, publică articolul „Încoronarea”²⁷. Este un articol de fond, dens în idei, scris cu sufletul, omagiind familia Regală și rolul ei în Războiul de Reîntregire națională. Făcând legătura între Alba Iulia – capitala lui Mihai Viteazul și locul orașului în istoria noastră națională din anii evului mediu și cei ai epocii moderne, pe prima pagină a revistei, încastrate în articolul de fond, apar fotografia lui Mihai Viteazul încadrată de cele ale Regelui Ferdinand I, Reginei Maria și Alteței Sale Regale Principele Carol. Prezența Principelui moștenitor în fotomontajul regal dorea să sublinieze continuitatea luptei pentru unitate națională la români, care debutează cu Mihai Viteazul în cetatea Bălgradului, cu rădăcini daco-romane. În numărul următor al revistei, pe prima pagină, apare fotografia, devenită clasică, a Încoronării sub baldachinul regal, cu Suveranii având coroanele regale pe cap, înconjurați de mulțimea oficialităților române și străine, în frunte cu primul ministru Ion I. C. Brătianu²⁸.

Săptămânalul „Legea românească”, cu apariție duminicală, editat ca revistă bisericească de Consistoriul ortodox român al Oradiei, sub păstorirea Episcopului Roman Ciorogariu – detaliază, în două numere consecutive, momentul „Încoronării”. El este încadrat în istoria luptei românilor pentru unitate națională, cu o privire spre viitorul națiunii.

Articolul de fond consideră că Încoronarea „desăvârșește și încununează marea operă a Unirii” de la 1 Decembrie 1918, făcută prin „legile omenești”. Aceasta trebuia întărită religios, prin „Căsătoria... între Domnitor și țară. Biserica încununează capul celor ce se căsătoresc, pentru că cununa e semnul veșniciei. Așa și Maiestățile Lor în ziua de azi se unesc pentru totdeauna în fața lui Dumnezeu cu soarta țării. Tatăl ceresc binecuvântă legătura prin arhieriei bisericești”²⁹. Se face o legătură sentimental-eroică între Coroana Regelui și cea a Reginei: „Coroana Vechiului regat român este făurită din oțel, adică din tăria și trăinicia nebiruită a acestui popor. Coroana României Mari e din aur strălucitor (a Reginei Maria – n.n.):

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 2.

²⁷ *Cele Trei Crișuri* (Oradea), an III, nr. 14, octombrie 1922, p. 1-2.

²⁸ *Idem*, nr. 15, noiembrie 1922, p. 1.

²⁹ *Legea românească* (Oradea), an II, nr. 40, 2/15 X 1922, p. 1.

pe tăria și virtuțile trecutului s-a zidit fericirea țării”³⁰. Câteva date, am zice tehnice, care precizează pe scurt desfășurarea festivităților (prezența oficialităților române centrale și locale, a delegațiilor străine, momentul când clopotele din întreaga țară vor bate în clipa Încoronării etc.) se încheie cu următoarele cuvinte: „Cântecul nostru de sărbătoare străbate azi la toate popoarele. Prietenii se vor asocia la bucuria noastră, iar dușmanii se vor cutremura în fața voinței neamului nostru de oțel (trimitere la Coroana din oțel a Regelui – n.n.), care jură azi în Alba Iulia că-și va apăra pe veci granițele de azi”³¹.

În același număr al revistei, academicianul Ion Simionescu³² semnează articolul intitulat simplu și direct „Alba Iulia”. Istoricul punctează trecutul orașului Încoronării, subliniind originea sa daco-romană (Tharmis-Apulum), cetatea Huniazilor și a lui Mihai Viteazul, sediul primei Mitropolii românești a Ardealului, locul martirajului lui Horea, Cloșca și Crișan, locul umilirii prin arestare a lui Avram Iancu după 1849, a Hotărârii de Unire a Ardealului cu Regatul României la 1 Decembrie 1918, acum a Încoronării cu Biserica, mănăstirea și Palatul Regal ridicate pentru acest măreț și simbolic eveniment³³. Pe lângă această „Alba Iulie daco-romano-române”, istoricul prezintă, în antiteză, urmele pe care „vrăjmașii” noștri le-au lăsat între zidurile cetății: Biserica romano-catolică de secol XIII, cu turnul ei parcă neterminat (în comparație cu Clopotnița Bisericii Încoronării ridicată în stilul clasic românesc, brâncovenesc – n.n.), mormintele reginei Isabela și a fiului ei Ioan Sigismund³⁴, orașul modern încă în majoritate neromânesc – maghiar și al evreilor maghiarizați, într-un hinterland masiv românesc³⁵.

În numărul imediat următor, în articolul „După Încoronare”, Episcopul ortodox al Oradei și Bihorului – Roman Ciorogariu, prezent la festivități, face o incursiune, cu note autobiografice, în propria istorie și a Oradei anului 1918-1919 (arestarea sa de către autoritățile bolșevice maghiare din Oradea, retragerea acestora și eliberarea orașului de Armata Română în 20 aprilie 1919 – n.n.), atentatul anarhisto-comunist din Senatul României din 1920 (în urma căruia rămâne invalid – n.n.). În final își exprimă regretul pentru că, din rațiuni politicianiste ale momentului, Partidul Național Român și Biserica greco-catolică refuză să participe la Încoronare, alăturându-se Nunțului Papal – Monseniorul Marmaggi și episcopilor romano-catolici, pe considerentul că slujba Încoronării se făcea după tipicul ortodox, până la urmă foarte puțin deosebit de cel greco-catolic. Îndemnul Episcopului Roman

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 2.

³² Profesor universitar la Iași (1900-1929) și București (1929-1940), fost Președinte al Academiei Române (1941-1944), istoric al culturii, bibliograf, bibliolog, editor și extolog de cronici, istoric al literaturii românești vechi, al istoriei cărții și tiparului. Vezi: *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator științific: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 298; *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, coordonatori: Victor Spinei și Dorina Rusu, vol. V (S-Z), Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei, Suceava, 2021, p. 81.

³³ *Legea românească* (Oradea), an II, nr. 40, 2/15 X 1922, p. 2-3.

³⁴ Aici sunt pomeniți și românii maghiarizați Ioan Huniade și fiul său Vladislav. Cf. *Ibidem*, p. 3.

³⁵ *Ibidem*.

Ciorogariu este cât se poate de echilibrat și românesc: „Fraților, locul vostru (al greco-catolicilor – n.n.) este între noi, iar nu între dușmanii țării. Patriotismul ne cheamă, iar mântuirea sufletului nu ne oprește de a fi una în gânduri și simțiri când patria ne cheamă”³⁶.

În sfârșit, revista publică „Proclamația Regelui Ferdinand I către țară”, iar în articolul „Serbările Încoronării” se face un film al acestora așa cum s-au desfășurat la Alba Iulia în 14-15 octombrie³⁷.

Momentul istoric al Încoronării din 15 octombrie 1922 de la Alba Iulia a avut un ecou național și internațional evident. Românii și prietenii lor l-au marcat în cuvinte însuflătoare, adversarii l-au ignorat sau l-au prezentat ca un eveniment superfluu, mostră a dorinței de mărire a Familiei Regale și a Țării.

* *

*

Interesant să urmărim ecoul evenimentului peste ani, la cifre rotunde – 1927, 1932, 1937, deci în perioada regalității interbelice, când, în mod normal, Casa Regală trebuia să fie interesată în a-și rememora o pagină spectaculoasă din activitatea sa recentă.

Vara și toamna anului 1927 au fost marcate de dispariția a două mari personalități politice: Regele Ferdinand Întregitorul (20 iulie) și primul-ministru Ion I. C. Brătianu (24 noiembrie). Boala regelui, transmiterea puterii Regenței pe timpul minoratului Regelui Mihai, lupta pentru putere între Partidul Poporului, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal, a bulversat lumea politică internă. Nimeni nu se gândea la sărbătorirea a cinci ani de la Încoronarea din 1922. Ca urmare, atât presa centrală cât și cea locală, în cazul nostru cea din Bihor, nu scrie niciun rând despre evenimentul petrecut cu cinci ani înainte. „Tribuna” din Oradea acordă atenție inaugurării teatrului românesc din localitate³⁸, de altfel un eveniment cultural-politic de mare importanță pentru întreg vestul românesc, ca și lucrărilor Deschiderii Parlamentului în prima sesiune sub domnia Regelui Mihai I. În Mesajul Tronului se evită trimiterea la Încoronarea din 1922, făcându-se, totuși, un elogiu dispărutului Rege Ferdinand³⁹.

Venirea la putere a Regelui Carol II și a guvernelor național-țărănestice în anii crizei economice au exclus din start o eventuală aniversare decenală a Încoronării de la Alba Iulia. Ruptura din anii 1925-1926 dintre Casa Regală și prințul moștenitor Carol, aversiunea acestuia față de mama sa – Regina Maria, după revenirea în țară, boicotul Partidului Național Român și a Partidului Țărănesc de a participa la festivitățile din 1922 – erau suficiente motive pentru ca în 1932 să nu se vorbească nimic despre Încoronarea de la Alba Iulia⁴⁰.

Mai mult, în 1937, la cincisprezece ani de la evenimentul pe care-l urmărim în prezentul studiu, la Alba Iulia au loc fastuoase serbări naționale dedicate eternizării eroilor Horea, Cloșca și Crișan la 150 de ani de la supliciul lor. Sunt prezente

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 3-4.

³⁸ *Tribuna* (Oradea), an VII, nr. 42, 16 octombrie 1927, p. 1

³⁹ *Idem*, nr. 43, 23 octombrie 1927, p. 1.

⁴⁰ *Gazeta de Vest* (Oradea), an IV, nr. 827, 9 octombrie 1932, nr. 828, 16 octombrie 1932; *Cele Trei Crișuri* (Oradea), an XIII, septembrie-octombrie 1932.

oficialități laice și religioase la vârf, Regele Carol II și membri ai guvernului, înalte fețe bisericești în frunte cu Patriarhul Miron Cristea și Mitropolitul Ardealului Nicolae Bălan. Discursul Regelui punctează prezența în cetatea Albei Iulia a unor figuri centrale ale istoriei românilor, de la Mihai Viteazul la Avram Iancu. Regele Ferdinand I este amintit și elogiât pentru fapta de Întregitor al românilor, fără să se facă trimitere la evenimentul din 1922. Cu această ocazie se sfințește monumentul ridicat în cinstea eroilor de la 1784⁴¹.

Implicarea României în Al Doilea Război Mondial, apoi epoca comunistă, au scos de pe ordinea zilei, din atenția conducătorilor politici, evenimentul din toamna anului 1922 de la Alba Iulia. Noile vremuri post decembriste permit aniversarea lui la un secol de la desfășurare, când, se pare, acesta nu mai este un motiv de gâlceavă între partidele politice ale momentului.

Din istoria acestui eveniment de importanță națională și internațională, măcar central-europeană, organizat cu fast, apoi lăsat în uitare, putem constata cum Istoria își poate devora nu numai actorii ci și evenimentele pe care aceștia le creează. Totuși, până la urmă, când se revine la normalitate, oameni și evenimente reapar în ochii atenției noilor generații sub forma unor reparații morale necesare.

⁴¹ *Legea românească* (Oradea), an XVII, nr. 20, 15 octombrie 1937, p. 188-190.

DECORAȚIE CONFERITĂ ÎN 1922 UNOR DEPUTAȚI DE BIHOR

*Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS**

Abstract. *Decoration awarded in 1922 to some deputy of Bihor. Using phaleristics, heraldry and sigillography, the paper presents the “Crown of Romania” Order in the ranks of Commander and Officer awarded in 1922 to some deputies from Bihor.*

Keywords: *“Crown of Romania” Order, deputies from Bihor, heraldry, phaleristics, sigillography*

Cu ocazia Încoronării Suveranilor României, urmare a raportului lui I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine, cancelar al Ordinelor, nr. 52.959 din octombrie 1922 (fig. 1), regele Ferdinand I a semnat în București, la 21 octombrie 1922, decretul nr. 4.391 (fig. 2), prin care a conferit Ordinul „Coroana României” în gradul de Comandor (fig. 3-4) lui Bănescu Nicolae și Ordinul „Coroana României” în gradul de Ofițer (fig. 5-6) doctorului Chirvai Vasile, ambii deputați de Bihor¹. Prin același decret regal, decorația s-a conferit și altor deputați, atât în gradele amintite mai înainte, cât și în gradul de Mare Ofițer.

Prezentăm descrierea decorației, precum și reproducerea grafică care provin de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (documentele² și Ordinul „Coroana României” în gradul de Comandor³) și de la colecționarul Nelu Aldea (Ordinul „Coroana României” în gradul de Ofițer).

Ordinul „Coroana României” a fost instituit prin legea nr. 1.244 din 10 mai 1881⁴, cu scopul de a recompensa serviciile aduse statului.

Potrivit *Regulamentului pentru punerea în aplicare a legii relativă la instituirea Ordinului Coroana României*⁵: «Ordinul „Coroana României” este o cruce cu brațe egale; fiecare braț este de smalt roșu, având împrejur o dungă de smalt alb; între brațe cifra regelui. În mijlocul crucii, în față și în dos, este un medalion de smalt roșu, cu un cerc de smalt alb, împrejurul medalionului. Pe smaltul roșu, în față, se află coroana regală, de oțel (făurită din metalul unuia dintre tunurile

* Arhivele Naționale Istorice Centrale, București; e-mail: laurszem@gmail.com.

¹ Decretul regal nr. 4.391 din 21 octombrie 1922, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 160 din 24 octombrie 1922, p. 7322-7323.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinelor*, dosar nr. 243/1922.

³ Idem, *Cantacuzino*, nr. 29.

⁴ Aflată, sub formă de copie, la Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinelor*, dosar nr. 642.

⁵ Decret regal nr. 3.506 din 11 octombrie 1906; vezi actul normativ, sub formă de copie, la Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinelor*, dosar nr. 642.

luate ca trofee de la inamic, în bătălia de la Plevna de la 28 noiembrie 1877), iar pe cercul de smalț alb este scris, în partea de sus: „PRIN NOI ÎNȘINE”, iar în partea de jos: „14 MARTIE 1881” (data proclamării regatului). Reversul (dosul) medalionului poartă scris, la mijloc, pe smalțul roșu, în linie orizontală: „10 MAI” (data încoronării) și împrejur, pe cercul de smalț alb: „1866 – 1877 – 1881” (datele respective ale suirii pe tron, proclamării Independenței și proclamării regatului). Cifra regală, între brațele crucii, ca și montura crucii, este de argint pentru Cavaleri și de aur pentru celelalte grade. Diametrul crucii este de 40 mm pentru Cavaleri și Ofițeri și de 60 mm pentru Comandori și Mari-Ofițeri. Însemnele Ordinului „Coroana României” sunt atârinate de o panglică moarăată, de culoare albastru-închis, cu câte o dungă pe fiecare margine de culoarea oțelului, dunga lată de 6 mm la Cavaleri și Ofițeri; de 8 mm la Comandori și Mari-Ofițeri și de 20 mm la Mari-Crucii». ⁶

⁶ Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Distincții conferite clerului român în 1918*, în „Analele Aradului”, anul IV, nr. 4, 2018, Supliment: 100 de ani de la Marea Unire, Colecția „Astra Arădeană – 1863”, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, p. 340-343, 352; idem, *Distincții onorifice acordate clerului român în 1918*, în „Crisia”, nr. XLVIII, 2018, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, p. 212-214, 219; idem, *Distincții onorifice acordate unor pompieri români în 1919*, în „Pentru Patrie”, septembrie 2018, p. 36-37; idem, *Decorație primită de George Pop de Băsești, Teodor Mihali și Ștefan Cicio-Pop (1918)*, în „Analele Aradului”, Colecția „Astra Arădeană – 1863”, anul V, nr. 5, Supliment, Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2019, p. 119-129; idem, *Decorație primită în 1918 de Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voevod, Miron Cristea și Iuliu Hossu*, în „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, vol. XIV, 100 de ani de administrație arădeană, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2019, p. 471-475; idem, *Decorație conferită lui Feneș Dionisie din Făget (1922)*, în „Restituiri bănățene”, IX, Societatea de Științe Istorice din România - Filiala Lugoj, Editura Eurostampa, Timișoara, 2021, p. 247-253; idem, *Decorație conferită șefului Poliției Turnu-Severin (1922)*, în „Cronica de Severin”, anul X, nr. 333, 7 septembrie 2021, p. 4; idem, *Decorație de la 1922 conferită notarului de la Prefectura județului Sălaj*, în „Caiete Silvane”. Revistă de cultură sub egida Uniunii Scriitorilor din România, nr. 199, august 2021, p. 38; idem, *Două decorații conferite Episcopului Visarion Puia (1912, 1924)*, în „Muzeul Presei Românești”, anul I, nr. 4, noiembrie 2021, p. 15-16; idem, *Ordinul „Coroana României” conferit unui deputat al Colegiului III Ialomița (1897)*, în „Helis”, anul XX, nr. 1-2-3 (222-223-224), ianuarie-februarie-martie 2022, p. 19; idem, *Arădeni decorați cu ocazia Încoronării Suveranilor României (1922)*, în „Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana”, coordonatori: Doru Sinaci, Sorin Bulboacă, vol. XVII, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2022, p. 147-172; idem, *Decorație acordată în 1922 comandantului sergenților din Arad*, în „Gutenberg Universul Cărții”, publicație trimestrială editată de Editura Gutenberg Univers Arad - România, anul XIV, nr. 52, septembrie 2022, p. 24-26; idem, *Decorație conferită președintelui Comunității Israelite din Cernăuți (1922)*, în „Studia Iudaica Aradensis”, VII / 2022, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, p. 195-196; idem, *Decorație conferită prim-președintelui Tribunalului Buzău (1922)*, în „Analele Buzăului”. Buletin științific al Muzeului Județean Buzău, XIII, Buzău, 2021, p. 163-168; idem, *Decorații conferite în 1922 unor funcționari și unor lucrători de la Monitorul Oficial și Imprimeria Statului*, în *Monitorul Oficial, 190 de ani de la apariție*, București, Monitorul Oficial R.A., 2022, p. 27-39; idem, *Decorații decernate preoților români în 1920*, în „Misiunea”. Revista Centrului de Cercetare a

Conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României „General Paul Teodorescu”, anul VII, nr. 1 (7), 2020, p. 12-17; idem, *Ordinul „Coroana României” acordat în 1897 președintelui Camerei de Comerț din Brăila*, în „Analele Brăilei”, Serie Nouă, anul XXII, nr. 22, Brăila, 2022, p. 77-90; idem, *Ordinul „Coroana României” acordat în 1922 medicului șef al Spitalului de copii din Arad*, în „Gutenberg Universul Cărții”, anul XV, nr. 55, martie 2023, p. 13-15; idem, *Ordinul „Coroana României” conferit lui Bogdan Petriceicu Hasdeu (1882, 1886)*, în „Revista Arhivelor”, XCV (2018), nr. 1-2, p. 7-13; idem, *Ordinul „Coroana României”, acordat în 1905 prim-rabinului din București*, în „Realitatea Evreiască”, anul LXV, nr. 620-621, 1-31 decembrie 2022, p. 8; idem, *Pompieri români decorați cu distincții onorifice în 1919*, în „Pompierii Români”, 9/2018, p. 32-33; idem, *Ziariști decorați cu ocazia Încoronării Suveranilor României*, în „UZP”, nr. 28, 2022, p. 38-39; idem, *Ordinul „Coroana României” decernat în 1923 directorului Școlii inferioare de meserii din Giurgiu*, în „Sud”. Revistă editată de „Asociația pentru Cultură și Tradiție Istorică Bolintineanu”, anul XXVII, nr. 3-4 (264-265), martie-aprilie 2023, p. 29; idem, *Decorație conferită în 1921 unor președinți și unor procurori generali de la Curțile de apel din Cluj, Oradea-Mare, Târgu Mureș și Timișoara și de la Tribunalul din Sibiu*, în „Pro Lege”, Serie Nouă, anul XXXIII, nr. 1/2023, p. 222-226.

S I R E ,

Cu ocaziunea Incoronării, am onoarea a rugă respectuos pe MAIESTATEA VOASTRA să binevoiască a conferi Ordinele "Steaua" și " Coroana României" în diferite grade Membrilor Adunării Deputaților ale căror nume sunt notate în aci-alăturatele proiecte de Decrete.

Dacă MAIESTATEA VOASTRA aprobă această propunere, o rog respectuos să binevoiască a semnă zisele proiecte de Decrete, precum și brevetele de Mare-Ofițer aferente.

Sunt cu cel mai adânc respect,

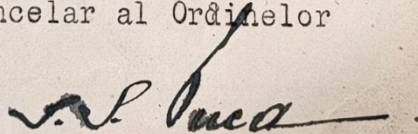
S I R E,

al MAIESTATEI VOASTRE

prea plecat și prea supus servitor

Ministrul Afacerilor Străine

Cancelar al Ordinilor

București
octombrie 1922
No 52.959

Fig. 1. Raportul lui I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine, cancelar al Ordinilor, nr. 52.959 din octombrie 1922.

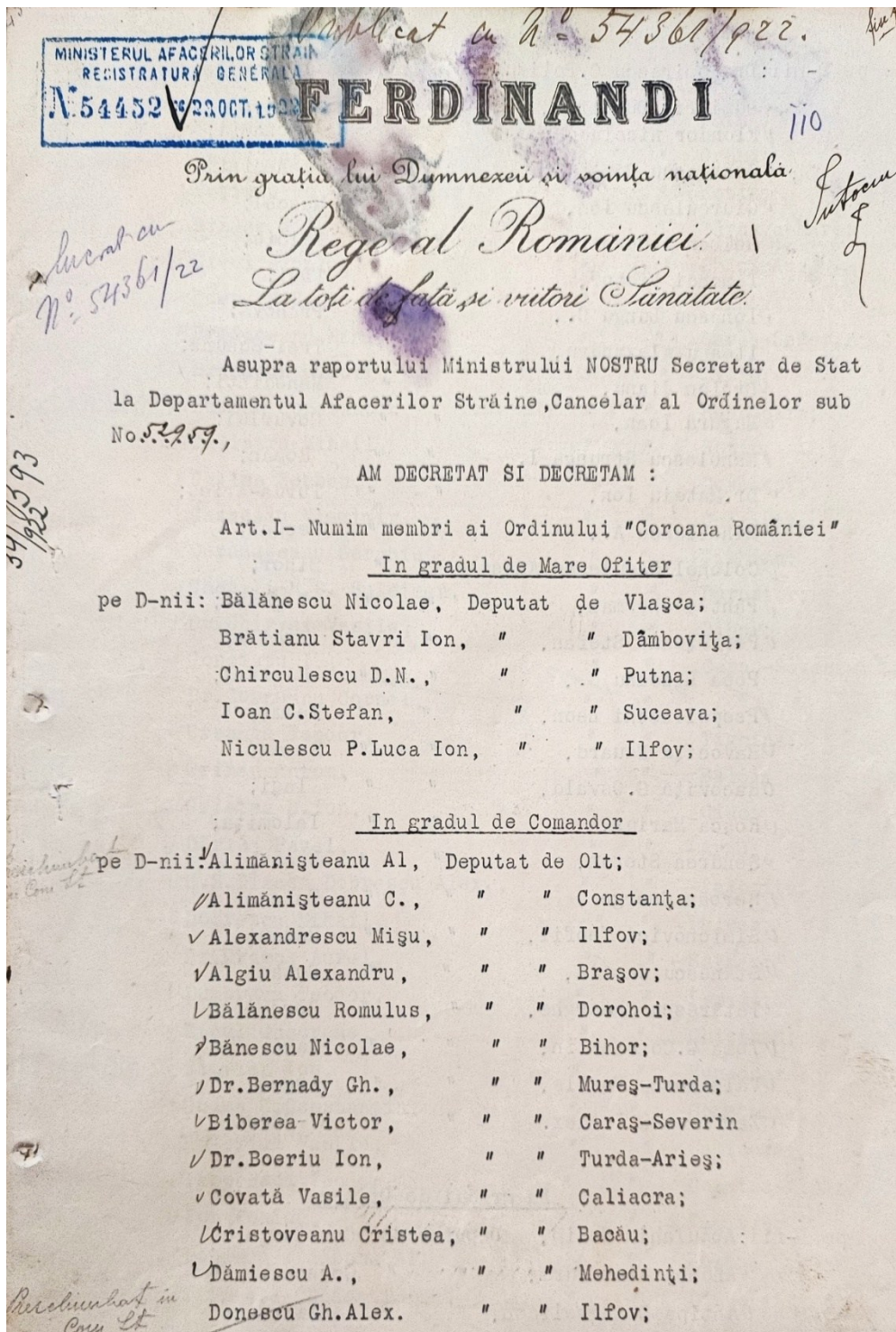

Fig. 2. Decretul regal nr. 4.391 din 21 octombrie 1922 (prima pagină).

Fig. 3-4. Ordinul „Coroana României” în gradul de Comandor (avers și revers).

Fig. 5-6. Ordinul „Coroana României” în gradul de Ofițer (avers și revers).

AUGUSTIN IUGA ȘI POVEȘTEA UNUI „ȘPERT”. UN CAZ DE CORUPȚIE MAI PUȚIN CUNOSCUT DIN ISTORIA INTERBELICĂ A ORAȘULUI BAI A MARE

*Robert C. TÖKÖLYI**

Abstract. *Augustin Iuga and the story of a bribe. A lesser-known case of corruption from the interwar history of the city of Baia Mare. Augustin Iuga (1903-1975) was a natural-science teacher who, in the period 1934-1936, was the vice-mayor of the city of Baia Mare. From this position, he was noted for his acts of corruption, the most spectacular of which was the embezzlement of a very large amount of money intended to pay off older debts of the city. He was caught, tried and imprisoned. After his release, he metamorphosed into a local historian and some representatives of local communist historiography penciled the portrait of a famous intellectual, washing away his stained past.*

Keywords: *Augustin Iuga, vice-mayor, bribe, embezzlement, Baia Mare*

Avea 28 de ani când s-a mutat la Baia Mare, venind dintr-o localitate chiar mai mică de cât prima, Târgu-Lăpuș, unde fusese profesor și director al Gimnaziului de Stat „Petru Rareș” din acea localitate, numit în anul 1927, prin ordinul ministrului nr. 177831/1927.¹

Băiat inteligent și educat (terminase studiile liceale la Liceul Grăniceresc din Năsăud în 1921 și studiile universitare la Facultatea de Științe din Cluj, secția științe naturale-geografie, ulterior numit profesor la Năsăud și Tg-Lăpuș)², Augustin (diminutivat *Iustin* de către familie și prieteni) a devenit profesor la cea mai prestigioasă unitate de învățământ din orașul Baia Mare, Liceul „Gheorghe Șincai.

Era o realizare profesională importantă a băiatului născut într-o obscură localitate din zona Lăpușului, Dobric, la 25 decembrie 1903, într-o familie modestă de țărani ortodocși, Iuga Todor de 24 de ani și Gindas Reghina, de 16 ani.³ Având doar 4 ani vechime în învățământ la începerea anului școlar 1931-1932 (deci ar fi început cariera didactică în anul 1927, odată cu numirea sa la Tg.-Lăpuș, informația că ar fi fost profesor și la Năsăud devenind astfel nesigură), Iuga a devenit profesor

* Consilier superior în cadrul Serviciului Județean Maramureș al Arhivelor Naționale. Doctor în istorie al Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj Napoca. E-mail: robert_thokoly@yahoo.com.

¹ Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, *Gimnaziul de stat Târgu-Lăpuș*, dos. 5/1929-1930, f. 19.

² Aurel Socolan, Pamfil Bîlțiu, „*Liceul Gheorghe Șincai Baia Mare, 75 de ani*” Baia Mare, Editura Gutinul, 1994, p. 42.

³ SJAN MM, Colecția Matricole Confesionale, inv. 24, registrul 489/ 1854-1949, botezați, localitatea Dobric, poz. 14/1903; Colecția Registre de Stare Civilă, inv. 1469, registrul 473/1903-1906, comuna Dumbrava, poz. 76, f. 27.

suplinitor al Liceului Gheorghe Șincai din Baia Mare primind 2 ore de Geografie la clasele I-VII, 2 ore de Drept la clasele VI-VII și 1 oră de Educație morală la clasa I-a. De asemenea a fost numit dirigente la clasa I-a și custode al colecției de geografie. Ulterior, în anii în care a fost profesor la liceul Gh. Șincai, Augustin Iuga a predat doar Geografie, Științele Naturii și Educație morală.⁴

Preocupat mai degrabă de propria-i imagine decât de cariera didactică, Augustin Iuga s-a lipit, aproape imediat de la venirea la oraș, de organizația de tineret a Partidului Național Liberal, încă din toamna anului 1931 fiind însărcinat să coordoneze apariția ziarului de partid, Baia Mare, funcție pe care a deținut-o de la nr. 4/12 noiembrie 1931 până la nr. 14/15 septembrie 1932.⁵ Dincolo de responsabilitățile sale de redactor șef, Iuga și-a etalat talentul scriitoricesc prin publicarea mai multor articole: „Noțiunea de economie și evoluția ei”, „Ziua Păcii”, „Istoria lunei Ianuarie”, „În pragul unui pact de neagresiune cu Rusia”.⁶

În anul 1932 a încetat colaborarea la ziarul de casă al partidului din care făcea parte pentru a se reorienta către un alt organ de presă, mai independent, neafiliat politic, „Înfrățirea”, care a apărut în perioada 29 oct. 1933-31 decembrie 1934. Informația potrivit căreia Iuga ar fi condus acest ziar, lansată probabil chiar de el și preluată mai apoi de pseudo-istoricii locali din perioada comunistă, consider că este falsă și, cel puțin în acest moment, nu poate fi probată nici cu informații din presă, nici cu documente. Ziarul „Înfrățirea” „apărea sub conducerea unui comitet”, nefiindu-i specificată componența. Însă, din conținutul ziarului se poate observa cu ușurință că era vorba de un grup de tineri intelectuali: notarul Lucian Bretan, profesorii Traian Tănase, Toma Georgescu, Augustin Iuga, Ionel Cotuțiu și prof. preot Victor C. Precup. Având orientări politice diferite (Iuga și Cotuțiu erau cunoscuți ca liberali, în timp ce Lucian Bretan era mai apropiat de țărăniști) acești tineri au făcut o treabă bună, publicând în acel an și 2 luni când a apărut ziarul, articole interesante, cu tematici diferite, din domenii diferite. Iar rolul lui Augustin Iuga în acest demers, a fost unul important, însă asumarea conducerii acestui grup este doar o supraevaluare a calităților sale de lider. Dincolo de acest aspect, Augustin Iuga a avut o contribuție personală de 15 articole asumate sub semnătură proprie și multe altele, nesemnate, al căror autor poate fi doar intuit: *Necesitatea unei Monetării locale; Istoricul Monetăriei din Baia Mare, Baia Mare și întâiu Decembrie, Anchete: dela Serviciul Agricol Regional Baia Mare. Voluntarii neîmproprietăriți, Colind (cântec popular cules de Iuga din localitatea Cetățele), Istoria lunei Ianuarie, Sătmăr, Baia Mare în cele trecute vremi, Baia Mare în pragul României Mari, Cursurile de apicultură din Baia Mare, Baia Mare ca regiune pomicolă. Expoziția de fructe, Lămuriri în legătură cu Uzina Electrică, Viitorul județului*⁷ ș.a.ș.m.d.

⁴ *Anuarul Liceului Gheorghe Șincai din Baia Mare* pe anii școlari 1939-1935, p. 53, 61, 65, 123, 125.

⁵ Vezi colecția ziarului *Baia Mare*, în copie electronic la Biblioteca județeană Petre Dulfu Baia Mare și în original la BCU Cluj.

⁶ *Baia Mare* din 12 nov. 1931, 19 nov. 1931, 1 ianuarie 1932, 8 ianuarie 1932.

⁷ Ziarul *Știrea*, nr. din 10 noiembrie 1933, 24 noiembrie 1933, 1 decembrie 1933, 8 decembrie 1933, 15 decembrie 1933, 27 decembrie 1933, 1 ianuarie 1934, 19 ianuarie 1934, 2 februarie 1934, 9 februarie 1934, 23 februarie 1934, 7 septembrie 1934, 14 septembrie 1934, 23 noiembrie 1934.

Augustin Iuga

Ioan Cotuțiu

Prezența lui Iuga în presa locală a devenit din ce în ce mai rară pe parcursul anului 1934, când, din partea tineretului liberal, el și colegul său, Ionel Cotuțiu, au fost propuși de către partid să ocupe funcțiile de viceprimari ai orașului Baia Mare în timpul mandatului primarului ing. Alexandru Iancu, numit la conducerea orașului în 4 iunie 1934. Numirea lui Iuga în Comisia Interimară și mai ales în funcția de viceprimar era o enigmă chiar și pentru colegii săi din organizația de tineret, condusă de Gheorghe Latiș, fiul protopopului ortodox. O lună mai târziu, la 29 iulie 1934, liberalii locali și reprezentanții tineretului încă nu puteau clarifica situația. Întruniți într-o ședință la Baia Mare lui Latiș i s-au cerut explicații în legătură cu cazul Iuga, explicații pe care nici el nu le avea. Lui Latiș i s-a cerut atunci socoteală acesta fiind provocat să prezinte criteriile după care Iuga și Cotuțiu au fost coopțați în conducerea primăriei, dacă au fost luate în considerare capacitatea, vechimea, munca depusă în folosul partidului, aportul electoral adus. Latiș ar fi răspuns atunci că: *„în penultimele alegeri generale, ținute în primăvara anului 1932, dl. șef al organizației, Dr. Teofil Dragoș, din motivul de a complecta lista candidaturilor și de a ridica importanța tineretului, a admis candidarea din partea tineretului a d-lui prof. Iuga cu condiția ca să nu se revendice aceasta ca un drept, cu ocazia alegerilor următoare. Totuși tineretul a încercat, în ultimele alegeri conduse de guvernul liberal, să-și revendice un loc pe lista electorală. Nereușindu-se aceasta, s-a cerut satisfacerea tineretului, prin alegerea din sânul lui, de membrii în Comisia Interimară.”* Membrii mai în vârstă ai partidului contestau dreptul lui Iuga și Cotuțiu de a face parte din comisie iar în prima comisie interimară, tineretul a refuzat să aibă reprezentanți pentru că în conducerea primăriei se afla o persoană pe care o contestau cu vehemență. În a doua comisie a fost introdus Cotuțiu ca o mișcare de compromis, pentru a liniști tineretul liberal dar în urma „*unor combinații bine cunoscute*” comisia a fost înlăturată iar în prezenta conducere a primăriei a fost introdus Iuga, deși formula nu mulțumea pe nimeni, nici pe seniori, nici pe tineri.

Ședința a fost destul de aprinsă, mulți dintre cei prezenți, căutând să obțină răspunsuri la întrebări legitime referitoare la oportunismul și „devenirea” unora care nu confirmaseră în cadrul organizației locale după niciunul dintre criteriile enumerate

mai sus. Din păcate, Iuga nu și-a făcut apariția decât spre sfârșitul ei. Chiar și așa, a fost supus unui tir de întrebări, iar el a încercat să răspundă argumentând că a fost propus pentru candidatură „*pentru a i se da posibilitatea de ieșire pe terenul politic*” și că, prin cooptarea lui și a colegului Cotuțiu la conducerea primăriei, s-a dat o șansă tineretului liberal de a se face remarcat. Latiș și ceilalți prezenți l-au confruntat pe Iuga, provocându-l să spună dacă se află în conducerea primăriei ca reprezentantul tineretului ori din interese personale, atât președintele Latiș, cât și ceilalți din organizație nefiind informați, consultați cu privire la o eventuală propunere a lui Iuga în vreo poziție politică.⁸ Deznodământul acestor discuții nu a fost făcut niciodată public, însă este destul de clar modul în care Iuga opera, întotdeauna în interes personal și prin înțelegeri în spatele ușilor închise.

După circa 1 an, în mai 1935, conducerea orașului Baia Mare a fost mazilită de prefectul județului Satu Mare, acesta motivând, în decizia nr. 45/1935 faptul că „*comisia interimară a orașului Baia Mare, în componența sa actuală este lipsită de un spirit coordonat în activitatea sa, din care cauză în funcțiunea ei nu poate corespunde intereselor generale periclitat fiind bunul mers al serviciului*”.⁹ A fost instalat un nou primar, în persoana reputatului avocat Dr. Aurel Nistor și s-a constituit o nouă Comisie Interimară, formată din primarul Aurel Nistor, Titu Novăcescu-viceprimar, Alexiu Latiș-viceprimar, Dr. Artemiu Caba, prof. Emile Rousselot, Sabou Vasile și dr. Mihai Pop, membrii ai acesteia.¹⁰ În noua formulă, conducerea orașului a rezistat aproximativ o lună, după care protopopul Alexiu Latiș a demisionat invocând motive politice, locul lui fiind imediat umplut cu Augustin Iuga, care s-a reîntors în primărie din data de 20 iunie 1935.¹¹

Acuzând unele mașinațiuni politice pentru a-l îndepărta din formula de conducere, Titu Novăcescu a demisionat din funcția de viceprimar în septembrie 1935, fiind transferat, oarecum abuziv, la Deva.¹² Pentru câteva zile, Primăria a funcționat doar cu Iuga viceprimar pentru ca din 30 septembrie să fie cooptat învățătorul Gavril Florian¹³ în postul lăsat vacant de Novăcescu.¹⁴ Lipsind perioade lungi de la primărie, Iuga s-a ocupat, chiar și atunci când venea la serviciu, în mare

⁸ *Baia Mare* din 2 august 1934, p. 3.

⁹ SJAN MM, *Primăria Orasului Baia Mare*, registrul proceselor verbale ale Comisiei Interimare, luna mai 1935, passim.

¹⁰ Csoma Gheorghe, *Baia Mare 670*, vol. II, Baia Mare, Editura Helvetica, 2000, p. 256.

¹¹ *Ibidem*, p. 258.

¹² *Ibidem*, p. 263.

¹³ Gavril Florian s-a născut la 6 decembrie 1881 în localitatea Preluca Veche în familia lui Văsălică și Parasca Florian. A fost învățător la Groși, timp de 17 ani până la începutul anilor 20, unde a înființat primul cor din localitate. Din 1923 a fost numit director al Școlii Supraprimare „Nicolae Iorga” Baia Mare până în anul 1939 după care s-a pensionat în anul 1940. A fost consilier local în anii 30, din 1935 viceprimar al orașului Baia Mare și vicepreședinte al PNL Baia Mare din 1936. Din același an censor al orașului și din nou, consilier local. Până în anul 1940 a fost și membru al Comitetului Școlar Comunal Baia Mare ca reprezentant al Inspectoratului Școlar Județean Satu Mare, unde era revizor școlar. În plan personal a fost căsătorit cu Teudora Ciocan din Groși și a avut un fiu, Felician Gavril Florian, născut la 10 august 1910, care în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a luptat pe frontul din Est, în Rusia.

¹⁴ Csoma Gh. *op.cit.*, p. 263-264.

măsură, de rezolvarea unor probleme de natură personală. Astfel, a devenit din 2 noiembrie 1935 profesor la catedra științifică la Școala de Ucenici Industriali Baia Mare, unde vechiul său coleg Ioan Cotuțiu a devenit director.¹⁵ Apoi, una dintre preocupările sale primordiale a fost să-și însușească, prin împrumut directă, din partea primăriei, un lot de pământ cu loc de casă. În noiembrie 1935, Iuga a depus la primăria în care el muncea ca viceprimar o cerere prin care solicita să fie împrumutat cu un lot de pământ de 4 jugăre cadastrale (circa 230 ari, aproximativ 2,3 ha) invocând dreptul funcționarilor publici căsătoriți de a primi astfel de loturi. Fără să pună sub semnul întrebării cererea sa, Primăria a acceptat ca Iuga să fie primească 413 st.² (circa 1485 m²).¹⁶ Din motive neștiute decizia primăriei nu a fost pusă în practică imediat. Drept urmare, cererea sa a fost reînviată în luna aprilie 1936, chiar în ultimele zile de mandat ale viceprimarului Iuga. Bineînțeles, primăria a aprobat, din nou împrumutarea lui Iuga cu suprafața mai sus menționată.¹⁷ De asemenea, și-a însușit rente de stat în valoare de 350 000 lei dar a fost prins de către colegii din Primărie și obligat să returneze suma, fără alte consecințe.

Dar fapta care l-a făcut celebru în întreaga Românie a fost delapidarea a circa 1 600 000 de lei în rente de stat, destinați achitării unor datorii pe care orașul le avea încă dinainte de război, din perioada austro-ungară. Povestea începe cam așa: în anul 1908, Primăria a contractat un împrumut, de la statul maghiar, suma de atunci fiind destinată reabilitării sau construirii unor edificii școlare sau de folosință publică.¹⁸ Anii au trecut, regimurile s-au schimbat, iar statul român a preluat, după Marea Unire, toate aceste datorii, în baza unei convenții financiare româno-maghiare. Statul român a creat apoi, în cadrul Ministerului de Finanțe, un departament special -Serviciul Datoriei Publice - care avea obligația de a monitoriza aceste datorii. Primul director al acestui departament a fost un anume Dragonescu, ulterior, când acesta a fost promovat în altă parte, a fost înlocuit cu dr. Konya Viliam¹⁹, (în presă prezentat și ca Conea/Konya Eduard sau Edmund) personaj central în această poveste. Pentru că orașul nu a achitat datoriile care, între timp, crescuseră la 5 milioane de lei, Serviciul Datoriei Publice a avertizat orașul Baia Mare în legătură cu acest aspect și a pus sechestru pe banii orașului, ceea ce a declanșat o serie de probleme foarte grave pentru Baia Mare. Chestiunea a fost discutată în Comisia Interimară a orașului iar Augustin Iuga s-a transformat, peste noapte, în personajul central al acestei afaceri. Se pare că, subiectul a fost discutat pentru prima oară în vara anului 1935 la 28 iunie când primarul Aurel Nistor își informa colegii că cererea primăriei privind rezolvarea acestor datorii, a fost înregistrată la Ministerul de Finanțe cu nr. 102 413/26 iunie 1935.²⁰ Problema rămânând fără rezolvare practică, în octombrie 1935, Iuga a fost însărcinat să se deplaseze la București pentru a se informa în legătură cu această problemă. A petrecut 12 zile în capitală, timp în care a luat legătura cu Konya, șeful

¹⁵ SJAN MM, *Primăria Orașului Baia Mare*, procesul verbal al ședinței Comisiei Interimare, din 21 septembrie 1935.

¹⁶ *Idem*, procesul verbal din data de 6 noiembrie 1935.

¹⁷ *Idem*, procesul verbal al sedinței din 25 martie 1936.

¹⁸ Ziarul *Universul* din 16 iunie 1936, p. 10; Brasso Lapok din 29 august 1936, p. 7.

¹⁹ *Brasso Lapok* din 29 august 1936, p. 7.

²⁰ SJAN MM, *Primăria Orașului Baia Mare*, procesul verbal al sedinței Comisiei Interimare, din 28 iunie 1935.

serviciului datoriei publice. Revenit la Baia Mare a prezentat membrilor comisiei interimare propria-i variantă de rezolvare a datoriei din 1908: prin rente de stat și prin răsplătirea directorului Konya cu un „șperț” (o șpagă) de 80 000 lei. Colegii săi din primărie nu au fost de acord cu această variantă dar, câteva luni mai târziu, când situația financiară a orașului a devenit tot mai dificilă, Iuga a fost din nou trimis la București să rezolve problema, în luna martie 1936. I s-au eliberat rente de stat în valoare de 1. 635 984 lei (care la cursul valutar al anului 1936 valorau circa 700 000 lei) care trebuiau preschimbate la București.²¹ Ajuns în capitală, Iuga l-a contactat imediat pe Konya împreună cu care s-a dus la banca *Campus și Bassa* pentru preschimbarea hârtiilor dar aceasta, neavând lichidități, i-a îndrumat spre *Banca Câmpianu*. Iuga i-ar fi dat lui Konya 90 000 lei la hotelul *Majestic* în data de 23 martie 1936, iar a doua zi în 24 martie, i-a mai dat acestuia din urmă încă 574,774 lei. Pentru această sumă ar fi primit o dovadă care atesta ștergerea datoriei primăriei, trimitându-se și administrației financiare o adresă care cerea ridicarea sechestrului aplicat averii primăriei.²²

Întors la Baia Mare, Iuga a fost privit cu admirație de către colegii și angajații instituției fiind felicitat pentru reușita sa. Însă, întârzia să prezinte dovezi scrise ale anulării datoriei respective, amânându-l în permanență pe șeful serviciului financiar al orașului, Nicolae Drentea. În această situație, funcționarii primăriei s-au adresat direct Ministerului Finanțelor cerând lămuriri cu privire la stingerea datoriei respective. Răspunsul ministerului le-a confirmat celor din Primăria Baia Mare suspiciunile de delapidare întrucât s-a comunicat că stingerea datoriei respective a avut loc din oficiu, în baza unor acte normative care prevedeau că statul român nu putea cere rambursarea sumelor respective dacă banii din împrumut au fost folosiți pentru reabilitarea sau construirea unor edificii școlare sau publice.²³

Aflându-se fapta și existând suspiciuni întemeiate în legătură cu gravitatea ei, oficialii din primărie i-au cerut lui Iuga explicații, care a negat totul și a continuat să-i tot amâne cu prezentarea dovezilor privind modul în care a soluționat el problema la București. Pentru că colegii săi insistau, Iuga l-a contactat pe tipograful local Frankovics căruia i-a comandat un model de chitanță pe care a completat-o, în fals. Dându-și seama și de acest fals, cei din conducerea primăriei au sesizat prefectura județului Satui Mare. În urma refuzurilor repetate ale lui Iuga de a restitui contravaloarea pagubei, acesta a fost destituit încă din aprilie iar în iunie 1936 prefectul a înaintat un denunț la parchetul din Satu Mare.²⁴

Prim-procurorul Dr. Alexandru Vașvari s-a sesizat imediat și a dispus arestarea lui Iuga la 13 iunie 1936. De asemenea s-a format o echipă de investigație din procurorul dr. Ioan Nagy, judecătorul dr. Eugen Hânza și Dr. Octavian Simu, subprefectul județului, care s-a deplasat la Baia Mare pentru a face cercetări.²⁵ Mandatul de arestare a profesorului Iuga a fost confirmat de instanțele sătmărene,²⁶

²¹ *Brassoi Lapok* din 29 august 1936, p. 7.

²² *Universul* din 4 octombrie 1936, p. 12.

²³ *Brassoi Lapok* din 29 august 1936, p. 7;

²⁴ *Ibidem*; *Universul* din 16 iunie 1936, p. 10; *Dimineața* din 18 iunie 1936, p. 4; *Brassoi Lapok* din 19 iunie 1936, p. 4

²⁵ *Dimineața* din 18 iunie 1936, p. 4

²⁶ *Dimineața* din 21 iunie 1936, p. 10.

iar la domiciliul său au fost efectuate percheziții unde au fost găsite documente „compromițătoare”.²⁷

Ajunsa în presă, știrea arestării viceprimarului corupt de la Baia Mare a făcut înconjurul țării, ziare din întreaga țară, atât de limbă română, cât și maghiară, relatând pe larg evenimente.

Imediat după apariția cazului în presă, în câteva zile de la arestare, organizația locală a PNL l-a exclus pe Iuga din rândurile ei, la recomandarea explicită a ministrului Valer Pop. Unul dintre ziarele care s-a ocupat de cazul lui Iuga, concluziona *„cazul de la Baia Mare oglindește admirabil mentalitatea actualilor guvernanți care nu odată ne-au dovedit că au confundat avutul public cu avutul personal și că ori de câte ori au avut prilejul, nu s-au dat înapoi dela jăcmănirea populației Dar cazul prof. Iuga mai arată că mentalitatea aceasta, care se spune că aparține numai vechilor liberali, e generală pentru toți membrii partidului liberal, de orice vârstă și din oricare localitate. După perimetriști, excrocheria deizelor, tribunarii de la primăria Capitalei, cazul de la Baia Mare evidențiază halul de decadență în care am ajuns. De altfel, graba cu excluderea prof. Iuga din organizația liberală sătmăreană este foarte suspectă și trădează mai degrabă teama de a nu se face alte descoperiri, decât grija de a se apăra moralitatea membrilor.”*²⁸

Dus la Satu Mare în iunie 1936 și înfățișat organelor de urmărire penală, Augustin Iuga a negat, la început, toate acuzațiile, în timpul audierilor. Pe parcurs, și-a temperat abordarea, recunoscând că a delapidat contravaloarea acelor rente de stat dar că banii nu au fost folosiți în scop personal ci i-a cheltuit la București, în interesul primăriei Baia Mare, aranjând datoria pe care o avea încă din 1908, *„acordând șperțuri unor persoane sus-puse din minister”*.²⁹ Având o atitudine cooperantă, Iuga și-a susținut în continuare nevinovăția, considerându-se o victimă a răzbunării politice. Deși nu a putut aduce dovezi în sprijinul afirmațiilor sale, anchetatorii erau convinși de faptul că delapidarea de la Baia Mare nu putea fi făcută de o singură persoană, Iuga trebuia să aibă complici, cu atât mai mult cu cât, el însuși relatând firul evenimentelor, a pomenit numele unei persoane din minister care luase șpagă de la el: Konya. Ancheta nefiind finalizată, Iuga a rămas în arest iar la 19 iunie 1936 mandatul de arestare a fost confirmat de tribunalul Satu Mare.³⁰

Judecătorul Dr. Eugen Hânza s-a deplasat la București pentru continuarea cercetărilor. Acolo l-a identificat pe șeful serviciului datoriei publice din cadrul Ministerului Finanțelor asupra căruia ar fi descoperit documente care-l incriminau în afacerea de la Baia Mare, în ciuda faptului că și acesta și-a declarat nevinovăția și ar fi negat orice legătură cu Iuga despre care considera că-l acuză pe nedrept, el muncind întotdeauna cu pricepere și în conformitate cu legile statului. Identificarea unor acte compromițătoare atât la biroul cât și la domiciliul său, precum și rezultatele confruntărilor cu Iuga, au făcut ca anchetatorii să fie aproape siguri de complicitatea

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Patria* din 18 iunie 1936, p. 4.

²⁹ *Dimineața* din 21 iunie 1936, p. 10.

³⁰ *Universul* din 27 iunie 1936, p. 8; *Dimineața* din 6 iulie 1936, p. 14; *Dimineața* din 10 iulie 1936, p. 14; *Dimineața* din 27 iulie 1936, p. 12.

lui Konya,³¹ fapt ce i-a atras suspendarea din funcția pe care o deținea în cadrul Ministerului de Finanțe.³²

Pe parcursul verii anului 1936 cercetările au continuat, anchetatorii ajungând la concluzia că Iuga declarase lucruri contradictorii tocmai pentru a-i induce în eroare pe investigatori, fapt pentru care, la 27 iulie 1936, a fost emisă o ordonanță definitivă împotriva lui Iuga.³³ În paralel cu investigația faptei penale săvârșite de Iuga, singur sau având complici, la Primăria Orașului Baia Mare a fost demarată o anchetă administrativă, desfășurată la început de reprezentanții prefecturii, ulterior de reprezentantul guvernului, Dr. Victor Hodor, de la Cluj. Ancheta administrativă a scos în evidență chiar și alte nereguli, rezultate dintr-un stil de lucru deficitar.³⁴

La 1 septembrie 1936, într-o zi de marți, a avut loc prima înfățișare la Tribunalul din Satu Mare. Dosarul era unul voluminos, de aproape 500 de pagini. Completul de judecată era format din Dr. Mărcuș-Toma, din partea procuraturii a pledat Ioan Maioreanu iar inculpații s-au prezentat cu avocații lor. Acuzarea a stabilit următoarele: după ce Primăria Baia Mare a luat cunoștință de faptul că era restantă în privința acelei datorii din 1908 și după ce chestiunea a fost discutată în cadrul ședințelor Comisiei Interimare, Augustin Iuga a fost însărcinat să se deplaseze la București pentru a găsi o soluție pentru problema în cauză. Acesta s-a deplasat la București în octombrie 1935, unde l-a cunoscut pe Konya. Întors acasă i-a informat pe membrii comisiei interimare că datoria putea fi ștearsă prin rente de stat dar că directorul Konya trebuia răsplătit cu o mită de 80 000 lei pentru eforturile sale. Poate că la început conducerea primăriei nu a fost de acord cu atribuirea acelui „șperț” dar după câteva luni, când situația devenise tot mai grea pentru orașul cu finanțele blocate, Iuga a fost trimis din nou la București, în martie 1936. Acolo ar fi aflat că dacă orașul Baia Mare putea să emită un act din care să rezulte că banii din acel împrumut din anul 1908 au fost folosiți strict pentru reabilitarea sau construirea unor edificii școlare, Ministerul urma să șteargă datoria definitiv și din oficiu, întrucât statul român nu putea să mai ceară rambursarea creditului dacă banii fuseseră folosiți în folosul statului. Iuga nu ar fi transmis această variantă de lucru colegilor din Primăria Baia Mare și ar fi insistat pe stingerea datoriei prin rente de stat în valoare de circa 1 600 000 de lei. Astfel, pe data de 25 martie Primăria Baia Mare i-a eliberat din visteria proprie acele rente de stat, Iuga le-a dus la București iar când s-a întors acasă a prezentat o chitanță care confirma anularea datoriei orașului dar fără să fie menționat felul în care s-a făcut acest lucru. În ciuda faptului că i s-au cerut, insistent, dovezi scrise ale ștergerii datoriei, Iuga și-a amânat colegii ceea ce i-a făcut pe funcționarii de conducere să intre la bănuieli. În luna mai s-au adresat, în scris, Ministerului de Finanțe, solicitând lămuriri. Apoi, însuși primarul Aurel Nistor, însoțit de Dr. Alexandru Oros, șeful serviciului administrativ al primăriei, s-au deplasat la București unde au aflat cu stupeoare că datoria a fost ștearsă din oficiu, în baza unor prevederi legale care nu aveau nicio legătură cu rentele de stat. La întoarcere, Iuga a fost confruntat de colegii săi, nu a recunoscut delapidarea ci a

³¹ *Dimineața* din 6 iulie 1936, p. 14; *Dimineața* din 10 iulie 1936, p. 14; *Brasoi Lapok* din 29 august 1936, p. 7.

³² *Brasoi Lapok* din 29 august 1936, p. 7.

³³ *Dimineața*, din 27 iulie 1936, p. 12.

³⁴ *Dimineața*, din 18 iunie 1936, p. 4; *Brasoi Lapok*, din 28 septembrie 1936, p. 2.

insistat asupra poveștii prin care a dat acele obligațiuni unui funcționar din minister iar datoria a fost ștearsă. Administrația orașului nu a acceptat această explicație, Iuga a primit un termen de câteva zile pentru a lămuri problema și a aduce dovezi, lucru care nu s-a întâmplat. Totuși a prezentat o chitanță din care a rezulta anularea datoriilor orașului. Întrucât actul părea suspect, șefii din primărie au constatat că era o chitanță falsă, formularul respectiv fiind comandat pe plan local, la tipograful Frankovics. S-a mai descoperit și faptul că, în timpul șederii la București, Iuga preschimbase acele rente de stat în bani, pe care i-a împărțit cu numitul Konya, din minister.³⁵

Procesul propriu-zis, al lui Iuga s-a desfășurat între 29 septembrie-1 octombrie 1936, la Tribunalul Satu Mare. Completul de judecată a fost format din președinte V. Mărcuș, judecător Dr. Petru Dascălu și grefier Cardoș. Inculpații au fost prof. Augustin Iuga și șeful serviciului datoriilor publice din cadrul Ministerului de Finanțe, Konya William. Procuratura a fost reprezentată de procurorul dr. Ioan Maioreanu iar apărarea era susținută de avocații Iosif Borghida și Ștefan Petrușcă, care-l reprezentau pe Iuga și dr. Paul Benedek, avocatul lui Konya.³⁶

Iuga și-a deschis depoziția prin a sublinia faptul că nu se simțea vinovat, că era victima unor mașinațiuni politice de pe plan local și menționând că dacă trebuie identificați vinovații, aceștia trebuiau căutați în întreaga conducere a Primăriei Baia Mare și în Ministerul de Finanțe. Apoi, a expus șirul evenimentelor în așa fel încât să reiasă complicitatea tuturor din Primăria Baia Mare: în octombrie 1935 a fost delegat să se ocupe de această speță a datoriei orașului fapt pentru care s-a deplasat la București unde la cunoscut pe William Konya. Acesta din urmă s-a arătat binevoitor în a rezolva problema datoriei în schimbul unui „șperț” de 80 000. Întors la Baia Mare și-a informat colegii care ar fi fost de acord cu propunerea lui Konya. Iuga susținea că l-a informat până și pe ministrul Pop Valer despre șpaga cerută de la București, dar nu i s-a răspuns nimic. Întrebat de președintele instanței de ce nu s-a achitat pe loc „șperțul” dacă toți colegii din Primărie au aprobat această idee, Iuga a spus că primăria nu a reușit să identifice nicio formă prin care suma respectivă putea fi contabilizată.³⁷ Păstrând legătura cu Konya, acesta din urmă l-ar fi instruit pe Iuga cum să stingă datoria solicitând ca acesta să vină cu titluri de stat. Iuga a descris inclusiv modul în care opera Konya când era vizitat la minister: îl introducea pe vicele băimărean într-un birou în care se aflau și alți lucrători și, cu voce tare, ca să fie bine auzit de toți, spunea că „merge la ministerul de interne”.³⁸ În orice caz, potrivit mărturiei sale, primarul Băii Mari, Aurel Nistor, se afla la București el însuși și a aprobat „șperțul” dintr-o cameră de hotel³⁹, când Iuga se plimba pe la băncile din capitală cu Konya pentru a preschimba rentele de stat.

La finalul depoziției sale, Iuga ar fi declarat: *„eu am refuzat să mă mai duc la București întrucât am avut neplăceri la școală. În urma insistențelor depuse de dl. Primar dr. Nistor am plecat totuși cu hârtiile de valoare la mine. În capitală m-am întâlnit cu Konya care a vândut hârtiile de 6 milioane la banca Câmpeanu pentru*

³⁵ *Brassoi Lapok*, din 29 august 1936, p.1.

³⁶ *Universul* din 4 octombrie 1936, p. 12.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Universul* din 4 octombrie 1936, p. 12.

³⁹ *Ibidem*.

*suma de 574.000 lei. Banii i-a reținut la dânsul. Tot Konya a trimis ordin administrației financiare din Satu Mare pentru suspendarea urmăririi împotriva orașului Baia Mare, întrucât datoria față de stat a fost aranjată. Mai târziu, deși conducerea orașului era mulțumită de aranjamentul făcut, unii dușmani ai mei au reclamat cele întâmplare ministerului de finanțe.*⁴⁰

Pe de altă parte, Konya, în vârstă de 49 de ani, acuzat de luare de mită, încă din timpul anchetei, a declarat că nu avea o relație personală cu Iuga și că nu avea nicio vină în chestiunea de la Baia Mare deși ziarele spuneau că s-au găsit înscrisuri compromițătoare asupra sa, atât la birou, cât și la domiciliu său. A fost chemat la Baia Mare, s-au făcut confruntări cu Iuga, dar Konya și-a susținut, în permanență, nevinovăția. A negat acuzațiile și a relatat instanței că a discutat de mai multe ori cu Iuga sau alți reprezentanți ai primăriei Baia Mare despre posibilitatea ștergerii datoriei orașului prezentând viceprimarului posibilitățile permise de lege. Întrebat de instanță ce s-a întâmplat la vânzarea rentelor de stat, Konya a relatat că, pregătindu-se să plece acasă, la sfârșitul programului de muncă, Iuga s-a prezentat la el în birou rugându-l să preschimbe în numerar niște rente de stat pe care le are asupra sa. Fiind de bună credință i-a sugerat că firma Campus și Bassa putea să-i schimbe banii. Un alt ziar ai cărui reprezentanți se aflau în sala de judecată a prezentat astfel mărturia lui Konya: „Konya a declarat că hârtiile de valoare le-a vândut la cererea lui Iuga, fără să aibă însă cunoștință de cele afirmate de aceasta, în legătură cu aranjarea împrumutului de 6 milioane și cu șperțul de 80 000 lei. Nu recunoaște nimic. A intervenit la vânzarea hârtiilor în calitate de funcționar financiar și pentru a face un serviciu prietenesc lui Iuga. La confruntarea făcută, cei doi acuzați și-au susținut depozițiile. Președintele Mărcuș l-a întrebat pe Konya din ce motiv a dat ordinul de suspendare a urmăririi către administrația orașului: Am dat un ordin de suspendare provizorie, a răspuns el. Dar în fapt, la cercetări s-a descoperit că ordinul dat cuprindea o suspendare definitivă.”⁴¹

S-a trecut la confruntarea celor doi inculpați, Iuga punând întrebări pe baza datelor de la dosar. În final, Konya a spus instanței că falsificarea adresei scrise la București nu i-a aparținut.⁴²

Au fost apoi ascultați martorii și odată cu audierea lor au ieșit la iveală noi detalii. Primul care a vorbit a fost Dr. Ioan Tibil, deputat în Parlamentul României și jurisconsultul primăriei. Acesta, subliniind faptul că nu cunoștea prea multe date din această speță, a arătat faptul că a auzit despre Iuga că ar mai fi sustras cu altă ocazie suma de 350 000 dar că nu s-a mers mai departe și cazul a fost mușamalizat în cadru intern pentru că viceprimarul restituise suma. De asemenea, a adus în discuție o informație nouă, anume că Iuga ar fi fost dependent de jocurile de cărți și în zilele în care s-a aflat la București, ar fi jucat banii de pe rentele de stat prin cazinouri. Reprezentând primăria în calitate oficială de jurisconsult, Tibil a precizat că instituția se constituie parte civilă pentru suma de 1 600 000 lei plus cupoane scadente până în ziua plății.⁴³

⁴⁰ *Dimineața* din 4 octombrie 1936, p. 10.

⁴¹ *Universul* din 4 octombrie 1936, p. 12; *Dimineața* din 4 octombrie 1946, p. 10.

⁴² *Universul* din 4 octombrie 1936, p. 12.

⁴³ *Universul* din 5 octombrie 1936, p.11.

A vorbit apoi primarul orașului Baia Mare, Dr. Aurel Nistor care l-a lăudat pe Augustin Iuga subliniind faptul că era un tânăr foarte inteligent care a făcut numeroase servicii primăriei și că acesta se bucurase de multă încredere printre angajații primăriei până în momentul în care a făcut prima escrocherie, vânzând rente de stat în valoare de 350 000 de lei. Totuși, pentru că fapta a fost descoperită la timp iar Iuga a returnat banii, totul s-a iertat. Cu privire la speța dezbătută, primarul a arătat că tocmai pentru că Iuga se bucura de o așa mare încredere a fost delegat să se ocupe de problema datoriilor antebelice dar că, nici el, nici ceilalți membri ai conducerii primăriei nu au avut știință de toți pașii întreprinși de către Iuga. Primarul a aflat doar atât, la întoarcerea lui Iuga la Baia Mare, că datoria ar putea fi achitată cu rente de stat, prin intermediul unui domn Konya din cadrul Ministerului de Finanțe. Trimis din nou la București să rezolve problema, primarul nu are habar cum, atât doar că Iuga revenind din nou acasă, a prezentat o dovadă că datoriile erau șterse, dându-se ordin în acest sens și administrației financiare județene să ridice sechestrul de pe finanțele orașului. Abia mai târziu, auzind întâmplător că datoria s-ar fi șters în baza motivelor din memoriile înaintate de ministrul Valer Pop și interesându-se mai în detaliu despre problemă, a început să-l suspecteze pe Iuga, mai ales că acesta avusese antecedente cu cei 350 000 de lei. Investigând situația și constatând nereguli în activitatea lui Iuga, primarul l-a informat pe ministrul Valer Pop care l-ar fi sfătuit să-i pună în vedere lui Iuga ca în 10 zile să returneze banii. Trecând cele 10 zile fără ca Iuga să facă vreo mișcare în acest sens, primăria a anunțat prefectura și apoi a fost anunțat parchetul din Satu Mare. Întrebat dacă Iuga a vorbit în fața comisiei interimare despre cei 80 000 de lei ce trebuiau să constituie „șperțul” și modul în care au reacționat colegii, primarul a răspuns că întreaga comisie s-a manifestat negativ, toți au fost împotriva și unii au fost chiar revoltați. De asemenea, în timpul audierii sale, primarul a dezmințit mai multe dintre acuzațiile lui Iuga prin care acesta încerca să-l lege de mita respectivă, arătând că nu a avut știință de toate manevrele viceprimarului său.⁴⁴

A doua zi, la 30 septembrie 1936, au depus mărturie Nicolae Drentea, șeful serviciului financiar din cadrul primăriei care a arătat că a predat rentele de înproprietărire lui Iuga care pleca la București pentru a rezolva problema datoriei antebelice. Și el a arătat că Iuga avea antecedente, în trecut vânzând rente de stat în valoare de 350 000 și că i-a părut foarte suspect și modul în care a rezolvat problema datoriilor, la întoarcere Iuga prezentând doar un ordin care menționa că datoria a fost ștearsă. Drentea a devenit suspicios, i-a cerut lui Iuga acte justificative, respectiv o chitanță care să ateste ce scria în ordin. Iuga ar fi spus că o are dar că o va depune peste câteva zile. Bănuind că ceva nu era în ordine, Drentea s-a adresat în scris la București cerând lămuriri iar în urma răspunsului s-a descoperit fraudă. Drentea a confirmat și informația celui alt martor, Tibil, cum că Iuga juca cărți, el personal văzându-l pierzând într-o singură seară suma de 40 000 lei.⁴⁵

Dr. Oros Alexandru, șeful serviciului administrativ al primăriei a confirmat că Iuga a venit cu ideea achitării unui „șperț”, idee respinsă de întreaga comisie. Tipograful Frankovits a mărturisit în fața instanței că Iuga i s-a adresat după venirea de la București făcând o comandă de câteva exemplare dintr-o chitanță. Vasile Sabo,

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem*

protopop greco-catolic și membru al comisiei interimare a spus că Iuga a prezentat varianta cu „șperțul” iar el, personal, s-a opus. Florian Gavril, al doilea viceprimar, director de școală, a declarat că singurul care a venit cu ideea anulării datoriei prin rente de stat în valoare de 1 600 000 de lei a fost Iuga, că într-adevăr comisia l-a însărcinat să se ocupe de problemă și că la întoarcere membrii comisiei i-au adus chiar mulțumiri viceprimarului. Doar că după prima sa escrocherie și această afacere a devenit suspectă declarând că funcționarii Drența și Oros au fost cei care au investigat problema amănunțit, reclamând apoi cazul parchetului. Soția lui Iuga, Alexadrina, farmacistă a declarat că nu cunoștea detaliile chestiunii privind datoria orașului, că soțul ei era o victimă a dușmanilor săi politici și a confirmat că acesta juca cărți, dar numai ocazional, în familie sau cu prieteni.⁴⁶

În ziua de 1 octombrie 1936, s-au dat sentințele. Înainte de aceasta a vorbit procurorul care a cerut condamnarea lui Iuga și Konya pentru delapidare, respectiv pentru luare de mită. Apoi au pledat avocații apărării Iosif Borghida și Felician Zăciu care au încercat să dovedească încadrarea greșită a faptelor lui Iuga. Au vorbit și avocații lui Konya, Paul Benedek și Focșăneanu. La sfârșit, a luat cuvântul președintele instanței care l-a condamnat pe Iuga la 2 ani și 6 luni de temniță grea, suspendarea drepturilor politice și civile pentru o perioadă de 5 ani și restituirea pagubelor. William Konya a fost condamnat la 1 an închisoare și restituirea pagubelor în solidar cu Iuga. Reprezentantul procuraturii a intervenit cerând o pedeapsă mai mare pentru Iuga, în timp ce avocații inculpatului au făcut apel pentru micșorarea pedepsei. Instanța a luat cunoștință de aceste intervenții și a strămutat cazul la Curtea de Apel Oradea, urmând ca apelurile lor să fie discutate la o dată ulterioară.

La final, avocatul Borghida a cerut instanței punerea în libertate a inculpatului Iuga până la dezbaterea apelului. Tribunalul a fost de acord, iar Iuga a fost pus în libertate contra unei cauțiuni de 15 000 lei. Parchetul a protestat și împotriva acestei măsuri.⁴⁷

În timp de câteva luni cazul lui Iuga a stagnat. Apoi, la 17 ianuarie 1937, ziarele anunțau cu mare tam-tam faptul că Curtea de Apel Oradea a anulat, cu două zile în urmă, decizia Tribunalului Satu Mare de punere în libertate a inculpatului și a dispus arestarea, de îndată, a profesorului, fost viceprimar, Augustin Iuga.⁴⁸ La 17 februarie 1937 inculpatul a fost din nou înfățișat instanței, de această dată fiind adus la Curtea de Apel Oradea de către gardieni. În lipsa avocatului său, Iuga și-a susținut din nou, nevinovăția, a recunoscut însă că a greșit, dar că nu numai el ar fi trebuit să fie tras la răspundere ci întreaga conducere a primăriei Baia Mare. Pe de altă parte, avocatul lui Konya a fost prezent și, într-un discurs de aproape 3 ore, a scos în evidență patima lui Iuga pentru jocurile de noroc afirmând că acesta era un cunoscut al localurilor de noapte pe care le-a frecventat la București și doar într-o singură noapte a pierdut 40 000 de lei. Instanța s-a retras pentru deliberare, iar a doua zi, la 18 februarie 1937 a decis achitarea lui Konya și condamnarea lui Iuga la 5 ani închisoare și plata unei amenzi de 5000 de lei.⁴⁹

⁴⁶ *Universul* din 5 octombrie 1936, p.11.

⁴⁷ *Universul* din 8 octombrie 1936, p. 7.

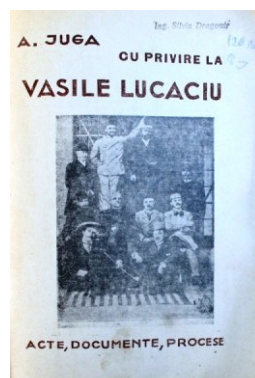
⁴⁸ *Keleti Ujsag* din 17 ianuarie 1937, p.2; *Cronica* din 20 ianuarie 1937, p. 4; *Glasul Dreptății* din 22 ianuarie 1937, p.4.

⁴⁹ *Keleti Ujsag* din 19 februarie 1937, p.2.

Cazul de corupție de la Baia Mare a atras atenția întregii țări, Iuga fiind prezentat ca un delapidator dar și ca un exponent corupt al regimului politic liberal din acele timpuri. De asemenea, cazul Iuga scotea în evidență neajunsurile sistemului politic și administrativ local condus de comisiile interimare ai căror membrii nu mai erau aleși de către și dintre cetățenii localităților ci erau numiți dintre prietenii și rudele celor care dețineau puterea. În acest sistem putred nimeni nu mai putea să controleze cu adevărat finanțele unui sat sau ale unui oraș iar delapidările, ca cea din cazul Iuga, erau frecvente. De asemenea, corupția din sistemele administrative locale era dublată de o totală indiferență și blazare a funcționarilor publici cărora a încetat să le pese ce se întâmpla în aceste instituții atâta vreme cât părerile lor nu erau luate în considerare.⁵⁰ Ziarul Patria de la Cluj, concluziona: „cazul de la Baia Mare oglindește admirabil mentalitatea actualilor guvernanți care nu odată ne-au dovedit că au confundat avutul public cu avutul personal și că ori de câte ori au avut prilejul, nu s-au dat înapoi dela jăcmânirea populației Dar cazul prof. Iuga mai arată că mentalitatea aceasta, care se spune că aparține numai vechilor liberali, e generală pentru toți membrii partidului liberal, de orice vârstă și din oricare localitate. După perimetriști, excrocheria devizelor, trinunarii de la primăria Capitalei, cazul de la Baia Mare evidențiază halul de decadență în care am ajuns. De altfel, graba cu excluderea prof. Iuga din organizația liberală sătmăreană este foarte suspectă și trădează mai degrabă teama de a nu se face alte descoperiri, decât grija de a se apăra moralitatea membrilor.”⁵¹

Vasile Lucaciu

Coperta cărții lui A. Iuga despre

Dincolo de aceste aspecte și concentrându-ne asupra cazului Iuga, este clar că acesta nu a executat întreaga condamnare. A fost „indisponibil” în cursul anilor 1937-1938, dar în 1939 Augustin Iuga era deja în libertate și se dedicase cercetării istorice, publicând în revista Afirmarea de la Satu Mare, mai multe articole de specialitate: „Baia Mare sub despoții sârbi”⁵², „Vechile frontiere ale românilor spre Apus. Paza hotarelor la răsăritul Ungariei în sec. IX-XII. Organizații militare românești dincolo de actualele frontiere ale Sătmăruului”⁵³; continuând și pe

⁵⁰ Brassoi Lapok din 19 iunie 1936, p. 2.

⁵¹ Patria din 18 iunie 1936, p.4

⁵² Afirmarea, nr. 4 din aprilie 1939, p. 41-43;

⁵³ Idem, nr. 6-7/ iunie-iulie 1939, p. 73-75;

parcursul anului următor, 1940, cu „*Originea conflictului între Baia Mare și familia Drag*”⁵⁴.

De asemenea, la începutul anului 1940, Augustin Iuga a publicat și o lucrare de sine stătătoare, intitulată „*Cu privire la Vasile Lucaciu: acte, documente, procese*” care s-a bucurat de un succes mare, de altfel, revista *Afirmarea* publicând o scurtă recenzie a acesteia, semnalând astfel apariția ei: „*din câte lucrări au apărut până acum spre a evidenția sbuciumul vieții, țelurile muncii și roadele luptei celui neînfricat și inimos român care a fost preotul Vasile Lucaciu, credem că aceasta de-acum este cea mai completă, cea mai deslușitoare, cea mai categorică și cea mai serioasă. Ne încumetăm a face această afirmație sprijiniți pe considerentul că scrierea aceasta, migăloasă și îndreptătoare, se bazează exclusive pe acte și documente originale. Celelalte de până aci au împletit, de multeori, pe-un simplu fapt divers, pe-o ștearsă și neverosimilă amintire, legend ce se presupuneau adevăruri și care, tindeau să realizeze, când nu se mărgineau doar la simple date biografice, o autoritate în plus „Leului dela Șişești”. Documentele scotocite cu trudă și rânduite cu chibzuială dau lucrării dlui A. Iuga un prestigiu netăgăduit, prestigiu ce nu suportă contra zicere fiindcă, de.... actele vorbesc. Dlui A. Iuga îi revine deci meritul, întregul și neprețuitul merit, de a-i fi venit idea și de a fi avut puterea să reziste pentru a aduna, cu voință și perseverență, aceste documente și acte și a ni le înfățișa în lumina succedării lor cu priceputele adnotări, riguros exacte și riguros obiective. E o cinstire adusă memoriei marelui și netulburatului luptător Lucaciu și-i tot odată o restabilire și o întregire a anumitor adevăruri, adevăruri pe cari unii „scriitori” au crezut potrivit a le exploata în tendința de câștig sau în râvna de adeveni, cu orice preț, autori.*”⁵⁵

După cum însuși autorul mărturisea la finalul cărții sale, aceasta ar fi trebuit să apară în anul 1939 când începuse și tipărirea ei. Evenimentele politico-militare ale celui an au oprit demersul, care a fost reluat la începutul anului 1940. Iuga arăta și faptul că lucrarea sa era incompletă întrucât în timpul procesului de tipărire a fost nevoit să renunțe la ultima parte dedicată luptei lui Vasile Lucaciu împotriva Episcopiei de Hajdudorogh resemnându-se că acest episod era reflectat parțial într-o altă lucrare dedicată lui George Pop de Băsești. Într-un final, cartea sa a apărut „în atelierele de tipografie ale Cooperativei Notarilor din Baia Mare” iar Aurel Bretan și Consiliul de Administrație a Cooperativei Notarilor din Satu Mare au jucat un rol important în obținerea surselor de finanțare a cărții.⁵⁶

După cum a evidențiat și recenzia publicată în „*Afirmarea*” lucrarea lui Iuga era una monumentală, viața și activitatea memorandistului Vasile Lucaciu fiind prezentate în detaliu, în cuprinsul a 14 capitole, care începeau cu nașterea, copilăria, școala și căsătorie preotului de la Șişești și se termina cu moartea Leului de la Șişești în anul 1922,⁵⁷ toate informațiile fiind reproduce fără un aparat științific solid. În ciuda acestui aspect, lucrarea sa rămâne, până în prezent, una de referință pentru cercetătorii vieții și activității preotului Vasile Lucaciu.

⁵⁴ *Idem*, nr. 6-8/iunie-august 1940, p. 61-64

⁵⁵ *Afirmarea*, nr. 4-5/1940, p. 55.

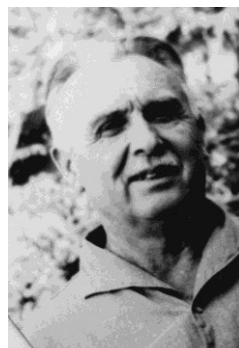
⁵⁶ Vezi *Încheiere*, semnată de autorul Augustin Iuga, din cadrul lucrării mai sus amintite.

⁵⁷ Vezi *Cuprinsul* lucrării publicate în anul 1940.

Publicarea cărții, în ianuarie 1940 reprezintă și ultima informație veritabilă și verificabilă despre Augustin Iuga. Potrivit „biografiilor” săi, ar fi continuat să fie profesor la Școala de Ucenici Industriali și Comerciali Baia Mare până în anul 1940. Apoi, pe fondul Dictatului de la Viena și a izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, Augustin Iuga s-ar fi refugiat la Lugoj. Tot potrivit acestor biografii, în timpul războiului, Iuga ar fi deținut funcția de șef al serviciului administrativ al Comisariatului pentru Refugiați, cu sediul în București și că în 1944 ar fi contribuit la acțiunile de eliberare a Transilvaniei.⁵⁸ După această dată, activitatea lui Iuga a intrat într-un con de umbră, fără a fi cunoscute alte informații sigure despre cariera sau viața sa.

Portret de familie. Augustin Iuga și una din soțiile sale, probabil, Alexandrina.

A doua fotografie îl reprezintă pe A. Iuga spre sfârșitul vieții.

Fotografii aflate în păstrarea BJ PD Baia Mare

Totuși, nu a încetat să scrie. În anul 1970 era încă activ în plan publicistic. Iuga mai colabora, sporadic, cu mici articole de istorie, la ziarul local „Pentru Socialism”.⁵⁹ Potrivit mărturiei unor contemporani, Iuga a lucrat multă vreme la un manuscris despre viața și activitatea lui Pinteza Viteazu, rămas nepublicat ca urmare a decesului autorului său.⁶⁰

În plan personal a fost căsătorit de trei ori: cu Alexandrina Lețu la 1 iulie 1933 la Baia Mare (decedată la sf. anilor 40), Meksa Lucreția la 4 martie 1958 la Cluj (au divorțat după circa 1 an)⁶¹ și cu Puiu Volumia-Amalia Sofia la 28 iunie 1959 la Tăuții Măgherauș.⁶²

⁵⁸ Aurel Socolan, Pamfil Bîlțiu, *Liceul Gheorghe Șincai Baia Mare-75 de ani*, Baia Mare, Editura Gutinul, 1994, p.42; Aurel Vaida, *Date biografice pentru profesorul Augustin Iuga*, manuscris aflat în păstrarea Bibliotecii Județene Petre Dulfu Baia Mare, p. 2; Pamfil Bîlțiu, *Augustin Iuga, istoricul anonim*, în *Oameni din Maramureș*, Baia Mare, 2003, p. 23; Oameni de seamă ai Maramureșului, dicționar 1700-2010, Cluj Napoca, 2010, p. 540.

⁵⁹ *Pentru Socialism*, din 15 martie 1970, passim.

⁶⁰ Aurel Vaida, *Augustin Todor Iuga. O personalitate de seamă a perioadei interbelice din nord-vestul Transilvaniei*, în *Revista Clepsidra de cristal*, nr. 1, din martie 2014, p. 9.

⁶¹ SJAN MM, *Colecția Registre de Stare Civilă*, inv. 1469, registrul 473/1903-1906, comuna Dumbrava, poz. 76, f. 27

⁶² *Ibidem*; SJAN MM, *Primăria Orașului Baia Mare, Secția Învățământ, seria Dosare personale*, inv. 1502, dos. 678.

Augustin Iuga a decedat la 26 septembrie 1975, la vârsta de 72 de ani, la Tăuții Măgherauș⁶³, localitatea în care a trăit aproape o viață întreagă și a fost înmormântat la Dobricul Lăpușului alături de părinții săi.⁶⁴ Până în momentul de față nu cunosc dacă a avut descendenți direcți.

La cea mai simplă căutare, atât pe internet cât și în resursele bibliotecilor, muzeelor și ale altor instituții de cultură, numele lui Augustin Iuga este legată, pentru totdeauna, de singura sa lucrare publicată, volumul „*Cu privire la Vasile Lucaciu: acte, documente, procese*”, apărută la Baia Mare în anul 1940. Pornind de la această realizare, „intelectualii” județului Maramureș, îl consideră, chiar și azi, drept unul dintre marii istorici ai locului, o personalitate marcantă a perioadei interbelice, un reper al învățământului băimărean. Dar, ca mulți alți impostori, Augustin Iuga, binecuvântat cu o viață destul de lungă, a avut grijă să șteargă din biografia sa, cu ajutorul unor persoane „bine intenționate”, aspectele mai puțin plăcute, care puteau să-i știrbească reputația în anii postbelici (comuniști și post-comuniști) astfel că, în prezent, nimeni nu se mai întreabă, cu adevărat, cine a fost acest personaj și ce secrete ascundea biografia și trecutul său.

Primul care a „albit” biografia lui Augustin Iuga a fost Aurel Feștilă. Acesta a întocmit, la un moment dat, o listă a primarilor orașului Baia Mare în care fostul viceprimar a fost „promovat” în funcție, activistul de partid susținând că a deținut funcția de primar al orașului înainte de declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial. Lista lui Feștilă a fost apoi preluată de conducerea Primăriei Baia Mare, reprezentată atunci de Cristian Anghel, și expusă la loc de cinste în fața sediului administrației publice, unde a rămas până în anii 2013-2014 când noua conducere a orașului a decis înlăturarea panoului respectiv, luând cunoștință de faptul că avea o serie de inadvertențe. Epigonul lui Aurel Feștilă, Vasile Gaftone, (foto) a continuat să popularizeze lista predecesorului său, considerând-o corectă⁶⁵, chiar și după ce Primăria a abandonat-o.

Apoi, profesorul și istoricul Aurel Socolan, (foto) în colaborare cu folcloristul Pamfil Bilțiu, a publicat o scurtă monografie a principalului liceu din Baia Mare „Liceul Gheorghe Șincai Baia Mare, 75 de ani” în anul 1994, la pagina 42, realizând o scurtă prezentare a vieții și activității profesorului Augustin Iuga, accentul căzând pe realizările cultural-publicistice și pe capacitatea intelectuală a acestuia, calități care nu i-au fost negate sau contestate vreodată, transformându-l într-o mare personalitate, atât a liceului băimărean, cât și a orașului Baia Mare.

Ulterior, Pamfil Bilțiu, (foto) care a publicat lucrarea „*Oameni din Maramureș*”, apărută în anul 2003, nu verifică niciuna dintre informațiile pe care le-a redat despre Augustin Iuga. În medalionul dedicat acestuia, nu a făcut altceva decât să reia vechile informații, deja menționate în lucrarea despre istoria liceului, dar și

⁶³ SJAN MM, *Colecția Registre de Stare Civilă*, inv. 1469, registrul 473/1903-1906, comuna Dumbrava, poz. 76, f. 27.

⁶⁴ Aurel Vaida, *Date biografice pentru profesorul Augustin Iuga*, manuscris aflat în păstrarea Bibliotecii Județene Petre Dulfu Baia Mare, p. 3.

⁶⁵ Vasile Gaftone, *Baia Mare cosmopolită. O istorie problematică a fondării și modernizării urbei*, Editura Risoprint, Cluj Napoca, 2014.

altele preluate dintr-un manuscris al lui Vaida, probabil cel aflat în păstrarea Bibliotecii Județene „Petre Dulfu” Baia Mare.

Vasile Gaftone

Aurel Socolan

Pamfil Bîlțiu

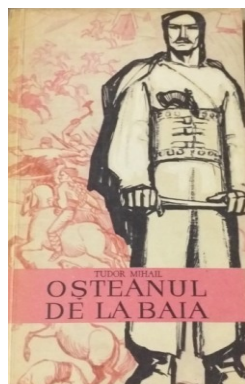
Aurel Vaida

O producție mai recentă, din anul 2010, realizată în modul cel mai neprofesionist, este medalionul biografic dedicat lui Augustin Iuga din cartea *Oameni de seamă ai Maramureșului, dicționar 1700-2010*, întocmită sub patronajul lui Vasile Iuga de Săliște. Fără să fie cunoscut autorul acestui medalion, informațiile publicate în această carte despre Augustin Iuga, frizează absurdul. Acesta este poziționat în altă familie, numele părinților săi fiind false. De asemenea este menționată căsătoria acestuia cu o persoană numită Xenia Ghindaș, ceea ce se găsește în totală contradicție cu ceea ce se știe despre viața sa personală, niciuna dintre soțiile sale neavând acest nume. Sunt menționați cinci copii ai acestui cuplu, trei fete și doi băieți, informație neconfirmată documentar. După care, sunt reluate, aproape identic, toate informațiile privind cariera lui Augustin Iuga, așa cum au fost ele lansate de „biografii” săi, menționați anterior. În fapt, sunt de părere că medalionul respectiv reprezintă o compilație grosolană a datelor biografice și profesionale a două persoane diferite. Bine măcar că, fotografia utilizată pare să corespundă realității, înfățișându-l pe Augustin Iuga tânăr, fără a fi indicată sursa acesteia.

Ultima scriere despre viața și activitatea lui Augustin Iuga este materialul colonelului Aurel Vaida, (foto) publicat în revista *Clepsidra de Cristal*, nr. 1 din anul 2014, intitulat *Augustin Todor Iuga, o personalitate de seamă a perioadei interbelice din Nord-Vestul Transilvaniei* în care relua vechile informații despre Augustin Iuga, pe care le completa însă cu informații noi, cunoscute de el personal, dar care nu erau foarte exacte. Spre exemplu, Vaida, dincolo de faptul că îi dă lui Iuga o ascendență nobiliară și încearcă să plaseze strămoși ai acestuia în cadrul unor evenimente decisive în istoria românilor, ca revoluția din 1848 și Marea Unire din 1918, consideră că Iuga a fost profesor la Liceul „Gheorghe Șincai” în toată perioada cuprinsă între anii 1930 și 1940, că a fost secretarul Ligii Antirevizioniste în perioada 1937-1940 și că ar fi fost șeful Serviciului Tehnic din cadrul Primăriei Orașului Baia Mare în perioada 1934-1936. De asemenea, Vaida, probabil fără să ia în considerare vârsta și anii în care a trăit Iuga, spune în materialul său că acesta a colaborat cu mari personalități interbelice, primul din listă fiind Vasile Lucaciu. În ce fel a colaborat un tânăr de 18/19 ani cu Memorandistul este greu de precizat, dar inserarea unor astfel

de informații fără o susținere clară din partea documentelor sau a unor martori, reprezintă un element caracteristic al istoriografiei locale, băimărene, pentru că istoricii locali din trecutul comunist și postcomunist, în ciuda faptului că erau absolvenți ai facultății de istorie, nu verificau informațiile primite și considerau ignoranța lor suficientă și incontestabilă. Vaida merge mai departe și spune că Augustin Iuga a plecat la Lugoj în 1940 și apoi a fost „*repartizat funcționar la un birou din Ploiești*”. Până la Vaida, toți au susținut ar fi fost funcționar la București, la Vaida deja era vorba de Ploiești! Același militar, devenit istoric, spunea în articolul său că în timpul refugiului a cunoscut o văduvă din București care avea o fată din prima căsătorie. Cu această femeie, farmacistă ca formație, pe nume Alexandrina, Iuga s-ar fi căsătorit și că în 1944 l-ar fi urmat la Târgu Lăpuș unde ar fi deschis o farmacie. Informațiile sunt, din nou, greșite dar domnul doctor în istorie Vaida nu s-a sinchisit vreodată să le verifice: Alexandrina s-a căsătorit cu Iuga în anul 1933 la Baia Mare. Probabil, informația conform căreia după instaurarea regimului comunist, familia Iuga și-a pierdut farmacia și casa, este adevărată, tot așa după cum și faptul că moartea soției lui Iuga ar fi survenit ca urmare a acestor evenimente, poate fi adevărată. Alte elemente de viață personală sunt relatate de Vaida, victimizându-l pe acesta în relațiile de familie „*și-a căutat liniștea într-o nouă căsnicie, cu o învățătoare localnică care, având relații de familie la Baia Mare, îl neglija și era mereu plecată de acasă. L-am găsit într-o stare deprimantă.*”

Vaida l-a cunoscut pe Iuga, potrivit propriilor sale declarații, când se afla la doctorat, ocazie cu care au pus bazele unei colaborări în vederea întocmirii unei lucrări dedicate personalităților interbelice din Satu Mare, Maramureș și Someș. De asemenea, conform articolului, Iuga lucra la un manuscris dedicat lui Pintea Viteazu „*pentru care avea multe documente arhivistice*”. Pentru că era bolnav, ar fi făcut o înțelegere cu Vaida să publice el textul cărții sale în numele lui Iuga, fără să-și asume meritele pentru aceasta și ar fi fost întocmit chiar și un „contract” de mână dar, după moartea autorului, familia acestuia l-ar fi confruntat pe Vaida, bănuindu-l că ar fi putut folosi manuscrisul în folos personal,

i-ar fi cerut contractul și „*a fost rupt în fața mea*”. Totuși, povestea, deși ar putea părea posibilă și adevărată, devine dintr-o dată subține când Vaida scrie că „*ulterior, la Chuj, un scriitor a scos o lucrare romanțată „Oșteanul de la Baia” și de atunci și eu am rămas cu unele bănuieli*”. Voit sau nu, dar tind să cred că insinuarea a fost intenționată, Vaida încearcă să lege două lucruri din epoci diferite pentru a încerca să arunce o umbră de îndoială asupra familiei lui Iuga de la Tăuții Măgherauș: Augustin Iuga a murit în anul 1975 iar cartea menționată a apărut în anul 1962, deci manuscrisul despre Pintea nu avea cum să stea la baza acelei lucrări.

CONSIDERAȚII PRIVIND MONOGRAFIA SATULUI TĂMAȘDA (JUD. BIHOR) DIN 1941

*Antonio FAUR**

Abstract. *Considerations on the Monograph of the Village of Tămașda (Bihor County) in 1941.* On this occasion, we introduce into the scientific circuit an unpublished document from the local archives of Oradea regarding the village of Tămașda in Bihor County. It is a monographic text, written in 1941, by the notary of this commune. The document is relevant for the information contained in the attestation of this settlement on the occasion of the Tatar invasion in 1241 and for the information about the same settlement over seven centuries later.

Keywords: *Monographs, Bihor County, Tămașda village, Pons Thomae, the Tatar invasion 1241*

Satul Tămașda, situat în sud-vestul județului Bihor, are rădăcini istorice adânci, atestate de mărturii scrise și arheologice semnificative.

Conservarea pe teritoriul său a ruinelor unei bazilici romanice, este o realitate istorică însemnată. Aceasta demonstrează existența în secolul al XIII-lea a unei așezări umane importante, care azi poartă numele de Tămașda. Ea este atestată, pentru prima dată, sub denumirea latină *Pons Thomae* (Podul lui Toma). Primele informații documentare despre această așezare se regăsesc în opera canonicului catolic Rogerius, autorul cunoscutei *Carmen Miserabile* (*Cântec de jale*)¹, în care descrie invazia tătăro-mongolă din anul 1241, și consecințele sale asupra cetății Oradea și împrejurimilor sale. Cu această ocazie, el a făcut referiri și la așezarea *Pons Thomae* (Podul lui Toma), în care Rogerius a fost nevoit să se refugieze din fața atacului catastrofal al tătarilor din 1241-1242. Mențiunile cu privire la localitate se găsesc în capitolul XXXIV intitulat *Cum au cucerit tătarii Oradea și cum au înaintat spre Podul lui Toma și în alte părți*. De un real interes este și relatarea refugiei din cetatea Oradea prin pădurile, care atunci acoperea cea mai mare parte din comitatul Bihor. Rogerius și însoțitorii de-ai săi au ajuns în sud, în *Pons Thomae* (Podul lui Toma), așezare construită de o populație germană (numită în text „teutoni”). Aceștia, informați de apropierea pericolului invaziei tătare, ar fi vrut să-l determine atât pe Rogerius, cât și pe alți supraviețuitori care-l însoțeau, să se alieze cu ei, într-o încercare de rezistență militară împotriva invadatorilor, ceea ce el a refuză, ascunzându-se pe o insula întărită din apropiere, formată de apele Crișului Negru, un loc considerat de băștinași greu de cucerit de către invadatori.

Reproducem citatul din opera lui Rogerius, în traducerea interbelică a lui George Popa Liseanu, pentru că în cuprinsul său aflăm informații valoroase despre

* Prof. univ. dr. habil., Universitatea din Oradea; e-mail: afaur@uoradea.ro.

¹ *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V-VI, *Cântecul de jale* de Rogerius, traducere de George Popa Liseanu, Tip. Bucovina, București, 1935.

fuga prin păduri, sosirea sa în localitatea locuită germană amintită, numele conducătorilor și organizarea unei rezistențe antitătărești, cu ajutorul vecinilor:

„Noi, însă [Rogerius și însoțitorii săi-n.n.], care rătăceam prin higiurile pădurilor, am luat-o la fugă de cu noapte spre Podul lui Thoma, un sat mare teutonic, situat deasupra fluviului Criș [este vorba de râul Crișul Negru-n.n.]. Dar nemții nu ne-au permis nicidecum să trecem peste pod, ba au stăruit chiar foarte mulți inși că trebuie să apărăm împreună cu ei satul lor bine întărit; ceea ce nu ne plăcea deloc. Totuși ne-am abătut spre o insulă oarecare, care se pregătea cu întărituri împotriva tătarilor, de oamenii lui Agya și Wayda de Geroth și de alți mai mulți din satele învecinate”².

Înțelegând inutilitatea oricărei încercări de apărare în față forței copleșitoare a invadatorilor, Rogerius n-a rămas în noaptea aceea nici în insulă. Împreună cu doi servitori, au părăsit-o călare, cu trei cai de schimb, fugind spre Cenad, despre care ei nu știau, în acel moment, că fusese deja distrus de o coloană a tătarilor venită pe Mureș. Această decizie s-a dovedit, însă, a fi, pentru el, una salvatoare. Rogerius continuă povestirea, în care este descrisă groaza omului care resimțea pericolul morții iminente, având posibilitate de a cunoaște care a fost destinul cumplit al localității *Pons Thomae*, unde s-a întors ziua următoare:

„După aceasta a început să umble zvonul că tătarii au ocupat Podul lui Thoma, satul teutonilor, și pe câți n-au voit să-i mai păstreze, în cruzimea lor îngrozitoare, i-au ucis mișelește. Auzind despre aceasta, s-au sburlit perii pe mine, trupul am început să-mi tremure de spaimă, limba să-mi bâlbâie, ca unui nenorocit, văzând cum se apropie ceasul morții, care nu mai putea să fie înlăturată”³ (subl.ns.-A.F.).

Fără a mai insista asupra, de altfel, interesantei relatări a lui Rogerius, menționăm doar faptul că autorul acesteia a reușit, trecând prin mari încercări, să supraviețuiască și să lase posterității mărturia sa unică, *cântecul său de jale*, în care apare consemnată și localitatea al cărui text monografic (din secolul al XX-lea), îl publicăm, cu această ocazie, *Pons Thomae*, Tămașda, de azi.

La exact 700 de ani de la relatarea canonicului, în anul 1941 notarul român al comunei Tămașda, redacta, la comandă guvernamentală, un text monografic, pe care pe care l-am descoperit în fondurile arhivelor locale și ne propunem să-l dăm, cu câteva comentarii, publicității.

Așa cum am precizat, cu alte ocazii, în cazul publicării celorlalte texte monografice din anul 1941, și cel al Tămașdei a fost întocmit de o autoritate locală, în cazul de față de către notariatul din localitate și a fost finalizat la data de 10 iulie 1941, așadar la exact șapte secole de la mențiunile din scrierea lui Rogerius. Sursele istorice de informare ale notarului, niște lexicoane maghiare, se bazau tot pe *Carmen Miserabile*, și sunt menționate, de la bun început, de notar:

„Din datele obținute din lexicoane, precum și din cartea intitulată *Județele și orașele Ungariei*, se află că Tămașda prin secolul al XI-lea și al XII-lea era o localitate însemnată germană (oraș care se numea, de către scriitorul Rogerius, de *Pons Tome*), după numele unui oarecare Toma, care pe acele vremuri a construit ceva pod peste Crișul Negru. În localitate astăzi se mai află o ruină a unei biserici romane,

² *Ibidem*, p. 86-87.

³ *Ibidem*.

pe lângă care pe vremuri funcționa și un ordin călugăresc, din ruinele căreia a mai rămas și astăzi un turn gigantic, care este conservat sub denumirea de monument: turn istoric.

În secolul al XIII-lea, localitatea Pons Tomae (Tămașda) a fost distrusă de tătari, și mai târziu de către turci.

Din lucrarea specificată mai sus se constată că, prin secolul al XV-lea și al XVI-lea localitatea Pons Tomae era centrul de întruniri al conducătorilor Ardealului⁴.

Cum am menționat, nu insistăm asupra tuturor aspectelor lucrării monografice, ci am selectat, cu această ocazie, câteva evenimente istorice relevante nu numai pentru evoluția unei comunități românești, cât pentru raporturile care s-au stabilit între aceasta și minoritatea maghiară colonizată aici, după ce, la începutul secolului al XVII-lea, teritoriul comunei „a ajuns în mâinile mai multor familii nobile maghiare”, unde a rămas până la intrarea acesteia în componența statului român.

După reforma agrară din 1921, în anii „1924-25 toate suprafețele de pământuri deținute de nobilii unguri au fost expropriate de către stat prin reforma agrară și cu ele împrăștiți toți locuitorii îndreptățiți fără deosebire de naționalitate sau origine etnică”. Autorul precizează imediat că, înainte de această reformă agrară, nobilimea maghiară, a lucrat „...întinsele moșii cu românii iobagi, pe care i-au găsit în localitate”.

Din monografie aflăm că, la începutul secolului al XVIII-lea au fost *colonizați aici țărani maghiari*, de către: „...nobilimea maghiară, cu scopul bine determinat de a maghiariza pe românii iobagi de pe acele vremuri... Așa se explică că și astăzi avem 30-35% din populația comunei de naționalitate maghiară”⁵.

Această situație a generat o dispută istoriografică, menționată de autorul textului din 1941, cu privire la întietatea uneia dintre cele două etnii, românii sau ungurii, pe pământul Tămașdei: „...pe nedrept susțin diferiți scriitori maghiari că primele așezări gospodărești în Pons Tome, respectiv Tămașda (Tamas hida, cum o numeau ei), adică în Tămașda de azi, erau cele ungurești și nu cele românești”⁶.

O altă consecință a acestei colonizări recente, la începutul secolului al XVIII-lea a fost aceea că „ungurii veniți în comuna Tămașda, au înființat și ei o școală confesională reformată”, ceea ce a dus la *o emulație între școala românească și cea maghiară reformată*, iar „rezultatul dat de școala confesională ortodoxă română a fost cel mai mult apreciat”⁷.

Cu toate eforturile politicii de maghiarizare, a autorităților situația școlii ortodoxe se prezenta mai bine, decât cea a „școlii reformate” astfel că autoritățile maghiare au apelat la aducerea: „învățători unguri [care] au fost cât mai des schimbați din posturile lor de aici, pentru motivul că nu puteau duce lupta cu școala valahă, cum o numeau ei”⁸. Intenția autorităților, relevată de autor, era obținerea succesului în acțiunea de maghiarizare prin școală, inițiativă încheiată cu un eșec. „...Văzând că activitatea învățătorilor unguri de la școala confesională reformată lăsa mult de dorit,

⁴ A.N.-S. Jd. Bh, *fond Prefectura Județului Bihor*, dos. 23/1941, f. 142-150.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

prin faptul că nu și-au putut atinge scopul de a maghiariza populația românească” autoritățile au înființat în „...anul 1912...o școală primară de stat, cu două puteri didactice. Primul învățător-director al acestei școli a fost Ungvari Bella, căruia Inspectoratul Școlar regesc i-a dat îndrumările necesare despre felul *cum va trebui să lucreze pentru maghiarizarea populației românești, punându-i în vedere că, numai așa se va putea menține în acel post, dacă va duce o luptă titanică pe teren de maghiarizare a românilor* [subl.ns.-A.F.], ținând cont de puterea de muncă pe teren școlar a școlii confesionale ortodoxe românești, care părea de neînvins”⁹.

Cu toate „presionările” autorităților maghiare, „o seamă de locuitori unguri, văzând progresul școlii confesionale ortodoxe românești și-au înscris copiii la acea școală, cu riscul de a învăța chiar românește”, ceea ce, trebuie să remarcăm, este primul caz întâlnit de noi, când în statul dualist austro-ungar, ungurii - care conviețuiau cu românii - au decis să-și lase copiii să frecventeze școala românească ortodoxă, realitate remarcată cu mândrie de autorul monografiei.

Fără a mai insista asupra altor aspecte, mai menționăm lapidar, faptul că unul dintre fruntașii luptei naționale românești și personalitate de frunte a Partidului Național și apoi a celui Național-Țărănesc, după 1926, mort în 1960, în închisoarea comunistă de la Aiud¹⁰, dr. Teodor Roxin, era fiul învățătorului, cu același nume, din Tămașda.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ MONOGRAFIA COMUNEI TĂMAȘDA

Comuna Tămașda
Județul Bihor

Teritoriu:

Din datele obținute din lexicoane, precum și din cartea intitulată *Județele și orașele Ungariei*, se află că, Tămașda, prin secolele al XI-lea și al XII-lea era o localitate însemnată germană (oraș care se numea, de către scriitorul Rogerius, de *Pons Tome*), după numele unui oarecare Toma, care, pe acele vremuri, a construit ceva pod peste Crișul Negru. În localitate și asta se mai află, o ruină a unei biserici romane, pe lângă care pe vremuri funcționa și un ordin călugăresc, din ruinele căreia a mai rămas și astăzi un turn gigantic, care este conservat sub denumirea de monument turn istoric.

Prin secolul al XIII-lea, localitatea *Pons Tomae* (Tămașda) a fost distrusă de tătari, și mai târziu de către turci.

Din lucrarea specificată mai sus se constată că prin secolele al XV-lea și al XVI-lea, localitatea *Pons Tomae* era centrul de întruniri al conducătorilor Ardealului.

Comună de șes (Câmpia Bihorului): altitudinea 89 de m, latitudinea 46,38° longitudinea: 21,40°. Se mărginește la sud cu județul Arad, la vest cu hotarul comunei Ant, la nord-vest și nord cu hotarul comunei Regina Maria și la nord-est și est cu hotarul comunei Boiu.

Distanța de comunele învecinate: 10 km de comuna Ant, 5 km de comuna Regina Maria și 6 km de comuna Boiu. Distanța de capitala județului, adică de Beiuș,

⁹ *Ibidem*

¹⁰ https://dspace.bcuculuj.ro/bitstream/123456789/82861/1/Roxin_Teodor.pdf

88 km. Are stație CFR în localitate, iar la 2 km distanță se află șoseaua națională Oradea-Arad.

Tot hotarul comunei este o câmpie, fără văi și dealuri. Formația aluvială datorită revărsărilor succesive a apelor Crișului Negru.

Crișul Negru brăzdează hotarul comunei pe partea de sud-vest și în imediata apropiere a comunei în el se varsă afluentul Teuz. Prin mijlocul comunei trece Crișul Mort, care reprezintă fosta matcă a Crișului cu mlaștini și bălți de apă stătătoare.

Localitatea este complet despădurită. Matca Crișului Negru este acoperită cu tufișuri, suprafața totală a hotarului comunei este 327 ha sau 6544 iugăre cadastrale pământ.

Temperatura maximă variază între 10° și 30°, vara zilele cele mai călduroase în iulie și cele mai friguroase în ianuarie.

Sezoanele cele mai umede sunt la începutul primăverii și la sfârșitul toamnei. Vara umiditatea mai mare în cursul lunii august.

Precipitațiuni atmosferice se ivesc în tot cursul anului. Lunile cu ploi mai abundente sunt octombrie și august.

Vânturile: crivățul aducător de frig iarna și răceală vara. Austrul bântuie în toate anotimpurile.

Lumina solară/ numărul orelor de soare pe zi și pe anotimpuri/:

Primăvara: 23-25 de zile cu cer înnoorat, vara 15-18, toamna 35-40, iarna 23 25.

Populațiunea:

Populațiunea comunei, după ultimul recensământ efectuat în primăvara anului 1941, este de 1944 locuitori - suflete – care, repartizată pe naționalități, reprezintă: 1301 români, 621 unguri, 12 germani, nouă evrei și un sârb, total: 1944 locuitori, pe confesiuni: 1270 ortodocși, 29 de greco catolici, 621 reformați, 12 romano-catolici și noua israeliții.

Totalul gospodăriilor din comuna se cifrează la numărul 540.

Populația din comuna Tămașda, de ambele sexe, au o înfățișare de oameni de statură mijlocie, mai mult robuști, plini de viață și frumoși.

Portul, în general, al populației de ambele sexe este împrumutat de la ungurii de șes, ca înfățișare bine îngrijit și frumos. Portul național românesc se distinge îndeosebi la tineretul școlar din comună.

Peste tot ocupațiunea de predilecție a locuitorilor din comună este agricultura, cu toate ramurile ei.

Prin viu grai, rămas din tată în fiu, se știe că cele dintâi așezări gospodărești din comuna Tămașda, pe acele vremuri *Pons Tomae*, erau cele românești, purtând numele de Horj, Tăbăcar etc.

Starea economică:

În prezent, starea economică și cea agricolă este submediocră, fapt care contribuie la inundațiile din ultimii ani.

Suprafața întregului hotar al comunei adică cele 6544 iugăre cadastrale pentru anul în curs, a avut următoarea destinație: 895 iugăre cadastrale semănat cu grâu, 12 iugăre cadastrale semănat cu grâu de primăvară, 10 iugăre cadastrale cu

secară, 10 iugăre cadastrale cu orz de toamnă, 154 iugăre cadastrale de primăvară, 170 iugăre cadastrale cu ovăz, 1993 iugăre cadastrale cu porumb; 10 iugăre cadastrale cu fasole; 25 iugăre cadastrale cu soia, 119 iugăre cadastrale cu floarea soarelui, 12 iugăre cadastrale cu dovleci, 15 iugăre cadastrale cu cânepă, 225 de iugăre cadastrale cu lucernă, 190 iugăre cadastrale cu trifoi, 171 iugăre cadastrale cu borceag, 47 iugăre cadastrale cu dughie, 70 iugăre cadastrale cu ciolomadie, 30 de iugăre cadastrale cu măhuri, 30 iugăre cadastrale cu cartofi, 125 iugăre cadastrale cu sfeclă de zahăr, 30 iugăre cadastrale cu sfeclă de nutreț, 55 iugăre cadastrale cu legume și zarzavaturi, două iugăre cadastrale cu chimioag, 10 iugăre cadastrale vii, 1003 iugăre cadastrale cu pășuni și fânațe, 69 iugăre cadastrale cu păduri, 338 iugăre cadastrale cu ogoare și 916 iugăre cadastrale neproductive, în care intră vatra comunei, drumuri, bălți, căi ferate, ape etc.

Mijloacele întrebuițate pentru cultura pământurilor sunt cele obișnuite, puțin sistematice. Țăranii cultivă grădinile din jurul casei cu legume, plante medicinale, flori etc. Sătenii judecă ultima așezare agrară ca foarte convenabilă din toate punctele de vedere și, mai ales, față de situația din trecut.

În anii din urmă a luat ființă în comună o cooperativă de desfacere și consum, care însă din cauza lipsei de numerar nu poate efectua operațiuni comerciale decât foarte restrânse. Pentru remedierea acestui neajuns ar fi de propus acordarea, din partea centralei cooperativelor, a unui împrumut pentru ca, prin aceasta, să-și poată intensifica sfera de activitate.

În comună, la data de azi, avem următorul stoc de animale: 883 vite cornute, 888 bucăți porci, 1602 bucăți ovine, 237 bucăți cabaline. Toate aceste animale servesc locuitorilor la muncile agricole și sunt bine întreținute.

Pomi fructiferi, ca meri, peri, caiși, vișini, pruni, cireși avem în comună, însă de câțiva ani încoace, cât și în prezent, nu pare a da o recoltă mulțumitoare, asemenea și viile.

La începutul secolului al XVII-lea vastul hotar al comunei a ajuns în mâinile mai multor familii nobile maghiare, cum a fost: Perenyi Gabor, Kubine László, Buda Miklos, Szokolyi Gheorghe, iar în anul 1729 hotarul a fost donat, de către regele ungarilor, Carol al III-lea, lui Baranyi Miklos (nemeș ungar), iar mai târziu hotarul a ajuns în posesiunea familiei Neveri, și pe la 1800 aceste moșie întinsă au ajuns în stăpânirea baronului Borș și, târziu de tot, adică până la obvenirea Reformei Agrare, aceste moșii erau în posesiunea lui Liptay Frigyes.

Prin anul 1924-25, toate suprafețele de pământuri deținute de nobilii unguri au fost expropriate de către stat prin reforma agrară și cu ele împrăștiți toți locuitorii îndreptățiți, fără deosebire de naționalitate sau origine etnică. Înainte însă de obvenirea reformei agrare și pe vremurile când toate pământurile erau deținute de către nobilimea maghiară, aceștia lucrau întinsele moșii cu românii iobagi pe care i-au găsit în localitate. Mai târziu însă nobilimea maghiară, cu scopul bine determinat de a maghiariza pe românii iobagi de pe acele vremuri au colonizat localitatea cu maghiari. Așa se explică că și astăzi avem 30-35% din populația comunei de naționalitate maghiară.

Este știut că românii, în decursul vremurilor, niciodată nu s-au așezat în localități maghiare, deci, pe nedrept susțin diferiți scriitori maghiari că primele

așezări gospodărești în *Pons Tomae*, respectiv Tămașda, Tamas hida, cum o numeau ei, adică în Tămașda de azi, erau cele ungurești și nu cele românești.

Starea sanitară:

Starea sanitară a populației din comună în general este mulțumitoare. Mortalitatea este de 11%, morbiditatea mijlocie.

Alimentația populației, în ultimii doi ani, și mai cu seamă în prezent, este foarte dificilă. Femeile gospodine posedă într-o măsură oareșicare arta culinară, alimentația variată: pâine, carne, ouă, mălai, legume etc.

Alimentația copiilor mici, până la șase luni, se face la sân, iar de la șase luni în sus, până la un an, se face cu lapte de vacă, lipsesc însă cu desăvârșire orezul, grisul, zahărul, cafeaua etc, care deși s-ar găsi în cantități mai restrânse sunt colosal de scumpe, deci din cauza acestui neajuns alimentația copiilor mici are mult de suferit. De la un an în sus, copiii au alimentația obișnuită a părinților. Mortalitatea infantilă, de câțiva ani încoace, este în descreștere. La naștere, femeile sunt asistate de moașa diplomată, angajată de comună, care o retribuește, iar la nașterile mai complicate de medicul de circă, cu reședința în comună. Îngrijirea lehzurilor este mulțumitoare, acestea însă din cauza multiplelor lucrări casnice nu prea respectă prescripțiunile de odihnă după naștere.

În prezent boli molipsitoare (epidemice) nu avem în comună.

Tuberculoza, bolile sociale, pelagra, alcoolismul în descreștere. Medic de circumscripție avem chiar în sediul comunei, iar bolnavii se prezintă la vizita medicală. În comună se fac băi de curățire în râul Crișul Negru, iar la domiciliu în ciubere băi populare, încă n-au luat ființă.

Comuna Tămașda are apa potabilă în mare abundență de la fântâna arteziană, infectarea apei nu este posibilă.

Locuințele sătenilor sunt compuse din două camere și o tindă, acolo o stare igienică nu lasă nimic de dorit, afară doar de lipsa dimensiunilor ferestrelor la unele locuințe mai vechi, padimentării, fapt care contribuie la scăderea salubrității acestora.

Grajdurile din gospodăriile locuitorilor sunt acoperite cu țiglă și sunt mulțumitor îngrijite și întreținute.

Cotețele pentru păsări sunt mici, insalubre. Îngrijirea animalelor se face după instrucțiunile primite de la medicul veterinar de plasă, care se deplasează în comună, îndeosebi în cazul de ivirea unei boli animale, spre a fi combătută.

Eugenie :

Frumusețea fizică a populației este puțin de relevat, în genere statura mijlocie liniile corpului rotunjite, tip picnic, sănătatea mediocră, căsătoriile se fac de regulă pentru oamenii de vârsta apropiată și sănătoși.

Dezvoltarea comunei. Starea spirituală :

Comuna, de la primele înjghebări de gospodării, a avut biserică și școala ei. Din arhivele bisericești se află că, de la anul 1848, a funcționat ca preot ortodox român Popovici Ioan, de la 1850-1860 preotul Mikloși Petre, de la 1860 la 1890, preotul Roxin Zaharie, de la 1891-1918, Vașadi Alexandru, după care parohia a fost

vacantă timp de doi ani, iar din anul 1920 începe funcționează domnul preot Haj Dumitru fără întrerupere.

În anul 1850, parohia românească fiind distrusă de incendiu, au fost mistuite de flăcări și arhivele bisericești existente. Până la acea dată, așa fiind nu putem cunoaște preoții care s-au perindat la parohia românească până la această dată.

Paralel cu biserica, și școala a avut rolul ei la dezvoltarea comunei. La începutul secolului al XVIII-lea în comună exista școala confesională ortodoxă română și ceva mai târziu a luat ființă și școala confesională reformată maghiară. Educația și instruirea elevilor români se efectua la locuința învățătorului, chiar și de cantorul bisericesc, plata lui era în natură și era remunerat de către credincioșii bisericii ortodoxe române.

Pe acea vreme educația și instruirea se mărginea la învățarea rugăciunilor și citirea slovelor chirilice. Date precise despre învățătorii de la primele începuturi ale școlăi în localitate nu avem. Din însemnările, notițele făcute pe cărțile bisericești rezultă că, prin 1740 era învățător Doboș Mihai, după acesta a venit ceva Hereghea, apoi Bonchiș, iar de la 1870-1904 funcționa ca învățător Roxin Teodor, după care a urmat Neagrău Iosif, din anul 1904 funcționând până la anul 1938, când s-a pensionat și trăiește și astăzi în comuna Tămașda. După pensionarea domnului Neagrău Iosif a luat conducerea învățământului primar din comună domnul Neagrău Traian, învățător-director fiul domniei sale, care funcționează și în prezent ajutat fiind de următorul corp didactic: Neagrău Emilia, soția domniei sale, doamna Rădulescu Elisabeta și doamna Țârle Lucreția, conducătoarea grădinii de copii mici.

Datorită faptului că în primul deceniu al secolului al XVIII-lea ungurii veniți în comuna Tămașda au înființat și ei o școală confesională reformată, emulația între aceste școli a fost cât se poate de mare, iar rezultatul dat de școala confesională ortodoxă română a fost cel mai mult apreciat, în ciuda concurențelor școlii confesionale reformate și a autorităților maghiare de pe acele vremuri, aceasta se vede mai deslușit din împrejurarea că pe această temă învățătorii unguri au fost cât mai des schimbați din posturile lor de aici, pentru motivul că nu puteau duce lupta cu școala valahă, cum o numeau ei.

În cele din urmă, autoritățile maghiare, văzând că activitatea învățătorilor unguri de la școala confesională reformată lăsa mult de dorit, prin faptul că nu și-au putut atinge scopul de a maghiariza populația românească, prin anul 1912 au înființat o școală primară de stat, cu două puteri didactice. Primul învățător-director al acestei școli a fost un Ungvari Bella, căruia Inspectoratul Școlar regesc i-a dat îndrumările necesare despre felul cum va trebui să lucreze pentru maghiarizarea populației românești, punându-i în vedere că, numai așa se va putea menține în acel post, dacă va duce o luptă titanică pe teren de maghiarizare a românilor, ținând cont de puterea de muncă pe teren școlar a școlii confesionale ortodoxe românești, care părea de neînvins.

Rezultatul acestor presionări din partea autorităților maghiare a fost că o seamă de locuitori unguri, văzând progresul școlii confesionale ortodoxe românești și-au înscris copiii la acea școală, cu riscul de a învăța chiar românește.

Lupta școlii în unire cu biserica pe toate terenurile a dat cele mai frumoase rezultate, unul dintre cei mai de seamă fruntași ai vieții românești care s-a ridicat din această comună este dr. Teodor Roxin, fiul învățătorului Roxin din Tămajda, care a

ocupat o înaltă demnitate politică, venind în ajutorul multor locuitori din Bihor și cunoscut ca fiind mare luptător naționalist al acestui județ printre fruntașii și oamenii care au realizări și proiecte de lucrări.

Printre fruntașii și oamenii de conducere care au muncit și luptat pentru cauza românească încă pe timpul erei austro-ungare, enumerăm pe următorii: Popovici Ioan, Micloși Petre, Roxin Zaharie, Vașadi Alexandru, preoții: Doboș Mihai, Hereghea Bonchiș, Roxin Teodor și Neagrău Iosif; învățătorii: Roxin Iosif, ca notar român, în această comună de la 1882 și până la 1908, după care au urmat numai notari de origine maghiară până la restaurarea administrației românești, ca primari români sub era maghiară enumerăm pe Cigher Dumitru, Neagrău Ioan Biluta și Neagrău Mihai a Badii.

Sub conducerea celor de mai sus s-au făcut cele mai frumoase realizări de lucrări și bunuri ca de exemplu:

În anul 1906 s-a construit fântâna arteziană din comună.

În anul 1910 s-a edificat Școala primară de stat și podul de beton armat de peste Crișul-Negru.

În anul 1912 s-au construit localul Primăriei și locuinței notariale.

În anul 1913 s-a construit și împietruit drumul comunal de la statia c.f.r. Tămașda și până la șoseaua națională Oradea-Arad, pe o lungime de 3 km.

Dintre funcționarii și fruntașii cari s-au perindat la conducerea și administrarea comunei, bisericii, școlii, și altor instituțiuni din comună sub era românească, remarcăm pe următorii Hașăș Dumitru, preot ort., Neagrău Iosif, înv. dir., Dr. Anton Feier, medic circ. rur., Gențiu Dezideriu notar, mort într-un accident de vânătoare în anul 1934, Crainic Gheorghe actualul notar, Dr. Rusu Romulus, perceptor de agenție, Neagrău Ioan primar, Oros Ioan Diliman primar, Pop Petru, actualul primar, precum și oameni fruntași din comuna cari au activat în consiliul comunal ca: Fildan Moisa, Haz Balaj Petru, Neagrău Petru delegat, Matula Dumitru Creta, Tăbacar Dumitru, Duma Ioan sen. Petruța Ioan etc. iar ca casieri destoinici cari au funcționat spre mulțumirea locuitorilor din comună pe o lungă durată, remarcăm pe: Neagrău Florian Suciu, și pe actualul casier comunal care se afla în serviciul acestei primării fără întrerupere de la 1 ianuarie 1900, cu numele Matula Dumitru, poștaş.

Din sânul familiilor intelectualilor s-au ridicat: dr. Hasașiu Dumitru, avocat, fiul parintelui ort. rom. Hasașiu Dumitru; ds. Hasașiu Florica, licențiată, șefa contab. de la Camera Agric[olă] Timișoara; Neagrău Iosif preot, Neagrău Traian înv. dir., locot. în rez. și comandant al Centrului pp., ambii din urma, fii ai d-lui înv. dir. pensionat Neagrău Iosif din Tămașda.

În anul 1939 s-au făcut un număr de 20.000 bucăți cărămizi arse necesare pentru construirea a unei săli de învățământ în plus față de cele existente și, local, pentru căminul cultural.

Dat fiind evenimentele din ultimii doi ani, pe teren nu s-a putut realiza aproape nimic, afară de mici reparațiuni la fântâni, poduri, podețe etc. În primăvara anului 1941, în urma inundațiilor s-a efectuat prin prestație în natură facerea unui șant de canalizare, care servește la scurgerea apelor din comună și de pe terenurile cultivabile ale locuitorilor, în lungime de 1 km. Pentru reușita construirii șanțului în

chestiune s-au făcut trei poduri cu țevi de beton pentru asigurarea scurgerii apelor, care lucrări sunt prevăzute în planul de lucrări al comunei.

În anul 1938 s-a cumpărat un local pentru grajdul vitelor de reproducție, după care s-a procedat la selecționarea taurilor cu cei de rasa Zimenthal, asemenea și vierii de la rasa mangalița pură și, drept dovadă, locuitorii în prezent dispun de vite de rasele specificate mai sus.

La fântânile de pe hotar, în număr de cinci, s-au făcut bare-ghizde de fier. În prezent este în curs de executare facerea grajdului, respectiv renovarea acestuia, după directivele de ordin ale medicului veterinar de plasă. În planul cincinal s-a prevăzut lucrările de drenaj și desecarea bălților din comună, care prezintă un pericol iminent în privința salubrității. Lucrările se vor efectua prin prestație în natură, atât cu brațele, cât și cu mijloace de tracțiune animală, sub directa supraveghere a inginerului sindicatului Crișul Negru, care are prevăzută în planul stabilit de lucrări de această natură atât în localitate, cât și în localitățile învecinate.

Cu un cuvânt, conducerea comunei se străduiește ca toate lucrările prevăzute în planul cincinal pe lângă toate greutățile ce întâmpinăm, din cauza evenimentelor de război, și în limita posibilităților, să realizeze cât mai mult, pentru mulțumirea locuitorilor și a șefilor ierarhici.

Tămașda, la 10 iulie 1941

Notariatul Tămașda,
plasa Salonta
SS indescifrabil

(A.N.-S.Jd., Bh, *fond Prefectura Județului Bihor*, dos. 23/1941, f. 142-150)

SĂRĂCIE ȘI FOAMETE SAU SPECULĂ ȘI SABOTAJ ECONOMIC? CRIZA DE PRODUSE ALIMENTARE DIN ORAȘELE ROMÂNIEI ÎN ANII 1945-1946 ȘI ÎNCERCĂRI DE REMEDIERE A ACESTEIA PRIN MĂSURI LEGISLATIVE ȘI POLIȚIENEȘTI. STUDIU DE CAZ: MUNICIPIUL ORADEA

*Ion ZAINEA**

Abstract. *Poverty and Hunger or Economic Speculation and Sabotage? The Food Crisis in the Cities of Romania in 1945-1946 and Attempts to Remedy it by Legislative and Police Measures. Case Study: Oradea Municipality.* After the war, the lack of food and industrial products stimulated the speculative trade and the directing of significant quantities in the sphere of speculation or „black market”, due, first of all, to the agricultural and industrial low level production and less to the dosage of goods or sabotage, as the communist authorities were trying to present it. They adopted, on 2nd of May 1945, a package of laws, designed as true „economic remedies”, aimed at „limiting the possibilities of enriching speculators, easing the situation of the working people, stimulating the movement of goods and supplying the market as well as the „braking of inflation”. The most important was Law no. 351 „for the repression of illicit speculation and economic sabotage”, a law of which even the historiography of the 70s admitted that it had limited and much smaller effects than expected. After 1990, historians such as Maria Muresan and Dinu C. Giurescu pointed out that the measures of May 1945 were more reforming- populist and aimed at eliminating capital and private initiative. We subscribe to the latter's finding that never, in any epoch, the regulation of the maximum prices and the control of the administration did not increase the quantity of goods available to the consumers, nor did it prevent the dosage and speculation, that is the black stock market. Law no. 351 mainly served the propaganda of the communist party, deceiving the large mass of consumers, who, unsuspecting or uninformed, came to believe that the lack of basic necessities was due to saboteurs and speculators.

Keywords: *poverty, hunger, crisis, speculation, economic sabotage*

După război, lipsa de produse alimentare și industriale a stimulat comerțul speculativ și dirijarea unor cantități însemnate în sfera speculei sau „pieței negre”, aceasta datorită, în primul rând, nivelului scăzut al producției agricole și industriale și mai puțin dosirii de mărfuri ori sabotajului, cum încercau să prezinte autoritățile comuniste.

* Prof. univ. dr. emerit, Universitatea din Oradea, membru corespondent al AOȘR; e-mail: ion.zainea19@gmail.com.

Imediat după instaurarea la putere, guvernul Petru Groza anunța, la 7 martie 1945, între prioritățile noului executiv, „soluții concrete pentru oprirea speculei”. Propaganda comunistă susținea că mărfurile de primă necesitate lipsesc de pe piață datorită speculanților care le dosesc pentru a le revinde la prețuri substanțiale, tema fiind difuzată cu mare publicitate și reluată în tot cursul anului 1945¹. Presa controlată ținea tonul și nu interpreta decât tendențios realitatea din economia țării. Ofensiva începe cu *Scânteia*, care, în editorialul din 19 aprilie 1945, intitulat „Specula și bursa neagră”, afirma că „a fi speculant și dositor de mărfuri înseamnă a fi în solda legionarilor, fasciștilor și hitleriștilor, înseamnă a sabota redresarea țării, a fi trădător de țară”². Alături de sindicatele controlate de comuniști, presa îndemna pe cetățeni să demaște pe sabotori și speculanți.

Pentru a da credibilitate campaniei de presă, guvernul adoptă, la 2 mai 1945, un pachet de legi, concepute ca adevărate „remedii economice”, ce vizau „îngrădirea posibilităților de îmbogățire a speculanților, ușurarea situației oamenilor muncii, stimularea circulației mărfurilor și aprovizionarea pieței, precum și frânarea inflației”. Cea mai importantă era legea 351 „pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic”. Legea avea 72 de articole și se aplica tuturor: industriași, comercianți de toate categoriile, meseriași, producători, persoane fizice sau juridice, publice sau private, inclusiv consumatorilor (art. 1). Se pune accentul aproape numai pe represiune: 50 de articole privesc infracțiunile, pedepsele, modalitățile de judecată și aplicare. Delictele de nerespectare a măsurilor luate se pedepseau cu închisoare corecțională de la 3 luni la 4 ani, plus amendă (art. 17-22); specula ilicită era sancționată cu închisoare de la 1 la 12 ani și amendă (art. 23-35); cazurile de sabotaj primeau între 4 și 12 ani închisoare și amendă (art. 28); crima de sabotaj a economiei naționale se pedepsea cu muncă silnică de la 5 la 20 de ani și amendă de la 100 mii la 50 milioane lei. În cele mai multe cazuri se adăuga și confiscarea mărfurilor plus sancțiuni administrative (art. 34)³. În calitatea de infractor era încadrat atât vânzătorul, care a pretins sau a vândut peste prețurile maximale, cât și cumpărătorul, care a oferit sau cumpărat peste prețurile oficiale. Mărfurile confiscate erau vândute prin economate, iar din suma rezultată un procent între 5 și 20 % era oferit ca „primă” persoanei care denunța în scris și sub semnătură, pe un sabotor sau speculant.

Pentru a crea iluzia participării cetățenilor la noile reglementări, guvernul adoptă, la 3 mai 1945, legea nr. 352 pentru „înființarea organelor de control cetățenesc”, menite să coopereze la combaterea speculei și a sabotajului economic. Acestea urmau să funcționeze pe lângă prefecturile de județ, iar în orașele nereședință pe lângă primării. Noile organe urmau să cuprindă între 10-15 cetățeni, numiți prin decizie a M.A.I. și recrutați dintre reprezentanții desemnați de grupările politice aflate la guvernare. Erau preferați muncitorii și funcționarii, având ca atribuții principale supravegherea distribuirii produselor raționalizate, descoperirea mărfurilor ascunse și a cazurilor de speculă ilicită și sabotaj economic, inclusiv cazurile de sabotare a Convenției de Armistițiu⁴.

¹ Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România între 6 martie 1945 - 7 ianuarie 1946*, Editura Vremea XXI, București, 2004, p. 174-175.

² *Ibidem*.

³ *Monitorul Oficial al României*, 1945, nr. 154, p. 34-44.

⁴ *Idem*, 1945, nr. 131, p. 13.

Reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic trebuia să fie așadar „efortul de frunte al fiecărei unități administrative”, cum anunța ordinul M.A.I. din iunie 1945, în care se preciza că „aplicarea legii 351... se va face nu numai de către Poliție sau Parchet, ci și de către prefecți, subprefecți, primari, notari și diverși inspectori administrativi”⁵. A fost însă nevoie de timp pentru organizarea și mobilizarea acestui aparat represiv la nivel județean.

La 27 iulie 1945, prin decizie a M.A.I., au fost numite organele de control cetățenesc pentru cele șapte circumscripții de poliție ale municipiului Oradea.

Pentru început, constatăm o slabă colaborare între autoritățile polițienești, administrative și cetățenești, care au lăsat una pe seama celeilalte responsabilitatea privind aplicarea legii 351. Explicabil de ce primele cazuri de infracțiuni relative la legea speculei ilicite în Oradea sunt mai mult decât modeste. La fel, de ce în luna august 1945, cum reiese din telegrama Prefecturii Bihor către Inspectoratul Regional de Poliție Oradea, specula cu grâu, făină, pâine, carne luase proporții îngrijorătoare, iar ordonanțele cu privire la stabilirea prețurilor și aplicarea restricțiilor nu erau aplicate. Autoritățile polițienești erau atenționate că orice abateri din partea organelor însărcinate cu aplicarea legilor sunt susceptibile de a atrage după sine încadrarea în categoria de „dușman al poporului și al regimului democratic”⁶.

Cu toate atenționările, în lunile iulie și august sunt depistate puține infracțiuni⁷. O situație inedită este semnalată în 15 august 1945, *când Poliția gării Oradea a găsit la un muncitor C.F.R. 30 litri ulei comestibil, în condițiile în care acest produs trebuia predat în totalitate în contul obligațiilor de Armistițiu și nu putea fi revândut pe piață. Muncitorul se plânge Comandamentului sovietic al gării Oradea, care confiscă uleiul, în ciuda protestului autorităților române, care se mulțumesc să trimită rușilor textul legii privind regimul de circulație al uleiului*⁸.

Începând din luna septembrie 1945 se înmulțesc cazurile de speculă aflate în cercetarea Poliției, legate îndeosebi de vânzările clandestine de făină. *Astfel, lucrătorul C.F.R. Teodor Bala din satul Cheresig a fost găsit în Oradea transportând într-o căruță 167 kg făină. Neavând autorizație de transport eliberată de primăria comunei, a fost bănuit de intenție de speculă. Unii țărani încercau să schimbe făina cu alte produse de la oraș. Este cazul lui Marian Jiga din Carastelec (jud. Sălaj) care, ajutat de comerciantul Bonyai Emeric, a transportat opt saci de făină la Oradea fără autorizație, cu intenția de a-și procura haine*⁹. Un caz deosebit este cel al flagrantului organizat de Poliție la 21 septembrie 1945. *Măcelarul Slovak Bela aranjează să vândă lui Suto Mihai, președintele lucrătorilor măcelari din Oradea, 100 kg făină de*

⁵ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare A.N.S.J.Bh.), Fond Chestura Poliției Oradea, dosar 53/1945-1946, f. 8.

⁶ Ibidem, dosar 29/1945, f. 37.

⁷ Este cazul a cinci femei din Hidișelul de Sus cărora li s-a confiscat 23 litri țuică de porumb, pe care intenționau să o vândă soldaților români și sovietici aflați în Oradea, sau al lui Biro Iosif, asistent medical din Oradea, care neprimindu-și salariul de cinci luni a tăiat un porc, dar neavând autorizație de tăiere de la Primărie, carnea este confiscată de Poliție. Ibidem, dosar 56/1945-1946, f. 608-609.

⁸ Ibidem, f. 668.

⁹ Ibidem, dosar 53, f. 162.

grâu la suprapreț, dar acesta se dovedește „cumpărătorul fals”, măcelarul fiind înaintat la Chestură¹⁰.

Se înmulțesc și perchezițiile domiciliare, veritabilă noutate pentru comercianți, prin care Poliția și organele cetățenești de control încearcă să repună în circulație mărfuri dintre cele mai diverse. În casa lui Kohan Eugen, probabil comerciant, s-au găsit 190 bucăți săpun Lux și 50 m stofă fără a avea acte în legătură cu proveniența lor. Tot acum Poliția descoperă că specula nu se făcea numai cu produse alimentare. Gonczy Iosif din Marghita a cumpărat de la firma „Wohanka” din Oradea patru pluguri de fier evaluate la 51 mii lei bucata, pe care le revindea cu 121 mii lei. Este considerat sabotor împotriva „lucrării pământului de către țărani, care nu pot plăti o sumă atât de mare pentru un plug”¹¹. Controalele devin tot mai severe, iar autoritățile însărcinate cu eradicarea speculei comit abuzuri. Floare Baciuc din Tilecuș aduce la Oradea 80 kg făină necesară întreținerii fiicei sale, elevă la școala normală. Înainte de a fi predată la Internat, făina este dusă la un comerciant care să o cântărească și să o păstreze pentru scurt timp. Prinsă în casa acestuia, femeia se justifică, dar comisarul de poliție Rabbitsek Andrei o acuză că intenționa să ascundă făina pentru a o vinde ulterior la preț de speculă și, fără să verifice dacă afirmațiile femeii sunt adevărate, confiscă marfa și o predă la Cooperativa „Szedosz”¹².

O serie de cazuri ajung în cercetarea Poliției ca urmare a delațiunilor. Muncitorul Lazăr Drajdu toarnă pe „sabotorul” Baki Ștefan, mecanic agricol din Oradea și posesor de mașină de treierat grâu, pe care-l acuză că face comerț cu grâu și făină, obținută prin măcinări ilegale. În urma percheziției, s-au găsit la domiciliul reclamatului 2.000 kg grâu, acesta motivând că nu a predat o parte din grâu la Oficiul de colectare deoarece, fiind timp favorabil, a fost ocupat cu muncile agricole. El scapă de trimiterea în judecată acceptând să predea 960 kg grâu la Federala „Bihorul”¹³.

Foarte frecvente sunt cazurile de comercializare a pâinii, cu toate că prin lege aceasta era cartelată. Datorită cererii mari, unele femei de la țară valorificau în piețele din oraș pâine făcută în gospodăriile proprii. Floare Sutoc, casnică din comuna Săcădat, este prinsă vânzând pâine în P-ța Mihai Viteazul din Oradea cu 1.200 lei/kg, preț considerat de speculă. În aceeași piață, Vasile Ganea, instalator, este prins încercând să vândă la preț de speculă o găscă (35 mii lei), motivând că o cumpărase din jud. Satu Mare cu 29 mii lei, la care se adăugau cheltuielile de transport.

Comercializarea unor produse din și în alte județe devine o practică frecventă. Boros Andrei din Cluj este prins în gara Oradea fără acte de proveniență asupra unei cantități de 20 kg drojdie de bere. Acesta cumpărase drojdia de pe piața clujeană și intenționa să o transporte la Carei pentru a o vinde sau schimba cu alimente, afirmând că la Cluj aprovizionarea este foarte proastă. Unii, pentru a se sustrage controalelor, se pun sub ocrotirea sovieticilor, știut fiind că pentru aceștia legile statului român nu contau prea mult. Szabo Zoltan, cetățean maghiar, este

¹⁰ Ibidem, dosar 56, f. 286.

¹¹ Ibidem, f. 22.

¹² Ibidem, f. 419.

¹³ Ibidem, f. 555.

*depistat încercând să transporte 200 kg sare de la Oradea la Budapesta cu o mașină sovietică*¹⁴.

Din unități auxiliare ale Poliției, gărzile cetățenești de control au luat activitatea pe cont propriu, recurgând deseori la arestări abuzive și nesupunându-se ordinelor și controlului polițienesc. Existau, de asemenea, disensiuni între Poliție și Inspekția Comercială C.F.R. în ce privește acțiunea de combatere a speculei. Poliția era acuzată că procedează la verificarea mărfurilor din trenuri, indiferent dacă acestea sunt însoțite de călători sau nu, că molestează călătorii. C.F.R. pretindea că doar organele sale sunt avizate de Ministerul Economiei Naționale să execute controlul asupra mărfurilor transportate, cât timp agenții de poliție acționau pe baza unor adrese și ordine ale prefecturilor și primăriilor.

La rândul său, în 5 octombrie 1945, M.A.I., adresându-se prefecturilor de județ și chesturilor de poliție, semnală, între altele, că întreprinderile industriale și comerciale, piețele de legume sunt slab controlate, comitetele locale cetățenești nu activează, se transportă clandestin produse din Ungaria și Cehoslovacia, iar ordonanțele de fixare a prețurilor maximale la unele produse apar cu mari întârzieri iar în unele cazuri nu există¹⁵. Urmare a acestor atenționări, Primăria Oradea și Prefectura Bihor emit ordonanțe privind practicarea comerțului, fixarea de prețuri, sacrificarea animalelor și consumul cărnii. La 18 octombrie 1945, este emisă ordonanța Prefecturii privind *regimul de sacrificare a bovinelor, ovinelor și porcinelor*. Aceasta se putea face doar pe baza autorizațiilor emise de primării, iar consumul cărnii era permis doar pe bază de cartelă, câte 250 g/persoană/zi. Nu se permitea fabricarea de conserve de carne, a mezelurilor și pastramei. Transportul animalelor se putea face numai pe baza autorizațiilor eliberate de Prefectură și Oficiul Economic județean, iar tăierile erau permise doar la abatoare. În privința uleiului, cultivatorii aveau dreptul să preseze maximum 12 litri de ulei comestibil/an/membru de familie, restul era preluat de Institutul Național al Cooperăției reprezentat prin Federala „Bihorul”. Consumul acceptat era 0,5 litri/persoană/lună, tot pe bază de cartelă.

Ordonanța nr. 25 a Primăriei Oradea, din 14 noiembrie 1945, stipula că *transportul de articole alimentare și de folosință generală pentru aprovizionarea populației municipiului* urma să se facă cu participarea tuturor proprietarilor de autocamioane din oraș, care trebuiau să presteze cel puțin 5 transporturi pe lună, plata serviciului fiind făcută la prețuri „legale”. Ordonanțele Primăriei nr. 16, 18 și 22 *fixau prețurile maximale la produsele din carne, legume și băuturi alcoolice*. Ordonanța nr. 27/20 noiembrie 1945, cu privire la *vânzarea alimentelor și articolelor de primă necesitate*, preciza că acestea se puteau comercializa la preț fix doar în piețele publice și prăvălii. Cei care revindeau erau obligați să posede brevet de comerț și facturi în legătură cu marfa pe care o comercializează. Era interzis comerțul ambulant. Toate infracțiunile relative la aceste ordonanțe se pedepseau conform legii 351.

Afișate în tot orașul, ordonanțele n-au putut stopa fenomenul speculei. *Măcelarul orădean Ioan Breban este găsit vinovat pentru tăiere clandestină de vite la domiciliu, comercializarea cărnii în restaurante la suprapreț și a pieilor rezultate din tăieri, clientul său fidel fiind tăbăcarul Popovici Ludovic, acuzat și el de*

¹⁴ Ibidem, f. 526.

¹⁵ Ibidem, dosar 53, f. 45.

infracțiune la legea 351¹⁶. În urma unui control efectuat în ajunul Crăciunului 1945 la cafeneaua „Astoria” s-au găsit asupra unui garderobier 675 bucăți țigări, pe care le vindea cu scopul de a-și rotunji venitul. Poliția fusese sesizată cu câteva zile înainte asupra acestui individ, care avusese neșansa să vândă 100 țigări „Carpați” chiar unui agent de poliție îmbrăcat civil¹⁷.

La începutul anului 1946, guvernul ia noi măsuri în vederea combaterii comerțului clandestin. La rândul său, Primăria Oradea, prin noi dispoziții, interzice comerțul ambulant pentru revânzători, chiar producători, iar precupeții, proprietarii de restaurante și bodegi sunt obligați să cumpere articole alimentare și de strictă necesitate numai din piețe și doar după ora 10 dimineața. Contravenienții urmau să fie judecați conform legii sabotajului.

Comitetele de control cetățenesc au demascat, în primele zile ale anului 1946, pe Eugen Müller din Diosig care încerca să transporte din Oradea 16 kg de piele, cumpărată la preț de speculă de la fabrica de piele „Salamon” (40.000 lei/kg, în loc de 8.200 lei, prețul oficial). În urma unei descinderi inopinante la fabrică a primprocurorului Ioan Pogan, împreună cu membrii comitetelor cetățenești, s-a surprins în flagrant vânzarea kilogramului de piele la prețul de 40 mii lei. Primprocurorul a aplicat pedeapsa „la fața locului”; cei doi conducători ai fabricii, Ernest Salamon și Ioan Pap au fost condamnați la câte 3 luni închisoare și 200 mii lei amendă, fiind imediat arestați¹⁸.

Dorind să atragă noi forțe în acțiunea de „a demasca pe sabotori și reacționari”, la 10 ianuarie 1946, comercianții „cinstiți” din Oradea, convocați de organizația județeană a P.C.R., au adoptat o hotărâre prin care se obligau să nu mai facă cumpărături decât la prețuri oficiale¹⁹. Și intelectualii orădeni au luat atitudine. La întrunirea din 12 ianuarie 1946, a funcționarilor și liber-profesioniștilor din oraș, aceștia au declarat că sunt hotărâți să susțină acțiunea guvernului pentru stărpirea speculei și sabotajului economic²⁰.

Începând cu 10 ianuarie 1946, conducerea organelor de control cetățenesc din Oradea a luat hotărârea de a exercita un control cât mai sever în piețele din oraș. În zilele de târg, controlorii urmau să acționeze și să verifice simultan toate străzile, începând de la barieră până la târg, pentru a împiedica pe speculanți să cumpere alimentele și marfa destinată vânzării. La barieră se va face serviciu permanent de control, iar primpretorul Ioan Pogan, în colaborare cu membrii comitetelor, va face razii în târg, aplicând pedepse pe loc celor care vor încerca să vândă la preț de speculă. Pentru a ușura munca controlorilor, partea târgului unde erau desfăcute produsele țăranilor, așa-numitul târg de păsări, a fost împrejmuit cu gard, în scurt timp urmând a fi împrejmuit întregul loc.

Eficiența organelor de control a crescut. Mari cantități de ulei sunt confiscate zilnic în piețele orădene, distribuit apoi economatelor. *În ziua de 11 ianuarie 1946, organele de control cetățenesc au descoperit în vagonul poștal al trenului rapid de București o cantitate de 71 litri ulei, pe care Bărbulescu Dumitru, ce era de serviciu*

¹⁶ Ibidem, f. 17.

¹⁷ Ibidem, f. 53-54.

¹⁸ *Viața Nouă* (Oradea), 1946, nr. 5, p. 3.

¹⁹ Idem, 1946, nr. 9, p. 1.

²⁰ Idem, 1946, nr. 11, p. 1.

la acel vagon, intenționa să-l transporte la București. Uleiul a fost confiscat și distribuit economatelor orădene²¹.

În 12 ianuarie 1946, Poliția Comunală a descoperit în gara Oradea pe Veturia Ardelean, soția unui farmacist din Vașcău, având asupra sa o mare cantitate de medicamente. Condușă la Parchetul Tribunalului Bihor, a dat numele celor de la care cumpărase, aceștia fiind imediat convocați de către primprocurorul Ioan Pogan. În urma cercetărilor făcute, farmaciștii Vertes Gheorghe și Surănyi Ervin, președintele Sindicatului farmaciștilor din Oradea, au fost arestați deoarece au vândut la preț de speculă. Femeia a declarat că s-a văzut nevoită să plătească un preț peste cel maximal întrucât medicamentele erau solicitate urgent de mai mulți farmaciști din Vașcău, unde era mare criză de produse farmaceutice²².

La 15 ianuarie 1946, organele de control cetățenesc au depistat la bariera orașului pe Mihail Gavra și Ioan Patt, comercianți din comuna Vărzari de Jos, care încercau să aducă la Oradea o cantitate însemnată de piei argășite, pentru a le valorifica la preț de speculă. Pieile au fost confiscate și predate O.R.A.P.-ului, iar cei doi speculanți au fost înaintați Parchetului. În depozitul fabricantului de trăsuri Ignățiu Gerber a fost descoperită o mare cantitate de lemn de fag aburit, pe care încerca să o vândă la suprapreț, 500 bucăți de roți de trăsură și 500 kg de șuruburi, ce nu se găseau în comerț, pe care fabricantul le-a declarat la control ca „200 kg fier vechi”²³.

Vinovat de încălcarea legii 351 este găsit și brutarul Erösz Ludovic din Oradea, deoarece a vândut o pâine albă cu 4.500 lei (prețul oficial fiind de 1.500 lei) lui Pozsony Vilma, care l-a deferit autorităților. În urma percheziției la prăvălie, s-au găsit mari cantități de făină fără acte justificative. Asemenea „capturi” de mărfuri devin frecvente în urma perchezițiilor domiciliare. În locuința lui Kiss Elisabeta s-au găsit peste 80 kg de cafea boabe. Deși declară că intenționa să vândă cafeaua la Cooperativa „Szedosz”, este găsită vinovată, conform procesului verbal, pentru faptul că „nu a anunțat Camera de Comerț despre cantitatea de marfă și nu a pus-o pe piața de desfacere”²⁴.

În ziua de 18 ianuarie 1946, în piață, organele de control cetățenesc au depistat un ceferist care cumpăra ulei comestibil în cantități mari pentru a-l transporta la București (unde prețul era dublu) și a-l schimba pe ciorapi de mătase de damă. Cum asemenea cazuri erau frecvente, viceprimarul Mihai Balogh a dispus ca cei implicați să nu mai fie arestați, ci să le fie confiscat uleiul și distribuit cetățenilor la preț maximal²⁵.

La 19 ianuarie 1946, organele Inspectoratului de Poliție și ale Chesturii au efectuat, împreună cu un membru al Parchetului, descindere de amploare la Palatul Ullmann din P-ța Mihai Viteazul nr. 9 și la pielăria din imobilul cu nr. 7, unde au făcut percheziții cu rezultate spectaculoase. Astfel, la Serena Tesser din imobilul Ullmann s-au găsit cca 114 bucăți piei, în valoare de aproximativ 21 milioane lei, un sac cu resturi de piele, 14 kg monede argint, 63 cordoane, lucruri în valoare de peste

²¹ Idem, 1946, nr. 10, p. 3.

²² A.N.S.J.Bh., Fond Chestura Poliției Oradea, dosar 56, f. 98.

²³ Viața Nouă, 1946, nr. 13, p. 3.

²⁴ A.N.S.J.Bh., Fond Chestura Poliției Oradea, dosar 56, f. 117.

²⁵ Viața Nouă, 1946, nr. 16, p. 2.

50 milioane lei. În același imobil, la Engele Penhas, s-a găsit o importantă cantitate de bumbac sovietic tors, o mare cantitate de piei, 18 mii pechețele foițe de țigări și pe deasupra o uniformă sovietică. Tot în Palatul Ullmann, la fabrica de cărucioare „Standard”, au fost găsite cca 3 vagoane de fier, sârmă, cherestea, în valoare de peste 100 milioane lei, din care o parte neînsemnată fusese declarată. La pielăria lui Weiszler Maurițiu din P-ța Mihai Viteazul nr. 7, s-a găsit o importantă cantitate de talpă, crupon, piele, ață, blacheuri, potcoave, cremă de ghetă. Lucrurile au fost confiscate, iar proprietarii lor au fost conduși la Inspectoratul de Poliție, unde li s-au întocmit actele de trimitere în judecată²⁶.

Ca urmare a unor denunțuri, Darabant Andrei, proprietarul restaurantului gării, a fost pus sub observație de către Inspectoratul Regional de Poliție. În urma unei vizite inopinante la locuința acestuia, organele Inspectoratului au aflat 22 bucăți piei de vită semiprelucrate, 85 kg fire de lână, 100 bucăți săpun de toaletă englezesc, 7 bucăți plapume militare englezești, 48 m țevă de fier și 8 bucăți araci de fier de la C.F.R.. Deoarece n-a putut justifica proveniența mărfurilor, Andrei Darabant a fost arestat și trimis în fața instanței speciale de pe lângă Tribunalul Bihor pentru crimă de sabotaj. În ziua de 17 ianuarie 1946, Constantin Militaru, inspector al Comisariatului General al prețurilor pentru județul Bihor, a controlat drogheria „Savoy” din str. Regele Ferdinand nr. 3, unde a găsit 60 kg săpun de toaletă fără factură și diferențe de preț în plus față de cele legale la alte produse. Proprietarul, Șraier Martin, a fost înaintat Parchetului²⁷.

La 25 ianuarie 1946, agenții Poliției Comunale au confiscat, în camera de la hotelul „Parc” a pictorului Pestache Nicolae, originar din București, 21 mii bucăți țigări. Speculantul a fost condamnat pe loc la 640 mii lei amendă²⁸. Reclamat la Poliție pentru speculă cu carne, iar apoi cu anvelope de bicicletă, Eugen Grosz a fost deferit Parchetului de către organele de control cetățenesc pentru speculă cu chiriile locatarilor din imobilul situat în Oradea, P-ța Mihai Viteazul nr. 5, al cărui administrator era. A fost dovedit că pretindea, în afară de chiria legală, un plus între 20-50 mii lei pentru care nu elibera chitanță, amenințând pe cei care nu plătesc că vor fi dați afară din locuință²⁹.

O notă informativă trimisă de Legiunea de Jandarmi Sălaj, în februarie 1946, înștiința organele Chesturii Oradea că pe trenul personal Satu Mare-Oradea se transportă vin în mod clandestin cu concursul lucrătorilor C.F.R. Vinul se cumpăra din Pișcolt (Satu Mare) și Valea lui Mihai (Sălaj) cu 1.500 lei/litru și se vindea în Oradea dublu³⁰.

Profitând de lipsa concurenței pe piață și a cererii mari de produse din partea consumatorilor, tot mai mulți comercianți vând „pe sub mână” o mare parte din marfă, fără facturi sau cu facturi false. Comerciantul orădean Klein Zoltan a fost declarat vinovat la legea speculei și sabotajului economic deoarece a vândut o mare cantitate de ciorapi și tricotaje la prețul de 40 milioane lei, iar în factură era trecută suma de 13 milioane. La 8 februarie 1946 este prins în gara Oradea Ioan Weber,

²⁶ Idem, 1946, nr. 17, p. 3.

²⁷ Idem, 1946, nr. 19, p. 3.

²⁸ Idem, 1946, nr. 21, p. 3.

²⁹ Idem, 1946, nr. 24, p. 4.

³⁰ A.N.S.J.Bh., Fond Chestura Poliției Oradea, dosar 53, f. 139.

controlor de tren din București, cu 41 litri de ulei de floarea soarelui, pe care dorea să-l ducă în capitală. Nu avea niciun act eliberat de Oficiul Economic județean, la fel ca și Cincea Grigore, șofer din Arad, prins că transporta 40 litri de ulei din comuna Tătărești (Satu Mare), care, pentru a avea trecere liberă purta uniformă de polițist. Asupra lui Nicolae Gurău, zincograf din comuna Chijic (Bihor) s-au găsit 35 de perechi pantaloni militari, fără a avea asupra sa nicio factură. S-a aflat că vinovatul deținea marfă furată, întrucât o cumpărase de la un croitor din Oradea care lucra pentru armată și care sustrăgea haine³¹.

Noile măsuri luate de Prefectura Bihor în aprilie 1946, privind *sacrificarea și consumul cărnii, limitarea transportului de animale dintr-un județ în altul, fabricarea pâinii etc.*, n-au putut limita proporțiile speculei, dimpotrivă. La 2 mai 1946, Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, pe baza datelor de la Ministerul de Război, aprecia că în Bihor comerțul clandestin se practica pe scară largă, iar prețurile „negre” erau de cca 3 ori mai mari decât cele oficiale. Organele administrative și polițienești locale erau socotite vinovate că tolerează vânzarea de produse raționalizate, unt, lemn, săpun, ulei, făină, lână etc., la preț de speculă.

Ajunși într-o situație disperată datorită efectelor secetei din 1946, *Constantin Popa și Mihai Ghiță, ambii croitori din Focșani, s-au văzut nevoiți să aducă la Oradea peste 50 kg de talpă pe care să o vândă și să cumpere în schimb porumb. Prinși de poliție, s-au văzut obligați să predea „benevol” talpa, pentru a scăpa de arest. În urma unor denunțuri, la 7 februarie 1946 organele de control cetățenesc au făcut o descindere inopinantă în locuința lui Leopold Libermann, din P-ța Libertății nr. 10, de unde au fost confiscate 228 bucăți basmale țărănești și 310 metri pânzeturi. Parchetul a dispus arestarea și judecarea lui³². La 25 februarie organele Comitetului de control cetățenesc au confiscat șase care de cartofi care urmau să fie transportate fără autorizație în alte județe, cartofii fiind distribuiți muncitorilor de la fabrica „Carmen” și de la Uzinele Comunale. La fel, a fost confiscată o cantitate de 30 kg unt, pe care Ludovic Gurbai din Oradea încerca s-o transporte la București³³.*

Pentru stoparea speculei cu produsele monopolizate, Ministerul Finanțelor a luat decizia ca acestea să fie repartizate la sate doar prin cooperative și de către invalizii, văduvele și orfanii de război. Numai în comunele în care nu exista cooperativă, acestea puteau fi repartizate de comercianți. Cum multe din produsele monopolizate erau trecute peste frontieră, Consiliul de Miniștri a luat hotărârea ca, pentru a lichida această stare de fapt, să distribuie la sate țigări și tutun în valoare de aproximativ 6-7 miliarde lei lunar, iar chibrituri în valoare de 600 miliarde lei (aceasta în urma constatării că în unele părți țăraniile ofereau pentru o cutie de chibrituri două ouă). Tot pentru combaterea speculei, s-a hotărât că o persoană nu poate cumpăra o singură dată o cantitate mai mare de 100 g tutun sau 100 bucăți țigări și nu mai mult de 10 cutii de chibrituri³⁴.

Prin decizie a Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării, adusă la cunoștință orădenilor prin intermediul Oficiului Economic de Aprovizionare și Control al municipiului, *producătorii de cartofi erau obligați să vândă sau să predea, până cel*

³¹ Ibidem, dosar 56, f. 541-543.

³² *Viața Nouă*, 1946, nr. 27, p. 4.

³³ Idem, 1946, nr. 43, p. 1.

³⁴ *Crișana* (Oradea), 1946, nr. 60, p. 4.

mai târziu la 15 aprilie 1946, întreg disponibilul lor de cartofi unităților de colectare județene, putând reține doar cantitățile ce le sunt necesare pentru însămânțare și hrană până la noua recoltă. Pentru cantitățile de cartofi vândute și predate, producătorii de cartofi primeau adeverințe, pe baza cărora puteau să cumpere produse industriale și alimentare (cel mult 3 kg fire de bumbac la 1.000 kg cartofi, pentru predările făcute până la 25 martie și cel mult 2 kg fire bumbac la 1.000 kg cartofi, pentru predările făcute după această dată, iar pentru rest alte produse industriale și alimentare). Vânzarea cartofilor direct consumatorilor era interzisă, iar pentru hrana animalelor și industrializare nu se puteau folosi decât cartofii alterați. Infracțiunile la prevederile acestui comunicat se constatau și se pedepseau în conformitate cu dispozițiile legii pentru suprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic³⁵.

O bandă organizată de speculanți cu băuturi alcoolice a fost descoperită de poliția orădeană, în colaborare cu brigada Alimănescu, supranumită „Fulger”, în urma unei percheziții la unul din pensionarii hotelului „Parc”, la care au descoperit mai multe sute de sticle de lichioruri, rom și coniac. Poliția judiciară a arestat pe avocatul Nicolae Dancea, dovedit în strânsă legătură „comercială” cu speculanții.

Propaganda privind combaterea speculei și sabotajului economic capătă amploare odată cu declanșarea campaniei electorale. Numărul de Paști al ziarului *Scânteia* publică un articol al lui Vasile Luca, intitulat „Aspecte din lupta pentru refacerea economică a țării”, preluat de cotidianele „de luptă democratică” din toată țara. În limbajul propagandistic specific, secretarul general al F.N.D. accentua ideea că „refacerea țării este îngreunată de un sabotaj bine organizat de unele cercuri bancare, industriale și comerciale, cu un dublu scop: 1) de a pune pe spinarea maselor populare și muncitoare toate greutățile refacerii economice,... în timp ce niște clici să se poată îmbogăți ușor, prin manipulații speculative și 2) de a compromite guvernul și regimul democrat, a crea anarhie, a provoca dezordini politice”. Sabotajul manistobratienist se manifesta, în opinia sa, prin devalorizarea leului prin operațiuni la bursa neagră și prin menținerea scăzută a producției și specularea lipsei de mărfuri, prin operații meschine pe piața neagră³⁶. Ideea sabotajului economic ca armă a reacțiunii, care profită de lipsa de mărfuri pentru a produce puțin și a vinde la preț de speulă, este reluată câteva zile mai târziu, în cuvântarea rostită de Vasile Luca la adunarea activului organizației orădene a P.C.R. din 25 aprilie 1946, motiv pentru a arăta că „fără măsuri energice din partea statului nu putem nici măcar visa la o oprire a scumpetei și ridicarea producției”³⁷.

În conformitate cu intențiile guvernului, Oficiul Economic al Municipiului Oradea, în înțelegere cu Parchetul, au hotărât să controleze cu mult mai riguros prețurile, iar cei găsiți în neregulă să fie sancționați pe loc și foarte sever, aplicându-se maximul de pedeapsă tuturor celor prinși în flagrant delict. Se fac schimbări și în cadrul instituției de control cetățenesc de pe lângă Prefectură, al cărui număr se reduce la 12, începând cu luna mai 1946.

Organele Comitetului de control cetățenesc au confiscat, la 24 aprilie 1946, o mare cantitate de făină albă (220 kg) și pâine de la brutăria „Eröss”, din str. Ghillányi, brutarul fiind prins vânzând făina la prețul de 4.000 lei/kg. În aceeași zi,

³⁵ Idem, 1946, nr. 76, p. 4.

³⁶ Idem, 1946, nr. 89, p. 1.

³⁷ Idem, 1946, nr. 90, p. 1.

au percheziționat magazia din str. 12 Octombrie, unde au descoperit un depozit clandestin de marfă, proprietatea lui Maurițiu Schwartz. Marfa găsită, 250 kg făină albă, 50 kg nuci și 420 kg fasole, a fost confiscată și distribuită, împreună cu cea de la brutăria „Eröss”, spitalelor, economatelor și organizației Apărarea Patriotică din Oradea³⁸. Trei speculanți originari din Ploiești, Răian Gheorghe, Stegar Vasile și Toma Petre au fost prinși în gara Oardea încercând să transporte, fără autorizație, o cantitate însemnată de ulei comestibil de la Oradea la Ploiești. Marfa le-a fost confiscată și distribuită prin economate la prețul oficial. În noaptea de 5 iunie 1946, organele de control cetățenesc au întreprins o mare razie în colonia Ioșia, cartierul Velența și la gară, în cursul căreia au fost descoperiți mai mulți speculanți și confiscate: 56 perechi de ciorapi de mătase, găsite la speculantul Iosif Goncz, originar din Timișoara, 70 kg de lână brută, de la Pop Gheza, originar din Covasna, și Ștefan Gagyi, notar public în pensie, care au încercat să treacă marfa peste frontieră și să-i înșele pe controlori prezentând acte false, 20 kg de slănină, de la Z. Szikszai din Satu Mare și 25 kg unt de la Anton Nagy și Elisabeta Pokota din Carei. Tuturor li s-au întocmit procese verbale de contravenție, care au fost înaintate Parchetului³⁹. La 9 iunie 1946, primprocurorul Ioan Pogan a aplicat pe loc pedepse pentru delictul de sabotaj, soției comerciantului Adalbert Kiss și angajatei acesteia, Elisabeta Juracsko, care au vândut o bicicletă la prețul de 1,4 milioane lei, în factură trecând numai suma de 225 mii lei. Comercianta a primit 3 luni închisoare, iar angajata ei o lună, sentința fiind definitivă⁴⁰.

În ciuda dispozițiilor și controalelor tot mai severe, specula continua să înflorească, devenind „problema cea mai arzătoare”, motiv pentru care în lupta împotriva ei au fost atrase noi forțe. Este cazul Federației Democratice a Femeilor din România, filiala Oradea, ale cărei membre au luat hotărârea să însoțească organele de control pe teren și să demaște fiecare caz de speculă și sabotaj ce-l vor întâlni, știut fiind faptul că femeile cunoșteau mai bine pe speculanți, având de-a face cu ei zilnic. Acțiunea de amploare inițiată de Federația Democratică a Femeilor a avut unele rezultate, popularizate în scop propagandistic, cum a fost cel al scăderii prețurilor la legume și zarzavaturi pe piața orădeană, ca urmare a implicării femeilor în vânzarea acestora prin cooperativa „Szedozs”, acțiune în care s-au remarcat Veronica Balogh, Ana Anderco și Ana Osvath.

Un alt val de controale se soldează cu noi arestări. La 18 iunie 1946, organele de control cetățenesc arestează pe comerciantul Iosif Grosz din P-ța Malinovski, pentru că a vândut benzina și uleiul la preț de speculă și n-a putut justifica proveniența mărfii depozitate în prăvălie. La 20 iunie, la instanța specială de pe lângă Tribunalul Bihor-Oradea, secția I, în completul de sub președinția judecătorului Gheorghe Axinte, a avut loc judecarea procesului de speculă a lui Günther Sklarek și Komlos, trimiși în judecată pentru faptul că în ziua de 17 mai, în prăvălia „Frații Komlos”, s-a vândut la preț de speculă 1 cană și 4 pahare pentru vin cu 151 mii lei⁴¹. Organele poliției judiciare au arestat pe Ernest Lénárt, speculant originar din Bekéscsaba (Ungaria), care trecuse în repetate rânduri frontiera, făcând

³⁸ Ibidem, p. 2-3.

³⁹ Idem, 1946, nr. 122, p. 3.

⁴⁰ Idem, 1946, nr. 125, p. 5.

⁴¹ Idem, 1946, nr. 132, p. 3 și nr. 135, p. 5.

contrabandă cu țigări, pe care le schimba cu stofe, având drept colaboratori în Oradea pe speculanții Bica Vasile și Jeney Francisc. În urma percheziției, la domiciliul lui Bica Vasile au fost descoperite 5.660 bucăți țigări Naționale, 3.840 bucăți țigări Mărășești, precum și o cantitate însemnată de pânzeturi. Contravenienții au fost deferiți Parchetului. Organele Comitetului de control cetățenesc, în frunte cu secretarul Bandici Alexandru, au descoperit, în 28 iunie, în podul imobilului din str. Divizia Tudor Vladimirescu nr. 59, o cantitate însemnată de medicamente, în valoare totală de aproximativ 10 milioane lei. Medicamentele fuseseră aduse cu câteva zile în urmă de la Satu Mare la Oradea de Frenkel Samoilă, din Marghita, care a declarat că proprietarul lor ar fi un oarecare Iosif Esperanza, comerciant din București. Medicamentele confiscate au fost distribuite spitalelor din Oradea⁴².

Spre sfârșitul anului 1946 cercetările organelor de control se intensifică atât în piețe, cât și la firmele comercianților. În urma perchezițiilor domiciliare se confiscă în special zahăr, dar și talpă, articole de piele și alte produse. *Weinstein Iosif este prins că vindea în băcânia lui 1 kg de sodă caustică cu 130 mii lei, pe când prețul oficial era de 12 mii lei. Un funcționar din Oradea face plângere la Poliție că a cumpărat de la comerciantul Zacharias Ioan unt cu 80 mii lei/kg, în loc de 36 mii cât era prețul maximal. I se restituie banii, dar produsul i se confiscă, rămânând doar cu satisfacția că a descoperit un sabotor al economiei*⁴³.

Pentru o evaluare a efortului depus de către organele de control din Bihor în acțiunea de reprimare a speculei și sabotajului economic, încheiem cu o statistică aproximativă a „speculanților” și „sabotorilor” depistați și condamnați în intervalul 1945-1946. Conform datelor oferite de Chestura Poliției Oradea, în anul 1945 au fost descoperiți 144 de infractori la legea 351 (2 în luna mai, 5 în iulie, 4 în august, 44 în septembrie, în octombrie 39, noiembrie 32, iar în decembrie 18). Dintre aceștia, 60 erau din Oradea, iar 30 din județul Bihor, ceilalți fiind din alte județe sau localități (Cluj-13, Satu Mare-6, Sălaj-5, București-5, Budapesta-1). După ocupație, 25 dintre cei declarați infractori erau muncitori, 18 casnice, 9 comercianți, 9 agricultori, 4 funcționari, 4 măcelari, 4 cismari, iar 2 studenți. După natura lor, cele mai multe infracțiuni, 25, s-au făcut cu tutun/țigări, 12 cu făină, 10 cu băuturi, 8 cu carne, cu piei 6, cu zahăr 5.

Numărul infractorilor depistați în anul 1946 a fost de 130 (cu mențiunea că datele sunt mai puțin complete decât în anul anterior). Dintre aceștia, 46 erau din Oradea, 8 din județ, 2 din județul Cluj, 4 din București. Cei mai mulți, 23, erau comercianți, 13 casnice, 11 agricultori, 5 muncitori, 3 pantofari. După natura lor, infracțiunile cu piei de animale sunt cele mai frecvente, 11, urmate de cele privind neafișarea prețurilor, 11, cu țigări 8, cu zahăr 2.

Alte date ne sunt oferite de cotidianul orădean *Viața Nouă-Crișana*, care urmărea îndeaproape fenomenul, mai ales pentru a-i populariza rezultatele. Conform informațiilor acestuia, în intervalul 12 februarie - 21 mai 1946, au fost condamnate de instanțele judecătorești pentru infracțiuni la legea speculei și sabotajului economic 312 persoane (35 în 12 februarie, 55 în 27 februarie, 22 în 2 martie, 29 în 26 martie, în 9 aprilie-27, 10 aprilie-35, 11 aprilie-34, 12 aprilie-18, iar 57 în 21 mai). Cei mai

⁴² Idem, 1946, nr. 140, p. 3.

⁴³ A.N.S.J.Bh., Fond Chestura Poliției Oradea, dosar 53, f. 56.

mulți erau din Oradea și județul Bihor (292), dar 6 erau din Satu Mare, 5 din Ungaria, câte 2 din București, Cluj, Petroșani și Gheorghieni, iar câte 1 din Arad și Baia Mare.

Din cei 35 condamnați în 12 februarie, 34 erau din Oradea și județul Bihor, iar 1 din Cluj. Majoritatea au primit amendă, sume între 50 mii și 200 mii lei, dar Boros Iosif (Oradea) a primit 2 milioane, Orszag Paul (Oradea) și Konrad Victor (Oradea) câte 1,5 milioane, plus închisoare, primul 1 an, al doilea 6 luni, iar cel de-al treilea 4 luni. Au mai fost condamnați cu închisoarea Cser Rozalia (Tileagd)-2 luni și Klein Alexandru (Oradea)-1 lună. Între cele 29 de persoane condamnate în 26 martie 1946, 3 erau din Ungaria, 1 din București și 1 din Cluj, restul fiind din Oradea și județul Bihor. Au fost condamnați cu închisoarea: Popa Dumitru (Dobrești) la 8 luni, Fabian Artur (Cluj) 6 luni, Varga Ludovic, Kiss Andrei și Șerban Gavril, toți trei din Ungaria și toți la câte 2 luni, iar soția lui Cosma Teodor din Cuzap la 1 lună. Ceilalți au primit amendă între 50 mii și 200 mii lei. În 9 aprilie 1946 s-a pronunțat condamnarea a 27 „speculanți” și „sabotori”, între care se aflau și 2 din Gheorghieni, 3 din Satu Mare și 2 din Petroșani. Dintre aceștia, 5 au fost condamnați cu închisoarea: Laszlo Grigore (Gheorghieni) la 6 luni, Weisz Emeric (Oradea) la 4 luni plus 500 mii lei amendă, Tișler Isidor (Satu Mare) la 3 luni plus amendă 300 mii lei, Bodo Maria (Oradea) la 1 lună plus 500 mii lei amendă și Lazăr Floarea (Oradea) la 1 lună. Ceilalți au fost amendați cu sume între 50 și 500 mii lei, în funcție de gravitatea faptelor.

Din cei 35 condamnați la 10 aprilie 1946, 29 erau din Oradea și județul Bihor, 3 din Satu Mare, câte 1 din Arad, Baia Mare și Ungaria. Închisoare a primit Nagy Iosif (Ungaria), 1 lună, iar ceilalți amendă până la 500 mii lei, cu excepția lui Varga Iosif (Marghita) care a primit 2 milioane lei. Toate cele 34 de persoane condamnate în 11 aprilie 1946 erau din Oradea și județul Bihor, la fel ca și cei 18 condamnați în ziua următoare. Au primit închisoare: Zaharie Dumitru (Lunca Sprie) și Vinter Vasile (Sitani) 2 luni, Rainer Iosif, Szentesi Alexandru și Vadaș Ștefan (toți din Oradea) 3 luni, primii doi primind și amendă de 500 mii, respectiv 100 mii lei, iar Vajas Gheorghe (Oradea) 6 luni. În fine, din cei 57 de condamnați pe 21 mai 1946, 55 erau din Bihor, 1 din București, iar 1 din Ungaria. Toți au primit amendă între 50 mii și 500 mii lei, iar Brad Dumitru din Beiuș a primit 700 mii.

Sunt doar o mică parte din cei care avut de suferit de pe urma legii de reprimare a speculei ilicite și sabotajului economic, o lege despre care până și istoriografia anilor '70 admitea că a avut efecte limitate și mult mai mici decât cele scontate⁴⁴. După 1990, istorici ca Maria Mureșan și Dinu C. Giurescu au arătat că măsurile din mai 1945 aveau mai mult un caracter populist-reformator și care vizau în perspectivă eliminarea capitalului și a inițiativei private⁴⁵. Subscriem constatării celor din urmă că niciodată, în nici o epocă, legiferarea prețurilor maximele și controlul administrației nu au sporit cantitatea de mărfuri la dispoziția consumatorilor

⁴⁴ Mihai Fătu, *Alianțe politice ale P.C.R. 1944-1947*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979; Venera Teodorescu, „Activitatea legislativă a primului guvern revoluționar democratic”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. III, Editura Academiei R.S.R., 1978; *România în anii revoluției democrat-populare*, Editura Politică, București, 1971.

⁴⁵ Maria Mureșan, *Evoluții economice 1945-1990*, Editura Economică, București, 1995; Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România între 6 martie 1945 - 7 ianuarie 1946*, Editura Vremea XXI, București, 2004.

și nici nu a împiedicat dosirea și specula, adică bursa neagră. Legea 351 slujea cu precădere propagandei partidului comunist, amăgind masa cea mare a consumatorilor, care, neavizați sau neinformați, au ajuns să creadă că lipsa de mărfuri de primă necesitate se datora sabotajilor și speculanților.

ISTORIA CERCETĂRILOR DEMOGRAFICE ÎN INTERFLUVIUL PRUTO-NISTREAN (1944-1989)

*Constantin MANOLACHE**

Abstract. *History of Demographic Research in the Prut-Dniester Interfluve (1944-1989).* History of Demographic Research in the Prut-Dniester Interfluve (1944 – 1989). This article is an attempt to argue the actuality, necessity and scientific and applied importance of studying demographic evolution on the current territory of the Republic of Moldova in the years 1944-1989, including the evolution of research in this field. The topic in question is a problem that is as current and interesting from a scientific and applied-practical point of view as it is complex and complicated. Extended over a period of about half a century, the post-war Soviet period also meant the attempt to build a new demographic science, on an absolutely barren land, cleared of any “bourgeois and Romanian remnants” and based on an invented “Marxist-Leninist teaching on population”. At a glance, it can be seen that, except for the brief periods of relative political and ideological relaxation in 1956 and 1965, historical demography in the former Moldavian SSR was practically deprived, throughout the entire Soviet period, of the freedom necessary for the evolution of any socio-humanistic discipline. Following a tortuous and extremely difficult path, lacking access to primary sources of documentation, as well as the indispensable cooperation at European and international level, Soviet Moldavian demography was only an integral part of the “ideological front of confrontation between the capitalist and socialist systems”.

Keywords: *population, demography, historical demography, contemporary demography, statistics, census, demographic studies, Moldavian SSR, Republic of Moldova*

Argument

Din punct de vedere demografic, populația reprezintă o colectivitate umană, definită printr-un ansamblu de caracteristici specifice și legături proprii de dezvoltare. Datorită caracterului complex al structurilor interne, al relațiilor de interdependență și intercondiționare care se stabilesc între populație și evoluția social-economică, aceasta poate fi asimilată unui sistem, în cadrul căruia se manifestă, în anumite limite, procese de autoreglare. În același timp, populația constituie unul din principalele subsisteme ale economiei naționale. Este de neconceput desfășurarea oricărei activități sociale, existența societății în general, fără a lua în considerare colectivitatea

* Conf. univ. dr. habil., Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan”, Chișinău, ID ORCID: 0000-0001-6871-3005; e-mail: manolache53@gmail.com.

umană în calitatea acesteia de ansamblu de caracteristici specifice și legități proprii de dezvoltare¹.

Acest fapt explică și necesitățile de cunoaștere a populației, manifestate încă de la apariția primelor forme de organizare statală, care au sporit proporțional cu creșterea complexității proceselor manifestate în cadrul colectivităților umane².

În contextul celor menționate, studierea evoluției demografice pe actualul teritoriu al Republicii Moldova în anii 1944-1989, inclusiv a evoluției cercetărilor în acest domeniu, constituie o problemă pe cât de actuală și de interesantă din punct de vedere științific și aplicativ-practic, pe atât de complexă și de complicată. Acest lucru se explică prin faptul că, pe parcursul mai multor secole, spațiul în cauză nu a evoluat întotdeauna ca o unitate administrativ-teritorială independentă.

Astfel, până la începutul secolului al XIX-lea, spațiul dintre Prut și Nistru, fără să fi avut o denumire specifică, s-a aflat, din punct de vedere administrativ, în componența Țării Moldovei. Începând cu 1812 și până la sfârșitul secolului al XX-lea (27 august 1991), teritoriul actual al Republicii Moldova a fost, succesiv, parte componentă a Rusiei țariste (1812-1917), Regatului României (1918-1940, 1941-1944) și a Uniunii Sovietice (1940-1941, 1944-1991)³.

O situație identică se constată de asemenea cu referire la încercările de a pune bazele unei științe demografice în acest spațiu, având ca obiect al preocupărilor populația cu principalele ei caracteristici și manifestări, precum și eforturile de instituționalizare a acestei discipline.

I.

Sub aspect cronologic, apariția interesului cercetătorilor din spațiul pruto-nistrean față de problematica populației și știința demografică se atestă încă din primii ani ai secolului al XX-lea, acest lucru datorându-se efectuării în Rusia țaristă a primului recensământ general al populației din 28 ianuarie 1897 și publicării, în anii 1902-1905, a rezultatelor acestuia, inclusiv pe gubernii⁴. Așa cum în Rusia, în acea perioadă, lua o amploare tot mai mare o vigoasă mișcare intelectuală în favoarea studierii, sub toate aspectele – inclusiv din punct de vedere statistic și demografic – a societății ruse, a fost logic și firesc ca acea mișcare să-și găsească adepți și susținători entuziaști și în Basarabia. În această privință, valoroase lucrări cu caracter

¹ Sora Virgil, Hristache Ilie, Despa Mircea Paul. Demografie, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983. P. 3.

² Trebici Vladimir, Demografia, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 5 și urm.

³ Republica Moldova. Ediție enciclopedică. Col. de red.: acad. Gh. Duca (preș.), Chișinău, Instituția Publică „Enciclopedia Moldovei”, 2009. P. 104.

⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г. Под ред. Н.А. Тройницкого. III. Бессарабская губерния. Москва: Издание ЦСК МВД, 1905. 254с.

statistic și demografic în acei ani au editat: N.K. Moghileanski⁵, directorul Secției statistice a Zemstvei guberniale din Basarabia, V.N. Butovici⁶, acad. L.S. Berg⁷ ș.a.

Fertilă în studii demografice și statistice a fost perioadă interbelică, marcată de realizarea primului recensământ al populației României din 29 decembrie 1930, organizat pe baze științifice moderne, cu rezultate înalt apreciate pe plan european și internațional. Pentru prima și singura dată, recensământul din 1930 a fost efectuat la scara întregii României, cuprinzând simultan populația din toate provinciile istorice românești⁸. Recensământul din 1930 s-a dovedit a fi o acțiune statistică oficială complexă pentru populație. În cursul acelei operații de amploare s-au înregistrat următoarele caracteristici: numele, situația în familie, domiciliul, sexul, vârsta, locul nașterii, numărul de copii în viață și numărul de copii care au murit (pentru femeile măritate, văduve sau divorțate), cetățenia, știința de carte, profesia⁹. Pentru prima dată în istoria statisticii demografice românești au fost înregistrate trei caracteristici extrem de importante ale populației și anume: neamul (naționalitatea), religia și limba maternă. Toate acele date au fost publicate pe sate, plase, orașe, județe și provincii¹⁰. Grație progreselor generale ale demografiei și statisticii din acea perioadă, s-a putut constata și în Basarabia un început promițător de studiere a realităților statistice și proceselor demografice la diferite etape istorice. Importante studii în acest sens au publicat: Petre Cazacu și Pavel Gure, Ion G. Pelivan, George Murgoci, L.T. Boga, Ion Nistor, T. Vicol, N. Smadu, Ștefan Ciobanu și alții¹¹.

Anul 1940 a marcat o ruptură radicală cu întreg trecutul istoric al spațiului dintre Prut și Nistru, inclusiv prin redenumirea, începând cu 2 august, a Basarabiei în Republică Sovietică Socialistă Moldovenească¹². Prin crearea RSS Moldovenești la 2 august 1940, teritoriul acesteia a fost redus la o suprafață de 33,7 mii km² față de 44.422 km² pe care a avut-o până atunci, cu o populație de 2.467.700 locuitori față

⁵ Могиланский Н.К. Материалы для географии и статистики Бессарабии. Кишинев: Типография Бессарабского губернского правления, 1913. 81с.; Его же. Из итогов сельскохозяйственной переписи 1916г. Кишинев: Типография т/д «К. Шехтер и С-ья», 1918.

⁶ Бутович В.Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. Киев: Скоропечатная Х.Ю. Бурштейна, 1916.

⁷ Берг Л.С. Бессарабия. Страна-люди-хозяйство. Москва: Б.и., 1918; Его же. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность (С 10-верстной этнографической картой). Петроград: Государственная Академическая Типография, 1923.

⁸ Enciu N. Recensământul populației din 29 decembrie 1930 // „Destin românesc”, 2004, An. XI, nr. 3-4 (43-44), p. 98-115.

⁹ Arhivele Naționale ale României, București, fond Dr. Sabin Manuilă, XII/36/1930, f. 10.

¹⁰ Trebici Vl. Dr. Sabin Manuilă, organizatorul statisticii științifice în România. În: Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX. Coord.: Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, p. 18.

¹¹ Enciu N. Cu privire la dimensiunea demografică a științei istorice // „Akademos”, 2014, nr. 2 (33), p. 107-119.

¹² Седьмая сессия Верховного Совета СССР. 1-7 августа 1940 г. Стенографический отчет. Москва: Издание Верховного Совета СССР, 1940. С. 60-61; Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 2948, inv. 1, dos. 10, f. 5.

de peste 3 milioane de la începutul anului 1940¹³. Prin reîntrirea, în august 1944, a Basarabiei redevenită RSS Moldovenească în sfera de influență și dominație sovietică, acesteia i-au fost aplicate politicile economice, sociale, culturale și instituționale proprii URSS-ului – deportări, foamete, colectivizare forțată, industrializare de tip sovietic, mobilizări ale forței de muncă etc., - cu consecințe dramatice și tragice, regimul politic instaurat în RSSM la finele celui de Al Doilea Război Mondial fiind unul opresiv și represiv, cu o ideologie de stat oficială și întemeiat pe un singur partid politic deținând monopolul asupra economiei, culturii și informației¹⁴.

II.

Extinsă pe o durată de circa o jumătate de secol (august 1944 – august 1991), perioada postbelică / sovietică a însemnat inclusiv încercarea de edificare a unei noi științe demografice, pe un teren absolut viran, curățat de orice „rămășițe burgheze și românești” și întemeiată pe o inventată „învățătură marxist-leninistă despre populație”. Așa cum majoritatea absolută a demografilor și statisticienilor din perioada interbelică a fost calificată drept „naționalistă” și „burgheză”, noua știință demografică din RSS Moldovenească s-a lipsit, practic, din chiar primii ani de existență, de orice moștenire teoretică anterioară, pretinzând, fără temei, că „începutul elaborării cu adevărat științifice a problemelor dezvoltării demografice și etnice a populației Moldovei a fost pus abia în anii Puterii Sovietice”¹⁵.

Urmare a renunțării la majoritatea absolută a autorilor din perioada interbelică, demografia sovietică moldovenească a fost reprezentată, mai ales în primii ani postbelici (anii stalinismului: 1940-1941, 1944-1953), de demografi din exteriorul RSS Moldovenești, iar literatura produsă de aceștia a fost aproape exclusiv de limbă rusă. Astfel se prezintă primele descrieri demografice ale populației RSSN, elaborate de autori precum: V.V. Pokșișevski¹⁶, A.L. Odud¹⁷, T.K. Zaharova¹⁸, H.N. Stavrakov¹⁹ ș.a.,- toate fiind categoric inferioare elaborărilor interbelice și chiar țariste de demografie și statistică.

Un început de redresare a situației deplorabile în care se afla nu numai demografia sovietică moldovenească, ci și întreaga statistică și demografie pe ansamblul Uniunii Sovietice, se atestă în anii după moartea lui I.V. Stalin – 1953-

¹³ Enciu N. Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. Vol. I: Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice, Editura Lexon-Prim, Chișinău, 2013, p. 17.

¹⁴ Moldovenii sub teroarea bolșevică. Sinteze elaborate în baza materialelor Comisiei pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova, Editura Serebia, Chișinău, 2010, p. 7-8.

¹⁵ Покшишевский В.В. Население // Молдавская ССР. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1947. С. 55-67.

¹⁶ Покшишевский В.В. Население // Молдавская ССР. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1947. С. 55-67.

¹⁷ Одуд А.Л. Молдавская ССР. Москва: Государственное издательство географической литературы, 1955. 224с.

¹⁸ Захарова Т.К. Молдавская ССР. Краткие сведения о природе, населении и хозяйстве. Москва: Государственное издательство географической литературы, 1959. 72с.

¹⁹ Ставраков Х.Н. Молдавская ССР. Москва: Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1960. 40с.

1964 – când a fost realizat și primul recensământ unional postbelic al populației URSS²⁰. Curând, însă, în locul „voluntarismului și subiectivismului” lui N. Hrușciov s-a instalat „stabilitatea conducerii colective” a lui L.I. Brejnev (1964-1982), care a readus știința demografică în subordonarea totală ideologiei oficiale de partid²¹. Chiar dacă în perioada sovietică în URSS au fost efectuate trei recensăminte unionale ale populației (1970, 1979 și 1989), acestea nu au reușit să egaleze prin calitate nici recensământul interbelic din 1930 și nici măcar recensământul sovietic din 1959.

Este adevărat că, inclusiv în perioada 1964-1989, în pofida presiunilor ideologiei de clasă dominante și a cenzurii drastice exercitate de partidul comunist, o parte din istoricii și demografii de profesie, precum și unii geografi și economiști, au reușit o abordare echilibrată și obiectivă a anumitor procese demografice din spațiul pruto-nistean la anumite etape istorice ale evoluției acesteia. În linii generale, cu cât perioadele istorice tratate s-au aflat la o distanță mai îndepărtată de „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie”, cu atât s-a reușit o interpretare mai obiectivă a respectivelor procese demografice. Din acest punct de vedere, mai avantajați au fost istoricii medievaliști, care s-au aplecat mai ales asupra tendințelor creșterii demografice în Moldova medievală, precum și au utilizat pe larg materialele recensămintelor populației din Principate din anii 1772-1773, 1774 și 1803²².

Chiar și procesele demografice din anii 1812-1917 – colonizarea Basarabiei, natalitatea, mortalitatea și creșterea demografică a populației pe cale naturală și prin migrații – au putut fi tratate cu suficientă competență și relativă obiectivitate²³, pornindu-se de la teza istoricilor Ia. S. Grosul și I.G. Budac, extrem de îndrăzneată pentru anii în care a fost avansată, potrivit căreia „tarismul a lipsit Basarabia de posibilitatea dezvoltării economice și politice independente”²⁴.

Cât privește procesele și fenomenele demografice din cadrul RSS Moldovenești, studierea acestora a fost, practic, în întregime dominată și controlată de partidul comunist prin multiplele sale instrumente aflate la dispoziție, reușindu-se doar anumite rezultate parțiale și relative în cadrul fostei Secții de Geografie și

²⁰ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Молдавская ССР / ЦСУ при Совете Министров СССР. Москва: Госстатиздат, 1962. 104с.

²¹ Денисенко М.Б. Особенности изучения демографических процессов в СССР // Народонаселение. Современное состояние научного знания. Под ред. Д.И. Валентя, А.С. Первушина. Москва: Изд-во МГУ, 1991. С. 134-150.

²² Котенко И.А., Мохов Н.А., Советов П.В. О тенденции роста народонаселения Молдавии в эпоху феодализма // Ученые записки Института истории, языка и литературы МФ АН СССР. 1957. Т. 6. С. 49-66; Дмитриев П.Г. Народонаселение Молдавии. Кишинев, 1973; Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. Кишинев, 1979; Бырня П.П. Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв. Кишинев, 1969 и др.

²³ Кабузан В.М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.). Под ред. В.С. Зеленчука. Кишинев: «Штиинца», 1974. 158с.; Зеленчук В.С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы). Кишинев: «Штиинца», 1979. 287с.

²⁴ Гросул Я.С., Будак И.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861). Кишинев, 1967. С. 35.

Institutului de Economie ale Academiei de Științe a RSSM²⁵. Totodată, spre deosebire de colegii lor, economiști și geografi, istoricii proceselor și fenomenelor demografice din perioada sovietică au avut un spațiu de manevră extrem de îngust, fiind nevoiți să se preocupe aproape exclusiv de „argumentarea demografică” a premiselor „revoluției socialiste” în Basarabia, urmărind procesul de urbanizare și de creștere numerică a „clasei muncitoare”, - prin prisma spuselor lui V.I. Lenin cum că „orașul conduce inevitabil satul după sine, iar satul merge inevitabil după oraș”²⁶, - precum și de critica concepțiilor „burgheze și naționaliste” privind identitatea etnică și lingvistică a populației dintre Prut și Nistru²⁷. Paradoxul și, totodată, ironia istoriei constă în faptul că inconsistența științifică a preocupărilor de acest gen a fost recunoscută, într-un final, de înșiși criticii acelor teorii²⁸.

III.

III.1.

Una din primele direcții elaborate în cadrul demografiei sovietice moldovenești din anii 1959-1979 a fost cea geografică, care a beneficiat de un cadru instituțional.

Astfel, la 12 septembrie 1964, printr-un ordin al Prezidiului Academiei de Științe a RSS Moldovenești, a fost creat un nou Sector de geografie, avându-l în calitate de conducător pe M.M. Radul, iar ca membri – pe T.I. Ustinova, E.S. Andreevskaja, I.A. Dudnic, V.E. Proca, N. Cazac ș.a.. Unul din obiectivele de bază formulate colectivului respectiv, chiar de la întemeierea sa, a constat în elaborarea și editarea unui „Atlas complex al RSS Moldovenești”, care să cuprindă și informații cu caracter etno-demografic.

Analiza fondului documentar nr. 25 al Arhivei Centrale a Academiei de Științe a Moldovei probează faptul că deja din acea perioadă a sfârșitului anilor '60 ai secolului trecut, în cadrul Institutului de Geografie au început a fi elaborate teze de doctorat având ca obiect de studiu diverse aspecte ale cercetării demografice, cum ar fi, bunăoară, migrația populației, sau unele aspecte mai speciale, ca alimentația populației din punctul de vedere al factorului geografic și climateric ș.a.

²⁵ Arhiva Centrală a Academiei de Științe a Moldovei,

²⁶ Кустрябова С.Ф. Динамика численности населения городов Бессарабии в годы боярско-румынской оккупации (1918-1940 гг.) // Известия АН МССР. Серия обществ. наук. 1970. № 3. С. 84-92; Жуков В.И. Города Бессарабии (1861-1900). Кишинев: «Штиинца», 1975; Кустрябова С.Ф. Положение трудящихся и демографические процессы в городах Бессарабии (1918-1940). Кишинев: «Штиинца», 1977. 274с.; Бабилунга Н.В. Национальный состав городского населения Бессарабии в эпоху империализма // Известия АН МССР. Серия обществ. наук. 1981. № 2. С. 53-61; Кустрябова С.Ф. Города Бессарабии. 1918-1940 (Социально-экономический аспект и народонаселение). Отв. ред. акад. АН МССР А.М. Лазарев. Кишинев: «Штиинца», 1986. 256с. и др.

²⁷ Зеленчук В.С., Зайдман С.Е. Истина и вымыслы об этническом развитии населения Молдавии // Факты и домыслы. Против фальсификации национальных отношений в Советском Союзе. Кишинев: «Штиинца», 1973. С. 201-210.

²⁸ Zelenciuc V. Populația dintre Prut și Nistru. Probleme de identitate etnică // Revista de etnografie și folclor (București), Tom 38, nr. 1-2, 1993, p. 41-55.

Într-o următoare etapă s-a procedat la elaborarea de hărți speciale privind densitatea și structura etnică a populației, densitatea populației rurale, ponderea populației apte de muncă în totalul populației, structura pe sexe și pe grupe de vârstă (în mediile urban și rural), mișcarea naturală a populației, migrația dinspre sat spre oraș, migrația inter-republicană ș.a.

Analiza demografică propriu-zisă era prezentă în partea social-economică a Atlasului, care avea următoarele compartimente: populația, industria, agricultura, transportul, deservirea socială a populației. Așa cum argumentau autorii compartimentului „Populația”, importanța hărților populației în Atlas reieșea din „rolul central pe care populația îl ocupă în cadrul dezvoltării sociale și culturale de subiect al producției de bunuri materiale și spirituale și al tuturor fenomenelor și proceselor sociale, de forță principală de producție și de consum a societății”.

Criteriul general aplicat la elaborarea și realizarea compartimentului privind populația RSSM a fost deplinăitatea tematică și complexă a redării acesteia, caracterul concret și detaliat al informației, precum și redarea particularităților teritoriale ale RSS Moldovenești.

Una din lucrările reprezentative ale direcției geografice din cadrul demografiei sovietice moldovenești din perioada cuprinsă între al treilea și ultimul recensământ sovietic (1979-1989), aparține autorilor C.G. Matei și V.E. Proca, care au editat în 1985 importanta lucrare „Geografia populației RSS Moldovenești și procesele demografice”²⁹, avându-l în calitate de redactor responsabil pe cunoscutul specialist în domeniul geografiei și al demografiei, dr. hab. B.S. Horev. Apărută în cadrul sectorului de geografie al Academiei de Științe a RSSM, lucrarea celor doi autori constă din patru compartimente, în care sunt analizate consecutiv: evoluția istorico-geografică a populației Moldovei, dinamica numărului și a densității populației Moldovei sovietice (numărul, amplasarea teritorială și densitatea populației), structura social-demografică a populației (structura etnică și procesele etno-demografice, nivelul socio-cultural al populației, structura pe sexe și grupe de vârstă și dinamica proceselor în această direcție) și mișcarea naturală și cea migratorie a populației.

Cu toate că a fost scrisă, în general, conform preceptelor istoriografiei sovietice și teoriei marxist-leniniste, lucrarea lui C.G. Matei și V.E. Proca conține o serie de observații critice și analize judicioase și actuale ale proceselor demografice, fiind întemeiată, preponderent, pe materialele disponibile în acei ani ale recensămintelor din 1959, 1970 și 1979.

Un interes deosebit îl reprezintă tratarea, de către autori, a subiectului migrației populației în anii postbelici. Pe de o parte, cei doi autori consideră că „sporirea mobilității migraționiste a populației trebuie apreciată drept un fenomen pozitiv și obiectiv, care nu trebuie să stârnească nici un fel de îngrijorări”³⁰. Pe de altă parte, însă, analiza la care au recurs în acest domeniu i-a condus la constatarea unei

²⁹ К.Г. Матей, В.Е. Прока. География населения Молдавской ССР и демографические процессы. Отв. ред.: докт. геогр. наук Б.С. Хорев. Кишинёв: «Штиинца», 1985. 120 с. (АН МССР, Отдел географии).

³⁰ К.Г. Матей, В.Е. Прока. География населения Молдавской ССР и демографические процессы. Отв. ред.: докт. геогр. наук Б.С. Хорев. Кишинёв: «Штиинца», 1985. С. 65. (АН МССР, Отдел географии).

„migrații neraționale a populației”, ceea ce constituia o critică indirectă a politicii statului sovietic promovată în domeniul migrației.

Autorii afirmau că atragerea pe larg a resurselor de muncă în RSSM din alte raioane administrative ale URSS a condus la sporirea unor tendințe parazitare, devenind mai comod să fie invitați lucrători deja pregătiți în domeniu, decât să fie pregătite cadre calificate în republică, cheltuindu-se pe deschiderea unor noi instituții de învățământ, pe pregătirea cadrelor etc. În schimb, noii veniți din afara republicii blocau folosirea brațelor de muncă din RSSM, având un nivel de calificare mai înalt și o mai mare mobilitate, ceea ce le asigura, din start, un avantaj considerabil față de cei localnici³¹.

Drept urmare a fenomenelor negative constatate, C.G. Matei și V.E. Proca recomandau necesitatea „raționalizării fluxurilor și legăturilor migratorii ale populației”³², dat fiind că agricultura și industria alimentară urmau să rămână și în continuare temelia economiei RSS Moldovenești, așa cum prevedeau „interesele unionale”³³.

În anii 1979-1989, colectivul de cercetători compus din V.E. Proca, A.T. Levadniuc, V.V. Slastihin, M. Ia. Pozdârcă, A.S. Stejaru, au continuat activitatea de cartografiere a populației RSSM, solicitându-se și noi locuri la aspirantură (școală doctorală) la specialitatea „Geografie economică și socială”, în vederea pregătirii unor noi specialiști în domenii apropiate de demografie³⁴.

Au fost elaborate hărți originale cu date privind natura și economia RSSM, fiind editate, drept rezultat al acelei activități laborioase, harta privind populația RSSM, în limba rusă³⁵, și Atlasul RSS Moldovenești, conținând 60 de hărți cu date detaliate privind natura, populația și economia republicii³⁶.

Data fiind calitatea recunoscută a materialelor conținute în Atlasul RSS Moldovenești și în Harta populației RSS Moldovenești, colectivul de autori condus de V.E. Proca au fost nominalizați la Premiul de Stat al RSSM în domeniul științei și tehnicii³⁷.

Alte hărți, mai speciale, elaborate de autori în anii '80, au fost: „RSSM. Complexul agro-industrial”, editată în 1983, și „RSSM în cincinalul XI”, ultima fiind editată sub egida Ministerului Educației al RSSM în 1984, de către L.F. Nicul și M.C. Mucilo³⁸. S-a procedat, de asemenea, la corelarea geo-sistemelor cu raioanele

³¹ В.И. Староверов. Социально-демографические проблемы деревни. Москва, 1975. С. 53.

³² К.Г. Матей, В.Е. Прока. География населения Молдавской ССР и демографические процессы. Отв. ред.: докт. геогр. наук Б.С. Хорев. Кишинёв: «Штиинца», 1985. С. 75. (АН МССР, Отдел географии).

³³ Ibidem, p. 75-76.

³⁴ АСАȘМ, фонд 25, inv. 1, dos. 64, f. 55-56; dos. 60, f. 14, 17.

³⁵ Молдавская ССР. Население. Москва: Государственное Управление Геодезии и Картографии, 1982. (АСАȘМ, фонд 25, inv. 1, dos. 89, f. 32; dos. 85 а, f. 12).

³⁶ АСАȘМ, фонд 25, inv. 1, dos. 96 а, f. 2.

³⁷ АСАȘМ, фонд 25, inv. 1, dos. 83 а, f. 1-5. Informația respectivă nu specifică anul în care autorii au fost desemnați pentru obținerea prestigiosului Premiu de Stat. Documentul respectiv conține informații pe anii 1982-1989.

³⁸ АСАȘМ, фонд 25, inv. 1, dos. 98, f. 22, 23.

administrative ale RSSM, considerându-se că raionul administrativ servește drept unitate taxonomică a sistemului natural-economic, nu însă și al geo-sistemului³⁹.

Considerată în ansamblu, activitatea secției de geografie a Academiei de Științe a RSSM în domeniul cercetării problemelor demografice ale RSSM în anii 1979-1989 a fost una productivă, cu importante rezultate apreciate inclusiv la nivel de stat, drept dovadă servind faptul că, în anii respectivi, specialitatea „geografie economică și socială”, în cadrul căreia erau studiate problemele populației RSSM, devine parte integrantă a preocupărilor secției respective⁴⁰.

III.2.

O contribuție importantă și originală, reușind oarecum să evite ingerințele directe în procesul de cercetare propriu-zis, la dezvoltarea și afirmarea demografiei ca obiect de studiu și știință autonomă, aparține Institutului de Economie al Academiei de Științe a RSSM și colaboratorilor săi.

Încă din 1965, un grup de specialiști din cadrul Sectorului resurse de muncă al Institutului de Economie al AȘ a RSSM și al Catedrei de economie politică a Institutului politehnic din Chișinău, condus de către acad. AȘ a RSSM, N.P. Frolov, și-au propus să studieze în mod aprofundat procesele social-economice în corelare cu cele demografice și de resurse de muncă ale RSS Moldovenești. Colectivul respectiv a elaborat și editat o serie de lucrări în această direcție, care au permis afirmarea, în cadrul demografiei socialiste moldovenești, a direcției social-economice, lucrarea colectivă din 1979 constituind o reușită ilustrare a respectivei direcții de cercetare.

În cadrul direcției economice a științei demografice din RSSM, grupul de cercetători creat în 1965 sub îndrumarea acad. N.P. Frolov și-a continuat activitatea, editând în 1979 volumul colectiv „Populația și resursele de muncă ale RSS Moldovenești”⁴¹. Constituind o încercare de îmbinare și de sinteză a abordării economice cu cea demografică a populației și resurselor de muncă ale RSS Moldovenești, problematica demografică propriu-zisă este tratată în trei capitole ale lucrării respective, în care sunt urmărite: dinamica numărului și structurii populației (numărul populației, structura pe sexe și grupe de vârstă, creșterea populației urbane); mișcarea naturală a populației (dinamica natalității, mortalității și reproducerii populației, căsătoriile și divorțialitatea populației); migrațiile populației (factorii și particularitățile migrației populației și a resurselor de muncă din RSSM, intensitatea, direcțiile și structura fluxurilor migratorii, migrația pendulară).

Mai puțin afectată de postulatele ideologice ale perioadei sovietice, lucrarea autorilor respectivi constată că, între 1939 și 1950, numărul total al populației din RSSM s-a diminuat cu 161,6 mii de persoane, numărul antebelic al ei fiind restabilit abia către 1955⁴².

O problemă îngrijorătoare formulată de autori consta în procesul de îmbătrânire a populației care, în opinia lor, urma să progreseze în următoarea

³⁹ ACAȘM, fond 25, inv. 1, dos. 103, f. 32-34.

⁴⁰ ACAȘM, fond 25, inv. 1, dos. 105, f. 1.

⁴¹ Население и трудовые ресурсы Молдавской ССР. Под ред. акад. АН МССР Н.П. Фролова. Кишинёв: «Штиинца», 1979. 256с. (Институт экономики АН МССР).

⁴² Ibidem, p. 9.

perioadă de timp⁴³. Totodată, creșterea populației între recensămintele din 1959, 1970, 1979 și 1989 se producea prin intermediul a trei factori de bază: excedentul natural din mediul urban (25,2 % din total), transformarea localităților rurale în localități de tip urban (19,5 %) și creșterea mecanică (55,3 %)⁴⁴.

Cu referire la situația demografică curentă (sfârșitul anilor '70), aceasta se caracteriza prin reducerea ritmului creșterii populației, prin scăderea nivelului natalității, prin îmbătrânirea populației, migrația intensivă, agravarea problemelor legate de resursele de muncă, - probleme care necesitau, în opinia autorilor, o atenție deosebită din partea cercetătorilor⁴⁵.

Cu referire la problema migrației, așa cum subliniau autorii, în pofida faptului că densitatea populației în RSSM era cea mai mare între republicile unionale, fiind considerată un raion cu resurse de muncă în exces, migrația interrepublicană s-a caracterizat printr-o balanță pozitivă a acesteia, numărul celor veniți din afara republicii prevalând asupra celor care plecau de aici⁴⁶. În consecința, s-a produs o agravare considerabilă a situației demografice, - ritmul înalt de implicare a femeilor în procesul producției sociale, creșterea nivelului de urbanizare, creșterea cazurilor de alcoolism și traumatisme în rândul populației.

Problemele demografice propriu-zise s-au manifestat în creșterea mortalității populației masculine, scăderea nivelului natalității, creșterea divorțialității, fluxurile migratorii excesive etc. Toate problemele constatate necesitau elaborarea de urgență și traducerea în viață a unei politici demografice active și bine argumentate, care să asigure o reproducere lărgită și o creștere calitativă a populației, ameliorându-se coeficienții structurii și calității reproducerii ei⁴⁷.

O abordare profund ideologizată, urmărind să confirme spusele lui V.I. Lenin că „orașul duce inevitabil satul după sine, iar satul merge inevitabil după oraș”⁴⁸, este lucrarea autoarei E.M. Zagorodnaia, „Urbanizarea în RSS Moldovenească”, în care a tratat particularitățile regionale ale RSSM în această problemă, precum și chestiunile economice generate de acest proces⁴⁹.

În cadrul aceleiași direcții social-economice a cercetărilor demografice din RSSM în anii 1979-1989, se înscrie și lucrarea lui S.V. Bakurski, „Problemele social-economice ale evoluției demografice a RSS Moldovenești”, apărută în 1984⁵⁰.

Așa cum pe bună dreptate menționa autorul lucrării, problemele reproducerii populației RSSM din punct de vedere demografic rămâneau cel mai slab studiate în istoriografie, comparativ cu cercetările efectuate în alte republici unionale. O anumită

⁴³ Ibidem, p. 13.

⁴⁴ Ibidem, p. 18.

⁴⁵ Ibidem, p. 21.

⁴⁶ Ibidem, p. 41.

⁴⁷ Ibidem, p. 36.

⁴⁸ В.И. Ленин. Полное собрание сочинений. Т. 40. С. 5.

⁴⁹ Е.М. Загородная. Урбанизация Молдавской ССР (региональные особенности, экономические проблемы). Кишинёв: «Штиинца», 1980. 132с.

⁵⁰ С.В. Бакурский. Социально-экономические проблемы демографического развития Молдавской ССР. Кишинёв: «Штиинца», 1984. 88 с. (АН МССР, Институт экономики).

contribuție în această direcție aparținea etnologului V.S. Zelenciuc, care însă tratase subiectul din punct de vedere istorico-etnografic⁵¹.

În consecință, S.V. Bakurski și-a propus să elucideze „legătura legităților evoluției demografice cu transformările social-economice din republică, să determine consecințele social-economice ale schimbărilor care aveau loc din punct de vedere demografic”,- aspecte care încă nu erau studiate în literatura problemei respective⁵².

La fel ca mulți alți autori sovietici, S.V. Bakurski considera în mod eronat că numărul maximal al populației antebelice din Basarabia a fost atins către 1955, afirmând, la fel de eronat, că numărul populației Basarabiei în 1939 ar fi fost de doar 2.452,0 mii de locuitori⁵³. Cu referire la perioada sovietică propriu-zisă, prezintă interes calculele autorului referitor la ritmurile de creștere a populației RSSM.

Autorul constată corect că migrația populației, în pofida unor aspecte negative pe care le comportă, constituie un fenomen pozitiv al lumii contemporane, atunci când reflectă interesele dezvoltării economice și accelerează progresul social, în special al regiunilor înapoiate⁵⁴. Mobilitatea socială a populației devine o necesitate social-economică obiectivă pe măsura progresului social general, de regulă, accelerându-se progresiv. Conform estimărilor autorului, în anii 1961-1965, în RSSM au fost atestate 103 mii „unități migratorii” (suma emigrărilor și imigrărilor), în 1966-1970 – 136 mii, în 1971-1975 – 182 mii și în 1976-1980 – 196 mii de unități migratorii⁵⁵.

Cu toate acestea, S.V. Bakurski constată cu regret inexistența unei politici argumentate în acest domeniu, ceea ce avea drept consecință numeroase fenomene negative din punct de vedere demografic. Acest fapt decurgea, la rândul său, din lipsa unei politici demografice bine argumentate la nivel unional, cu repercusiuni negative evidente la scară republicană⁵⁶.

III.3.

Cea de a treia structură academică cu preocupări nemijlocite în domeniul etno-demografiei, dar și cea mai expusă influențelor și ingerințelor de natură ideologică din partea factorului politic, a fost Sectorul de etnografie din cadrul Academiei de Științe a RSS Moldovenești.

Cercetările etno-demografice sistematice au început, cu precădere, la mijlocul anilor '50, când pe lângă Institutul de Istorie al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS a fost creat un Sector de arheologie și etnografie și au început să fie colectate de către specialiști materiale privind cultura materială și spirituală.

Așa cum argumenta șeful sectorului, V.S. Zelenciuc, în legătură cu cercetarea insuficientă în trecut a problemelor moldovenilor din punct de vedere etnografic și etno-demografic, a lipsei unor lucrări temeinice în acest domeniu, s-a recurs la completarea golurilor în privința materialului factologic, pe calea efectuării unor

⁵¹ Ibidem, p. 4.

⁵² Ibidem, p. 4-5.

⁵³ Ibidem, p. 6-7.

⁵⁴ Ibidem, p. 40.

⁵⁵ Ibidem, p. 44.

⁵⁶ Ibidem, p. 77.

expediții de lucru. Acestea s-au activizat după crearea, pe lângă Institutul de Istorie, a unui grup de lucru complex, de arheologie și etnografie, care activa în colaborare cu Institutele de arheologie și etnografie ale Academiei de Științe a URSS.

În cadrul perioadei istorice respective, pentru prima oară în istoria etno-demografiei sovietice moldovenești, au fost studiate procesele naționale din RSSM într-o abordare complexă și interdisciplinară. A fost studiată interdependența dintre dinamica structurii naționale a republicii și direcțiile principale ale relațiilor naționale în mediul populației din RSSM.

Creată în mai 1969 cu scopul studierii legăturilor de dezvoltare a culturii materiale și spirituale a populației Moldovei în trecut și în prezent⁵⁷, precum și a problemelor legate de etnogeneza poporului moldovenesc, a demografiei istorice și istoriei populației⁵⁸, Secția etnografie și arte din cadrul Academiei de Științe a RSSM ajunsese, către sfârșitul anilor '70, la peste 40 de colaboratori (inclusiv doi doctori habilitați și circa 20 de doctori în științe)⁵⁹, având următoarele direcții prioritare de activitate și de cercetare:

- studierea etno-demografică a populației și etniilor care locuiau în RSSM: moldoveni, ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi etc.;
- transformările socialiste în modul de viață și cultura țăranimii și clasei muncitoare;
- corelarea formelor tradiționale și a celor moderne în cultură și în modul de viață;
- corelarea modului de viață familial și a celui social / obștesc a populației rurale și celei urbane;
- dezvoltarea culturii materiale și celei spirituale a moldovenilor, rușilor, ucrainenilor, bulgarilor, găgăuzilor și formarea unor noi relații etnice,
- formarea „națiunii moldovenești”⁶⁰.

Pe întreaga durată a perioadei istorice cercetate (1979-1989), exponentul principal și cel mai de vază al direcției istorico-etnografice din cadrul demografiei sovietice moldovenești a fost V.S. Zelenciuc, conducătorul Secției etnografie și arte din cadrul Academiei de Științe a RSS Moldovenești.

Extinzând aria preocupărilor în domeniul demografiei și al istoriei populației, V.S. Zelenciuc, în colaborare cu E.M. Zagorodnaia, au editat în 1983 lucrarea „Populația RSS Moldovenești”⁶¹, în care au tratat astfel de aspecte, precum: procesele demografice ale populației RSSM, situația demografică din Basarabia în secolul XVIII – începutul secolului XX, precum și în perioada interbelică; procesele demografice contemporane – natalitatea, mortalitatea, migrațiile inter-republicane și intra-republicane, procesele etnice, urbanizarea ș.a.⁶².

Un alt istoric de formație, care a contribuit substanțial la afirmarea demografiei în calitate de știință și disciplină de studiu, a fost colegul lui V.S. Zelenciuc, Pavel Dmitriev (Dimitriu). Născut în 1925 și fiind absolvent al aceleiași

⁵⁷ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 21, f. 1-2.

⁵⁸ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 28, f. 1-5; dos. 29, f. 1-2.

⁵⁹ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 29, f. 16.

⁶⁰ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 42, f. 1-18.

⁶¹ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 142, f. 177.

⁶² ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 142, f. 177; dos. 118, f. 2, 6.

Facultăți de Istorie a Universității de Stat din Moldova, Pavel Dimitriu s-a remarcat ulterior prin preocupări speciale în domeniul demografiei și istoriei populației, editând în 1973 importanta lucrare „Populația Moldovei”, în care, conform unor prestigioase recenzii, „a determinat pentru prima oară populația cea mai probabilă a Moldovei în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, a efectuat o analiză profundă a factorilor care au determinat dinamica și răspândirea populației din Principatul Moldovei în epoca medievală”⁶³.

Preocupări cu caracter demografic și etno-istoric, dar mai aproape de domeniul arheologiei, a manifestat și G.F. Cebotarenco, care în 1980 a editat lucrarea cu titlul „Populația din zona centrală a Moldovei în sec. X-XII”, apărută sub redacția lui S.L. Pletniova⁶⁴.

Lucrările importante elaborate de colaboratori, precum și prestigiul de care se bucura sectorul de etnografie și arte în perioada respectivă, au contribuit la organizarea și desfășurarea cu succes a unor importante manifestări științifice de anvergură.

În martie 1983, bunăoară, la Chișinău, sub egida Sectorului de etnografie și studiu al artelor, a avut loc Seminarul al IV-lea unional de demografie istorică, apreciat în mod unanim ca fiind unul reușit și rezultativ⁶⁵. Mai impregnate ideologic, însă, au fost conferințele științifice de felul: „Formarea poporului moldovenesc și relațiile slavo-moldovenesti” (1983), sau „Orașul medieval moldovenesc în spațiul pruto-nistean” (1983) ș.a.⁶⁶.

Un moment important în activitatea Institutului de etnografie și studiul artelor, la fel ca și a întregii Academii de Științe a RSSM, a fost alegerea, în primăvara anului 1985, a lui Mihail Gorbaciov în fruntea CC al PCUS, care a proclamat un nou curs politic al restructurării profunde a tuturor domeniilor vieții din fosta Uniune Sovietică, fapt care a deschis noi posibilități de afirmare și de evoluție a științei etno-demografice, dar care a scos la iveală și toate problemele și dificultățile cu care se confrunta instituția respectivă, inclusiv numeroasele teme ideologizate care necesitau o revizuire radicală sau trebuiau abandonate.

Comparativ cu anii precedenți, membrii Institutului de etnografie și studiul artelor încep a elabora texte și informații mult mai obiective. Astfel, la o solicitare a Consiliului de Miniștri al RSS Moldova din 1990, Institutul de etnografie și studiul artelor a prezentat o serie de hărți, scheme și tabele privind repartizarea etniilor în mediul rural și în cel urban al RSS Moldova⁶⁷. La o altă solicitare, tot din 1990, V.S. Zelenciuc, A.T. Furtună și S.S. Ciubotaru au pregătit pentru Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Moldova informații despre categoriile „națiune”, „poporație”, „grup etnic”, „minoritate etnică, lingvistică și religioasă”⁶⁸.

În același context, în vederea satisfacerii interesului tot mai mare al publicului cititor față de problemele de etnografie, etnologie și demografie, în 1987

⁶³ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 124, f. 73.

⁶⁴ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 86, f. 33-34.

⁶⁵ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 128, f. 3.

⁶⁶ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 121, f. 56-57, 63-65.

⁶⁷ ACAȘM, fond 24, inv. 1, dos. 219, f. 9.

⁶⁸ Ibidem.

E.M. Zagorodnaia și V.S. Zelenciuc au reeditat textul lucrării lor „Populația RSS Moldovenești”⁶⁹.

Concluzii

Dincolo de numeroasele probleme, dificultăți și neajunsuri datorate caracterului de tranziție a perioadei anilor 1979-1989 de la o societate închisă și dominată de ideologia marxist-leninistă oficială către o societate deschisă, însemnătatea aceleiași perioade constă în recunoașterea și afirmarea importanței și statutului demografiei atât pentru societate, cât și pentru autoritățile statale, în elaborarea de politici care să asigure progresul general prin ameliorarea continuă a indicilor dezvoltării demografice – natalitate, mortalitate generală și infantilă, excedent natural pozitiv, durată și calitate a vieții etc. În așa mod, către începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea, istoria populației, demografia și principalele ei domenii, de rând cu etnografia, etnologia, etnopsihologia, etnosemiotica și etnopedagogia, devin preocupări constante ale Institutului de etnografie și studiul artelor în cadrul direcției generale de cercetare a problemelor etnografiei, culturii și artei populare, a folclorului literar, muzical și coreografic, a monumentelor de istorie și cultură⁷⁰.

Considerată la modul general, perioada istorică cercetată s-a remarcat prin faptul că, de rând cu studiile propriu-zise în domeniile etnografiei, artelor, folclorului, teatrului etc., o atenție tot mai mare și mai specială începe a fi acordată problemelor de demografie și de istorie a populației Moldovei. Apar lucrări de specialitate în care au fost analizate diverse procese – natalitate, mortalitate, migrații, creșterea naturală a populației de-a lungul timpului în spațiul pruto-nistean și în zonele din stânga Nistrului. Totodată, impunerea ideologiei și teoriei marxist-leniniste în cadrul cercetărilor de acest gen au deformat în mod esențial atât procesul ca atare, alegerea temelor și direcțiilor de investigații, cât și, inevitabil, rezultatele lor.

La o privire de ansamblu putem constata că, exceptând scurtele perioade de relativă relaxare politico-ideologică din 1956 și 1965, demografia istorică din fosta RSS Moldovenească a fost lipsită, practic, pe parcursul întregii perioade sovietice, de libertatea necesară evoluției oricărei discipline socio-umane. Urmând o cale sinuoasă și extrem de dificilă, lipsindu-i accesul la sursele primare de documentare⁷¹, precum și indispensabila cooperare pe plan european și internațional, demografia sovietică moldovenească nu a fost decât o parte integrantă a „frontului ideologic de confruntare între sistemul capitalist și cel socialist”⁷².

⁶⁹ Ibidem, f. 13.

⁷⁰ АСАШМ, фонд 24, inv. 1, dos. 282, f. 8.

⁷¹ Денисенко М.Б. Особенности изучения демографических процессов в СССР // Народонаселение. Современное состояние научного знания. Под ред. Д.И. Валентя, А.С. Первушина. Москва: Изд-во МГУ, 1991. С. 134-150.

⁷² Коростелев Г.М., Краев В.С. Буржуазные концепции народонаселения. Критический анализ. Москва: «Финансы и Статистика», 1981. С. 3.

DATE DESPRE ȘANTIERELE ARHEOLOGICE DIN TRANSILVANIA, CRIȘANA ȘI BANAT ÎN ANUL 1967. CONTROLUL ȘI ÎNDRUMAREA LOR

*Mihaela GOMAN**

Abstract. *Data on the Archaeological Sites in Transylvania, Crișana and Banat in 1967. Their Supervision and Guidance.* Archaeological research was one of the priorities of the scientific activity carried out both within the history Museum and the Institute of History and Archeology, both in Cluj, as can be seen for the year 1967, which we refer to in this article. It was intertwined with that of the museums of Transylvania, Crișana and Banat, which in turn appealed not only to the two institutions mentioned in the city on Somes, but also to the Institute of History and Archeology in Bucharest. As in other years, the excavations took place either autonomously or collaboratively. To be specified is the fact that in the case of the two institutions from Cluj, in addition to the nomination of the main archaeological sites and their managers, we find concrete data about the excavation funds allocated to each of them.

Keywords: *museum, Institute of History and Archeology, excavation funds, archaeological sites, Constantin Daicoviciu*

În anul la care ne referim, numai puțin de 14 muzee din Transilvania, Crișana și Banat au organizat săpături pe importante șantiere arheologice¹, cele mai multe dintre acestea beneficiind de sprijinul și colaborarea specialiștilor de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj și respectiv de la Institutul de Istorie și Arheologie din București. De menționat este faptul că au existat și situații în care unele muzee au executat săpăturile în regim autonom, adică cu proprii specialiști.

Astfel, **Muzeul din Baia Mare** a organizat săpături pe două șantiere arheologice și anume la Valea Vișeuului (perioada dacică), unde aveau să colaboreze Aurel Socolan și Hadrian Daicoviciu și la Nadiș-Foiene (secolele IV-X), unde Mircea Zdroba și Ion Iuga aveau să beneficieze de îndrumare și control din partea lui Mircea Rusu. **Muzeul din Satu Mare** a organizat săpături la Medieșul Aurit, mai exact la așezarea dacilor liberi, unde Tiberiu Bader avea să colaboreze cu Sever Dumitrașcu, de pe urma căreia avea să vadă lumina tiparului un prim volum, chiar în anul 1967, intitulat *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*. **Muzeul din Deva** a organizat săpături arheologice pe trei șantiere și anume la Cozia (perioada dacică), Micia-Vețel (perioada romană) și la vila romană de la Deva. Pe toate cele trei șantiere menționate, alături de Liviu Mărghită a participat Octavian Floca (primul și al treilea în regim de îndrumare și control, iar cel de-al doilea în colaborare). **Muzeul din Alba-Iulia** a organizat săpături arheologice, în anul 1967, pe numai puțin de patru șantiere de referință și anume la Teleac, un important sit arheologic

* Lector univ. dr., Universitatea din Oradea; e-mail: mihaela_goman@yahoo.com.

¹ Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj, *Fondul Constantin Daicoviciu*, C25516

din prima epocă a fierului, la cetatea dacică de la Piatra Craivii, la cetatea feudală de la Vurpăr și la cetatea medievală Alba-Iulia. De menționat este faptul că pe toate cele patru șantiere arheologice săpăturile arheologice urmau să fie efectuate în regim autonom, adică cu specialiștii proprii, mai precis la primele două participau Alexandru Popa și Ion Berciu, la al treilea Gheorghe Anghel, iar la ultimul Gheorghe Anghel și Ion Berciu. În conivență cu Muzeul din Alba-Iulia s-a aflat **Muzeul din Sebeș**, dacă avem în vedere faptul că, pe trei din cele patru șantiere arheologice din anul la care ne referim, respectiv Podul Pripocului, Ghirbom și Pianul de Sus, Ioan Alexandru Aldea de la Muzeul din Sebeș a beneficiat de îndrumare și control din partea colegilor săi de breaslă Ion Berciu și Alexandru Popa, pentru ca pe ultimul șantier, cel de la Căpîlna, cetatea dacică, acesta să colaboreze cu Hadrian Daicoviciu. **Muzeul din Arad** a organizat săpături arheologice pe trei șantiere arheologice distincte și anume la Cicir, așezarea dacilor liberi, unde Egon Dörner avea să colaboreze cu Ion Horațiu Crișan, la Cuvin, unde arheologul arădan menționat avea să întreprindă săpături arheologice în regim autonom, iar la cetatea medievală de la Tudor Vladimirescu, Otto Greffner avea să beneficieze de îndrumare și control din partea lui Gh. Arion. **Muzeul din Timișoara** a organizat săpături arheologice pe șase șantiere arheologice, din care patru în regim autonom (castrele romane de la Tibiscum și Teregova și așezările de epocă romană de la Pișchia-Fibiș și Caransebeș-Iaz) de către arheologii Marius Moga, Florin Medeleț, Octavian Flocă și două în colaborare, la așezările de epocă romană de la Zăvoi și Dierna, unde alături de Marius Moga au participat Constantin Daicoviciu și Hadrian Daicoviciu și respectiv C. Pop, S. Polverejan și colectivul de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj. **Muzeul din Reșița** a organizat săpături arheologice într-un număr mare de situri arheologice de epocă dacică, romană și medievală precum Bocșa, Dognecea, Berzovia etc., săpături la care, Volker Wollmann a beneficiat de îndrumare și control din partea lui Hadrian Daicoviciu și de colaborare cu Dumitru Protase. **Muzeul din Târgu Mureș** prin arheologii Paul Dragomán (directorul muzeului) și Andrei Zrinyi a organizat săpături la Târgu Mureș și la Gorenii, beneficiind de îndrumare și control din partea lui Ioan Glodariu și Dumitru Protase. **Muzeul din Odorheiu Secuiesc** a organizat săpături arheologice la așezarea de epocă dacică de la Porumbenii Mari, unde Geza Ferenczi a colaborat cu Ștefan Ferenczi de la Institutul din Cluj. **Muzeul din Tîrnăveni** a organizat săpături în așezarea de epocă dacică de la Bernadea, în regim de colaborare cu Nicolae Vlăssă și Ioan Glodariu de la Institutul clujean. **Muzeul din Gheorgheni** a organizat săpături la castelul medieval de la Lăzarea, unde Márton Tarisznyás a beneficiat de îndrumarea și controlul lui Mircea Țoca. În ceea ce privește **Muzeul din Baia Mare** și **Muzeul din Carei**, acestea au organizat săpături arheologice în colaborare cu Institutul de Istorie și Arheologie din București, de unde a participat Vlad Zirra atât pe șantierul arheologic de la Ciumești (necropolă celtică din epoca fierului), alături de Mircea Zdoba, cât și pe șantierul arheologic de la Sanislău-Foieni, alături de Ioan Nemethi.

În același an, cele două instituții din urbea de pe Someș, *Muzeul de Istorie și Institutul de Istorie și Arheologie*, au organizat și ele săpături arheologice. Astfel din tabelul² întocmit de directorul adjunct al Muzeului de Istorie, prof. George Protopopescu și aprobat de directorul prof. dr. Constantin Daicoviciu, aflăm care au fost principalele șantiere arheologice, responsabilii acestora, fondul repartizat

² *Ibidem*, C₂5514

fiecărui responsabil de șantier, în ce perioadă urmau să se desfășoare săpăturile arheologice, persoanele care vor participa la acestea din urmă, numărul de zile de deplasare necesare muncii de pe șantier. Prin urmare cele șase șantiere au fost: cetatea Fețele Albe din Munții Orăștiei (responsabil acad. Constantin Daicoviciu), cetatea de la Dăbâca (responsabil prof. Ștefan Pascu), Cheile Turzii (responsabil Nicolae Vlăsa), castrul roman de la Buciumi (responsabil prof. Mihail Macrea), Noșlac (responsabil Ion Mitrofan) și Dobeni-Porumbenii Mari (responsabil Ștefan Ferenczi). Fondul total necesar săpăturilor arheologice menționate a fost de 50000 de lei repartizat pe șantiere după cum urmează: Fețele Albe, 14000 lei; Dăbâca, 15000 lei; Cheile Turzii, 3000 lei; Buciumi, 10000 lei; Noșlac, 3000 lei și Dobeni-Porumbenii Mari, 5000 lei. În ceea ce privește perioada în care urmau a se desfășura săpăturile arheologice aceasta a fost următoarea: pentru Fețele Albe, luna August; la Dăbâca urmau să aibă loc două campanii și anume prima, în perioada 15-20 iulie și a doua, în perioada 15 august-15 septembrie; la Cheile Turzii, luna Mai; la Buciumi, luna Iulie; la Noșlac, lunile August-Septembrie, iar la Dobeni-Porumbenii Mari, luna Iunie. Alături de responsabilii de șantier, cu excepția șantierei de la Cheile Turzii, Noșlac și Dobeni-Porumbenii Mari, unde participau doar responsabilii de șantier, pe celelalte șantiere urmau să participe la săpături Hadrian Daicoviciu și Ștefan Ferenczi, pe șantierul de la Fețele Albe; V. Pintea și P. Gyulai pe șantierul de la Dăbâca și respectiv C. Pop pe șantierul de la Buciumi. Numărul de zile de deplasare necesare muncii de pe șantier a fost de câte o lună, mai exact 30 de zile pentru patru șantiere (Cheile Turzii, Buciumi, Noșlac și Dobeni-Porumbenii Mari), două luni, mai exact 60 de zile pentru șantierul de la Fețele Albe și trei luni, mai exact 90 de zile pentru șantierul de la Dăbâca. Cât privește Institutul de Istorie și Arheologie, acesta, conform listei³ întocmite de directorul acestuia acad. prof. Constantin Daicoviciu și trimise, spre aprobare, la Institutul de Arheologie din București, la data de 13 martie 1967, urma să organizeze săpături arheologice pe numai puțin de zece șantiere și anume: Cetățile dacice din Munții Orăștiei (responsabil acad. Constantin Daicoviciu, care avea nevoie și de 100 de ostași pentru luna August, în vederea săpăturilor arheologice de la Grădiștea Muncelului); cetatea dacică de la Căpâlna (responsabili prof. Mihail Macrea și Hadrian Daicoviciu); așezarea prefeudală și feudală fortificată de la Dăbâca (responsabili prof. Ștefan Pascu și Mircea Rusu); așezarea dacică de la Cicir, jud. Arad (responsabil Ion Horațiu Crișan); așezarea daco-romană de la Obreja (responsabil Dumitru Protase); castrul roman de la Bologa (responsabil Mihail Macrea); valuri din sec. I e.n. de la Sîmbăteni, jud. Arad (responsabil Kurt Horedt); așezarea hallstattiană de la Herina, jud. Bistrița-Năsăud (responsabil Kurt Horedt); așezarea fortificată din epoca bronzului de la Coldău (responsabil Nicolae Vlăsa) și așezarea dacică de la Bernadea (responsabil Ioan Glodariu). Suma totală aferentă săpăturilor menționate și solicitată, de altfel, forului de la București a fost inițial de 100000 de lei respectiv 20000 lei pentru cetățile dacice; 16000 pentru Căpâlna; câte 12000 lei pentru Dăbâca și Bologa; 10000 lei pentru Cicir și Obreja; 8000 lei pentru Sîmbăteni și câte 4000 lei pentru Herina, Coldău și Bernadea. În adresa primită de la Institutul de Istorie și Arheologie din București, la data de 2 iunie 1967⁴, era prevăzută doar suma de 70000 de lei, repartizată responsabililor celor zece

³ *Ibidem*, C25513

⁴ *Ibidem*, C25512

șantiere arheologice amintite după cum urmează: 20000 lei pentru Cetățile dacice din Munții Orăștiei; 8500 lei pentru Căpâlna; 7500 lei pentru Dăbâca și Bologa; 6250 lei pentru Cicir și Obreja; 5000 lei pentru Sîmbăteni și câte 3000 lei pentru Herina, Coldău și Bernadea. Ceea ce constatăm este faptul că pentru nouă, din cele zece șantiere, s-au aprobat sume mai mici decât cele prevăzute inițial, singurul șantier care a primit întreaga suma solicitată fiind cel din Munții Orăștiei. De altfel, la data de 3 iunie 1967⁵, directorul Institutului clujean avea să le comunice responsabililor de șantiere sumele aferente fiecărui șantier în parte (adică în total suma de 50000 lei, fără cei 20000 lei alocați șantierului din Munții Orăștiei). Nu știm exact care au fost motivele pentru care fondul de săpături a fost diminuat, însă credem că, probabil, s-a pus în aplicare o curbă de sacrificiu care a vizat toate șantierele arheologice din țară, deci și pe cele ale Institutului de la Cluj, așa cum de altfel avea să se întâmple și în anii următori (de exemplu, fără a intra în detalii, în anul 1969, în loc de 80000 lei s-au acordat 70000 lei)⁶.

ANEXE

Muzeul de istorie
Cluj

C. 5514

Aprobat,
Director,
Prof. Dr. C. Daicoviciu

DE ISTORIE
MUSEUL

T A B E L

cu repartizarea fondului nescriptic și a fondului de deplasări pentru activitatea pe șantierele arheologice pe anul 1967.

Nr. crt.	Denumirea șantierului	Responsabil	Fond nescriptic repartizat	In ce lună lucrează	Persoanele care participă la lucrări	Nr. zile de deplasare	Obs.
1.	Fetele Albe - M-ții Orăștiei	Acad. C. Daicoviciu	14.000	august	H. Daicoviciu St. Ferenczi	60	
2.	Dăbâca	Prof. St. Pascu	15.000	15-20 iulie 15.VIII-15.IX.	V. Pintea F. Gyulai	90	
3.	Cheile Turzii	N. Vlăssă	3.000	mai	N. Vlăssă	30	
4.	Buciumi	Prof. M. Macrea	10.000	iulie	C. Pop	30	
5.	Noșlac	I. Mitrofan	3.000	august-septembrie	I. Mitrofan	30	
6.	Dobeni-Porumbeni Mări	St. Ferenczi	5.000	iunie	St. Ferenczi	30	
			50.000				

Director adjunct
Prof. Dr. G. Protopopescu

Tabel cu repartizarea fondului nescriptic și a fondului de deplasări pentru activitatea pe șantierele arheologice pe anul 1967 ale Muzeului de istorie din Cluj (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, *Fondul Constantin Daicoviciu*, C25514)

⁵ *Ibidem*, C25511

⁶ Acest lucru reiese clar din scrisoarea trimisă, acad. prof. Constantin Daicoviciu, la data de 7 iunie 1969, de Emil Condurachi, la acea dată directorul Institutului de Arheologie din București (1956-1970), *Ibidem*, C25502

C₂₅₅₁₃

INSTITUTUL DE ISTORIE SI ARHEOLOGIE
C L U J

L I S T A
ȘANTIERELOR ARHEOLOGICE DIN ANUL 1967

1. <u>Cetățile dacice din Munții Orăștiei</u> Resp. acad. C. Daicoviciu	Lei 20.000.-
2. <u>Căpîlna</u> . Cetate dacică Resp. prof. M. Macrea și H. Daicoviciu	Lei 16.000.-
3. <u>Dăbica</u> . Așezare prefeudală și feudală fortificată Resp. prof. St. Pascu și M. Rusu	Lei 12.000.-
4. <u>Cicir</u> , r. Arad. Așezare dacică Resp. I. H. Crișan	Lei 10.000.-
5. <u>Obreja</u> . Așezare daco-romană Resp. D. Protase	Lei 10.000.-
6. <u>Bologa</u> , r. Huedin. Castru roman Resp. M. Macrea	Lei 12.000.-
7. <u>Simbăteni</u> , r. Arad. Valuri din sec. I e.n. Resp. K. Horedt	Lei 8.000.-
8. <u>Herina</u> , r. Bistrița. Așezare hallstattiană Resp. K. Horedt	Lei 4.000.-
9. <u>Coldău</u> , r. Dej. Așezare fortificată din epoca bronzului Resp. N. Vlassa	Lei 4.000.-
10. <u>Bernadea</u> , r. Tîrnăveni. Așezare dacică Resp. I. Glodariu	Lei 4.000.-
<u>Suma totală Lei</u>	<u>100.000.-</u>
D I R E C T O R acad. prof. C. Daicoviciu	

Lista șantierelor arheologice din anul 1967 ale Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
(*Ibidem*, C₂₅₅₁₃)

2 iunie 7

C 2 5512

C ă t r e
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
B U C U R E S T I

La adresa dv. prin care ne-ați comunicat suma totală pentru săpăturile arheologice în anul 1967 ale Institutului nostru, Vă informăm că ea a fost repartizată după cum urmează :

1. Cetățile dacice din Munții Orăștiei Resp. acad.prof. C. Daicoviciu	Lei	20.000
2. Căpîlna. Cetate dacică. Resp. prof. M. Macrea și H. Daicoviciu	"	8.500
3. Dăbîca. Așezare prefeud. și feud. fortif. Resp. Prof. St. Pascu și M. Rusu	"	7.500
4. Cicir, r. Arad. Așezare dacică Resp. I.H. Crișan	"	6.250
5. Obreja, Așezare daco-romană Resp. D. Protase	"	6.250
6. Bologa, r. Huedin. Castru roman Resp. prof. M. Macrea	"	7.500
7. Sîmbăteni, r. Arad. Valuri din sec. I e.n. Resp. K. Horedt	"	5.000
8. Herina, r. Bistrița. Așezare hallstattiană Resp. K. Horedt	"	3.000
9. Coldău, r. Dej. Așezare fortif. din epoca bronzului Resp. N. Vlassa	"	3.000
10. Bernadea, r. Tîrnăveni. Așezare dacică Resp. I. Glodariu	"	3.000
<u>Suma totală :</u>		<u>70.000.-lei</u>

Vă rugăm să expediați sumele de mai sus, la cerere, responsabililor de șantier.-

D I R E C T O R
acad. prof. C. Daicoviciu

Adresa trimisă Institutului de Arheologie din București la 2 iunie 1967 prin care se lua la cunoștință repartizarea sumei destinate săpăturilor arheologice pe șantierele arheologice ale Institutului din Cluj (*Ibidem*, C₂5512)

ACADEMIA R. P. R.
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
București — Str. I. C. Frimu 11
Telefon : 12.53.90 — 12.24.34

1442
7.VI.1969
C₂ 5502

autg

Dragă Costi,

Îți scriu în grabă deoarece mâine plec la Paris. Ieri am avut ședința consiliului nostru științific în legătură cu distribuirea fondului de săpături și a planului de colaborare cu muzeele. Așa cum era de așteptat lucrările au mers greu deoarece fiecare, în special dintre tineri, dorea cu orice preț și pe drept cuvânt, să poată face măcar o parte din săpăturile înscrise în plan. Iată de ce, împotriva dorinței mele, am fost nevoiți să facem o curbă de sacrificiu la toate șantierele. Te rog deci, nu te supăra că pentru Cluj au rămas lei 70.000 în loc de lei 80.000. Am însă promisiunea lui Goliat și a rectoratului general că, spre sfârșitul campaniei și la mare nevoie vor fi posibile unele mici suplimentări.

Cu toată dragostea,
Emil Condurachi

Scrisoarea trimisă lui Constantin Daicoviciu, directorul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj de Emil Condurachi, directorul Institutului de Arheologie din București, la data de 7 iunie 1969 (*Ibidem*, C₂5502)

SCURT INVENTAR AL GOSPODĂRIEI ȚĂRĂNEȘTI DIN CRIȘANA

*Sorin Domițian ȘIPOȘ**

*Mircea-Valentin MATEI***

*Adrian-Horațiu PESCARU****

*Ivett-Greta ZSÁK*****

Abstract. *Short Inventory of the Peasant Household in Crișana.* At the level of peasant households, there were a series of tools that were necessary for daily activities. Due to the fact that the rural economy was eminently agrarian, these tools were specific to fieldwork. Although there was a standardization in the structure of the tools within a household, it is important to note that they had small differences depending on the material possibilities of the owners. We must take into account the fact that this household was the habitat in which the mediaeval peasant from Crișana carried out his economic activity, but also a part of his spiritual activity. The peasant's time was divided between work time and holiday time. The attempts of the Habsburg administration to limit holiday time in favor of work time are well known.

Keywords: *rural world, peasant household, terminology, farm tools, inventory*

În mediul rural medieval, activitățile cotidiene necesitau utilizarea unei game variate de unelte și echipamente, indispensabile în munca câmpului, având în vedere faptul că economia era preponderent agricolă. Deși structura uneltelor era uniformizată în cadrul unei gospodării, nu trebuie să uităm că acestea puteau prezenta diferențe minore, în funcție de resursele materiale ale proprietarilor. Gospodăria reprezenta nu doar spațiul în care țăranul din Crișana medievală își desfășura activitatea economică, ci și locul unde își îndeplinea o parte din activitățile spirituale. Timpul său era împărțit între munca și momentele de sărbătoare, iar administrația habsburgică a încercat să limiteze aceste momente de relaxare în favoarea timpului alocat muncii.

Până la începutul secolului al XVIII-lea, lumea rurală era preocupată în principal de aspectul spiritual al vieții. Cu toate acestea, odată cu creșterea populației, țăranii și-au manifestat un interes crescut pentru dezvoltarea economică a gospodăriilor lor. Dezvoltarea economică a început să primeze în fața influenței

* Prof. univ. dr. habil., Universitatea din Oradea; e-mail: sorin.sipos@yahoo.com.

** Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: mircea.matei3@gmail.com.

*** Drd., Școala Doctorală de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: adrian.h.pescaru@gmail.com.

**** Departamentul de Inginerie Civică, Facultatea de Cadastru, Construcții și Arhitectură, Universitatea din Oradea; e-mail: gretazsak@gmail.com.

spirituale, însă acest proces s-a desfășurat mai încet în Crișana decât în alte zone ale Imperiului Habsburgic. Pe parcursul timpului, interesul pentru sporirea patrimoniului de unelte și ustensile din gospodărie a crescut, fapt imperios necesar în contextul creșterii necesităților alimentare și al lucrării noilor terenuri agricole. Fie că vorbim de gospodării părăsite sau de terenuri cultivate pentru prima dată, acestea vor ajunge, în cele din urmă, în patrimoniul nobilimii.

În același timp, solidaritatea dintre societățile agricole și anotimpurile exprimă persistența ceremoniilor care vizează înlocuirea anului vechi cu anul nou, tânăr și regenerat, prin alungarea relelor.

Din această trăire milenară în și împreună cu anotimpurile, a rezultat o anumită concepție optimistă a existenței în care moartea nu e decât o schimbare provizorie a modului de a fi. Iarna nu este definitivă pentru că este urmată de regenerarea naturii; în această concepție nimic nu moare definitiv, ci doar se odihnește în așteptarea unei noi primăveri; desigur, această concepție, "senină, împăcată", nu poate evita momentele tensionate, dramatice în scurgerea timpului, pentru că muncile agricole sunt însoțite de inevitabile primejdii pe ansamblu, pentru depășirea lor nefiind altă cale decât a ritualului¹.

Temporalitatea rurală era un concept specific oamenilor care trăiau în armonie cu ritmul naturii, dar care nu se supuneau neapărat acesteia. Timpul era marcat de așteptări, răbdare, permanență și reluări neconținute, de alternanța dintre întuneric și lumină, de anotimpuri (îndeosebi de vară și iarnă, celelalte două, primăvara și toamna, fiindu-le integrate), de ritmurile biologice ale culturilor și de muncile agricole sezoniere, precum și de marile sărbători religioase. Pentru țăran, repetițiile și tradiția erau valorizate, iar actele săvârșite căpătau sens doar prin respectarea cutumelor și legilor. Noul era acceptat doar ca o întoarcere spre trecut cu scopul restaurării unei situații ideale, iar vechimea legii era considerată divină și o garanție de autenticitate și calitate. Oamenii bătrâni erau considerați depozitarii tradiției, garanția stabilității, iar străinii erau priviți cu neîncredere. În această perioadă, secerișurile și recoltele reprezentau cele mai importante lucruri pentru societatea în ansamblul său, iar percepția timpului era influențată de acestea².

În Crișana, în perioada secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, au existat trei sisteme de cultură diferite. Acestea sunt:

- sistemul *cu pârlăoagă* - un sistem arhaic, specific unui sistem agricol insular, unde terenurile agricole reprezintă procente mici față de pășuni și fânețe.

- sistemul cu un câmp - unde terenurile agricole sunt compacte. *La 1715, 9 (2.4%) din cele 377 localități bihorene înregistrate își cultivau terenurile grupate într-un singur câmp, în vreme ce la 1728 numărul lor crește la 86 (10,77%) din totalul celor 414 localități conștrise, în paralel s-a văzut, cu scăderea satelor se practica sistemul cu pârlăoagă³.*

¹ Mircea Eliade, *Morfologia religiilor - prolegomene*, Editura „Jurnalul Literar”, București, 1993, p. 191.

² Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012 p.87.

³ Idem, *Lumea rurală din Crișana între ev mediu și modern*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1998, p.155.

- sistemul cu 2 sau 3 câmpuri - este un sistem unde hotarul întreg sau numai arabilul se împarte în două sau în trei.

În ceea ce privește uneltele agricole utilizate în gospodăriile agricole, acestea includ plugul, hârlețul, sapa și coasa, în timp ce mijlocul principal de transport este carul tras de boi.

În perioada cuprinsă între secolele XIII și XVII, sistemul feudal a dominat în organizarea societății, influențând și activitățile de extragere și prelucrare a minereului, precum și producerea uneltelor. A apărut un sistem de troc și s-au dezvoltat sate specializate în diferite domenii, precum extragerea minereului, prelucrarea acestuia pentru obținerea materiilor prime necesare extragerii cărbunelui, sau obținerea cărbunelui din lemn. Întreaga infrastructură a acestor sate specializate a apărut organic pentru a sprijini satele specializate în producția de obiecte din fier. Aceste obiecte pot fi încadrate într-o serie de categorii.

Printre cele mai importante categorii de obiecte din fier se numără uneltele pur funcționale, cum ar fi lamele de plug sau alte unelte agricole. Aceste obiecte nu au nevoie de alte tratamente speciale în afară de prelucrare și formare, deoarece au o durată de viață relativ scurtă.

Fig. 1. Această imagine din Anglia secolului al XIV-lea ilustrează folosirea unui plug în agricultură. - credit imagine Adrian Horațiu Pescaru

Plugul de fier este o unealtă agricolă utilizată pentru arat și este format din mai multe elemente. Acestea includ brăzdarul, fierul lung, cormanul (care sunt părțile active ale plugului), grindeiul, talpa plugului, cornele, bârsa și brațul cu care se schimbă fierul lung (care sunt părțile pasive ale plugului)⁴. *Tipul plugului este determinat la rândul lui de poziția simetrică sau asimetrică a celor patru părți care formează cadrul plugului (grindei, talpă, coarne, bârsă), precum și a celor trei părți*

⁴ Nicolae Erdoiu, Paul Gyulai, *Evoluția plugului în Țările Române*, în *Acta Musei Napocensis*, II, Cluj-Napoca, 1965, p.309.

aflate nemijlocit în lucru în timpul aratului (brăzdar, fier lung, corman); Dacă grindeiul, talpa plugului, coarnele, brăzdarul montat pe talpă cad în același ax, fiind simetric dispuse - în general - putem vorbi de un plug de construcție simetrică (fig. 2), iar în cazul în care părțile componente amintite sînt montate asimetric una față de cealaltă, forma brăzdarului fiind și ea asimetrică, de un plug de construcție asimetrică (fig. 3)⁵. Pe baza materialului arheologic și a izvoarelor istorice, se poate constata că s-a folosit plugul simetric cu cormană schimbătoare ce continuă în linii generale tradiția vechiului aratru⁶. O largă difuziune cunoaște acum plugul propriu-zis, respectiv plugul asimetric cu cormană schimbătoare sau fixă și antren⁷.

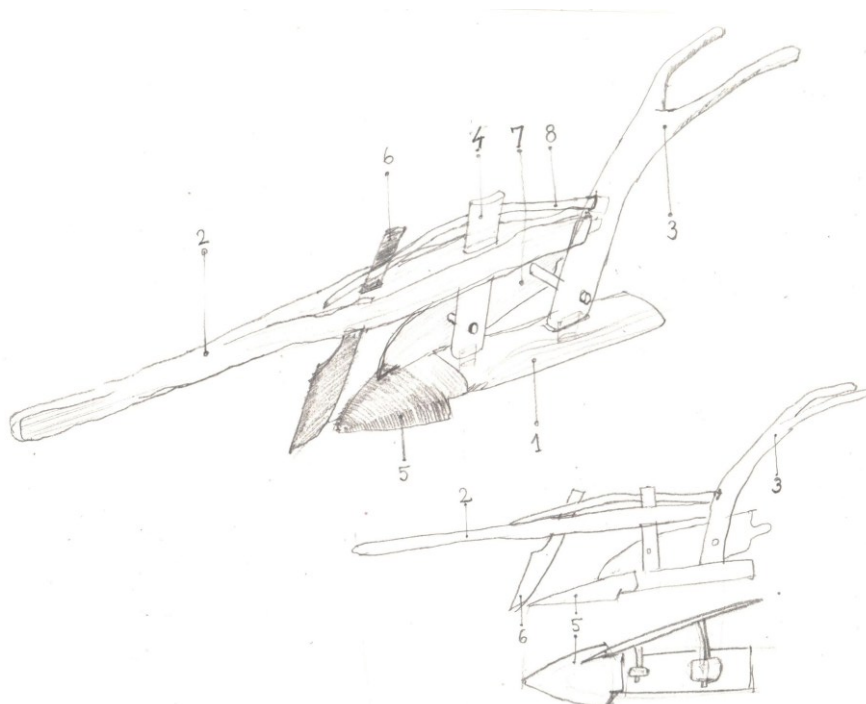

Fig. 2. Plugul de construcție simetrică cu cormanul schimbător - credit imagine Adrian Horațiu Pescaru

1. talpa plugului 2. grindeiul 3. coarnele, 4. bârsa 5. brăzdarul 6. fierul lung 7. cormanul 8. bățul cu care se asigură fierul lung.

⁵ *Ibidem*, p.310.

⁶ N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în Țările Române în epoca feudală*, în *Acta Musei Napocensis*, II, 1965, p. 315, 342-343; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, în *Terra Nostra*, II, 1971, p. 109; Idem, în *Țările Române (până în sec. XVIII)*, Cluj-Napoca, 2016, p. 97-98, fig. 10.

⁷ Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, București, 1997, p. 77-79.

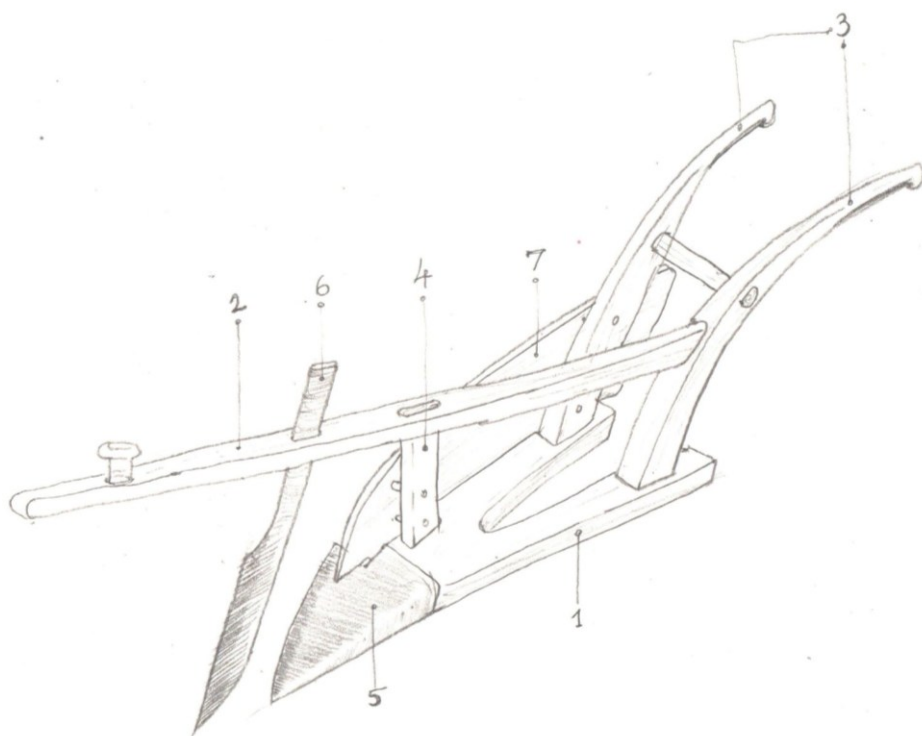

Fig. 3. Plug de construcție asimetrică. -- credit imagine Adrian Horațiu Pescaru
1. talpa plugului 2. grindeiul 3. coarnele 4. bârsa 5. brăzdarul 6. fierul lung 7. cormanul.

Adaptarea uneltelor agricole era influențată de diversitatea geografică, fapt ce impunea modificări specifice pentru a se potrivi mediului. În zona montană, de exemplu, Ioan Godea a remarcat că plugurile aveau un *corman schimbător* pentru a putea fi ajustate la pantă (pentru aratul pe coastă) și aveau o *brazdă* sau *două brazde*⁸.

După ce era folosit, plugul necesită curățarea de pământ. Pentru această operațiune se folosea *oticul*⁹, o unelte asemănătoare unui hârleț sau unei lopeți, dar mai mică ca dimensiune, prevăzută cu o lamă de oțel semicirculară fixată pe o coadă de lemn.

Izvoarele documentare precum Registrul de la Oradea¹⁰ menționează în procesele verbale termenii de *plug*, *aratrum*, ca măsuri de suprafață. Aceste informații însă nu dau detalii privitoare la construcția, forma sau tehnica de utilizare a plugului, ci despre cazuistica¹¹, ca de exemplu *sătenii din Kenesy (...) s-au judecat*

⁸ Ioan Godea, *Caracteristici ale culturii populare din Bihor*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p.119-120.

⁹ Unealtă de metal cu coadă de lemn, asemănătoare cu o lopătică, cu ajutorul căreia se curăță pământul de pe brăzdarul și cormanul plugului. (Noul dicționar explicativ al limbii române).

¹⁰ Capitlul de la Oradea a înregistrat între 1208 – 1235 un număr de 389 de cazuri.

¹¹ Ramona Bogdan, Sorin Șipoș, 7. *Ordalia și Registrul de la Oradea - IV. Bihorul în Evul Mediu: realități politice, instituții și mentalități în Comitatul Bihor (secolele XII-XV)*, în

cu sătenii din Pelenka (...) pentru un pământ de două pluguri și pentru două sute de clăi de bucate¹².

Au fost găsite brăzdare de plug, care reprezintă un instrument de bază în pregătirea terenului pentru cultivare, la mai multe situri arheologice din zona Biharia, Ghenci-Lutărie, Oradea-Salca și Groșeni-Jidovina din județul Arad. Aceste brăzdare sunt de tip simetric și au un manșon pentru fixare, fiind eficiente în zonele de câmpie și colinare¹³.

Uneltele agricole cunoscute dintre cele mai vechi, includeau *chitonogul*¹⁴, care potrivit lui Ion I. Drăgoescu era identic cu *gotonoaga*, *cotanoaga*, *sădilă*, *sidilă* sau generic numit *plantator*. Această unealtă avea mai multe variante, dar avea un vârf ascuțit, utilizat pentru a crea gropi pentru înfiptul aracilor în via sau pentru a extrage rădăcini. Formele variau de la un simplu par ascuțit la un capăt cu o tăietură, iar evoluția acesteia de-a lungul timpului includea posibilitatea ca partea inferioară, ascuțită, să fie mai plată și să facă parte din rădăcină. Elementul liniar din lemn putea fi desprins dintr-un trunchi, iar o ramură putea rămâne și servea drept suport pentru picior. O variantă mai evoluată a chitonogului prezenta un suport de lemn perpendicular pe corpul principal în partea superioară, iar un suport pentru picior putea fi adăugat prin scobirea aceluiași corp. În plus, evoluția ulterioară includea posibilitatea cămășuirii vârfului cu un element metalic conic. O formă aparte era atunci când chitonogul avea un mâner din lemn în formă de Y, pentru a putea fi prins cu ambele mâini și pentru a fi apăsător cu piciorul între cele două brațe ale mânerului. Această unealtă era considerată de către Ion Drăgoescu ca având o importanță aparte, fiind considerată precursorul cazmalei și implicit a tuturor derivatelor acesteia, cum ar fi lopata, sapa sau târnăcopul. Logica mecanicii corpului în lucrul cu această unealtă sugerează că acest lucru este adevărat. În principiu, unealta se folosește pentru a fi înfiptă în pământ cu brațele și cu ajutorul unuia dintre picioare, deci aceeași mecanică precum în cazul cazmalei. Astfel, se poate identifica un hârleț incipient, practic un hibrid între chitonog și hârleț, adică un chitonog care are în loc de vârf o lamă de dimensiuni reduse, prinsă în coadă în partea mai groasă a acesteia prin realizarea unei creștări în care se poziționează lama și apoi se fixează cu cuie de metal. De aici, evoluția a fost în căutarea unor rădăcini cu tulpină sau creangă cu bază din care să se poată ciopli o parte inferioară mai lată, care apoi să poată fi protejată și întărită de o lamă prinsă perimetral, adică se obține un **hârleț**.

G. Moisa et al. (eds.), *Istoria Bihorului. Civilizație, societate, economie, mentalități*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p.289-290.

¹² *DIR C*, XI, XI XIII, I, p. 100, caz 227.

¹³ Ioan Crișan, *Bihorul în Evul Mediu. I. Habitatul*, în G. Moisa et al. (eds.), *Istoria Bihorului. Civilizație, societate, economie, mentalități*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2018, p.143; N. Edroiu, *Plugul ...*, p. 96.

¹⁴ *Ibidem*, p.18.

Hârlețul este o altă unealtă tradițională folosită în gospodăria țărănească, fiind utilizată pentru desțelenirea pământului. *Cazmaua*¹⁵ denumită de Ion Drăgoescu și arșău, hârleț, lopată sau mai rar, târnăcop, apare încă din Evul Mediu în iconografia bizantină. În zona Transilvaniei, există un exemplar conservat la Muzeul din Sighișoara, datând din secolul al XVIII-lea.¹⁶

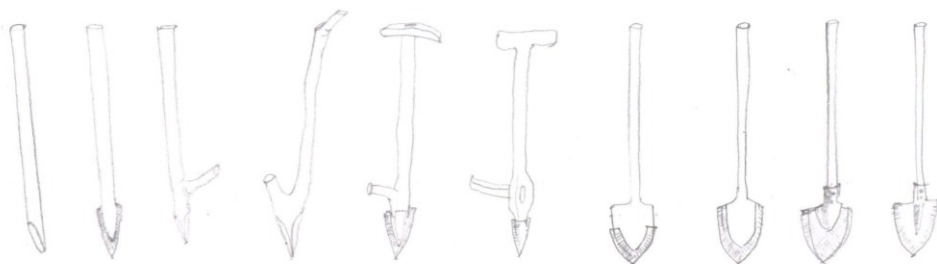

Fig. 4. Ipoteza evoluției uneltelor de la chitonog la hârleț -- credit imagine Adrian Horațiu Pescaru

Îmbunătățirea sistemului de prindere a lamei de coadă este o evoluție importantă a uneltelor agricole. Pentru a înțelege de ce astfel de instrumente specializate erau necesare, este important să ne amintim modul în care se practica agricultura în perioada de timp analizată. În general, se vorbește despre o agricultură extensivă și mai puțin intensivă, care adesea implica defrișarea pentru a obține terenuri arabile. În Crișana, de exemplu, acest fenomen a avut loc în munții Plopișului, unde coloniștii slovaci au fost aduși după începutul secolului al XVIII-lea. Aceștia primeau terenuri arabile în folosință, terenuri care erau *recuperate* din păduri. Acest fenomen a fost prezent și în zonele de deal și câmpie. Se folosea un sistem de obținere a terenurilor cultivate, care implica lăsarea unui lot să se *regenezeze* după ce a fost folosit pentru o monocultură. Nu era obișnuit sistemul de rotație a culturilor pe același lot (de exemplu, cultivarea grâului împreună cu legumele), ceea ce ducea la secătuirea pământului și implicit la o cultură mai slabă în doar câțiva ani. Astfel, țăranul prefera să lase pământul să se odihnească cel puțin un an înainte de a-l refolosi. Din acest motiv, erau necesare unelte specializate pentru desțelenire, adică pentru pregătirea terenului pentru cultură prin curățarea de arbuști, arbori mici sau alte plante nedorite care puteau crește în 1-3 ani, urmată de ararea pământului în profunzime.

¹⁵ „Cazmaua este un instrument agricol de mână compus dintr-o lamă în formă triunghiulară sau de trapez, întocmită spre a i se fixa coada” (C. Diaconovici, Enciclopedia Română, Tom I, Sibiu 1898, p. 747; Cazmaua „se compune dintr-o lamă de oțel a cărei formă depinde de natura soldului(cu tăișul oval, ascuțit, în formă de furcă) și dintr-o coadă de lemn” (Lexiconul tehnic român, Tom. I, București 1962, p. 572); Cazmaua „este alcătuită dintr-o lamă metalică ușor concavă, cu muchie ascuțită, fixată într-o coadă dreaptă de lemn” (DEX, București 1977, p. 128).

¹⁶ Ion Drăgoescu, *Din etnologia uneltelor tradiționale ale poporului român. Inventarul agricol*, în Bihare, VI, Oradea, 1979, p.18.

Sapa¹⁷ este o unealtă agricolă extrem de versatilă, care poate avea forme diferite în funcție de nevoile gospodăriei și de cultura agricolă la care este utilizată. Într-o gospodărie se pot găsi sape cu forme similare sau diferite, în funcție de scopul pentru care sunt folosite. Se presupune că sapa derivă din cazma, prin plasarea lamei la un unghi de aproximativ 90 de grade față de coada de lemn. Tehnologia de producere a lamelor deja exista, fiind adaptată pentru a produce sape. În primul rând, aceste sape au fost realizate integral din lemn¹⁸.

Sapele încep cu săpăligi mici, care sunt cel mai adesea utilizate pentru plivit sau rărit. Acestea au forme romboidale, iar lama de sapa nu depășește în general 15 cm lungime. Există, de asemenea, sape cu forme trapezoidale, cu latura lungă a trapezului care prezintă o lamă. Prinderea se realizează cu un inel de metal amplasat opus laturii tăietoare a lamei, pe o coadă de lemn cilindrică și dreaptă cioplită după forma inelului. Sapele care se folosesc și astăzi au o formă lanceolată, dar aplatizată, și sunt, în general, folosite pentru afânarea pământului. Acestea au o lățime de aproximativ 25-30 cm și o lungime de 15 cm. Lama are o sau două cute pe mijlocul lamei care pornesc de la inelul care prinde coada și se întind până aproape de vârful lamei, pentru a rigidiza lama, care este destul de subțire în câmp, având o grosime de 1 mm sau maxim 2 mm. O rigidizare similară se găsește și în partea opusă a tăișului pentru a împiedica sau cel puțin a întârzia deformarea lamei. În același timp, lama are o curbă fină pe toată suprafața pentru a facilita ridicarea pământului. Această curbă creează astfel o cupă practică. Lama nu poate fi mai groasă din cauza modului în care este folosită unealta. Este important ca lama să fie subțire pentru a tăia în pământ și pentru a reduce greutatea uneltei. Aceste caracteristici ale sapei fac ca durata de viață a acesteia să fie mai scurtă cu cât lama este mai subțire. De obicei, semnele meșterului sunt făcute pe lama pe partea opusă utilizatorului.

Sapele reprezintă un tip de unelte cu o varietate mare de modele, însă cel mai răspândit model este cel deja descris. În acest model, agricultorii solicitau fierarului să le ofere o lamă ascuțită, cu o proeminență numită *vână* sau *inimă*¹⁹. Vârful creat astfel ajută la protejarea integrității lamei, deoarece pătrunde mai adânc în sol, permițând utilizatorului să detecteze eventuale pietre sau rădăcini care ar putea deteriora lama, o îndoi sau chiar o rupe. Este interesant de remarcat că agricultorii modifica chiar și uneltele produse industrial, prin procesul de *întindere* a lamei. În acest proces, metalul este prelucrat prin baterea cu ciocanul, după ce lama a fost încălzită. Acest proces de subțiere și întindere a metalului permite utilizatorului să obțină o lamă mai puternică și mai rezistentă, fiind tratată termic pentru a-i conferi proprietăți optime de rezistență.

Fierul nu a fost un material abundent sau ieftin pe parcursul istoriei, iar procesul de obținere a acestuia a fost extrem de laborios. Din acest motiv, s-au dezvoltat variante ale uneltelor, cum ar fi săpa de lemn, care erau realizate din materiale mai accesibile și mai ieftine. Expresia *sapă de lemn, adus la sapă de lemn* a devenit sinonimă cu ideea de sărăcie, datorită faptului că oamenii săraci nu își

¹⁷ „unealtă agricolă pentru săpat și prășit, alcătuită dintr-o lamă de oțel plană sau puțin concavă, fixată aproape perpendicular într-o coadă de lemn.” (DEX, București, 1977, p. 826)

¹⁸ Ion Drăgoescu, *Din etnologia uneltelor* ..., p.20.

¹⁹ *Ibidem*; p.2.

puteau permite unelte de metal mai scumpe. Pentru a economisi, mulți țărani au adaptat sau transforma alte unelte în loc să cumpere unelte noi. De exemplu, lamele de săpători erau adesea nituite sau sudate în atelierele de fierărie, pentru a le face mai rezistente și mai durabile. În cercetările sale, Drăgoescu a descris această tehnică de *sudură arhaică* ca fiind echivalentul *fierberii fierului* în limba populară²⁰. Aceste practici de economisire au reflectat o concepție sănătoasă a țăranilor despre proprietatea lor, în opoziție cu consumismul și cheltuielile nerezonabile.

Aurel Chiriac în cercetările sale identifică procedeul tradițional de fabricare a sabelor: „Se începea, întotdeauna, cu muchia. «Muchea de la sapă este mai ușoară. După aceea se făcea o bucată de oțel. O forostruiam (o adăugam) la muchie. După ce era forostruită începeam să o lățim, să o batem la barost și la ciocan. Apoi, puțin se aranja la gură. La tociță o toceau (o ascuțeau). Ele se căleau în apă»”²¹. Se detaliază un procedeu de obținere a unei lame compozite, care nu diferă prea mult de alte procedee. Taișul este realizat dintr-un oțel dur pentru a-i conferi rigiditate și pentru a-i prelungi durata de viață. Corpul lamei, însă, nu poate fi construit cu aceeași rigiditate, deoarece acesta ar fi prea fragil și s-ar putea crăpa sau chiar se poate fractura la un impact puternic. Prin urmare, corpul lamei este fabricat dintr-un oțel mai moale, care să absoarbă șocurile. Taișul este sudat la corpul lamei prin încălzirea ambelor materiale în forjă și bătându-le cu ciocanul până când acestea devin un corp comun. Oțelul pentru taiș acoperă exteriorul corpului lamei, după care se prelucrează prin bătaie pentru a-l subția. Acest proces necesită supraveghere atentă, deoarece există riscul ca materialul să se rupă din cauza tensiunilor acumulate. Încălzirea repetată elimină tensiunile și recrystalizează materialul în noua sa formă. După obținerea formei dorite, taișul este tratat cu atenție suplimentară, iar lama este prelucrată ulterior. Deși oțelul pentru taiș este superior și mai rigid, acesta își pierde unele proprietăți în timpul proceselor de încălzire și răcire succesive, necesitând atenție specială. *Aranjatul* înseamnă baterea repetată cu ciocanul a taișului, procedeu prin care se induce voită tensiuni în material, care de fapt ajung să-i confere rigiditatea dorită. La sfârșit toată sapa se încălzea până când oțelul devenea roșu-portocaliu apoi se călea în apă. De observat că până la călire metalul nu se răcește niciodată brusc. Procedeul era folosit de meșterul Alexandru Gavra la care face referire Dl. Chiriac după ce l-a intervievat pe fiul meșterului²².

În funcție de locul unde se folosește se pot identifica următoarele sape²³:

- *sapa roată*, cu lama arc de cerc aplatizat, era căutată în zone cu pământ dificil de lucrat (tare, cu pietre) din localități precum Sârbești, Câmp, Golești
- *sapa roată cu muchie rotundă* - lama 1/2 arc de cerc, era folosită în pământ brun (mai moale) de la Lunca spre Beiuș

²⁰ *Ibidem*; în terminologia engleză procedeul se numește *forge welding*, sudură la forjă care poate este mai explicit.

²¹ Aurel Chiriac, *Feronerie populară din Bihor*, Oradea, 1978, p. 58; informator Aurel Gavra, Vărzarii de Jos.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

– *sapa cu lama trapezoidală sau târșița* are două derivate, *târșița îngustă* pentru pământ pietros, folosită în satele Criștior, Săliște de Vașcău și Poiana. Pentru sol nisipos, mai moale, precum cel de pe valea Crișului Alb se folosea *târșița lată* iar pentru zonele de deal, unde arbuștii străini de cultură se dezvoltău mai repede, se folosea *târșița îngustă cu coarne*. Coarnele ajutau la prășit.

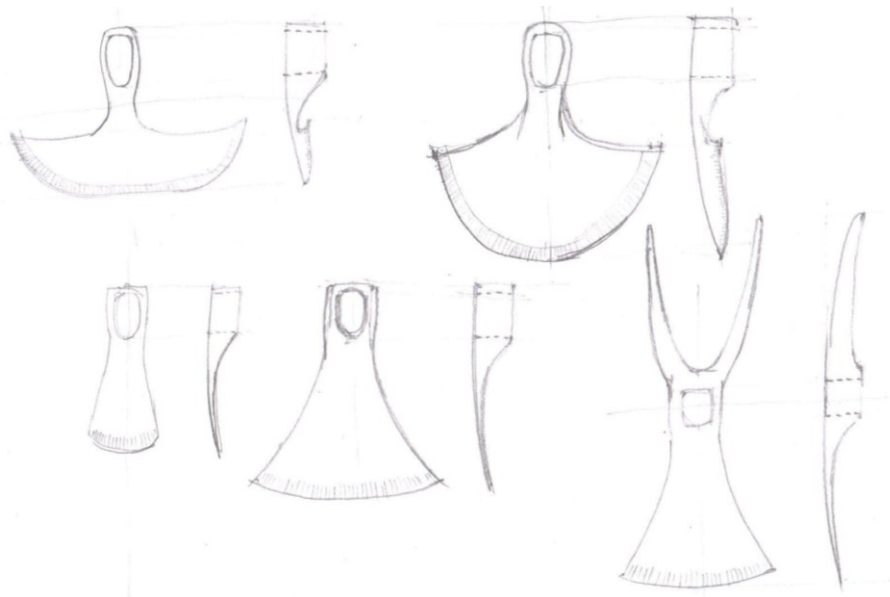

Fig. 5. Tipuri de sape -- credit imagine Adrian Horațiu Pescaru

Coasa este o unealtă agricolă cu rol similar cu secera, dar cu o dimensiune mai mare și o formă diferită. Este denumită diferit în diferite regiuni, cum ar fi *cozacă*, *cozoz*, *cârlig* sau *heropcă*. Coasa este proiectată pentru a fi utilizată cu două mâini și este formată din coadă (dreaptă sau cu o sau două curbe pentru ergonomie), unul sau două mânere în formă de "L" și o lamă curbată cu un tăiș neted pe partea concavă și un vârf ascuțit. Lama are, de obicei, o nervură pentru a o rigidiza și este fixată într-un corp inelar sau prinsă cu cuie pe coada coasei. Lama poate avea o ranforsare suplimentară în zona de prindere a cozii. Coasa este considerată o unealtă grea și pretențioasă, dar eficientă pentru munca agricolă, așa cum o sugerează și câteva versuri populare: *Nici o muncă nu-i mai grea / Ca vara cu coasa rea*²⁴ (culese de Ion Drăgoescu).

²⁴ Ion Drăgoescu, *Din etnologia uneltelor...*, p. 33.

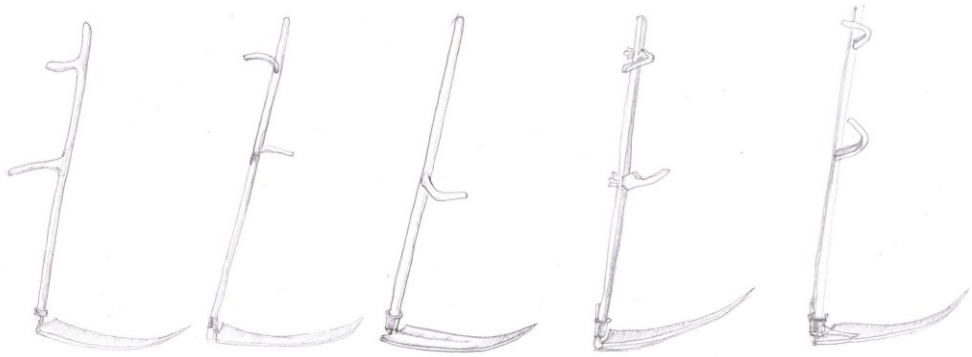

Fig. 6. Tipuri de coase - credit imagine Adrian Horațiu Pescaru

Coasa a fost un instrument esențial în primele două ocupații agricole din regiunea noastră, adică cultivarea cerealelor și creșterea animalelor, deoarece putea fi folosită atât pentru tăierea spicelor, cât și pentru iarbă. Cu toate acestea, coasa este o unealtă pretențioasă și necesită o îngrijire constantă, incluzând bățutul și îndreptarea frecventă a lamei subțiri și ascuțirea acesteia cu piatra (cute). De asemenea, exista un instrument metalic specializat pentru ascuțirea coasei, care, din decorațiunile sale, presupunem că era valoros pentru coșas. De obicei, cutea (piatra de gresie) era ținută într-un buzunar de lemn sau de piele frumos decorat. În timpul muncii, coșasul aducea cu el două sau trei coase (dacă își permitea) pentru a-și eficientiza activitatea.

Un procedeu identificat în cercetare de Aurel Chiriac este formarea coaselor, în jurul anului 1900, prin mărturia aceluiași fiu al meșterului Alexandru Gavra, Aurel Gavra: << Prima dată se croia o bucată de fier- lată de două degete (3 cm) și subțire de 10 mm. Atunci îi făceau mășeaua, primul lucru la coasă. Apoi se începea la întins. Apoi când era întinsă gata se făcea călitura. Făceau o troacă anume pentru așa ceva. Topeau seu de oaie și apoi o băgau odată în seu. Numai în seu deoarece coasa era subțire, era mai slabă. Dacă se punea în apă se crăpa >>²⁵.

Obținerea coaselor era un proces care necesita multă îndemânare și atenție comparativ cu producția lamelor de săpă sau hârlețelor, având în vedere că lama coasei era mult mai subțire, după cum a observat meșterul. În primul rând, bucata de fier era încălzită până când căpăta culoarea galben spre alb, după care se realiza mășeaua, adică zona care include spațiul pentru coadă și forma specifică a lamei de lângă, cu acel colț care marchează începutul tăișului. Mășeaua dădea și lățimea inițială a grosimii lamei. După aceasta, se trecea la procesul de întindere, în care metalul era încălzit până la culoarea galbenă și apoi ciocănit până când obținea culoarea roșu închis cu tentă albastră. Meșterul se baza mult pe culoarea metalului pentru a controla temperatura optimă, deoarece nu dispunea de alte instrumente de control decât ochii pentru a vedea culoarea metalului, informația transmisă la mână prin ciocan și sunetul metalului bătut pe nicovală.

La obținerea lamei coasei, procesul de întindere prin batere trebuia să se realizeze cu mare atenție, deoarece materialul nu trebuia să se răcească prea mult, pentru a evita ruperea acestuia. Procesul se desfășura pe etape, prima dată obținându-se forma generală și grosimea variată a lamei. Apoi urma subțierea și formarea

²⁵ Aurel Chiriac, *Feronerie ...*, p. 58

efectivă a lamei coasei. Fiecare etapă de construcție implica unelte specifice: pentru forma brută se foloseau ciocane mai mari și partea plată a nicovalei, în timp ce pentru întindere se foloseau ciocane mai ușoare pentru a obține o precizie mai mare. Formarea curbării duble se făcea cu ajutorul unui cioc special al nicovalei sau prin intermediul formelor cu diferite curburi pentru batere. Pentru a căli lama coasei se folosea un lichid special, seu de oaie topit, deoarece apa ar fi dus la crăparea acesteia. Seul de oaie proteja suprafața metalului datorită cantității mari de carbon conținută în materia organică și era folosit prin scufundarea lamei într-un recipient orizontal. În plus, *vărzărarii* ofereau și piese pentru întreținerea coasei, cum ar fi nicovale mici și ciocane specializate pentru intervenții pe teren, cu forme rectangulare²⁶.

Studiile realizate de specialiști, mai ales cele arheologice, ne permit să avem o înțelegere din ce în ce mai precisă a uneltelor utilizate în gospodăriile țărănești și a evoluției lor. Astfel, putem concluziona că uneltele tradiționale au fost supuse unor schimbări constante și benefice, care au avut ca rezultat ușurarea muncii țăranului.

²⁶ *Ibidem.*

DEMOCRAȚIE PE RITMURI ROMÂNEȘTI. RECONSTRUCȚIA LIBERALISMULUI BIHOREAN ÎN PRIMII ANI POSTDECEMBRIȘTI

*Gabriel MOISA**

Abstract. *Democracy on Romanian Rhythms. The Reconstruction of Bihorean Liberalism in the First Post-December Years.* The fall of the communist regime opened the way to a return to a democratic political life in Romania as well. One of the parties that was reactivated after 1989 was the National Liberal Party, outlawed with the communists coming to power after World War II.

The present study offers some landmarks related to its re-establishment in Bihor county. The sources used were those from the press, where a significant part of the rebirth of the liberal idea after the fall of communism and in Bihor was reflected.

The study proposes a reconstruction of the main moments, establishment, electoral ones, local leaders, etc., from the life of the liberals from Bihor in the first years after 1990.

Keywords: *Bihor, democracy, liberals, politics, parliamentary elections*

La 17 ianuarie 1990 locuitorii județului Bihor aflau pentru prima dată despre existența intențiilor de structurare a unei organizații județene a Partidului Național Liberal¹. Un scurt anunț din ziarul local *Crișana* semnala, între altele, înregistrarea la Tribunalul municipiului București, alături de alte partide politice recent înființate conform Decretului lege privind realizarea pluralismului politic în România, și a Partidului Național Liberal².

Zece zile mai târziu, în paginile aceluiași cotidian local erau prezentate câteva dintre principalele repere programatice ale Partidului Național Liberal. La finalul prezentării, bihoreni erau invitați să se înscrie în această formațiune politică, fiind indicată și adresa unde puteau face adeziunile: Strada Republicii, nr. 12, et. 1, între orele 12-15 sau la telefoanele 1-11-01, între orele 19-21, și 1-35-99, între orele 14-17³.

Primele informații clare despre activitatea organizației județene bihorene a Partidului Național Liberal fac referire la o ședință care s-a desfășurat la sediul clubului de fotbal F.C. Bihor, situat în Strada Iosif Vulcan.

* Prof. univ. dr. Universitatea din Oradea, email.gabimoisa@hotmail.com.

¹ O variantă a acestui studiu a fost publicat în volumul Gabriel Moisa, *Un secol de politică. Incursiune în istoria Partidului Național Liberal din Bihor între 1920-2020*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2021, p. 149-176

² *Ce partide politice sunt înregistrate până acum?*, în *Crișana*, 17 ianuarie 1990, p. 3.

³ *Partidul Național Liberal, făuritorul României moderne, se prezintă azi din nou în legalitate în fața poporului român*, în *Crișana*, 27 ianuarie 1990, p. 3.

Ședință la P.N. Liberal

Zilele acestea, la sediul clubului F.C. Bihor, din strada Iosif Vulcan, a avut loc o ședință a Partidului Național Liberal, unde s-a informat despre crearea Consiliului Provizoriu de Unitate Națională al județului Bihor. Ca reprezentanți ai Partidului Național Liberal au participat domnii Tălpășanu Virgil și Carp Mihai. P.N. Liberal, prin reprezentanții săi, au făcut unele propuneri. Cu acest prilej, s-a prezentat poziția Partidului Național Liberal față de glorioasa noastră armată, rolul ei marcant în izbînda Revoluției din Decembrie. S-a discutat, de asemenea, problema unui sediu și s-a accentuat ideea întăririi legăturilor dintre români și maghiari. Totodată, s-a făcut o informare despre discuția avută cu dl. Radu Cîmpeanu, de către delegația locală a Partidului Național Liberal. S-a stabilit ca următoarea ședință să aibă loc joi, 22 februarie a.c., la sediul clubului F.C. Bihor, din strada Iosif Vulcan. (Dan BULZAN BORODE).

(Sursa: *Crișana*, 21 februarie 1990, p. 3)

Informația legată de data acestei întâlniri nu este foarte precisă întrucât ea apare în ziarul *Crișana* din 21 februarie 1990 cu precizarea că ședința a avut loc "zilele acestea"⁴. Probabil să fi fost în perioada 19-20 februarie 1990. Din scurta informare, care dealtfel anunța o nouă întâlnire a organizației în data de 22 februarie 1990, aflăm că reprezentanții PNL Bihor în Consiliul Provizoriu de Unitate Națională a Județului Bihor erau Virgil Tălpășan și Mihai Carp. Alături de ei au mai fost prezenți însă și alți reprezentanți, precum Sergiu Vaida, Adrian Suciu și Eugen Colf. Virgil Tălpășan a fost înlăturat rapid din rândurile Consiliului Provizoriu de Unitate Națională a Județului Bihor și al Partidului Național Liberal descoperindu-se că fusese ofițer de Securitate⁵.

Aceeași soartă a avut-o și Eugen Colf, care deși fusese în tinerețe, încă înainte de desființarea sa, membru al organizației de tineret a PNL, a fost considerat un nomenclaturist pentru că fusese directorul Oficiului Județean de Turism Bihor⁶. Eugen Colf a fost dealtfel primul președinte al Partidului Național Liberal din Bihor⁷, fiind urmat în fruntea organizației de către de avocatul Mihai Carp⁸.

Cu prilejul acestei prime întâlniri s-a discutat și despre necesitatea obținerii unui sediu pentru funcționarea formațiunii, precum și despre întâlnirile avute de

⁴ Dan Bulzan Borode, *Ședință la P. N. Liberal*, în *Crișana*, 21 februarie 1990, p. 3.

⁵ Florin Budea, *Un deceniu de tranziție spre nicăieri*, Editura Eikon, București, 2016, p. 156.

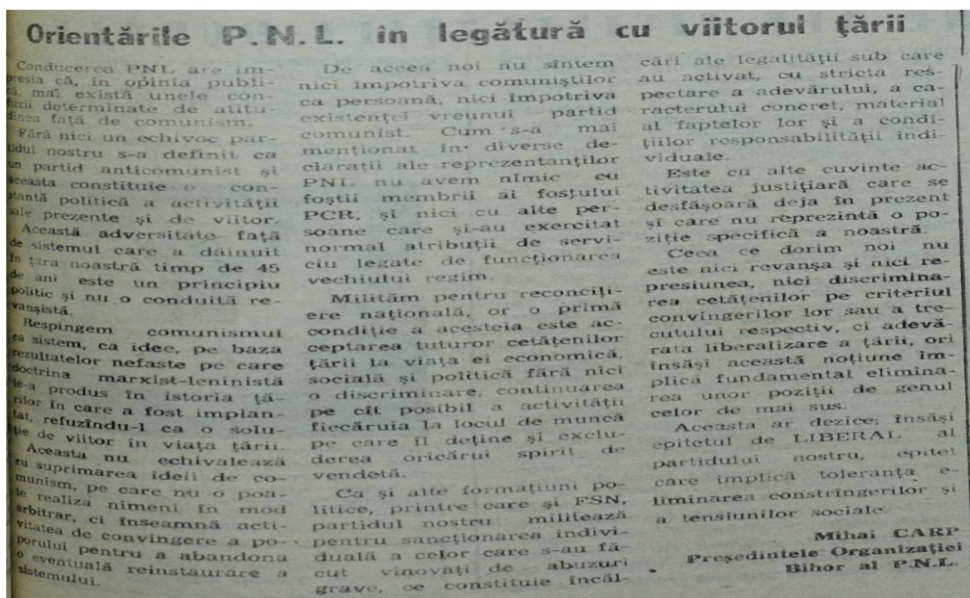
⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 247.

⁸ *Crișana*, 6 mai 1990, p. 4.

delegația locală a partidului cu președintele Partidului Național Liberal, Radu Câmpeanu⁹.

Întrucât alegerile parlamentare și prezidențiale fuseseră stabilite pentru 20 mai 1990, organizația bihoreană a Partidului Național Liberal a fost parte în toate demersurile menite a stabili o atmosferă de decență și corectitudine în disputa electorală. Un asemenea moment a fost prilejuit de semnarea, la 19 aprilie 1990, a Codului Etic în campania și alegerile din 20 mai 1990. În termenii acestui protocol formațiunile politice semnate se obligau să „se abțină de la orice tulburare a vieții personale a alegătorilor și candidaților”¹⁰, să nu se folosească în niciun fel de însemnele electorale ale contracandidaților sau să distrugă orice mijloace de propagandă ale adversarilor politici. Protocolul nu a fost însă respectat întocmai cum fusese semnat, mai ales de către cei care dețineau puterea provizorie¹¹.

(Sursa: *Crișana*, 6 mai 1990, p. 3)

În rândurile Partidului Național Liberal din Bihor exista un anume optimism legat de echilibrul local al forțelor politice. Eugen Colf, primul președinte postdecembrist al organizației liberale bihorene, considera astfel că nici o formațiune politică nu va obține peste 51% din sufragii. Considerațiile sale s-au dovedit total eronate. Mai mult, Eugen Colf credea „într-o victorie la limită a acestui partid”¹². Estimările s-au dovedit în final mai mult decât optimiste și departe de adevăr.

Campania electorală nu a fost una foarte calmă în Bihor, sediul organizației liberale bihorene fiind spart, spre exemplu, în noaptea de 1 spre 2 mai 1990, iscându-se un întreg scandal în jurul acestei situații. Liderul național al partidului, Radu

⁹ Dan Bulzan Borode, *Ședință la P.N.Liberal*, în *Crișana*, 21 februarie 1990, p. 3.

¹⁰ *Crișana*, 25 aprilie 1990, p. 1.

¹¹ Florin Budea, *op.cit.*, p.251.

¹² *Crișana*, 21 aprilie 1990, p. 2.

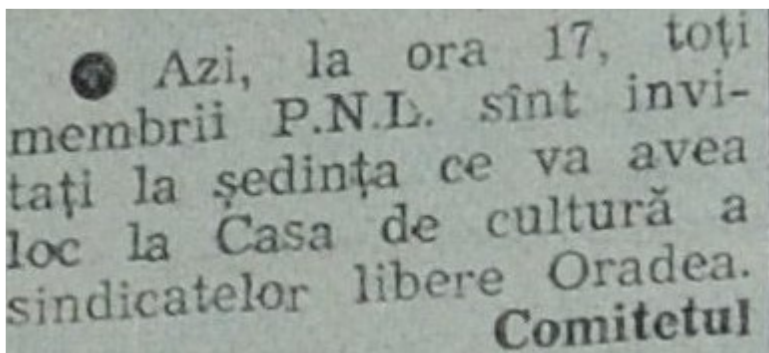
Câmpeanu, declara că organizația sa din Bihor a fost atacată de oamenii Frontului Salvării Naționale. În cele din urmă, s-a dovedit că sediul fusese spart pur și simplu de hoți cu speranța că acolo vor găsi lucruri de valoare și sume de bani¹³.

Rezultatele alegerilor parlamentare din 20 mai 1990 nu au adus Partidului Național Liberal din Bihor succesul scontat. Totuși, prezidențiabilul Partidului Național Liberal, Radu Câmpeanu, a ocupat poziția a doua în opțiunea alegătorilor din județul Bihor, cu un număr de 104.296 voturi. În Bihor erau înregistrați 495.227 de alegători. La urne s-au prezentat 421.677. Voturi valabile au fost 394.425, existând și 27.252 voturi nule!¹⁴.

Remarcabil este faptul că reprezentantul liberalilor la funcția de președinte al României a obținut în Bihor mult peste media națională, cu peste 10%, ceea ce indică un anumit comportament electoral al bihorenilor care s-a menținut de-a lungul celor trei decenii postdecembriste. Pentru Senat, candidații Partidului Național Liberal au obținut 26.083, iar pentru Camera Deputaților un număr de 20.266 voturi¹⁵.

Prima confruntare cu electoratul bihorean nu a adus nici un mandat direct organizației județene a partidului. Spectrul politic a fost dominat de reprezentanții Frontului Salvării Naționale și ai Uniunii Democrate a Maghiarilor din România. Totuși, în urma redistribuirii voturilor, Mihai Carp, candidatul Partidului Național Liberal la alegerile pentru Camera Deputaților, a obținut totuși un mandat de deputat. Era primul parlamentar liberal din Bihor în perioada postdecembristă¹⁶.

Analiza rezultatelor s-a făcut în cadrul unei ședințe stabilite de conducerea Partidului Național Liberal din Bihor în data de 29 mai 1990, la Casa de Cultură a Sindicatelor din Oradea, începând cu ora 19¹⁷.

(Sursa: *Crișana*, an II, nr. 124, 29 mai 1990, p. 2)

Frământările interne ale Partidului Național Liberal de la începutul anilor 1990 au lăsat urme adânci și în filiala locală, cu consecințe directe asupra performanțelor electorale ale acesteia.

¹³ Gavril Pop, *Numărătoarea inversă*, în *Crișana*, 3 mai 1990, p.1.

¹⁴ *Rezultatele oficiale ale alegerilor prezidențiale și parlamentare de la 20 mai 1990*, în *Crișana*, 29 mai 1990, p. 1

¹⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 2.

În august 1990, la o lună după înființarea la București a Partidului Național Liberal – Aripa Tânără, s-a produs o ruptură și la nivelul organizației liberale bihorene. O grupare în frunte cu medicul Petru Crișan, Dan Vâlceanu și Silviu Torjoc, nemulțumiți de mersul lucrurilor în cadrul filialei bihorene a partidului, lua inițiativa înființării organizației locale a Partidului Național Liberal - Aripa Tânără¹⁸. Petru Crișan a fost ales președintele acestei formațiuni liberale locale. În decembrie 1990 structura era deja consolidată, cerând imperativ un sediu pentru a-și putea desfășura activitatea. În ianuarie 1991, deputatul Mihai Carp a demisionat din PNL, nemulțumit de faptul că partidul în „*organizarea lui actuală, nu slujește interesele naționale și ale liberalismului economic, politic și social*”¹⁹, trecând la organizația județeană Bihor a Partidului Național Liberal – Aripa Tânără.

În aceste condiții, conducerea PNL Bihor a încercat invalidarea mandatului lui Mihai Carp, cerând insistent acest lucru, inclusiv în presa locală. Comunicatul dat publicității de liderii organizației era extrem de dur, susținând că „*prezența domnului Mihai Carp în Parlament lezează interesele membrilor și simpatizanților partidului nostru rămași astfel fără reprezentant în acest important for național*”²⁰.

Filiala liberală bihoreană a trecut printr-un amplu proces de reorganizare după plecarea celor din aripa tânără. Procesul a fost supervizat inclusiv de președintele Partidului Național Liberal²¹, Radu Câmpeanu, prezent într-o vizită în Bihor în zilele de 19 și 20 mai 1991.

Această situație nu avea cum să nu-și lase amprenta asupra performanțelor județene ale partidului. În perspectiva alegerilor locale, parlamentare și prezidențiale din 1992, Partidul Național Liberal din Bihor intră, urmând trendul național, în Convenția Democrată din România, alături de Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat, Partidul Social Democrat din România, Partidul Ecologist Român, Partidul Alianța Civică, Frontul Democrat Român. Candidatul Convenției Democratice la funcția de primar al municipiului Oradea, deci și al P.N.L., a fost Mircea Neșu. Candidat la funcția de primar a avut și Partidul Național Liberal – Aripa Tânără în persoana medicului Petru Crișan, această organizație depunând liste comune cu Partidul Român pentru Noua Societate, condus la nivel local de Alexandru Retegan²².

Rezultatele alegerilor pentru funcția de primar al municipiului Oradea plasau Convenția Democrată din România, la fel ca aproape peste tot în județul Bihor, pe pozițiile doi sau trei, exceptând comunitățile majoritar maghiare, unde a obținut rezultate mai slabe. În Oradea, Mircea Neșu a obținut 22.215 voturi situându-se pe poziția a treia, după Uniunea Democrată a Maghiarilor din România și Frontul Salvării Naționale²³. La fel stăteau lucrurile și în ceea ce privește distribuirea mandatelor de consilieri locali, unde liberalii obținuseră un mandat în cadrul Convenției Democratice. Partidul Național Liberal – Aripa Tânără a obținut, la rândul

¹⁸ *Aripa Tânără există și în Bihor*, în *Crișana*, 15 decembrie 1990, p. 3.

¹⁹ Alexandru Negru, *Mihai Carp demisionează din P.N.L. – Secretul unei demisii*, în *Crișana*, 20 decembrie 1990, p. 1.

²⁰ *Comunicat P.N.L.*, în *Crișana*, 29 ianuarie 1991, p. 1.

²¹ Petru Șandor, *Radu Câmpeanu în Bihor*, în *Crișana*, 21 mai 1991, p. 1.

²² *Controverse la Biroul Electoral*, în *Crișana*, 23 ianuarie 1992, p. 1.

²³ *Clasamentul zorilor*, în *Crișana*, 11 februarie 1992, p. 3.

său, un mandat acordat lui Petru Crișan. La nivelul județului Bihor, Convenția Democrată din România a obținut cinci mandate de primar²⁴.

Rezultatele sub așteptări obținute în alegeri au determinat conducerea centrală a Partidului Național Liberal, în frunte cu Radu Cîmpeanu, să ia decizia ieșirii din Convenția Democrată. La 11 aprilie 1992, Radu Cîmpeanu anunța abandonarea alianței, ceea ce a determinat unele convulsii în cadrul partidului la nivel național, inclusiv în cadrul organizației județene Bihor. O parte importantă a membrilor liberali dorea rămânerea în cadrul Convenției Democrate din România, organizându-se în Partidul Național Liberal - Convenția Democrată, condusă la nivel central de Nicolae Cerveni.

Liberalii care au hotărât să rămână în cadrul Convenției Democrate au făcut pasul spre o formațiune mai mică, intitulată Partidul Social-Liberal, în frunte cu Nicolae Cerveni, numele noii formațiuni fiind Partidul Național Liberal – Convenția Democrată.

Organizația liberală bihoreană cerea membrilor și simpatizanților din județ să se alăture acestei inițiative menite a menține mișcarea liberală în interiorul Convenției Democrate și a participa la alegerile parlamentare în cadrul alianței cum fuseseră și la locale²⁵. Majoritatea celor din organizația bihoreană a fost fidelă rămânării în cadrul Convenției Democrate din România. La alegerile parlamentare, pe listele alianței din partea Partidului Național Liberal - Convenția Democrată s-a regăsit fostul primar interimar al orașului Oradea între martie-august 1990, Octavian Bot, candidat pe locul doi la camera Deputaților. La scurt timp a trecut însă la Partidul Alianța Civică. La Senat pe poziția a doua s-a aflat Petru Crișan, reprezentant al Partidului Național Liberal – Aripa Tânără, formațiune intrată între timp, la rândul său, în Convenția Democrată.

Listă separată a propus și Partidul Național Liberal din Bihor, ieșit din Convenția Democrată și rămas fidel lui Radu Cîmpeanu. Primul pe lista senatorilor a fost George Danielescu, un candidat trimis de la București, iar pentru Camera Deputaților primul pe listă era profesorul de istorie Virgil Blage²⁶. Dovadă a fărâmițării exagerate a mișcării liberale este faptul că în Bihor a mai fost depusă încă o listă de către o altă organizație liberală nou creată, aparținând unei structuri naționale tinere intitulate Noul Partid Liberal. La Camera Deputaților primul pe listă era Nicolae Iștoc, iar la Senat Florian Hîrcă²⁷.

Rezultatele votului din Bihor la alegerile parlamentare din 27 septembrie 1992, au arătat încă o dată faptul că adepții liberalismului nu erau de acord cu frământările din interiorul mișcării liberale și, poate tocmai de aceea, erau debusolați și împărțiți în exercitarea votului. Consecința a fost firească. Partidul Național Liberal - Convenția Democrată a obținut, alături de celelalte partide din cadrul Convenției Democrate din România, 17% din încrederea bihorenilor, concretizată în 57.009 la Camera Deputaților și 58.687 pentru Senat.

²⁴ Petru Filip ales primar al Oradiei, în *Crișana*, 25 februarie 1992.

²⁵ Comitetul de inițiativă, *Comunicat P.N.L. C.D.*, în *Noua Gazetă de Vest*, 10-16 iulie 1992, p. 4.

²⁶ *Lista candidaților la alegerile locale din Senat și camera Deputaților*, în *Crișana*, 2 septembrie 1992, p. 8.

²⁷ *Ibidem*.

Organizația bihoreană a Partidului Național Liberal Radu Câmpeanu a cunoscut un recul serios cu această ocazie, fiind sancționată astfel, probabil, pentru ieșirea din Convenția Democratică din România, obținând abia 2,2% din voturi la camera Deputaților și 3,3% la Senat, adică 7.329 voturi pentru Camera Deputaților, respectiv 10.976 la Senat²⁸.

La scrutinul prezidențial, candidatul Convenției Democratice din România, Emil Constantinescu, a obținut 165.086 voturi, urmat de candidatul Partidului Unității Naționale a Românilor, Gheorghe Funar, cu 87.996, și abia pe locul trei s-a situat Ion Iliescu, cu 78.903 voturi²⁹. La nivel național, în turul doi s-au "bătut" pentru câștigarea președinției Emil Constantinescu și Ion Iliescu. În Bihor, Emil Constantinescu a câștigat din nou cu 195.096 voturi la 153.521 pentru Ion Iliescu. Interesant este faptul că din nou bihorenii erau atașați mai degrabă de zona dreptei politice decât de stânga³⁰.

În urma alegerilor liberalii nu au trimis direct nici un parlamentar la București. Redistribuirea voturilor a făcut posibilă însă trimiterea lui Octavian Bot ca reprezentant al liberalismului din cadrul Convenției Democratice din România.

Rezultatele electorale extrem de proaste în raport cu speranțele liberalilor la nivelul județului Bihor au condus la reorganizarea acestei formațiuni în prima parte a anului 1993. Decizia de ieșire a Partidului Național Liberal din Convenția Democratică din România se dovedise catastrofală din punct de vedere electoral, conducând la rezultate extrem de slabe și în Bihor.

În iulie 1993, structura liberală bihoreană condusă de la nivel central de Radu Câmpeanu a încercat o reorganizare în cadrul unei Conferințe de reconstituire a Partidului Național Liberal Bihor. Puținii reprezentanți liberali prezenți l-au ales în fruntea filialei bihorene pe Valeriu Costea, secretar pe Rodica Cristea, iar trezorier pe Ioan Buzoianu³¹. Nume nu prea cunoscute în lumea liberală bihoreană, acestea au rezistat puțin în fruntea organizației județene a partidului, astfel că la sfârșitul aceluiași an, la conducere îl regăsim pe Virgil Blage, care a încercat, la rândul său, revitalizarea organizației.

Demersul a fost complicat de alte inițiative similare realizate de reprezentanții minusculei organizații județene a Noului Partid Liberal din jurul lui Florian Hârcă, Doru Drăghici și Viorel Timar. Aceștia din urmă încercau să organizeze o conferință județeană de coagulare a liberalilor având, se pare, sprijinul lui Mircea Ionescu Quintus, alt lider marcant al Partidului Național Liberal din România, alături de Radu Câmpeanu.

În fața acestei situații complicate, Virgil Blage, președintele organizației județene a Partidului Național Liberal Câmpeanu, a dat publicității un comunicat în care cere liberalilor bihoreni să nu intre în jocurile celor din Noul Partid Liberal din Bihor și să participe la vreo *"pseudo-conferință județeană convocată în numele fostului președinte Mircea Ionescu Quintus de către un grup de criptocomuniști infiltrați în partid cu misiunea precisă de a pune mâna pe el, pe întreaga mișcare*

²⁸ *Cum au votat bihorenii*, în *Crișana*, 1 octombrie 1992, p. 2.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Domnul Iliescu președinte - un președinte pentru încă patru ani! Cum au votat bihorenii?*, în *Crișana*, 14 octombrie 1992, p. 1.

³¹ *Conferințe locale la partide*, în *Noua Gazetă de Vest*, 2-8 august 1993, p. 2.

liberală din România”³². De asemenea, Virgil Blage recunoștea că filiala liberală era în criză de mai bine de un an de zile și atrăgea atenția că aceasta era întreținută tocmai de cei care doresc organizarea unei pseudo-conferințe menite a îndepărta pe liberalii autentici. Se anunțau vremuri grele pentru liberalii bihoreni.

Cu toată opoziția lui Virgil Blage, la 19 februarie 1994 s-a desfășurat în sediul din Oradea al Uniunii Democratice a Maghiarilor din România conferința județeană a unei aripi a liberalilor, cei ai lui Mircea Ionescu Quintus, situați în jurul lui Florian Hîrcă și Doru Drăghici. Aceștia îl exclud din partidul liberal presupus ”unificat” pe Virgil Blage, iar în fruntea organizației a fost ales Doru Drăghici³³. Cu acest prilej au fost reprimiți în partid câțiva dintre foștii lideri excluși între timp, precum Eugen Colf, Dinu Fodor și Gheorghe Filip.

Alegerea lui Doru Drăghici s-a făcut fără suspans, fiind în cele din urmă, deși se anunțaseră cinci candidați, unicul candidat. Criticile la adresa vechii conduceri liberale fidèle lui Radu Câmpeanu, înlăturat din fruntea partidului la nivel național în februarie 1993 și înlocuit cu Mircea Ionescu Quintus, căruia grupul Hîrcă - Drăghici îi era credincios, au curs cu multă voluptate. Virgil Blage era considerat un ”dictator”, care a ținut pentru el exclusiv corespondența cu conducerea bucureșteană a partidului. În același timp i se reproșa că a exclus abuziv membri din partid și că i-a înlăturat pe toți contestatarii săi din cadrul formațiunii. De asemenea, lui Virgil Blage i se mai imputa că atâta timp cât s-a aflat în fruntea organizației și-a făcut de cap³⁴, fără a se preciza cu exactitate ce însemna aceasta. În consecință, Virgil Blage, adept al lui Radu Câmpeanu, a fost exclus din partid.

Haosul de la nivel central se repercuta, așadar, și în viața organizației județene Bihor a Partidului Național Liberal. Aceasta era lipsită inclusiv de ștampilă, iar buletinele de vot utilizate la Conferința județeană din 19 februarie 1994 au fost marcate pentru siguranță, spre exemplu, cu o ștampilă având înscrisul „*Brigada nr. 2 Aprovizionare*”³⁵, adusă de unul dintre participanții la ședință.

Excluderea lui Virgil Blage a continuat cu declanșarea unui război pe față între cele două facțiuni. Noii lideri ai Partidului Național Liberal Quintus au cerut evacuarea sediului, demers realizat în prezența unui executor judecătoresc. Acțiunea fusese stabilită pentru 24 martie 1994. Întrucât Virgil Blage nu a fost prezent, în prezența executorului judecătoresc au fost forțate ușile și dulapurile din sediul partidului, fiind făcut și un inventar al celor găsite acolo. A fost prezent însă noul președinte al organizației liberale bihorene, Doru Drăghici³⁶, care îl acuzase de nenumărate ori pe câmpenistul Virgil Blage de faptul că a furat o serie de lucruri care au aparținut partidului, cum ar fi o mașină electrică de scris, documente, precum și ștampila partidului³⁷.

³² *Comunicat P.N.L.*, în *Crișana*, 18 februarie 1994, p. 3.

³³ Florin Ciucaș, *P.N.L., schimbări de macaz – fostul profesor de economie politică, înlocuit de fostul prefect*, în *Crișana*, 25 februarie 1993, p. 3.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Florin Budea, *op.cit.*, p. 322, nota 1043.

³⁶ *Câmpeniștii au fost evacuați din sediul P.N.L. Bihor*, în *Noua Gazetă de Vest*, 6-12 aprilie 1994, p. 3.

³⁷ Florin Budea, *Conferința municipală a P.N.L.*, în *Jurnal bihorean*, 9 aprilie 1994, p. 3.

Războiul dintre cele două facțiuni liberale, câmpeniste și quintiste era departe de a se finaliza. La câteva săptămâni de la evenimentul evacuării liberalilor câmpeniști din sediul lor, aceștia câștigau în instanță dreptul de a folosi denumirea de Partid Național Liberal. În consecință, Virgil Blage cere "uzurpatorilor" conduși de Doru Drăghici să predea cheile sediului Partidului Național Liberal³⁸. Lucrurile erau încă extrem de departe de a se fi tranșat.

Totuși, constatând problemele existente în coagularea ideilor liberale într-o structură politică puternică la nivel local, care să combată cu putere organizația Frontului Salvării Naționale, a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România sau Partidul Democrat, conducerile județene ale Partidului Național Liberal Quintus și Partidului Alianța Civică au decis mai multe întâlniri care să încerce din nou coagularea forțelor liberale existente la nivelul județului. O asemenea întâlnire a avut loc la 29 iulie 1994. Scopul era de a pune bazele unei alianțe numite "Liberalii". Din partea Partidului Național Liberal au participat Doru Drăghici și Corneliu Crăciun, acesta din urmă un om de o calitate umană și morală deosebită, iar de la Partidul Alianța Civică, Traian Bodea, președintele județean al formațiunii³⁹.

Într-o încercare de limpezire a apelor la nivel județean, la începutul lunii septembrie 1994, la Oradea, a sosit conducerea centrală a Partidului Național Liberal formată din Mircea Ionescu Quintus, Dan Amedeu Lăzărescu și Dan Carata. Conferința de presă susținută de cei trei la 1 septembrie 1994 a arătat însă că nu s-au făcut pași concreți spre unificarea lumii liberale, o poziție cel puțin interesantă având Mircea Ionescu Quintus care, cuprins de un pragmatism păgubos pentru realitățile României anilor 1990, a subliniat faptul că în condițiile în care investitorilor străini li se pune piedică în vederea pătrunderii pe piața românească, singurii investitori viabili ar fi foștii nomencluriști ai vechiului regim care dețin resurse economice nebănuite⁴⁰. Din păcate, Mircea Ionescu Quintus avea dreptate, iar asta este una dintre explicațiile modului în care s-a construit România postdecembristă, tributară unui capitalism de cumetrie, după cum îl numea, într-un acces de sinceritate, inclusiv Ion Iliescu la începutul anilor 2000, când sublinia că în România "*patru milionari din cinci au supt de la stat*"⁴¹.

Prezența lui Mircea Ionescu Quintus la Oradea la începutul lunii septembrie 1994 și evoluțiile generale ale politici românești au determinat, poate, ca la finele lunii noiembrie liderii județeni ai Partidului Național Liberal Quintus, Partidului Alianța Civică și Partidului Liberal 93 să negocieze un pact politic local care ar urma să stea în viitor la baza unei alianțe. Partidul Alianța Civică a refuzat să participe la elaborarea unui protocol, motivând că nu ar avea la bază un asemenea document încheiat la nivel național între formațiunile politice invocate. În consecință, acesta s-a retras de la negocieri, alianța rămânând a se face doar între cele două formațiuni

³⁸ Idem, *Câmpeanu învinge în instanță*, în *Jurnal bihorean*, 5 mai 1994, p. 1.

³⁹ *Liberalii*, în *Crișana*, 30 iulie 1994, p. 1.

⁴⁰ Florin Budea, *În viziunea P.N.L., nomenclaturii vor salva economia românească*, în *Jurnal bihorean*, 3 septembrie 1994, p. 3.

⁴¹ Ionuț Ancuțescu, *România capitalismului de cumetrie: patru milionari din cinci au supt de la stat*, în *Adevărul*, 7 aprilie 2014, p. 6.

locale liberale⁴². În paralel însă, în Bihor continua să existe, chiar dacă nu la parametri funcționali mulțumitori, alianța între Partidul Național Liberal Quintus și Partidul Alianța Civică Bihor, în cadrul platformei "Liberalii".

Nici Partidul Național Liberal Câmpeanu nu a stat deoparte, astfel că la începutul anului 1995 acesta a încercat să revină în atenția publicului prin diverse acțiuni și luări de poziții. În fruntea organizației bihorene se afla același profesor Virgil Blage, secondat de Constantin Bozântan.

Începutul anului 1995 cunoaște un nou scandal în zona liberalilor, în condițiile existenței unor discuții legate de intrarea în platforma locală "Liberalii" a Partidului Liberal 93. Partidul Alianța Civică, parte a acestei platforme, nu a fost de acord cu intrarea lor.

Partidele care au fondat alianța "Liberalii", Partidul Național Liberal Quintus Bihor și Partidul Alianța Civică Bihor, s-au întrunit într-o ședință la 25 ianuarie 1995, unde au discutat despre o eventuală intrare în alianță a Partidului Liberal 93 Bihor. Reprezentanții Partidului Alianța Civică nu erau de acord cu accesul acestora, astfel că în scurt timp s-a ajuns la discuții contondente care i-au avut în prim-plan pe Veronica Hegheduș, vicepreședinte al Partidului Alianța Civică Bihor, și pe Octavian Bot, deputat din partea Partidului Liberal 93. Octavian Bot a fost deranjat de faptul că aceasta a afirmat că, în perspectiva alegerilor din anul următor, Convenția Democrată din România ar trebui să-și aleagă cu mai mare atenție candidații pentru a se evita candidați nepotriviți precum Octavian Bot⁴³. De-o parte și de alta s-au aruncat cuvinte jignitoare, Octavian Bot amenințând-o, între altele, pe Veronica Hegheduș că o va arunca afară pe fereastră⁴⁴.

În martie 1995 lucrurile par însă a se mai limpezi ușor. Filiala bihoreană a Partidului Liberal 93 a decis să intre în Convenția Democrată din România, alianța județeană Bihor. Nefiind de acord cu mutarea, deputatul Octavian Bot a părăsit Partidul Liberal 93. El era unul dintre liderii locali ai organizației. În consecință, acesta a devenit deputat independent. În interiorul Convenției Democrate Bihor, organizația PL 93 a devenit membră cu drepturi depline inclusiv a alianței „Liberalii”.

Aceasta nu a fost însă tot. În paralel, Octavian Bot a semnat un acord de unificare cu liderii locali ai Partidului Național Liberal Quintus. Octavian Bot și-a motivat gestul prin aceea că filiala Bihor a Partidului Liberal 93, odată intrată în Convenția Democrată din România, este de acord cu poziția liderilor naționali ai Partidului Național 93 cu privire la trenarea negocierilor vizând unificarea liberală⁴⁵. Prin apropierea de Partidul Național Liberal Quintus el spera astfel că în Bihor se va obține un rezultat electoral bun la alegerile locale și parlamentare următoare, fapt care nu s-a întâmplat⁴⁶.

⁴² Florin Budea, *Pactul local liberal – P.A.C. refuză și este invitat afară*, în *Jurnal bihorean*, 30 noiembrie 1994, p. 3.

⁴³ Idem, *op.cit.*, p. 337, nota 1090.

⁴⁴ Idem, *Scandal în Alianța Civic-Liberală Bihor, deputatul P.L. 93, Octavian Bot, o insultă pe vicepreședinta P.A.C, Veronica Hegheduș*, în *Jurnal bihorean*, 27 ianuarie 1995, p. 2.

⁴⁵ Idem, *Membrii P.L. 93 votează cu C.D.R. în Jurnal bihorean*, 18 martie 1995, p. 3.

⁴⁶ Cristian Preda, *op.cit.*, p. 94.

Întrucât în Bihor Partidul Liberal 93 dispărea practic din peisajul local, la foarte scurt timp s-a luat inițiativa reînființării unei filiale care să continue politica dusă la nivel național de această formațiune politică.

În fine, la 11 iunie 1995 la Oradea a avut loc o nouă Conferință județeană menită a reuși unificarea forțelor politice liberale din Bihor într-o singură organizație puternică. Evenimentul a fost onorat de prezența președintelui Partidului Național Liberal, Mircea Ionescu Quintus, căruia i se adăugau doi grei liberali, Mona Muscă și Viorel Cataramă. Cei 358 delegați au ales președintele filialei unificate a liberalilor bihoreni. Acesta a fost Silviu Torjoc. El a fost contracandidat de Doru Drăghici și Dorin Caba. Silviu Torjoc făcea parte din fosta filială bihoreană a Partidul Liberal 93, care intrase în Convenția Democrată din Bihor în martie 1995. Adepții Partidului Național Liberal Câmpeanu din Bihor în frunte cu Virgil Blage și Constantin Bozântan au pierdut teren masiv cu acest prilej⁴⁷.

Apele nu s-au liniștit însă în cadrul Partidului Național Liberal din Bihor nici după conferința de unificare din 11 iunie 1995. Dorin Caba, unul dintre cei care au dorit funcția de președinte al liberalilor bihoreni, pierzând alegerile, a plecat din partid și s-a repleat la nou înființata organizație locală a Partidului Liberal 93, devenind chiar președintele acesteia. El a fost urmat îndeaproape de Mircea Budău. Cei doi au revendicat imediat unul dintre sediile Partidului Național Liberal din Bihor întrucât, după unificare, acesta dispunea acum de două sedii. Era vorba despre cel din Piața Unirii din Oradea. Dorin Caba și Mircea Budău au intrat cu forța în acest sediu al partidului schimbând toate încuietorile. A doua zi au intrat cu forța în același sediu și reprezentanții Partidului Național Liberal, schimbând la rândul lor încuietorile înlocuite cu o zi mai devreme⁴⁸. După schimburi de replici destul de dure, în cele din urmă s-a decis ca disputa să fie tranșată în instanță.

În ciuda acestor dispute, liberalii bihoreni își întăresc totuși pozițiile devenind o forță inclusiv în cadrul Convenției Democrate din Bihor. Astfel, în vederea pregătirilor pentru alegerile din anul 1996, liderul liberal Octavian Bot a devenit în octombrie 1995 președintele Convenției Democrate din Bihor. Purtătorul de cuvânt al alianței a devenit un alt liberal, Daniel Vulcu. Pentru prima dată de la înființarea Convenției Democrate din Bihor liberalii luau fața reprezentanților Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat, care mai dețineau doar funcția de vicepreședinte în persoana lui Alexandru Georgescu⁴⁹, devenind astfel principala forță a alianței la nivel local.

Anul 1996 a fost un an electoral foarte important. Încă de la începutul anului forțele politice se poziționează în vederea alegerilor locale. Întrucât filiala locală a Partidului Liberal 93 nu avea un candidat la funcția de primar a anunțat susținerea pentru turul doi al alegerilor de primar pe primarul în funcție, Petru Filip. Faptul demonstrează încă o dată că la nivel județean lucrurile nu stăteau nicidecum bine din perspectiva unei coagulări solide a diverselor opțiuni liberale.

⁴⁷ Adrian Criș, *Fenomenele câmpeniste au dispărut din P.N.L. - a declarat la Oradea președintele partidului Mircea Ionescu Quintus*, în *Jurnal bihorean*, 13 iunie 1995, p. 1.

⁴⁸ Florin Budea, *P.L. 93 contra P.N.L. - conflict politic cu dublă violare de sediu*, în *Jurnal bihorean*, 30 iunie 1995, ă. 1.

⁴⁹ Idem, *Deputatul P.N.L. Octavian Bot este noul președinte al C.D.R. Bihor*, în *Jurnal bihorean*, 17 octombrie 1995, p. 1.

Totuși, eforturi în acest sens s-au făcut în continuare. Liberalii bihoreni, întăriți de fuziunile precedente, reușesc să absoarbă și filiala locală a Partidului Național Liberal Convenția Democrată (PNLCD). Marcel Tarța, unul dintre liderii filialei locale, semna documentul de fuziune prin absorbție criticându-l pe însuși președintele partidului despre care a spus că se opune unificării liberale⁵⁰. PNLCD era astfel absorbit în Partidul Național Liberal unificat la nivelul județului Bihor, condus de Mircea Ionescu Quintus.

În vederea pregătirii alegerilor locale din 2 iunie 1996, Convenția Democrată din Bihor și-a stabilit candidatul unic în persoana liberalului Mihai Sturza. Era încă o dovadă că liberalii controlau lucrurile la nivelul alianței bihorene, fapt revelat și de faptul că Octavian Bot era președintele Convenției Democrate Bihor. Chiar dacă au fost trei propuneri în cadrul Convenției, candidatul liberal a reușit să se impună⁵¹.

În ciuda apropierei campaniei electorale, liberalii bihoreni continuau însă disputele, atât la nivel verbal, cât și în instanță. Pe la mijlocul lunii martie 1996, Octavian Bot îi ataca direct și fără menajamente pe Dorin Caba și Mircea Budău, liderii Partidului Liberal 93 din Bihor, învinuindu-i că au devalizat contul Fundației Lumea Liberală de la Banca Agricolă⁵². Răspunsul celor doi a fost prompt susținând că cele spuse de deputatul liberal nu sunt altceva decât niște calomnii⁵³. Disputa dintre cei trei a continuat cu insulte reciproce și acuze de șantaj care nu făceau deloc bine imaginii liberalilor din județ în fața propriului electorat.

Campania electorală a fost totuși destul de vizibilă și consistentă din partea liberalilor bihoreni. La lansarea candidatului Convenției Democrate din România la fotoliul de primar al municipiului Oradea, Mihai Sturza, au fost prezenți la Oradea Emil Constantinescu și Mircea Ionescu Quintus, președintele Partidului Național Liberal, ocazie cu care acesta și-a lansat și volumul autobiografic *Liberal din tată-n fiu*⁵⁴.

Rezultatul primului tur al alegerilor l-au plasat pe candidatul liberal la Primăria Oradea, Mihai Sturza, pe locul al II-lea după Csapó József, reprezentantul Uniunii Democrate a Maghiarilor din România, contabilizând 22.593 voturi. În cel de-al doilea tur al alegerilor locale, care s-au desfășurat la 16 iunie 1996, liberalul Mihai Sturza, reprezentantul Convenției Democrate din România, a obținut fotoliul de primar totalizând 69,5% din sufragii, restul fiind ale candidatului UDMR, Csapó József⁵⁵. Mai mult, în urma unor neînțelegeri între Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat, prin care ultimii îl acuzau pe Octavian

⁵⁰ Idem, *P.N.L. Bihor absoarbe filiala județeană a P.N.L. C.D. și organizația Batăr a P.A.C.*, în *Jurnal bihorean*, 27-28 ianuarie 1996, p. 3.

⁵¹ Alexandra Manole, *Mihai Sturza este candidatul Convenției Democrate pentru funcția de primar al Oradei*, în *Jurnal bihorean*, 29 ianuarie 1996, p. 1.

⁵² Florin Budea, *Se lasă cu un nou scandal? Actualul președinte al Fundației "Lumea liberală" susține că fosta conducere a lăsat pe zero contul fundației*, în *Jurnal bihorean*, 12 martie 1996, p. 3.

⁵³ Idem, *P.L. 93 pe un butoi de pulbere, iar liderii săi speră să arunce cu el în aer fotoliul parlamentar al deputatului Octavian Bot*, în *Jurnal bihorean*, 14 martie 1996, p. 3.

⁵⁴ Mircea Ionescu Quintus, *Liberal din tată-n fiu*, Editura Vitruviu, București, 1996, 237 p.

⁵⁵ Adrian Criș, *În noaptea de după alegeri, la sediul C.D.R. Mihai Sturza și-a scăldat victoria în șampanie*, în *Jurnal bihorean*, 18 iunie 1996, p. 1.

Bot că nu respectă protocolul Convenției potrivit căruia acolo unde este un primar liberal, viceprimarul trebuie să fie un național-țărănist, la Oradea în funcția de viceprimar a fost ales un alt liberal, Florian Hîrcă⁵⁶. Asta a tensionat și mai mult situația din cadrul Convenției Democratice din Bihor.

O situație ciudată s-a petrecut la Consiliul Județean Bihor, unde două formațiuni cu pretenții liberale, Partidul Liberal 93 și Partidul Alianța Civică au susținut o coaliție a stângii bihorene pentru a prelua puterea. Era o consecință directă a certurilor permanente de la nivelul organizațiilor liberale din Bihor, dar și din interiorul Convenției Democratice din România, unde se afla o parte a liberalilor.

La alegerile parlamentare din 3 noiembrie 1996, Partidul Național Liberal a reușit să-l trimită din nou în Camera Deputaților pe Octavian Bot, care a candidat pe listele Convenției Democratice din România⁵⁷. Sfârșitul anului 1996 a adus noi tensiuni, care au avut în prim-plan Partidul Național Liberal din Bihor și unii lideri ai Convenției Democratice, cei național-țărăniști în primul rând, dar și liberali, precum Octavian Bot, care au cerut demisia primarului Mihai Sturza. În cele din urmă, la intervenția celor de la centru, conflictul a fost aplanat, atât în cadrul Convenției Democratice din Bihor, cât și între liberali. La acest capitol decisivă a fost intervenția vicepreședintelui Partidului Național Liberal, Viorel Cataramă, care i-a cerut lui Octavian Bot să se împace cu Mihai Sturza⁵⁸.

Preluarea puterii la nivelul municipiului de către liberali nu a adus liniștea în rândul liberalilor bihoreni. În pregătirea Conferinței județene a Partidului Național Liberal, care urma să aibă loc la 1 februarie 1997, când trebuia ales noul președinte al organizației județene, apele s-au învolburat din nou. Silviu Torjoc își dorea, desigur, un nou mandat în fruntea organizației liberale unificate. La rândul său, Octavian Bot râvnea să controleze partidul. Dacă nu direct, măcar prin interpuși.

Săbiile s-au ascuțit cu prilejul Conferinței municipale Oradea de partid din 15 ianuarie 1997. Candidată la șefia organizației municipale a Partidului Național Liberal, Sonia Drăghici, soția lui Doru Drăghici, acuza interese subterane menite a destabiliza și, mai apoi, controla partidul, de către o parte a conducerii partidului. Același lucru l-a semnalat și viceprimarul municipiului Oradea, Florian Hîrcă, care a vorbit deschis despre dorința unei persoane din elita locală bihoreană de a forma un nou partid liberal. Cel vizat de cele două discursuri era deputatul Octavian Bot, acesta urmărind cu insistență controlul total asupra organizației liberale bihorene⁵⁹. Părea că în cele din urmă s-a realizat un front comun împotriva lui Octavian Bot. Toate aceste dispute de la distanță au făcut ca lucrurile să se tensioneze foarte mult între Octavian Bot și președintele în exercițiu al organizației liberale, Silviu Torjoc, pe de o parte, deși ei făcuseră de curând front comun în încercarea de a-l debarca din funcția de

⁵⁶ Florin Budea, *Cazanul primăriei a dat în clocot, Florian Hîrcă și Gheorghe Tăutu în lupta pentru funcția de viceprimar - adevăratul război s-a dat în C.D.R. Bihor, între țărăniști și liberali*, în *Jurnal bihorean*, 21 iulie 1996, p. 1.

⁵⁷ *Rezultatele finale din Bihor – C.D.R. surclasează P.D.S.R.*, în *Jurnal bihorean*, 5 noiembrie 1996, p. 5.

⁵⁸ Horia Trifa, *Dan Bălaș este noul prefect al județului*, în *Jurnal bihorean*, 30 decembrie 1996, p. 1.

⁵⁹ Valentin Buda, *Se sparge buba la P.N.L.*, în *Jurnalul de dimineață*, 16 ianuarie 1997, p. 1.

primar pe Mihai Sturza, și pe de altă parte, între Silviu Torjoc și secretarul organizației liberale, Mircea Teaha, considerat omul lui Octavian Bot⁶⁰.

În fine, la 1 februarie 1997 a avut loc, la Casa de Cultură a Sindicatelor din Oradea, Conferința organizației județene a Partidului Național Liberal. La ea au luat parte președintele Partidului Național Liberal, Mircea Ionescu Quintus, secondat de vicepreședinții Mona Muscă și Viorel Cataramă. Întrucât nu putea controla situația, deputatul Octavian Bot nu a fost prezent la desfășurarea lucrărilor invocând motive medicale. În fruntea organizației a fost ales președinte Doru Drăghici. Contracandidatul său susținut de Octavian Bot, Mircea Teaha, a pierdut alegerile la 41 de voturi distanță. Doru Drăghici și-a completat echipa de conducere cu vicepreședinții Silviu Torjoc, Mihai Sturza și Florian Hârcă⁶¹. În fața acestei situații, grupul liberal din jurul lui Octavian Bot iese din Partidul Național Liberal. Cu toate acestea, noul președinte, Doru Drăghici, a promis că va continua și încheia procesul de unificare liberală la nivelul județului Bihor. Părea că, în sfârșit, în filiala liberală bihoreană va fi pace.

Nu a fost să fie deoarece, la mijlocul lunii martie 1997, Daniel Vulcu critica din nou conducerea partidului din motive legate de desemnarea delegaților la Congresul Partidului Național Liberal, ce urma să aibă loc în perioada următoare. Au fost mai multe voci care s-au ridicat împotriva conducerii recent alese. Cele mai vocale au fost Daniel Vulcu, Ioan Lucian, șeful organizației municipale Oradea, și Mircea Teaha. Disputa s-a încheiat abia în vara aceluiași an prin promovarea în diverse funcții ale celor nemulțumiți, mai ales a lui Mircea Teaha, numit vicepreședinte al organizației orădene a Partidului Național Liberal⁶².

Întrucât grupul deputatului liberal Octavian Bot ieșise din organizație, în septembrie 1997 a sosit la Oradea secretarul general al Partidului Național Liberal, Laurențiu Priceputu, pentru a media reprimirea lor în partid în vederea întăririi organizației. Grupul Bot a fost reprimat în cadrul partidului, dar în condiții destul de confuze și având adversitatea aproape totală a conducerii alese la precedentă Conferință județeană a partidului din februarie. În cele din urmă, în octombrie lucrurile s-au clarificat în sensul unei noi despărțiri a apelor. Astfel, Ioan Lucian, președintele organizației municipale Oradea, și-a prezentat demisia din partid și, chiar dacă a revenit asupra deciziei, nu a mai fost reprimat, iar Octavian Bot, alături de un grup apropiat lui, a intrat în minusculul Partidul Liberal, o parte a fostului Partid Național Liberal Convenția Democrată condus de Nicolae Cerveni⁶³. Acesta din urmă și-a schimbat denumirea la 28 octombrie 1997 printr-o decizie a Secției a III-a Civilă, prin Sentința civilă nr. 22/1997, în urma unor dispute între Nicolae Cerveni și Dinu Patriciu⁶⁴.

⁶⁰ Claudiu Someșan, *Silviu Torjoc îl dă în judecată pe Mircea Teaha*, în *Jurnalul de dimineață*, 1 februarie 1997, p. 3.

⁶¹ Florin Budea, *Doru Drăghici este noul președinte al P.N.L. Bihor*, în *Jurnal bihorean*, 3 februarie 1997, p. 1.

⁶² Florin Budea, *op.cit.*, p. 390.

⁶³ Valentin Buda, *Deputatul Bot a fuzionat cu Partidul Liberal*, în *Jurnalul de dimineață*, 28 noiembrie 1997, p. 7.

⁶⁴ <http://romania-on-line.net/whoswho/CerveniNicolae.htm>, accesat la 12 august 2020.

La începutul anului 1998, Ioan Lucian și-a anunțat, la rândul său, intrarea în Partidul Liberal⁶⁵. În martie 1998 Dorin Caba demisionează din Partidul Național Liberal și pleacă la același minuscul Partid Liberal, acuzând că foștii săi colegi nu erau preocupați decât de modul în care să ocupe diverse funcții publice, exprimându-și intenția de a se alătura aceleiași formațiuni politice în care ajunsese Octavian Bot și Ioan Lucian⁶⁶.

Surpriză câteva luni mai târziu însă, în august 1998, când Dorin Caba, în numele organizației bihorene a Partidului Liberal Niculae Cervenii, negocia o fuziune cu Partidul Național Liberal din care tocmai plecase, urmărind, spunea el, unificarea forțelor liberale din Bihor⁶⁷. Foștii săi colegi conduși de Doru Drăghici erau însă circumspecți în fața propunerilor lui Dorin Caba. În aceste condiții apropierea nu a mai avut loc, iar Dorin Caba a plecat și de la Partidul Liberal, ajungând la o formațiune politică de mici dimensiuni, Partidul Național Țărănesc condus de Vasile Gionea⁶⁸.

Octavian Bot nu a rămas mult nici în Partidul Liberal, în fruntea căruia se afla mai nou Horia Rusu, și a plecat la Partidul Alternativa României, viitoare Uniune a Forțelor de Dreapta, începând din martie 1999⁶⁹. Lui i s-au alăturat și 20 de organizații bihorene ale Partidului Liberal⁷⁰. Peste câțiva ani, în 2003, Uniunea Forțelor de Dreapta a fost absorbită de către Partidul Național Liberal⁷¹.

La sfârșitul anului 1999, Partidul Național Liberal din Bihor dă primele semne că ar dori să iasă din Convenția Democrată, convins fiind, în urma celor invocate de vicepreședintele organizației, Silviu Torjoc, că va obține mai multe voturi la alegerile locale din 4/18 iunie 2000 dacă s-ar situa în afara Convenției Democratice. PNL lăsa însă poarta deschisă eventualității ca pentru parlamentarele din același an să revină în cadrul Convenției⁷².

În debutul anului electoral 2000, la 18 februarie, Mihai Sturza își anunța o nouă candidatură la Primăria Oradea, declarând că odată ales va milita serios pentru unificarea forțelor liberale din județ⁷³. Încă o dată erau lansate promisiuni greu de realizat având în vedere situația din lumea liberală bihoreană.

Tensiunile din interiorul Partidului Național Liberal au ieșit din nou la suprafață cu prilejul realizării listelor pentru consiliul local Oradea și al celui județean. Traian Ștef a demisionat din conducerea Partidului Național Liberal din Bihor, în timp ce Miron Pop a contestat și el poziția de pe listă⁷⁴. De asemenea, la același capitol putem trece și sincopile legate de ezitățile lui Mihai Sturza de a fi sau

⁶⁵ Idem, *Ioan Lucian se ține de cuvânt*, în *Jurnal de dimineață*, 9 ianuarie 1998, p. 1.

⁶⁶ Idem, *Dorin Caba demisionează din P.N.L.*, în *Jurnal de dimineață*, 5 martie 1998, p. 5.

⁶⁷ Florin Cuc, *Liberalii continuă ciroul lor!*, în *Vest*, an I, nr. 39, p. 1.

⁶⁸ Cristian Preda, *op.cit.*, p. 96-97.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 148-149.

⁷⁰ Florin Budea, *Pentru a nu-mi călca principiile aș trece și printr-o sută de partide*, în *Jurnal bihorean*, 9 septembrie 1998, p. 4.

⁷¹ Cristian Preda, *op.cit.*, p. 149.

⁷² Florin Budea, *P.N.L. pleacă temporar din C.D.R.*, în *Jurnal bihorean*, 23 noiembrie 1999, p. 1.

⁷³ Idem, *Primarul vrea să rămână primar*, în *Jurnal bihorean*, 19 februarie 2000, p. 1.

⁷⁴ Florin Cuc, *Prea mulți liberali, prea puține locuri eligibile*, în *Vest*, 31 martie 2000, p. 5.

a nu fi candidatul liberalilor la funcția de primar, în condițiile în care viceprimarul Florian Hârcă își dorea, la rândul său, funcția pentru el⁷⁵.

Toate aceste bâlbâieli, plus faptul că liberalii ieșiseră din Convenția Democrată și au avut candidaturi separate au făcut ca Mihai Sturza să primească doar 4.326 voturi, situându-se abia pe poziția a cincea. Un alt liberal, Constantin Bozîntan, reprezentând Partidul Național Liberal Câmpeanu, a obținut 194 voturi. Votul politic pentru Consiliul Local Oradea a determinat ca liberalii să primească doar 2 mandate, Mihai Sturza și Silviu Torjoc.

În județ liberalii au mai câștigat și primăria Aleșd prin Zeno Țișter⁷⁶. Era un trofeu prețios, pe care nu l-au mai lăsat din mână din acel moment.

La Consiliul Județean Bihor liberalii aveau, de asemenea, două mandate în urma totalizării unui procent de 5,36% la nivelul județului. La nivelul întregului județ Bihor, Partidul Național Liberal obținuse 85 consilieri locali, ocupând poziția a treia, după Uniunea Democrată a Maghiarilor din România și Partidul Democrat⁷⁷.

Alegerile generale parlamentare din 26 noiembrie 2000 nu au fost foarte prodigioase pentru liberali, în ton dealtfel cu perioada precedentă. Tensiunile și frământările de la nivel local și național care aveau loc în cadrul mișcării liberale și-au spus cuvântul și de această dată. La nivel județean, la Camera Deputaților, Partidul Național Liberal a obținut 6,38% din sufragiile bihorenilor, iar la Senat situația a stat și mai rău. Au fost alegerile în care Partidul România Mare a obținut un procent foarte mare la nivel județean, 16,7%, ocupând poziția a treia după UDMR și PDSR⁷⁸.

⁷⁵ Veronica Bursașiu, *Uite Sturza, nu e Sturza!*, în *Crișana*, 4 mai 2000, p. 3.

⁷⁶ Florin Budea, *op.cit.*, p. 436.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 434.

⁷⁸ Veronica Bursașiu, *Vadim ia grosul*, în *Jurnal bihorean*, 28 noiembrie 2000, p. 1.

THE MIGRATION OF ROMANIAN DOCTORS TO ITALY – A REMARKABLE COMPONENT OF THE PROFESSIONAL INTERNATIONALISATION PHENOMENON

*Mario STĂNGACIU**

Abstract. *The Migration of Romanian Doctors to Italy – a Remarkable Component of the Professional Internationalisation Phenomenon.* The migration of Romanian doctors to Italy represents a significant dimension of the broader phenomenon of professional internationalization and elite mobility, with profound implications for both origin and destination countries. This paper examines the drivers, dynamics, and consequences of this migration, particularly after Romania's accession to the European Union in 2007, which facilitated the recognition of Romanian medical qualifications across Europe. Economic disparities, professional opportunities, and systemic deficiencies in the Romanian healthcare system have fueled this migration, with Italy becoming a key destination due to its demand for medical professionals and shared cultural-linguistic affinities.

The analysis highlights the dual nature of this phenomenon: while Romania suffers from brain drain, leading to a depletion of its healthcare resources, Italy and other Western nations benefit from the integration of skilled medical professionals. The study also explores the multifaceted motivations behind this mobility, including financial incentives, professional aspirations, and the pursuit of improved working conditions. Additionally, it considers the role of bilateral agreements, recruitment practices, and international policy frameworks in shaping these migratory flows.

Ultimately, the research underscores the complex interplay between individual agency, structural factors, and transnational policies in the migration of highly skilled professionals. It advocates for targeted strategies to mitigate the negative effects of brain drain in Romania while fostering collaborative ties with the diaspora to leverage their expertise for national development. This case study contributes to a broader understanding of elite migration and its implications for global healthcare systems and labor markets.

Keywords: *brain drain, medical migration, Romanian doctors, professional healthcare, workforce mobility*

In this advanced stage of the migration of intellectuals, the phenomenon of the migration of elites or brain drain is becoming increasingly visible in Central and Eastern Europe, which, from 1990 onwards, upon transitioning to market economy and democratic regimes, has been faced with economic migration, driven by

* University of Medicine and Pharmacy of Cluj-Napoca; e-mail: astangaciu@yahoo.com

financial, work-related or family-related considerations, and subsequently with growing professional migration.

One distinct type of overqualified professional migration is the mobility of doctors, which, due to its particular scientific nature, falls more aptly within the scope of the migration of elites rather than the classic migration of intellectuals. In fact, the phenomenon of the Romanian brain drain into Italy has constituted an ongoing professional challenge, ever more obvious and clearer in the past decade, as graduates of Romanian medical universities have targeted a career in Italian hospitals or universities, be it as residents, specialists, researchers or professors.

Moreover, as a highly specialised profession, medicine is described at European level, via the Regulated Professions Database instrument, as the most mobile profession and, consequently, one with a marked degree of internationalisation. In the literature, highly qualified medical migration (*‘la migration hautement qualifié comme la migration medicale’*), seen as extremely complex due to its education, preparation, lengthy training, commitment to hospitals, which are considered to be complex structures in themselves, implies the conceptualisation of an entire phenomenology, such as: skill, scientific multivalence (*‘la fuite des cerveaux’*, brain drain), material well-being (the global super rich), migrant elites, i.e. elevated social classes with substantial financial resources (*‘migranti altamente qualificati’*), the mobility of professionals (brain waste, *‘l’emigrazione dei professionisti’*, *‘mobilità internazionale delle alte qualifiche’*). The migration of elites in general and that of medical professionals in particular thus indicate the existence of a migrant category of highly professionally trained individuals (people with a higher education: students, graduates, doctoral students, researchers) endowed with sizable financial resources, as well as significant social and cultural capital.

An investigation of the typology of countries involved in the mobility of medical professionals reveals that the year 2007, when Romania joined the European Union, was marked by the supplying of personnel from ex-communist EU countries such as Lithuania, Poland, Hungary, Romania, Bulgaria, from non-EU countries – Russia and Ukraine – and, of course, from non-European countries – India, Mexico, Pakistan, the Philippines, Angola, Egypt, Ghana, Morocco, Kenya, South Africa – to both European (Western or Nordic) and non-European progressive countries (USA, Canada, Australia) (Schultz & Rijaks, 2014: 9).

All the countries that serve as suppliers of doctors suffer from a lower GDP and, implicitly, an insufficient healthcare budget.

As for the migration of Romanian physicians, it has become an increasingly conspicuous phenomenon after Romania became a member of the European Union and, what is more, it has gradually come to be one of the instances of mobility with the highest percentage of migrant medical personnel in Europe, to the point that, in 2007, in the context of European integration and, implicitly, of the recognition of Romanian medical university degrees, 3%, i.e. 1421 of Romania’s medical practitioners requested the necessary documents to leave the country (over the 2% threshold deemed concerning by the WHO – World Health Organisation), then, in 2011, the rate of departures was 5.3%, i.e. 2804 doctors, and, in 2016, over 3%, namely 1800 doctors (the Romanian College of Physicians, Bucharest, 2007- 2017).

Thus, in 2014, for instance, 40.9% of the European doctors in France were graduates of a Romanian medical university (Stanciu & Toma, 2020: 105). Naturally, the choice of European country was greatly conditioned by the demand on the international market and by immigration policies, but especially by the internal medical realities, namely work conditions and wages. In France, the consequences of the 70s reforms capping the number of practitioners through the so-called *numerus clausus* and the localised scarcity of the following decade forced the state to open up hospitals to doctors from other parts of the European Union, particularly Eastern Europe (Cottureau, 2015: 11).

At EU-level and, more specifically, at the level of the European Council of the European Economic Community, the path was opened in 1975 for the migration of those elites ('la voie royale des migrations') who are practitioners with medical qualifications (Tandonnet, 2003: 109), while Directive 2005/36/EC33 established the automatic recognition of healthcare professionals. Consequently, Romania's accession to the European Union enabled such professional departures abroad, especially as the first categories of Romanian degrees acknowledged after 2007 were those of doctors, pharmacists, and nurses. It was therefore a matter of multiple combined aspects regarding the harmonisation of qualifications and medical experience, even though the above-mentioned Directive only discussed instruction hours and not the content of instruction (language, abilities), which may at times have caused frustration due to difficulties exercising the profession at the same level as in one's country of origin. The bilateral agreements signed after 1990 facilitated the recruitment of medical labour, one example being the Italian provinces that signed protocols with certain Romanian regions.

A particular category within the geography of highly qualified Romanian migrants, especially after 2007, was made up of general medical practitioners and other medical graduates, such as dentists, pharmacists, nutritionists, or physiotherapists, a migrant category rendered visible both by its demographic extent and substantial flow and by its compact and well-structured nature. Consequently, the streams of Romanian migrant medical elites flowing towards the West are specifically characterised by their particular specialisation in general medicine, from family doctors, psychiatrists, radiologists, internists, emergency doctors, gynaecologists, to top anaesthetists, cardiologists, and surgeons (demanding and exhausting specialisations in particular). In terms of consequences, it is worth mentioning that the expansion of medical migration is apparent at global level as well, yet the departure of over 20,000 Romanian healthcare employees is becoming increasingly concerning and severe for Romania, a country deserted by a rising number of its medical graduates, who are leaving behind an outdated, superficially reformed, clientelist and untransparent medical system.

A study of the migratory projects of Romanian physicians in Italy can enable an in-depth understanding of the migrational complexity of this highly qualified, high-performing professional category, the institutional, relational, familial and, of course, generational framework that directs, influences or modifies it quantitatively and qualitatively. One's migratory trajectory and professional evolution highlight the opportunities, strategies, motivations, and contexts employed by physicians and the broader group of nutritionists, physiotherapists, and licensed nurses in order to

become integrated among Italian medical professionals. The statistical data provided by the Romanian College of Physicians for 2020 show that the Romanian medical demographic in Italy, albeit considerably reduced in comparison to the one in France, the UK, Germany, Ireland, Belgium, or even the Nordic countries (Sweden and Norway), has registered a visible increase in the past few years. Specifically, if, for instance, the number of Romanian doctors in France registered with the French Order of Physicians increased considerably from 158 in January 2007 to 1160 in January 2009 (Séchet et Vasilcu, 2012: 67), there were less than half that number in Italy in that same year of 2009.

The phenomenon of foreign medical migration to Italy began in the 60s, when over 40% of foreign medical graduates remained on the Italian Peninsula; another migrational movement was occasioned by the fall of communism and the afflux of doctors and professionals with degrees from their Eastern-European countries of origin – Russia, Romania, Moldova, Albania, and Poland, and, finally, a recent one is marked by the increase in the number of foreign medical professionals (physicians, pharmacists, physiotherapists) from, among others, Arab, African and South American countries. According to AMSI (the Association of Doctors of Foreign Origin in Italy), there are over 18,000 foreign physicians in Italy, most of whom work in private settings (outpatient establishments), a choice forced upon them by the fact that participation in public competitions for posts is conditioned by citizenship (AMSI, 2016). Those who exercise their profession in Italian public hospitals are able to do so as freelancers remunerated by means of a system of occasional collaborations. It is worth noting that 30% of the foreign doctors in Italy carried out their university studies on the Italian Peninsula, so that, in 2009, 1,300 of them were German, 869 Swiss, 851 Greek, 752 Iranian, 686 French, 624 Venezuelan, 555 Romanian, and 431 Albanian (AMSI, 2009).

The issue of medical migration brings up several important questions as to the hypotheses concerned with understanding this phenomenon, such as the geographic distribution of graduate medical practitioners, their attainment of a post and the direction of their professional path, the importance of professional and scientific connections before their departure for Italy, the representation of various medical specialisations, the constraints and difficulties encountered in Italy. Naturally, it is important to determine whether one can speak of a present or future outlining within high-qualification medical migration of a Romanian medical elite in Italy, as in other European countries, particularly in France, where medical practitioners who are graduates of Romanian medical universities are the best represented doctors with a European degree (Cottureau, 2015: 44).

When it comes to the interaction between the various actors of spatial mobility, it is relevant to consider the construction and evolution of the projects of Romanian doctors in Italian hospitals and medical establishments, their relationship with Italian managers and their recruitment policies, their professional relations with Italian doctors, international professional prospects looking towards and away from the Italian system, their professional ties to their country of origin, etc. Be that as it may, it is obvious that the medical spatial demographic places considerable importance on the individual and on personal initiative, while also bearing in mind the relevance of professional, cultural-ethnic or other types of groups. Both before

and after 2007, the core arguments that underlay the departure of Romanian doctors for Western countries have been related to the relatively low wages in comparison to other European states, the lack of truly substantial material and professional means within healthcare, a reluctance towards Romania's political leaders, etc. In fact, according to Valeriu Dornescu and Teodora Manea, 'the size of the negative balance of medical migration has turned Romania into the foremost exporter of physicians' (Dornescu, Manea, 2013: 128).

It appears curious that Romanian doctors in Italy, like those in other European states, such as France, should have expressed their desire to pursue their specialisation training in the West before 2007 and then, after Romania's accession, should have openly manifested their desire for a long-term temporary stay or permanent residence. The explanation lies with the fact that their status became much more consolidated and better represented within the EU and their chances of international medical collaboration increased palpably; such positive motivations were supplemented by Romanian physicians' maintained deeply critical view of Romania, which they perceived as constantly lagging behind Western Europe. Be that as it may, even if it does not stand out as the main motivation, the economic and financial one remains, even after 2007, nearly as important as the professional and career-related one. An interest in permanent or definitive migration is, however, not necessarily the predominant option, as it is very often the case that highly qualified individuals, doctors in particular, go through an entire process of circulatory migration, targeting professional opportunities in two or more progressive states: Italy, France, Spain, or even Switzerland. That is why Italy is sometimes a mere country of transit towards superior options in terms of wages and professional goals to be found in European countries, the USA, or even Arab countries (Kuwait etc). Of course, the trajectory can sometimes be reversed, from Arab countries towards Italy or Europe in general.

From a legislative point of view, as already mentioned, the European Economic Community directive of 1975 facilitated the recognition of university degrees within the EU, such provisions being subscribed to by all EU member states. Furthermore, in the context of the scarcity of doctors, in France, for instance, the professional migration of doctors with a degree obtained in the European Union was encouraged, all the more so as the migration of non-EU medical practitioners, i.e. those who obtained their degrees outside the European Union, was stopped in 2010. This opportunity benefitted in particular doctors from those member states that had recently joined the European Union, mainly Bulgaria and most especially Romania, while Western hospitals thus proceeded to find new recruitment techniques, mainly through recruitment agencies, which led to the fact that, in France, for instance, in 2012, according to the Conseil National de l'Ordre des Médecins, there were 3,000 doctors with Romanian degrees (Cottureau, 2015: 101, 295). Alternatively, employment offers for Romanian medical personnel – doctors, nurses, or nurse assistants – were presented by representatives of various Italian hospitals who came to Romania, such as the Pederzoli hospital of Peschiera del Garda, Veneto. Doctors' professional or personal networks remain essential to their attainment of a post in a Western hospital. In addition, there are the training and recruitment protocols signed at regional level between establishments in Italy and Romania. Oftentimes, the lack

of physicians turns into a battleground for Italian political parties, as has been the case since 2019 in Lombardy, Veneto, etc (Sanità, 24, April. 2019). Overall, it is important to point out that Italy, just like France, Germany, and the UK, maintains active policies for the recruitment of medical personnel in Romania, with a focus on family medicine, intensive care, and psychiatry, including paediatric psychiatry.

On the other hand, the mutual recognition of university degrees at European level has led to the emergence of another kind of migrational strategy within the geography of medical migration: the migration of Francophone students to Romania, French ones (who thus accomplish their dream of becoming doctors), as well as many Maghrebi, particularly Tunisians and Moroccans (who acquire a university degree within the European Union), all of them prepared to return to France to exercise their profession. Italian students in Romanian universities find themselves in a similar situation. This new kind of student mobility has turned Romania into a country of transit for young doctors seeking to work in Western Europe. Consequently, aside from temporary migration – either medium-term or long-term, definitive migration, or return migration, or the rarer remigration of Romanian intellectuals and specialists, there is also a potential phenomenon of the return to their country of origin (Italy) of young Italian doctors educated at Romanian medical universities. That is a natural tendency, resulting from the *numerus clausus* policies long upheld by medical universities in various Western, Nordic, or Mediterranean countries, such as France, Germany, the UK, Sweden, Finland, Switzerland, and even Italy (Popa & Luchez, 2014: 88). Finally, Romania itself is becoming an increasingly obvious importer of medical labour through the migration of students, residents, and even doctors, or medical personnel from the Republic of Moldova to Romanian urban centres, certain forms of immigration being thus perceptible not only in the case of unskilled or little-skilled workers (in construction, infrastructure, agriculture), but also in that of highly skilled workers.

The reasons behind doctors settling outside of Romania are of a strongly professional as well as material nature, while the migrational project can also have cultural connotations or individual or familial nuances. The reasons why Romanian doctors move to Italy, or anywhere else in Europe, especially to neo-Latin countries, such as France, Italy, or Spain, have been related, among others, to psychological factors that depend on the personality of each practitioner, general circumstances regarding social or family life, a sense of satisfaction, language, the cultural context, and historical affinities, as well as on the good reputation of the Western medical system (Cottureau, 2015: 141). In fact, some are motivations, while others are constraints, all forming a complex mosaic of mobilising factors. One fact is certain: the powerful professional arguments in favour of settling in Italy are related to a desire to acquire a certain type of experience, to become specialised, as well as to gain financially.

The consequences of the migration of intellectuals – especially highly qualified individuals and, specifically, specialists – are positive and beneficial for migrants and their families, for the destination country, which gains intellectual and professional capital, and, in general, for the consumers of services in the progressive country in question (Western or otherwise). The disadvantages mainly concern the country of origin, as its loss of cultural capital and waste of public resources invested

in professional training affect society in general and the quality of medical services in particular.

The reduction of the negative effects of the brain drain phenomenon among Romanian doctors could target the improvement of work conditions for Romanian physicians and the creation of a professional environment focused on motivating them and getting them professionally engaged at national level.

Conclusions

The profile of the Romanian migration phenomenon of 1990 to 2006, i.e. up to the completion of the negotiations for Romania's accession to the European Union, was governed by a less selective migration, consisting mainly of little-skilled or medium-skilled migrants, who migrated temporarily and often in a circulatory manner, from traditional Romanian villages, i.e. from rural areas, as well as urban ones, mainly from Transylvania, Banat, and Moldova, or other regions; they were mostly women aged 18 to 29 or families of young people aged 26 to 40, who went abroad either clandestinely or legally, primarily via relatives and friends in Western countries, aiming most of all to work in Italy and Spain, employed especially in construction, agriculture, or domestic labour, interested in sending substantial remittances, in returning to the country of origin, financially motivated by goals such as building a house, developing a business, acquiring automobiles or machines, modernising their home, or financing their children's education.

Romania's accession to the European Union in 2007, the recognition of university degrees and the gradual conclusion of bilateral agreements at national, regional or local level have progressively outlined the increasingly obvious dimension of the migration of intellectuals, of people with a higher education, either highly qualified or overqualified, Romanian professionals enjoying European and global recognition. The verticalization of the migration of Romanians to Italy, thus carried out in a general selective context, like that to France, Germany, or Sweden, in the context of the new expansion of the European Union, as well as of the need for specialists in various fields, has added a new side to migration: that of professionals, specialists, and even elites. Such causes are supplemented by the reality of increased migrational pressure, which has naturally led to a greater selection of migrants. The migration of Romanian elites to Italy, primarily to Lombardy, Veneto, Lazio, Piedmont, and, of course, other regions, is mainly caused by the mobility of doctors, followed by top professionals in the fields of economy, science, technology, or research.

An exhaustive approach to the issue of the migration of intellectuals and particularly of highly qualified individuals is undoubtedly difficult due to the complexity of a phenomenon with a demanding typology, as, even having clearly delimited categories and professions, the research is faced with sizable challenges caused by the fact that intellectual professions are not analogous and therefore not compatible. Beyond conceptual differences, social policies, or good practice, one fact remains certain, namely that brain drain concerns intellectuals, i.e. higher-education graduates with superior or even outstanding professional qualities, who migrate from their country of origin, either to study or having completed their studies, to progressive countries in order to engage in activities in a certain scientific or technical

field. The research carried out so far, alongside an analysis of statistical data, suggests that the professional associative structures created by Romanian intellectuals in Italy are made up of specialists integrated and inserted into the Italian professional world, oftentimes having valuable international connections, many of whom maintain contact with Romanian specialists or institutions and who associate frequently, regularly or occasionally with the general directions of the Romanian community in Italy. Furthermore, one should not overlook their consistent relationship with Romanian state institutions in Italy, especially the diplomatic representations in Rome and the Vatican. The Association of Romanian Doctors in Italy, coordinated by Cardiologist Dr. Gheorghe Cerin, Doctor of Medical Sciences and Fellow of the European Society of Cardiology, is the most relevant example of associative excellence in Italy, as well as of the coordination of activities aimed at Romanian communities and focused on analysing, detecting and solving existing pathologies, while also coming up with recommendations and finding potential remedies, all out of a strong concern for the health of Romanians in Italy.

Romanian intellectuals in Italy, specialists and top professionals, some of whom arrived in the country as students, graduates, or after having acquired a certain amount of work experience, are employed in the Italian public and private sectors. The most relevant component of the migration of Romanian elites to Italy is the mobility of general medical practitioners, pharmacists, therapists, dentists, radiologists, nutritionists, or licensed nurses, established in Italy for the long term or permanently, or sometimes engaged in temporary circulatory migration on the Italian Peninsula, or finding themselves in transit towards other European or non-European countries (Spain, France, Germany, the USA, Kuwait, Sweden), or having returned to their country of origin after a certain time in order to exercise their profession there, usually in the private sector, thus setting out to invest and innovate in Romanian medicine.

Romanian migration to Italy in the past decade has maintained its predominant economic and work-related component, while also being reconfigured by the emergence of the new wave of labour mobility consisting of intellectuals, professionals, highly qualified individuals, members of the professional elites. As in the case of other states that supply intellectual capital, brain circulation between the host country and the emigration country enables a complex process of information exchange between immigrants' countries of origin and of destination, fuelled by a continuous decrease in international travel and communication costs. Furthermore, there is a balance between remittance income (seen as a 'positive effect' on the economy of the place of departure) and brain drain. Ledesma and Piracha (2001) go as far as to show that remittances produce positive effects both on internal investments and on private consumption, while Ratha (2003) highlights the fact that the reception of remittances offsets the losses registered by the country of origin due to the brain drain phenomenon. Of the 19 European states that receive remittances, Romania, obviously, ranks third, after Ukraine and Poland, registering an average amount of 6 billion euro a year (having dropped from 9 billion dollars in 2008 to 2.9 billion dollars in 2015), mainly sent over by Romanian migrants in Italy, Spain, and Germany (Anghelache, Niță & Badiu, 2016: 81).

The consequences of the migration of intellectuals and especially the migration of elites, which is an active migration, have a negative impact on the economy of the country of origin, yet the phenomenon has positive facets as well, from the acquisition of professional experience and growth to the stimulation of investments, the transfer of skills and technology, an increased quality of personal and professional life, including greater prestige for professionals or specialists, the creation of professional networks, and the internationalisation of the professional system, which is absolutely essential to the medical field. A new change of paradigm can occur even when it comes to the exercising of the profession, to standards and quality, including devices and new professional concepts, as well as to a change in the new national and regional policies.

Overall, the phenomenon of the migration of intellectuals, of highly qualified individuals, and of doctors in particular constitutes a concerning reality of professional waste and, in the medium and long run, of generational waste, with worrying consequences on the quality of medical services and the supply of sufficient specialists. Peter Schatzer may well have been right to affirm that ‘the 21st century will be one of migration’, yet it is up to the medium-term and long-term policies of the Romanian state to ensure, while observing citizens’ right to free movement, that strategies are adopted to retain a substantial proportion of professional physicians in the country, to facilitate their return or, at least, to support those who have settled in Western Europe, including in Italy, and encourage them to create professional ties and engage in collaborations with their colleagues in Romania, so that the outcome of the migration of doctors should be the shaping of a multicultural society, as well as the professional and scientific input that Romania needs in order to improve its performance, but, above all, the securing of a permanent connection with the Romanian doctors in Italy, who, in turn, entertain connections and collaborations with doctors in various progressive countries, thus ensuring access to information and technology, which is fundamental and essential to medicine.

BIBLIOGRAPHY

- Adams, W.R. 1968. *L'exode des cerveaux*. Lausanne: Centre des Recherches Européennes.
- Anghelache, C; Niță, G; Badiu, A. 2016. «Remitențele migranților – o sursă importantă și stabilă de fonduri externe, în dezvoltarea economică a unei țări». *Revista Română de Statistică*. Supplement, n° 12, pp. 79-85.
- Beine, A.R.M; Docquier, F & Rapoport, H. 2002. «Brain Drain and LDCs' Growth: Winners and Losers». *Stanford King Center on Global Development, Working Paper*, n°. 129.
- Bhagwati, J & Wilson, J.D. (ed). 1989. *Income Taxation and International Mobility*, Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Bludau, H. 2021. *Global Healthcare Worker Migration*. Oxford University Press.
- Brandi, M. 2006. *Migrazioni qualii cate e migrazioni di tecnici. Stranieri in Italia ed Italiani all'estero*, Working paper Crocevia, Torino.

- Cingolani, P. 2009. *Prin forțe proprii. Vieți transnaționale ale migranților români în Italia*. In: Anghel, R. & Horváth, I. (dir.), *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*. Iași: Polirom, pp. 176-194.
- Cottureau, Victoire. 2015. *Les «invisibles» de l'hôpital: Parcours et projets migratoires des praticiens à diplôme hors Union européenne (PADHUE) dans la région Poitou-Charentes*. Poitiers: Université de Poitiers.
- Di Santo, P & Ceruzzi, F. 2010. *Migrant Care Workers in Italy: A Case Study*. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Dornescu, V & Manea, T. 2013. «Migrația medicilor români: dimensiuni socio-demografice si economice (la migration des médecins roumains: dimensions sociodemographiques et économiques)». *Revista de Economie Socială*, volume III, n° 1, pp. 121-138.
- Feraru, Daniela. 2011. *Românii din Torino între integrare, dezintegrare și reintegrare*. Iași: Lumen.
- Gaillard, J & Gaillard, AM. 1997. «Introduction: The International Mobility of Brains. Exodus or Circulation?». *Science, Technology and Society*, n° 2, pp. 195-229.
- Gaillard, J & Gaillard, AM. 1998. *International Migration of the Highly Qualified*. Staten Island NY: Center for Migration Studies.
- Hansen, W & Soete, L. 2003. *Looking Ahead – Recent Developments in Measurement of International Mobility – Policy Implications for the European Union and Community Policies*. In: Hansen, W. *The project: Brain Drain: Emigration Flows for Qualified Scientists*. Maastricht: United Nations University MERIT.
- Iredale, R. 2009. «Luring Overseas Trained Doctors to Australia: Issues of Training, Regulating and Trading». *International Migration*, no. 47, pp. 31–65.
- Kallen, D. 1994. «Brain Drain and Development: Opportunity or Threat?». *The Quarterly journal of the International Association of Universities*, vol. 7, n° 4, pp. 11-15.
- Lee, E. S. 1966. «A Theory of Migration». *Demography*, n°3 (1), pp. 47-57.
- Ledesma-Leon, M & Piracha, M. 2001. *International Migration and the Role of Remittances in Eastern Europe*.
- Meyer, J.B. 2009. *La percolation mondiale des compétences*. In: Jaffrelot, C & Lequesne, C (dir.), *L'enjeu mondial: les migrations*. Paris: Presses de Sciences Po, pp. 224-252.
- Myrdal, G. 1957. *Economic theory and under-developed regions*. London: Duckworth.
- Otovescu, A. 2012. «Trăsături identitare ale imigranților români din Italia». *Revista Română de Sociologie*, n° 5-6, pp. 445-462.
- Popa, N & Luchș, D. 2014. *Étudier la médecine pour émigrer?*. In: Krasteva, A & Vasilcu, D (dir.), *Migrations en blanc, Médecins d'est en ouest*. Paris: l'Harmattan, pp. 83-100.
- Portes, A. 2001. «Introduction. The debates and significance of immigrant transnationalism». *Global Networks*, n° 3, pp. 181-194.
- Ratha, D. 2003. *Worker Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance*. In: *Global Development Finance 2003: Striving for*

- Stability in Development Finance. Washington, DC: International Monetary Fund, pp. 157-175.
- Sandu, D. 2000. «Circulatory Migration as Life Strategy». *Romanian Sociology Annual English Electronic Edition*, n° 2, pp. 65-92.
- Sandu, D. 2010. *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate*. Iași: Polirom.
- Schultz, C & Rijaks, B. 2014. *Mobility of Health Professionals to, from and within the European Union*. IOM: Geneva.
- Stanciu, Ș & Toma, A. 2020. «Fenomenul exodului de creiere și migrația de elită: migrația medicilor români în Franța». *Revista Transilvană de Științe Administrative*, n° 2 (47), pp. 97-113.
- Stark, O; Helmenstein, C; Prskawetz, A. 1998. «Human Capital Depletion, Human Formation and Migration, a Blessing in a Curse?». *Economics Letters*, pp. 363–367.
- Stănică, S. 2011. «Apariția și evoluția fenomenului Brain Drain». *Revista Română de Sociologie*, XXII, n° 3-4, pp. 339-260.
- Suditu, B (dir.). 2013. *Perspectivile politicii de migrație în contextul demografic actual din România*. Bucharest: Institutul European din România.
- Stângaciu, A. 2016. «Transnational Perspective of the Romanian Migration in Spain and Italy after 1990». *Studia Europaea*, n° 3, pp. 67-91.
- Tandonnet, M. 2003. *Migrations. La nouvelle vague*. Paris: l'Harmattan.
- Tanner, A. 2005. *Emigration, Brain Drain and Development: The Case of Sub-Saharan Africa*. Helsinki: Migration Policy Institute.
- Vasilcu, D. 2014. *L'émigration, un projet professionnel et familial de l'entre-deux*. In: Krasteva, A & Vasilcu, D (dir.), *Migrations en blanc, Médecins d'est en ouest*. Paris: l'Harmattan, pp. 151-168.
- Viruela, R. 2009. «Europeos del Este en el mercado de trabajo español: un enfoque geográfico». *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, 84, pp. 81-103
- Viruela, R. 2016. «La movilidad interna e internacional de los inmigrantes rumanos durante la crisis». *Scripta Nova*, 20.
- Voicu, B. 2020. *Atlasul valorilor românilor. România la 100 de ani*. Cluj: PUC.

PE TOATE CERURILE NOPTII: ISTORII, CULTURI, ÎNCHIPUIRI (III)

*Andi MIHALACHE**

Abstract. On All Night Skies: Histories, Cultures, Imaginations (III)

Darkness is a complicated being, like the man who feeds on it. Only darkness is eternal in the beginning, primordial by definition. He does not invade us, instead he visits us. And it grounds us whenever we want to start over. At the same time, it keeps us in a state of vigilance, of self-surveillance. The sunrise is hurried, volatile, sporadic. The sunset is constant, domineering, thorough. In line with Jung's theories, we realize that night not only facilitates dreaming but becomes itself a reason for dreaming. Healer or not, darkness climbs into the sky. And his impenetrable carves the twinkling of each star; gather from their flickering a shard of sun until the alarm calls the end of the night; which does not always see its work, being sometimes put on misdoings. Judas' kiss is a tip of night in a depth of light; a patch of dusk on an endless noon. It is a betrayal that triggers the Calvary; and the Universe resumes its story from its biblical origins, when the darkness that preceded the Fiat Lux was a champion of almost nothingness.

Keywords: *night, light, imaginary, sky, psychoanalysis*

Băjbâim. Stăruitor și pertinent. Înaintăm orb și nu prea, ca un tren cu perdelele trase. Prea multe ni se întâmplă: „Ceva moare, ceva se naște în mine:/e o întunecime scrâșnită, o nebuloasă de dorințe enorme,/un haos care se luptă cu sine, o teribilă încețare/din care, firav, palid, se străvede ceva...”¹. Din pumnii furtunii de vară și din plămânii storși ai cerului se aprinde acum o noapte slăbănoagă, abia sticlind în primele ei stele. E prea suavă, mai nimic n-o întrebăm ca să n-o destrămăm. Nu-i o noapte plimbăreață, e sedentară. Vede lumea din fotoliu, nu din vârful cerului. E atât de calmă încât nu știm ce să mai cerem de la ea. Cele mai ieftine ar fi niște aduceri aminte, căci timpul își mai reduce cadența pe durata nopții: „Și-mi amintesc, nu știu cum, cert este că-mi amintesc zâmbetul meu în întuneric, zâmbetul copilului care am fost”². Întunericul încurajează o retrospectivă a sinelui. Ne face accesibili nouă înșine. Ne împrăștie trăsăturile ca să le regăsim altfel, într-o altă pulsație, figură, identitate. Până aici ne-am descurcat. Mai lipsesc niște licurici și întregul tablou ar fi suficient de patetic. Cum să mai scriem n-avem idee, nedumeririle obosesc și ele. Ca să nu afirmăm nimic, suntem îndemnați să negăm totul. Și nu e tot: noaptea e un soclu al boemei. Îndulcește diferențele. Și ne turmentăm cu minciuni politicoase, crezându-

* Institutul de Istorie „A D Xenopol”, Iași, e-mail: mihalache_emanuelandi@yahoo.com.

¹ Magda Cârneci, „Omul lăuntric”, în *Opera poetică*, București, Editura Cartea Românească, 2017, p. 232.

² Roberto Bolaño, *Nocturnă în Chile*, traducere de Alina Cantacuzino, București, Editura Curtea Veche, 2008, p. 10.

ne compatibili, echivalenți sau aidoma celorlalți: „Unde să se adune intelectualii, artiștii, când la zece noaptea totul era închis, iar noaptea, după cum se știe, e momentul cel mai propice pentru întâlniri și destăinuiri și dialog între cei de-o seamă?”³. Să mai dăm puțin filmul înapoi.

În tranșeele Primului Război Mondial, noaptea are hotare cu zimți: „Noaptea, de care ne temeam atât de mult la început, devenise prin comparație destul de blândă. În cele din urmă o așteptam chiar, doream să vină noaptea. Se trăgea în noi cu mai puțină ușurință decât ziua. Era singura diferență care conta. [...] Dar curând nopțile, și ele, la rândul lor, fură hărțuite fără milă. Aproape întotdeauna noaptea trebuia să-ți mai chinuiești oboseala, să-i adaugi încă un supliment, fie și numai pentru a mânca și a trage un pui de somn în întuneric”⁴. Plecat de pe front într-o aventură africană, Céline nimerește într-un peisaj arhetipal, în care ziua și noaptea lucrează de zor la o cosmogonie cotidiană: „Asfințiturile în acest infern se dovediră a fi fără pereche. De necrezut... Tragice de fiecare dată ca niște enorme asasinate ale soarelui... O imensă paradă. Numai că era prea mult de admirat pentru un singur om. Timp de o oră, cerul se fudulea improșcat tot de la un capăt la altul de un roșu delirant”⁵. Și, în ecoul unor coșmaruri din anii Marelui Război, lirica imediat postbelică prelungește, ca într-un fior, preeminența acelorași înnoptări asupra unui singur și neîncrezător răsărit. În 1919, Lucia Blaga așternea pe hârtie aceste versuri: „...E moartea-atunci la căpătâiul meu?/În miez de noapte,/când luna-și varsă peste mine aiurita ei privire,/când zbor de lilieci/pe fruntea-i de-ntuneric îmi sărută geamul,/simt câteodată un fior/din creștet străbătându-mi trupul,/întocmai ca și cum mâni reci/mi s-ar juca în păr cu degete de gheață./E moartea-atunci la căpătâiul meu?/Și în lumina lunii/îmi numără ea oare firele cărunte?”⁶. Întunericul e un capăt alegoric, dar cu încrengături care-l fac, oarecum, neverosimil; este gazda unei numărători inverse, aparent permissive. Astfel, noaptea deapănă cel mai subțire caier de lumină: al viețuirii rămase, parcă provizoriu, în noi.

Sosește însă și Al Doilea Război Mondial. E o noapte policromă, îmbrăcată în indiferența vegetală. Omul îi cere indulgență: și primește un *time-out* indolent; cu totul altceva față de armistițiile lui nevrotice, cu degetul pe trăgaci. Vine și rândul nopților tropicale și asudate ale soldaților australieni; luați prizonieri de japonezi, în Al Doilea Război Mondial, și obligați să lucreze la o cale ferată. Toate drumurile imaginației captive se strecoară după o dâră de speranță repede înșelată: „...spre locul unde lumina lunii alcătuia pe mare o potecă îngustă care fugea de privirea lui spre norii ca niște aripi de vultur întinse. De parcă o potecă l-ar fi așteptat. [...] Ceva se căscase în întunericul din fața lui, făcându-i povara din suflet imposibil de dus mai departe. [...] Lumina dimineții era încă difuză și, după ce lăsară stânca în urmă și pătrunseră în junglă, lumea se înnegri, iar cărarea păru și mai întunecată, și mai

³ *Ibidem*, p.114.

⁴ Louis-Ferdinand Céline, *Călătorie la capătul nopții*, traducere de Maria Ivănescu, București, Editura Cartea Românească, 1978, p. 27.

⁵ *Ibidem*, p. 146.

⁶ Lucian Blaga, „Fior”, în *Opera poetică*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 47.

întortocheată decât și-o amintea...⁷. Luată cu binișorul, noaptea nu ne leagă la loc. Nu e loc de întors, de răzgândit, de amânat evadările. De aceea, nicio stea nu pune noaptea la colț. Dar ce ne facem cu întunericul de sub piele? Dimineața unui prizonier de război e o crudă farsă a nopții: fie că prima nu se lasă văzută, fie că a doua nu se dă dusă. În atmosfera umed-caniculară din Pacific, ziua și noaptea nu-și sunt una alteia deznodământ. Fiecare cedează câte ceva celeilalte: un epilog, o scuză, un final de rezervă, să fie acolo; în fine, o scară de incendiu a puțințelor de a rezista.. Între Biblie și războaie mondiale, noaptea îmbracă orice costum semantic. Finalmente, ne face pe plac. Nu mai poate fi decât un interstițiu al neacceptărilor, al extremelor, al intensităților de orice fel. Și o singură secundă de-ntuneric e prea mult, parcă nu are nicio scuză. De unde am plecat și unde am ajuns? La început, „a făcut Dumnezeu cei doi luminători mari: luminătorul cel mai mare pentru cârmuirea zilei și luminătorul cel mai mic pentru cârmuirea nopții, și stelele”⁸. Părea cumva prea simplu: noaptea era în subordinea zilei deși cea din urmă n-ar fi avut rost fără cea dintâi; în plus, aștrii mai dregau busuiocul, mai dădeau și ei o mână de ajutor. Grăbindu-ne însă către conflictele planetare, întunericul se pretează la orice, coboară la nivel olfactiv. Duhoarea câmpurilor de luptă e un preaplin de toate, e o umplere a paharului vizual; care aruncă bezna pe fereastră, oricât de cleioasă ar fi ea: „Noaptea, mirosul venea împreună cu vântul, dulceag, înecăcios și apăsător – gazele umflau trupurile, făcându-le să se înalțe halucinant în lumina stelelor exotice, ca și cum tăcuți, fără speranță, morții ar mai fi încercat o dată să lupte, fiecare pentru sine. [...] Graeber porni agale pe stradă, spre cazarmă. Noaptea se făcuse mai rece. La o răspântie, pe deasupra craterului lăsat de o bombă, scliceau niște șine de tramvai, săltate în sus de explozie. În golurile ușilor de la case luna scânteia cu reflexe de metal. Graeber își auzea sunetul pașilor, ca și cum sub caldarâm ar mai fi pășit cineva, odată cu el. Totul era pustiu și transparent și rece”⁹. Ce rezultă de aici? Mersul lumii e *just like that*, pur și simplu: „noapte atât de fericită acum că este iarăși noapte”¹⁰. Bezna se abandonează așa de mult propriei ei densități încât nu se mai concepe vreo întrerupere. Uită de alternanța ei cu ziua. Nu-i însă o noapte continuă, e una prelungită din cu totul altă noapte. E un întuneric cu procură. O noapte din capul nostru.

Cerul ne absoarbe privirile; ne dă impresia că nu e nicicând același; iar noaptea nu se întoarce vreodată în același loc. Are de înstelat pământul, în toate punctele lui, cu atâtea astre căzătoare. Așa că noaptea își scutură cărbunele și griul matinal trece în umbra de sub neaflările noastre. Încotro? Noaptea cosmică nu este un „acolo” unde se împotmolesc iscodirile. De aceea, noaptea literară se vrea mai degrabă auzită decât văzută. Zgomote de orice fel pigmentează monotonia negrului

⁷ Richard Flanagan, *O cale îngustă spre nordul îndepărtat*, traducere de Petru Iamandi, București, Editura Litera, 2015, p. 21, 152, 215.

⁸ Vezi *Facerea*, capitoul I, versetul 16, în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2019, p. 27.

⁹ Erich Maria Remarque, *Soroc de viață și soroc de moarte*, traducere de Emanoil Cerbu, Iași, Editura Polirom, 2020, p. 5, 139.

¹⁰ Antonella Anedda, „De-ar fi numai asta: să ajungi într-un loc”, în antologia *Poesia presente/Poesia italiană de astăzi*, traducere de Smaranda Bratu Elian & Aurora Firța Marin, București, Editura Humanitas, 2020, p. 231.

de parcă cearta unor petrecăreți târzii ar echivala un foc de artificii. Mai înaltul din noi ia atunci măsuri, pentru ca singurătatea fiecăruia să crească netulburată de amăgiri diurne: „Pe cerul de iarnă se plectisea Calea Lactee, supărată de atenția oamenilor. Noaptea era uimitor de liniștită, nu lătra niciun câine, de parcă toți fuseseră sufocați de cerul înstelat, atât de jos. [...] Liniștea dimineții de iarnă accentua scârțâitul porțiței care se deschidea și se închidea. Iar după aceea s-a făcut din nou liniște. Irina s-a dus în stație. Drumul tace, nu se mișcă. Pe cer încă mai strălucesc stele. [...] Stând în întuneric, Dima începu să se uite atent la întunericul de afară. Peisajul imobil din curte, care abia se zărea, îl neliniștea puțin. Dar frica se ridică din nou și acum parcă trecuse în partea cealaltă. Parcă venea din spate. [...] Noaptea totul pare în jur măreț și misterios. Totul arată nobil și plin de semnificație. Nu ca ziua”¹¹. Noaptea își lasă nemișcarea aici, ca să-și mute astrele oriunde. Noaptea e oriunde-n văzduh, dar mai ales în creștetul pământului. Noaptea nu-i pe tot cerul. E un punct la orizont. Și vrea să fie găsită. Într-o insomnie, într-un clar de minte, într-o ruminație, într-un răsărit pe aproape. Și unde se termină privirea, odată cu benzina, aflăm de la piloții lui Saint-Exupéry: „Gândesc prin contradicții. Adevărul meu e alcătuit din bucățele, și nu le pot cuprinde cu gândul decât pe rând. Dacă mai trăiesc, aștept noaptea ca să mai gândesc. Preaiubita noapte. Noaptea rațiunea doarme, iar lucrurile se mărginesc să existe. Cele cu adevărat importante își reiau forma, supraviețuiesc distrugerilor înfăptuite de analizele de peste zi. Omul își adună laolaltă părțile împrăștiate și devine iarăși un arbore liniștit”¹². Avioanele înnoată-n întuneric și par că răspândesc noaptea; că o răspândesc pe cer și astfel nemărginesc zborul. Cu cât noaptea e mai fără „felinare”, cu atât sporește greutatea somnului. Și criza de visuri. Nu însă pentru toată lumea. Ciulind privirea, aviatorul plămădește din ochi aluatul zărilor; până când lucirile răsăritului sar peste spinările înnoptării. Scriitura lui Saint-Exupéry e o poemă a zborului pe după stele: „[...] pentru pilot, noaptea asta era fără margini, pentru că nu ducea către niciun port (păreau toate inaccesibile) și nici către zori: benzina se va termina într-o oră și patruzeci de minute. Căci vor fi obligați, mai devreme sau mai târziu, să se cufunde ca orbii în această beznă. O, de-ar fi putut apuca zorile... [...] Se gândi că e împresurat. Totul avea să se rezolve, în bine sau în rău, în această beznă. [...] Dar la ce bun să-ți pironesti ochii pe est, unde hălăduia soarele: era între ei o noapte așa de adâncă încât n-or s-o poată escalada nicidecum”¹³. Aviatorul pătrunde-n ochii fără chip ai nopții; învinsă deja de lumina moale a zorilor: e un răsărit îngust, strâmtorat între norii zgrunțuroși de ploaie. Noaptea se încheie într-un om ca să deschidă ziua în altul. Și unul, și celălalt invadează atmosfera din carlingă. E Al Doilea Război Mondial, și pentru francezi, și pentru ruși. Noaptea pică de sus, coborând în fiecare picătură de ploaie: „Deasupra capului cerul era atât de negru, încât lui Saburov i se păruse că orbise. Abia acum observă că ploaia continua să

¹¹ Andrei Kurkov, *Lăptarul de la miezul nopții*, traducere de Antoaneta Olteanu, Pitești, Editura Paralela 45, 2018, p. 7, 127, 273, 336.

¹² Antoine de Saint-Exupéry, *Zbor de noapte. Pilot de război*, traducere de Ion Caraion, București, Editura pentru Literatură Universală, 1968, p. 108-109.

¹³ *Ibidem*, p. 59-60.

cadă”¹⁴. Lumea nu vrea să știe de ea însăși. Își pune înserarea pe față ca să-și evite înfățișarea. Lumina zilei coboară la izvoarele cerului. Iar zarea își strânge la gură genunchii. Pupilele n-au încotro, amuțesc și ele. Noaptea ne ia și urma, și timpul. E cu o lună plină înaintea noastră. Fiuoarele ei de penumbră ne amăgesc privirea. Pierzându-ne calea, călcăm necunoscutul pe unghii. Și bezna ni se prinde iute de omoplați. Așa că întunericul îngreunează aerul, gârbovind-ne mersul. Nevăzutele din noi se scufundă în propriii lor pași: „Era în ceasul amurgului, pe coasta muntelui era atât de liniște că se putea auzi noaptea apropiindu-se cu pași negri”¹⁵. Să nu cedăm Cerului ceea ce-i doar al Pământului, neajungerile la un ceva. Dacă ziua ne imobilizează în cubul ei de lumină, noaptea ne pironeste cu felinarele ei fixe și cu domiciliul lor forțat; acceptă totuși evadări de stele căzătoare și noi subînțelegem că e loc de întors; și uite așa noaptea iese în pagubă, plecările unui meteor destrămandu-i algoritmul: „Timpul se opri deodată, noaptea nu mai înainta spre ziuă [...] M-am dus la bar, hotărât să-mi fac mai mult curaj, să caut ceva în măsură să-mi umple timpul devenit, din clipa despărțirii de ceilalți, extrem de încet. [...] Să mă eliberez de senzația că sunt un fel de astronom amator ce terorizează noapte de noapte cerul cu o biată lunetă, mai mult din obișnuință decât din convingerea că va descoperi un astru, o certitudine, o justificare a anilor pierduți: aici nu vroiam decât să rămân cu mine însumi, în speranța că, știind ce trebuie să refuz, voi descoperi și ceva ce ar trebui să vreau, să propun”¹⁶. L-am fi putut consilia pe eroul lui Buzura? Cu sfaturi nicidecum, cu niște constatări mai degrabă. Realitatea e întreruptă de năvala nopții. Întunericul ne închide pământul și ne împleticește visările. Ne pune hoinărelile deoparte, vindecându-le de patima scrutării. Trage draperia peste întrezăririle omului, dăruind zăbovirilor sale o premoniție de cursă lungă: „...fie subiectul se trezește dintr-un vis anterior într-altul, fie visează direct, fără tranziție, că se trezește, chiar în patul său, caz în care confuzia vis-veghe se manifestă complet, în așa fel încât la trezirea adevărată, pentru câteva secunde cel puțin, e foarte posibil ca siguranța unei realități reale să nu mai vină de la sine, făcându-se resimțită plenar o neliniștitoare senzație de incertitudine fantastic-onirică”¹⁷. La urma urmei, noaptea este un apanaj al introspecției. Distanța până la stele poate deveni una față de noi înșine: „Era o noapte minunată, o noapte cum numai în tinerețe pot fi nopțile, iubite cititorule. Bolta înstelată era atât de luminoasă, încât, privind-o, te întrebai fără să vrei: cum e cu puțință oare ca sub firmamentul acesta de vrajă să mai existe și oameni posomorâți ori cu toane? E foarte tinerească, desigur, și această întrebare, iubite cititorule, deie Domnul ca ea să-ți însenineze cât mai des sufletul! Alunecând însă cu gândul la feluriți oameni îmbufnați și cu toane, mi-am amintit și de starea mea sufletească în tot cursul acelei zile. Un sentiment ciudat de înstrăinare puse pe nesimțite stăpânire pe mine, chiar din zori. [...] Transportat în lumea visurilor mele, am rătăcit prin oraș

¹⁴ Konstantin Simonov, *Zile și nopți*, traducere de Petre Solomon, București, Editura Univers, 1972, p. 200.

¹⁵ Yan Lianke, *Zile, luni, ani*, traducere de Irina Ivașcu, Iași, Editura Polirom, 2018, p. 114.

¹⁶ Augustin Buzura, *Vocile nopții*, București, Editura RAO, 2015, p. 58, 83.

¹⁷ Laurențiu Malomfălean, *Nocturnalul „postmodern”. Când visele imaginează hiperindivizi cu onirografii*, București, Editura Tracus Arte, 2015, p. 176.

toată noaptea”¹⁸. Noaptea ne mai îmbunează timpul, fiind o revanșă asupra zilei. Dacă ziua e intransigentă ca un perete proaspăt văruiat, noaptea ne dă de ales: niciodată nu știm cu care variantă a ei avem de-a face. Într-adevăr, noaptea ne consolează cumva rutinat, fără solitudine. Să nu i-o luăm însă în nume de rău. Ea știe că, finalmente, răsăritul contează. Suntem uneori cârcotași chiar și în numele Coranului: „Soarele asfințește și cerul se înclină spre vest. [...] Noaptea a pătruns în pieptul meu ca o apă rece, m-am simțit dintr-odată curățat. «De steaua la apus», jură Cartea sfântă în mintea mea. Iubesc descrierile Cărții, mai ales când vorbește despre stele ca despre un calendar al veșniciei. E întotdeauna o întâlnire intimă minunată între necredință și infinit. Un dumnezeu își cere drepturile și un om încearcă să doarmă în deșert. (*«Imaginează-ți un nume pentru fiecare lună și fiecare lună reprezentată de o stea, asta ar duce la o numărătoare nesfârșită și la un timp neîntrerupt», iată ce îmi șoptește câinele încercând să mă distreze.*) Răsăritul e câteodată străbătut de stele căzătoare ce aruncă cu pietre în spiritele care ascultă pe la ușile lui Dumnezeu. Astfel se explică divinația, spune Tradiția. Știu Cartea pe dinafară aproape, însă aceste versete despre cerul nopții sunt preferatele mele. Momentele intime ale unui dumnezeu, poate”¹⁹. Cu toate că alternanța zi-noapte este implacabilă, în percepțiile noastre cea din urmă pare să fie, mereu, ultima venită: „Noaptea de-abia se lăsase și își risipea cu falsă neglijență primele stele deasupra copacilor abia răcoriți”²⁰. Și cu asta n-am spus adevărul decât pe jumătate. Noaptea este, o știm, nedrept de nouă și, concomitent, ispititor de modă veche: „Din înălțimea propriului eu, văzu lucrurile acestei lumi mișcându-se, așezându-se în jurul lui ca pilitura de fier în jurul unui magnet; iar culmile vieții lui se aprindeau una după alta, așa cum focurile de legătură ale cohortelor își răspundeau unele altora în noaptea romană”²¹. Întunericul se lasă la pământ pentru ca omul să colinde prin cer. De la același Henry de Montherlant dobândim prejudecata că noaptea dă o textură aparte surmenării, impunându-se, apoi, ca epitom indestructibil al sfârșirii: „... Camera lui de lucru era la parter, cu ferestrele deschise: cameră pe care nopțile o luau cu asalt ca pe o cabină de vas pe care o zdruncină marea. Urcă două trepte, intră. [...] Iar jur-împrejur se găseau cărțile, unele dintre ele deschise pe niște șevalete ca Evanghelia așezată pe altar. Împrejur mai erau foile de hârtie, zeitățile seminude și nude, soluția de clor pentru curățirea statuilor de marmură antice, pătura cu care își acoperea picioarele atunci când lucra cu furie, la cinci dimineata, în frig, la lumina lămpii; și apoi apa de colonie de verbină cu care își umezea fruntea, pleoapele, gâtul, încheieturile mâinilor; masa în aceeași dezordine ca și ieri-seară, când îl doborâse somnul, cu acel ceva veșted propriu locurilor unde s-a cugetat prea mult și unde nu s-a știut păstra gândirea vie [s.n., A.M.]”²². Și când moartea, în toate variantele ei, se satură să semnifice orișice din realitate, ea se

¹⁸ F.M. Dostoievski, *Nopti albe. Soțul etern*, traducere de Emil Iordache & Nicolae Gane, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 7, 22.

¹⁹ Kamel Daoud, *Zabor sau Psalmii*, traducere de Ioana Cristina Radu, Iași, Editura Polirom, 2018, p. 130, 162-163.

²⁰ *Ibidem*, p. 28.

²¹ Henry de Montherlant, „O nesfârșită zi de joi”, în *Visul*, traducere de Ileana Cantuniari, București, Editura RAO, 2007, p. 104-105.

²² *Idem*, „Alban respinge cununa de spini”, în *ibidem*, p. 15.

strecoară în vis; unde semnificații sunt atât de fluizi și în stare de ceva mai multe: „Ori de câte ori văd morții în vis, îmi apar tăcuți, mârniți, ciudat de deprimați, cu totul altfel decât erau în viață. Îi simt, fără să mă mir, în locuri pe care nu le-au vizitat niciodată în timpul existenței lor pămâtenne, în casa vreunui prieten al meu pe care nu l-au întâlnit niciodată. Stau deoparte, încruntați, cu capul plecat, de parcă moartea ar fi o pată neagră, un rușinos secret de familie”²³. Ajunsă în arealul oniric, moartea nu ne sperie cu orice preț. Ne învinovățește, ne persiflează, ne uimește, ne desituează. Nu mai e un flagel, e o șaradă. Nu-i o cauză, e o consecință. Și se face că, de acolo, din vis, n-o să mai revendice pe careva. S-ar mulțumi cu ceea ce are. De aceea, visul nu-i scorneală sau amenințare. E un adevăr alcalin. Mai ușor de suportat decât acela fără perdea. În fond, moartea nu-i decât un singur sfârșit, dar cu mai multe epiloguri. Unele-s visate, altele aieva. Cea care ne hărțuiește este viața.

Cum străpungem bezna mai lesne, cu ochiul sau cu gândul? Și atunci căutăm o scăpare din lume sau, mai degrabă, ne facem că plecăm din ea? Compromisul vine tot din întuneric, unul în care se comportă ca un echivalent vizual tăcerii; o tăcere care amușină, pipăie, iscodește. Sună a stereotip, însă trebuie să acceptăm că întunericul poate fi vitamina căutărilor și regăsirilor de noi înșine: „La început mintea lui n-a reușit să vadă nimic; întuneric, tăcere, doar inima îi bătea; ca și cum tăcerea aceea ar fi fost plină de voci, iar în întuneric răsărea o lumină nenăscută, plămădită din umbră, care se lupta să capete contur. Iar Kosmas spunea, spunea întruna, ca-ntr-un delir: «Trebuie să vad, să vad, să hotărâsc!»». Încet-încet, întunericul din el se mprăștia, își simțea tâmplile zvâcnind tare, două-trei drumuri s-au deschis în întuneric și mintea a început, veselă, să vadă”²⁴. Mai contează în care colț de noapte găsim o beznă mai puțin intensă? Acolo unde crestele beznei șlefuiesc tegumentul visărilor. Iar stelele coborâtoare nu ies de pe traseul prescris: sunt năzuințele omului, repuse în locul de unde se aburcaseră, unul mai sus de imaginația noastră. Exersăm, nu ne descurajăm. O *anterioritate* juvenilă e ușor de confundat cu o atemporală *vechime*. De aceea, un negru (plin ori îndeplinit) e blazonul arhetipului dezabuzat; prea mototolit și prea convocat la inaugurarea tuturor neîmplinirilor („glorie, lumină trecută/la care mă uit mută!/[...] până din negrul ou/vei izbucni din nou”²⁵). E o culoare săcâită de întineririle succesive; căci provocăm o altă mutație, dar convocând aceeași creație: „fiindcă simt cum din sânge/chipu-mi prinde încet contur/ca pământul din ape/când Dumnezeu/ a suflat peste el negru pur”²⁶. După această aruncare a zarurilor, neclintirea sonoră a nopții e o pepinieră a zarvelor lăuntrice de peste zi: „stă mută noaptea,/grotă a cuvintelor nespuse”²⁷. Noaptea nu revine, noaptea ne amână. Până când înălțimea ei măsoară profunzimea din noi. Cu riscul ca un pisc de cosmos

²³ Vladimir Nabokov, *Vorbește, memorie. O autobiografie rescrisă*, traducere de Sanda Aronescu, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 46.

²⁴ Nikos Kazantzakis, *Ascensiunea*, traducere de Elena Lazăr, București, Editura Humanitas, 2021, p. 199.

²⁵ Mariana Codruț, „Apus”, în *Pulsul nu poate fi minimalist*, Pitești, Editura Paralela 45, 2019, p. 53.

²⁶ *Idem*, „Negru pur”, în *ibidem*, p. 54.

²⁷ *Idem*, „Joc nocturn”, în *ibidem*, p. 61.

să-și dea duhul într-o groapă din asfalt. În fond, moartea este o noapte de la capătul clipei.

Cu toate că asfințitul alternează implacabil cu răsăritul, subzistă frisonul că, odată și-odată, noaptea nu-și va înceta întunericul. Să croim un diptic Amos Oz, în care autorul e prezent, din toate unghiurile, atât în ceea ce descrie cât și în ceea ce narează; cu toate că gândurile scriitorului își fac de cap: mai calcă un cuvânt, mai sar un altul. La prima otheadă vedem ceea ce enumerăm: „Cerul devine din ce în ce mai cenușiu. Nori calmi, unul dintre ei trimite un reflex slab amurgului. Asfințitul soarelui nu ajunge până la balconul acesta. Pe zidul de piatră unde se termină curtea o pasăre ciripește plină de însuflețire, ca și cum ar fi primit chiar acum o veste pe care nu poate să nu o împărtășească. Dar tu? Se lasă noaptea. Se aprind luminile orașelului, pe străzi și la ferestrele caselor, între un întuneric și altul”²⁸. Cealaltă jumătate a dipticului e mai cromofilă, înjghebând noaptea din opoziția ei cu orice mod de a ascundere, cum ar fi claustrarea: „Nu mai fusesem în așa întuneric până atunci, și nici de atunci încolo. Nu era bezna nopții, care de obicei este un întuneric albastru-deschis, în care poți desluși diferite licăriri, [...] în care poți întotdeauna să călătorești de la un bloc de întuneric la altul [...] și întotdeauna poți să încerci să băjbâi prin întuneric după niște umbre care sunt un pic mai întunecate decât noapte însăși. [...] Dar aici nu eram într-o noapte vie, palpitândă, de un purpuriu-întunecat, eram încuiat în cel mai întunecat întuneric. Și tăcerea tăcerilor mă învăluia aici, tăcerea pe care o găsești doar pe fundul unei mări de cerneală. [...] Încet coboară peste toate o culoare cenușiu-albăstruie profundă și opacă, cum e culoarea tăcerii, cu un miros ca al notelor repetate la pian, urcând și poticnindu-se iar și iar pe o gamă ruptă, în vreme ce o singură pasăre răspunde cu cele cinci note de început din *Für Elise*: Ti-da-di-da-di”²⁹. Amos Oz nu excelează în orice și n-o ia pe urmele altora; nu urzește, așadar, vreo textură de străluciri și înnegurări. E un expert în estetica intervalului: și escaladează altitudinea rupturilor. E un dresor al celor scăpate în craterul psihic – și nu vizual – dintre zi și noapte. Abundă în peisaje construite ocular, dar ajustate vocal. Piuitul unei păsări le „simetrizează”, închizând liniștea până la ultimul ei nasture. Nicio culoare nu se întinde spre o alta: ascuțișul tăcerii o să le taie calea către orice simbioză; fiecărei nuanțe i se retează atracția față de toate celelalte. E un întuneric de uz intern: atât de plin și de exact, încât face negrul de rușine. Și, ca să-l mai îngăduim pe lângă noi, se face și el util, ține viselor de urât: „Băiatul doarme adânc, nu știe de el. Visează despre viață, visează despre moarte. Se întâmplă să fie vreun mort care visează că trăiește, iată de ce poate fi dureros să te trezești. Se învârtă în întuneric, trece o vreme până se lămurește, până desparte visul de realitate, viața de moarte, stă lungit pe pat și geme ca un animal rănit, adoarme la loc, se prăvălește ca o piatră în oceanul de vise. Câteodată doar în somn ești cel mai fericit, te afli la adăpost, lumea nu te mai atinge. Visezi la zahăr candel și la zile cu soare”³⁰. Visul este un locuitor de viață, un leac, o

²⁸ Amos Oz, *Să nu pronunți: noapte*, traducere de Marlena Braeșter, București, Editura Humanitas, 2010, p. 5.

²⁹ Amos Oz, *Despre dragoste și întuneric*, traducere de Dana-Ligia Ilin, București, Editura Humanitas, 2016, p. 258-258, 284.

³⁰ Jón Kalman Stefánsson, *Între cer și pământ*, traducere de Magda Răduță, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 130.

scuză, un avocat dacă mai mult nu poate; pentru că, mai spune Jón Kalman Stefánsson într-un subtitlu al cărții deja citate, „suntem în întregime făcuți din neguri”; drept consecință, în mintea unuia dintre personajele sale, „întunericul se făcuse așa de apăsător, că nu mai putea răsufla...”³¹.

Să fie întunericul un monolog al nopții? Noaptea e o ciclicitate absolută, întunericul e un atribut relativ. Întunericul este un prilej al nopții; îl pricepem dacă sesizăm deosebirea dintre instrucție și educație, dintre a fi învățat și a te învăța minte: „Oamenii și-i imaginează pe orbi închiși într-o lume întunecată. [...] Două dintre culorile pe care orbii nu le mai «văd» sunt negrul și roșul. [...] Pe mine, care înainte aveam obiceiul să dorm într-un întuneric deplin, m-a jenat multă vreme această lume de pâclă verzuie sau albastruie și vag luminoasă, care este lumea orbului... *Așadar, lumea orbului nu este noaptea pe care o presupun oamenii.* [...] Firește, orbul trăiește într-o lume destul de incomodă, o lume nedefinită, din care izvorăsc niște culori: pentru mine, predominante continuă să fie galbenul, albastrul, verdele. Albul a dispărut ori se confundă cu griul. [...] Dramatic este cazul acelor care își pierd brusc vederea. Or, la mine este vorba de un crepuscul lent, o pierdere lentă a vederii, proces care a început de când am început să văd, adică din 1899, și a continuat până acum [s.n., A.M.]”³². Nopțile orbului se întâmplă într-una singură. Noaptea n-are viitor. E o singură noapte întreruptă de prezumția zilelor. Numai în vis suntem aceiași, văzători ori nu: întunericul iscat în vintrele pământului e domesticit în miez de cer: „...visele nu sunt nimic altceva decât mesaje pe care moartea ni le trimite ca să ne obișnuim cu existența ei”³³. Nimic nou, o să pretindeți, căci între somn și moarte e o devălmășie veche. Și parcă mereu înnoită, am zice noi, grație fiecărui scriitor care împrăștiează imagistica subiectului. Fie că-i înnoptare a cosmosului, fie că-i înserare a omului, bezna este întotdeauna proteică; ea extrage din moleșeala gândului o mai mare diversitate a sensurilor: „...își închipuie că există o încheiere, o pauză, o despărțitură sau o graniță care marchează moțaiala, dar în realitate nu există: timpul continuă să înainteze și să lucreze, nu doar asupra corpului nostru, ci și asupra conștiinței noastre; timpului nu-i pasă câtuși de puțin dacă dormim profund sau suntem treji și în alertă, dacă avem insomnie sau ni se închid ochii împotriva voinței noastre, de parcă am fi recruți puși noaptea de strajă, plintoanele care în spaniolă se numesc *imaginarias*, cine știe de ce, poate pentru că, ulterior, celui care a stat de gardă în timp ce lumea dormea, dacă a izbutit să stea de veghe și să nu fie arestat ori împușcat pe timp de război, i se pare că doar și-a imaginat. Un singur moment de picoteală invincibilă și ești mort, adormit pe veci. Ce riscant este orice lucru!”³⁴. Altminteri, visul nu se ȋtește numai din somn. Căci „*mintea este o imagine.* [...] În cercul imposibilei nopți. Totul

³¹ *Ibidem*, p. 211.

³² Jorge Luis Borges, *Cărțile și noaptea*, traducere de Valeriu Pop, Iași, Editura Junimea, 1988, p. 9-10.

³³ Tahar Ben Jelloun, *Căsătorie de plăcere*, traducere de Mihaela Stan, București, Editura Nemira, 2024, p. 27.

³⁴ Javier Marías, *Berta Isla*, traducere de Lavinia Similariu, București, Editura Litera, 2020, p. 9-10.

e elastic [s.n., A.M.]”³⁵, zice poeta, cântăreața de rock și scriitoarea Patti Smith. Venindu-i cumva în sprijin, dar nu oricum, ci după o experiență psihedelică, Brian Greene e de părere că delirul, visul ori viziunea sunt prin natura lor reproductive, și nu înverdat haotice. Și au ceva nocturn în ele, indiferent de ora la care au loc: „Și, așa cum pot atesta mulți care au experimentat substanțe psihedelice, când identitatea particulelor care străbat creierul e modificată chiar și în mică măsură, familiarul se poate schimba. Echilibrul puterii în creier se poate schimba. *Mintea pare să aibă o minte proprie*. Cu decenii în urmă, la Amsterdam, o asemenea experiență s-a transformat într-una din cele mai cumplite nopți din viața mea. Mintea mea a creat o lume interioară în care existau nenumărate copii ale mele, fiecare decisă să saboteze realitatea percepută de celelalte. În timp ce unul din eurile mele se complăcea în a crede că percepe «adevărata» realitate, următorul îi dezvăluia caracterul artificial al acelei lumi, nimicind toate lucrurile și persoanele pe care eul meu inițial le prețuia, dezvăluind o altă realitate «adevărată», în care noul eu se instala cu încredere – doar pentru ca secvența de coșmar să se repete. Și să se repete [s.n., A.M.]”³⁶. Stările onirizante iau formă dintr-o așteptare în criză ori dintr-o exasperare în repaos; mai corect spus, dintr-un timp impasibil și cam sec, pigmentat vizual, nu cronologic; un timp-martor, care se mulțumește să fie prin preajmă, fără să sporească pe cineva; un timp cu rol de însoțitor, care nu-i altceva decât o figură neanimată a nopții: „Noaptea a ieșit cu totul din mare”³⁷. O beznă cleioasă ne întinde pleoapele și le imprimă în obrajii miezului de noapte; apoi ne ținutuește vocabularul de papilele gândului; astfel, ochii cad în ghearele unei extensii de cecitate zisă și muțenie: nimic de văzut, nimic de spus; de cenzura asta ne scapă tot întunericul, dar acela încrucișat cu zorile; căci după draperiile lui străvezii se cultivă, de mult și pe ascuns, o sporovăială gata de atac.

³⁵ Patti Smith, *Torcătoarea de vise*, traducere de Iuliana Dumitru, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 25, 34.

³⁶ Brian Greene, *Până la sfârșitul timpului. Minte, materie și căutarea semnificației într-un univers în evoluție*, traducere de Walter Fotescu, București, Editura Humanitas, 2022, p. 190.

³⁷ Alfred Jarry, *Zile și nopți*, traducere de Irinel Antoniu, București, Editura Univers, 2014, p. 22.